Doktori (PhD) értekezés

Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében

Kocán Béla

Témavezető:

Dr. Hoffmann István

Debreceni Egyetem

BTK

2013

HELYNÉVTÖRTÉNETI VIZSGÁLATOK A RÉGI UGOCSA VÁRMEGYÉBEN

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a nyelvtudományok tudományágban

Írta: Kocán Béla okleveles magyar nyelv és irodalom szakos
bölcsész és tanár

Készült a Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskolája
(modern nyelvészeti programja) keretében

Témavezető: Dr. Hoffmann István

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ……

tagok: Dr. ……

Dr. ……

A doktori szigorlat időpontja: 20… . …… … .

Az értekezés bírálói:

Dr. .....

Dr. ……

Dr. .....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. .....

tagok: Dr. ……..

Dr. ……..

Dr. ……..

Dr. ……..

A nyilvános vita időpontja: 20… . …… … .

Én, Kocán Béla teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Tartalom

Bevezetés 6
I. Ugocsa vármegye korai természetföldrajzi viszonyai és megszervezése 11
II. Ugocsa megye népességtörténete 18
1. Etnikai viszonyok a honfoglalás előtt 18
2. Etnikai viszonyok az ó- és a középmagyar korban 25
III. Ugocsa megye ó- és középmagyar kori helynévkincsének nyelvi rétegei 39
A) Óeurópai névréteg 42
B) Szláv névréteg 44
1. Folyóvíznevek 44
2. Településnevek 47
3. Mikrotoponimák 49
4. A szláv eredetű helynevek nyelvi elemzése 53
5. A helynévfajták névtípusainak kronológiája 64
6. A helynévfajták területi megoszlása 66
C) Magyar névréteg 70
1. Folyóvíznevek 70
2. Településnevek 89
3. Mikrotoponimák 108
4. A magyar helynevek korjelző és szláv–magyar nyelvi érintkezésre utaló nyelvi vonásai 159
5. A helynévfajták névtípusainak kronológiája 162
6. A helynévfajták területi megoszlása 165
D) Német etnikumra utaló névréteg 175
1. Folyóvíznevek 175
2. Településnevek 176
3. Mikrotoponimák 176
4. A német etnikumra utaló magyar eredetű nevek területi megoszlása 180
E) Román névréteg 181
1. Folyóvíznevek 181
2. Településnevek 181
3. Mikrotoponimák 182
4. A helynévfajták területi megoszlása 184
F) Ismeretlen-bizonytalan eredetű névréteg 185
1. Folyóvíznevek 185
2. Településnevek 186
3. Mikrotoponimák 188
4. A helynévfajták területi megoszlása 193
F) Összegzés 197
IV. Ugocsa megye helyneveinek névrendszertani összefüggései 203

A) A vizsgálat elméleti háttere 205
1. Tudománytörténeti előzmények 205
2. Terminológiai kérdések 213
3. A kikövetkeztetés módszere és a kikövetkeztetett nevek 222
B) Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései 230
C) A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései 240
Áttekintés 250
Irodalom 252
Melléklet 268
1. Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója 268
2. Az értekezés angol nyelvű összefoglalója 270
3. Publikációs jegyzék 272

Bevezetés

1. A magyar történeti névtani kutatások fejlődésével párhuzamosan időről időre egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az igény, hogy „a történeti névanyagnak átfogó, teljességre törő feldolgozására feltétlenül szükség van” (TÓTH V. 2001a: 7). A történeti névkutatás két fontos tényezőre támaszkodhat mindenkor egy kisebb terület vagy a magyar nyelvterület egészének a bemutatása során: egyrészt a nagy és filológiailag megbízható (név)korpuszokra; másrészt interdiszciplináris jellegéből adódóan a különféle társtudományok eredményeire, mint például a régészetére, történet- és földrajztudományéra (vö. HOFFMANN 2003a: 121). A 20. sz. első felében a történeti nyelvészek felismerték a helynevek hasznosításának talán leginkább érdeklődésre számot tartó hozadékát, a népiségtörténeti vizsgálatokban betöltött szerepüket. A helynévtani kutatások ebben az időszakban elsősorban a Kárpát-medence etnikai képét kívánták feltárni — más tudományterületek ismereteit is felhasználva — a nevek módszeres vizsgálatával (vö. MELICH 1925–29, KNIEZSA 1938/2000 stb.). Az etnikai irányú vizsgálatok mellett a történeti helynévtipológiai elemzések is fontos területévé váltak a névtannak. KNIEZSA etnikai és rendszerszemléletű érdeklődése a század közepe táján a magyar nyelvterület keleti, délkeleti peremvidéke felé fordult, és a történeti Erdély és peremvidékei 1400-ig felbukkanó összes helységnevének (valamint a már korábban bemutatott vízneveinek[1]) analízisét végezte el (KNIEZSA 1943–4/2001). KNIEZSA munkáiban azt is hangoztatta, hogy a víz- és településnevek viszonylagos feldolgozottságával szemben a mikronevek — nála dűlőnevek — történeti névmonográfiáinak hiánya hátráltatja a népességtörténet és a névtípusok kronológiai elterjedtségének kutatását (KNIEZSA 1943–4/2001: 52). A 21. sz.-ban a történeti forrásoknak és a társtudományok eredményeinek felszaporodásával egyetlen kutató aligha vállalkozhat az egész történeti Magyarországra kiterjedő helynévállomány elemző bemutatására; egyetérthetünk azonban TÓTH VALÉRIA azon megállapításával, hogy „a kisebb területek névrendszerének feltérképezése elvezethet majd egy nagy, összegző szintézis megalkotásához” (2001a: 7).

Munkámban arra vállalkoztam, hogy a történelmi Magyarország egy kis szeletének, Ugocsa vármegyének az ó- és középmagyar kori helynévanyagát dolgozzam fel. Érdemes hangsúlyoznunk a területnek a névtudományi kutatásokban való kiemelt szerepét. Ugocsa a

magyar nyelvterület peremén helyezkedik el, ebből adódik megőrző (archaikus) jellege; valamint az, hogy a területet kevésbé érintette a török hódoltság hatása; viszont a népi-nyelvi érintkezéseknek napjainkig is élénk színtere (vö. BENKŐ 1996/2003: 76).

Disszertációm fontos előzményének tekintem egyrészt — a kutatási szempontok és módszertana miatt — KNIEZSA ISTVÁN kitűnő, de a modern nyelvészeti-névtudományi ismeretek fényében némiképpen módosításra szoruló munkáját,[2] a Magyarország népei a XI. században c. mű módszertanilag továbbfejlesztett darabját, a Kelet-Magyarország helyneveit (1943–4/2001); másrészt a 20–21. sz. fordulóján, sőt azt követően megjelent több kiváló monográfiát, melyek korszerű névelméleti és névrendszertani alapokon nyugszanak (pl. BÉNYEI–PETHŐ 1998, TÓTH V. 2001a, b, PÓCZOS 2001, 2010, RÁCZ 2005, 2007, RESZEGI 2008, GYŐRFFY 2009).

A dolgozat alapját Ugocsa megye ó- és középmagyar kori helynévanyaga képezi, amelyet történeti-etimológiai szótár formájában dolgoztam fel (erről lásd KOCÁN 2006a), ez a készülőben lévő Ugocsa megyei helynévszótár részét képezi. A szótár jelenlegi adatállománya mintegy 5000 névcikk (utalócímszavakkal együtt), amely teljes egészében tartalmazza a megye névállományát az ómagyar kortól máig, jelen vizsgálatomban ennek ó- és középmagyar kori részével, közel kétezer adattal dolgoztam. 2007 és 2008 nyarán élőnyelvi gyűjtés is végeztem a megyében, ennek a névanyagát még nem tartalmazza teljességében az adatállomány.

2. Vizsgálatom során két kutatási célt érvényesítek. Elsőrendű szempontom annak vizsgálatára irányult, hogy Ugocsa helyneveinek nyelvi arculata milyen etnikumok jelenlétét igazolja a területen, és azok időben hogyan jellemezhetők. Nagy figyelmet fordítok arra, hogy a helynévanyag a szláv–magyar kontaktus gyökereit és a későbbi szimbiózist a megye egyes területein hogyan világítja meg. Emellett természetesen a területen kevésbé jelentős etnikumok, a német és román népcsoportok ügyét is vizsgálom. Elsősorban arra lehetünk kíváncsiak, hogy a korábbi népesség- és településtörténeti eredményekhez képest a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálata jár-e valamilyen hozadékkal a terület népességi viszonyainak megismerésében. Az objektumfajták szerint történő elemzéskor ezeknek a szakirodalomban említett eltérő forrásértékét is ellenőrizhetjük. A második szempontom a vizsgálat során annak bemutatására irányult, hogy a megye névkorpuszának egésze milyen általános névrendszertani jellemzőket mutat. Felismerhetjük-e a korpuszban valamely markáns tendencia helynévfajta-

[1] A szerző az „Erdély víznevei” címen publikált írásának (KNIEZSA 1942) tapasztalatait is hasznosította ebben a munkájában.

[2] Újabban HOFFMANN ISTVÁN erősíti meg KNIEZSA-féle monográfia előremutató szerepét (2007b: 13), de ebben az írásában is hangsúlyozza a kritikai szemlélet érvényesítésének fontosságát a munka felhasználásakor (i. m. 14).

specifikus jegyeit, ad-e lehetőséget a nagyméretű (név)anyag rendszerszemléletű feldolgozása eddigi ismereteink pontosításra, megerősíti-e az egyes tudományterületek — olykor ellentmondásoktól sem mentes — eredményeit? Munkám indokoltságát az a körülmény magyarázza, hogy a továbbiakban említett szakmunkák a terület névkincsét ugyan érintőlegesen hasznosították, de a teljesség igényével összeállított modern adattár és arra épülő nyelvészeti-névtani elemzés a múlt század első fele óta nem készült Ugocsa megyére vonatkozóan.

Ugocsa helyneveivel már több kutató is foglalkozott. Az első jelentős összefoglaló munka Ugocsa vármegye legjobb ismerőjének, SZABÓ ISTVÁNnak a nevéhez köthető, aki kiváló történeti monográfiájának második részében számba vette — a személynevek mellett — a helynévkincset is (Sz.). Az általa összegyűjtött névkincs gazdag adattárnak tekinthető, amelynek nyelvészeti-névtani feldolgozását sem ő, sem mások nem végezték el azóta sem. Névbázisa a történészi igényeket kielégítette, s az is látható, hogy a 20. sz. első felében kibontakozó új helytörténeti kutatási módszereknek megfelelően az etnikai célú vizsgálatokban kikerülhetetlen volt a hely- és személynevek ilyen irányú hasznosítása is. SZABÓ magyarázatokat is fűz szórványosan a szláv nevekhez, azok azonban többnyire KNIEZSA ISTVÁN etimológiái. Nyelvészeti szempontból KNIEZSA ISTVÁN elemezte a megye korai helynévi szórványait a fent említett munkáiban (1938/2000, 1943–4/2001), illetve a korai ugocsai szláv névréteg egyes hangtani jellemzőit más területek névrendszerének bemutatásakor analóg példaként idézte (1943/2003). Ezeken és néhány kisebb íráson kívül jelentősebb dolgozat a terület helynévkincsével nem foglalkozott. SZABÓ és KNIEZSA írásai jó alapul szolgáltak munkámhoz, és ösztönzően hatottak a névrekonstrukciós elemzéseimre. A későbbiekben tett kritikai észrevételeim semmilyen mértékben sem csökkentik e munkák érdemeit, csupán a tudomány jelen állása szerint kíséreltem meg értékelni megállapításaikat.

Névelemző eljárásomban HOFFMANN ISTVÁN mikrotoponimákra kidolgozott többszintű modelljét alkalmaztam (1993), ill. a leírási keretet általában érintő későbbi munkákat is figyelembe vettem (pl. HOFFMANN 1999). De a modell alapvetéseit alkalmazó speciális tipológiák tapasztalatait sem tudtam megkerülni az egyes névfajták leírásánál, például a településnevek belső változásait vizsgálva nagy haszonnal vehettem figyelembe TÓTH VALÉRIÁnak a településnevek változási tendenciáit bemutató tipológiáját (2008).[3] Továbbá HOFFMANN ISTVÁNnak a névrekonstrukcióról szóló tanulmányainak a szemléletét is

[3] Ennek részleges alkalmazását lásd a magyar településnév-réteg elemzésénél.

érvényesítettem a névkorpusz összeállításakor és elemzésekor.[4] A szerző ezen írásaiban a korábbi etnikai azonosításokra irányuló vizsgálatok módszertanát újította meg, és a modern történeti célú, nyelvi szempontú névelemzés szempontrendszerét fogalmazta meg (2007b, 2008a). Ő az alábbiakban látja a névrekonstrukció újító eljárásmódját: „A névrekonstrukció a forrásadatokat a kérdéses forráson belüli viszonyaik szerint vizsgálja, denotatív jelentésük azonosítása alapján meghatározott adatsor tagjaként rekonstruálja a kérdéses korban feltehető hangzásukat, morfológiai struktúrájuk mellett megvilágítja a nevek szemantikai szerkezetét is, törekedve a névadás motívumainak az általánosságokon túlmenő felderítésére, és nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy minél pontosabban megállapítsa a forrásokban előforduló nevek valós névszociológiai értékét" (HOFFMANN 2008a: 26, de lásd ehhez még UŐ. 2007b: 15, 18). Mivel a vizsgált területen a nyelvi-népi szempontok számbavétele kiemelkedő szerepet kap, így egyetérthetünk HOFFMANN ISTVÁN azon megállapításával, miszerint „A név, a nyelv és az etnikum azonosításának a problémája (...) a névrekonstrukció szerves részét képezi" (HOFFMANN 2008a: 28, de lásd még ehhez 2008c).

A történeti kútfők szerint a megye a legkorábbi időktől kezdve vegyes etnikumú volt. A leírás során így nagy haszonnal támaszkodtam PÓCZOS RITA munkáinak módszertani elveire is, a szerző ugyanis szintén kevert nyelvű területeket vizsgált történeti szempontból: a Sajó vízgyűjtőjének (2003), valamint a Garam és az Ipoly vízrendszerének nyelvi rétegeit (2004), illetve Borsod vármegye Árpád-kori etnikai képét (2006). PÓCZOS mai többnyelvű névrendszerek modellálása során alkalmazott eljárásait is figyelembe vettem — főként a helynévfajták etnikai vizsgálatokban betöltött szerepéről tett megállapításait —, amelyek a régebbi korok etnikai vizsgálatait is segíthetik (2008, 2009). Emellett felhasználtam azon dolgozatát is, amelyben Baranya megye Sásdi járásának mai kétnyelvű helynévrendszerét módszertani szempontból vallatja, ezzel a névtörténeti vizsgálatok finomítását is elvégezve (PÓCZOS 2010).

3. Értekezésem az alábbiak szerint épül fel. Munkám I. fejezetében Ugocsa vármegye létrejöttéről és természetföldrajzának honfoglalás körüli és az azt követő időszakban történő változásairól írok.

A II. fejezetben egységesítő s értékelő szándékkal számba veszem a megye múltjával kapcsolatosan a különböző tudományszakok eredményeit (történettudomány, régészet, nyelvészet), majd azokat kiegészítem a névrekonstrukció során nyert saját eredményeimmel.

[4] A helynév-rekonstrukció vagy névrekonstrukció fogalmán HOFFMANN ISTVÁN Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció c. írásának elvi-módszertani szemléletét értem (2007b). E modern névelemzési módszerről alább részletesebben írok.

A fejezetet két részre tagoltam: először a honfoglalás előtti etnikai viszonyokat mutatom be, majd az ó- és középmagyar kori etnikai helyzetet a társtudományok felhalmozott tapasztalatait is alapul véve.

A következő két fejezet dolgozatom központi részét képezi. A III. fejezet tulajdonképpen az előző rész szerves folytatása, ugyanis az ó- és középmagyar kori ugocsai helynévrendszert nyelvi rétegek szerint elemzem, és a kutatás megbízhatóbb — etnikai és névrendszertani — eredményeinek az érdekében három nagy helynévfajtára[5] osztottam az anyagot: folyóvíznevekre, településnevekre és a mikrotoponimákra. A névrétegek helynévfajtáinak analízisében a HOFFMANN-féle tipológia fogalmi keretét alkalmazom, így ennek fényében egységesen írom le a magyar és a jövevényneveket[6] egyaránt. E módszertani elv alkalmazását azért látom indokoltnak, mert így a bemutatott helynévrétegek — szerkezeti, keletkezéstörténeti és nyelvi kritériumok szerinti leírásukkal — jobban megragadhatóakká válnak, valamint a különböző névrétegek egymással való összevetésére is lehetőség nyílik. Például a megye víznévrendszerében ismeretes ómagyar kori *Verbőc* (< szl. **vьrba* 'fűz', FNESz.) és *Rekettyés* (< m. *rekettye* 'egy fajta fűz, különösen kosárfonó fűz, hamvas fűz', TESz.) víznév is növénynévből képzéssel formálódott, azzal a fontos eltéréssel azonban, hogy az első névadási mozzanat alapján az első példa a szláv, a második a magyar névréteg részét képezi.

Az utolsó fejezetben az itt elkülönített objektumfajtáknak a belső rendszerkapcsolatait tárom fel. A fejezet első részében a névrendszerek belső építkezésének tendenciájáról, a névbokrosodásról szólok, és a bokrosodással összefüggő módszertani elvről, a kikövetkeztetés eljárásáról; a másodikban az ómagyar kori névrendszertani összefüggéseket a bokrosodás egyik formájának megvilágításán keresztül mutatom be; majd a folyamat középmagyar kori jellemzőit ismertetem.

[5] HOFFMANN ISTVÁN a Helynevek nyelvi elemzése c. munkájában a névfajták szerinti leírás fontosságát a következőképpen hangsúlyozza: „A névmodellek vizsgálata, területi, időbeli különbségeinek bemutatása megbízhatóbb eredményeket ad, ha az összevetést névfajták (illetőleg ezek nagyobb csoportjai) szerint végezzük el" (1993: 35). Tapasztalhatjuk, hogy általában ritkán kap hangsúlyos szerepet a névrendszertani kutatásokban a helynévfajták szerinti elkülönítés igénye (kivételként pl. kiemelhető: KNIEZSA 1943–4/2001, TÓTH V. 2001a stb.). Ez alapján úgy vélhetjük, hogy az ugocsai helynévanyagban „A helyfajták elkülönítése nemcsak a térbeli, időbeli névrendszertani vizsgálatokat helyezi biztosabb alapokra, hanem lehetőséget ad az egyes objektumfajtákra jellemző névmodellek összevető elemzésére is" (HOFFMANN 1993: 35).

[6] A jövevénynevek vizsgálatának szükségességére többen utaltak már, újabban HOFFMANN ISTVÁN a csoport lehetséges elemzési szempontjaira mutat rá: „A névrendszertani leírásokban valóban fontos követelmény a jövevényneveknek alaki és jelentésbeli jellemzőik szerinti differenciált bemutatása. Ennél is jelentősebb feladat azonban az, hogy feltárjuk azokat a sajátosságokat, amelyek a magyar névrendszer egyes területi változataiban éppen más nyelvek névrendszereinek hatására jöttek létre" (1993: 143).

I. Ugocsa vármegye korai természetföldrajzi viszonyai és megszervezése

1. Ugocsa megye a Kárpát-medence északkeleti határszélén található. A megye délről és délnyugatról Szatmár, északról és északnyugatról Bereg, keletről Máramaros megyével szomszédos. A vizsgált terület a történelmi Magyarország egyik legkisebb kiterjedésű megyéje, déltől északig (Terebestől Karaszlóig), nyugattól keletig (Újlaktól Velétéig) terjedő határai kb. 1200 km^2 területet foghattak közre (ehhez ld. CSATÁRYnál 1190 km^2, 2008: 7, 13; 1209.68 km^2 GÖNCZY 1889-es megyetérképén; SZABÓnál 1213 km^2, Sz. 579).

A megye domborzati tekintetben két részre tagolódott (1. térkép): a kisebbik, keleti része erdős kiemelkedésekkel övezett terület; a nagyobbik, nyugati fele lapályos, mocsaras síkföld, amely az Alföld keleti pereméhez tartozik (vö. Sz. 29–30, VÁLYI 3: 546). A honfoglalás idején mindkét domborzati terület arculatát az erdők és az azokat tarkító sűrű vízhálózatok kuszasága egységesítette.

A keleti területeket a mocsaras síkból kiemelkedő hegyvidék uralja, melyet a Tisza völgye szel ketté, ezzel két vonulatra tagolja a hegységet: a Tisza jobb partján lévő északi rész a Nagyszőlősi-hegység, a bal parti, déli rész az Avas. Az északi hegyvidék legmagasabb pontja a 878 m-es csúcs északkeleten található (Gönczy, T47), de a hegyvidék délnyugati peremén, az Alföld szélén lévő Szőlős határában is találunk 568 m-es magassági pontot (Gönczy). E hegyvonulat legnyugatibb pontjának dombos vidéke — Salánk és Komját között — is 368 méterre emelkedik ki (T47, T48). Az Avas vidékének domborzati viszonya nagyon hasonló képet mutat. A Tisza és az Avas találkozásánál a hegyvidék még 615 m (T48), viszont dél felé haladva a megyehatár árnyékában 805 m-es magassági pontot is találunk (Gönczy), Nagygérce keleti határában is a 700 métert közelítő jelentős csúcsokat fedezhetünk fel (i. h.). Az Avas és az Alföld átmeneti sávjában a hegyvidék északnyugati része magasabb, hirtelen lejtésű 600 méter fölötti (Gönczy) erdős kiemelkedésekkel tarkított, azonban a déli határterületen — Terebes és Kisgérce között — már csak 402 m-es (i. h.) dombot találunk.

A nyugati terület jellemző természetföldrajzi vonását „a hegyekből leszaladó patakoktól, ezeknek kötetlen árterületeitől, a talajvízből és áradásokból táplálkozó mocsármedencéktől, elsősorban pedig magától a Tiszától nyeri” (Sz. 30). A kiemelkedések lábánál elterülő síkföld

alapvonása a láp- és mocsárvilág lehetett (vö. FRISNYÁK 1995: 9). A megye 10–11. sz.-i földrajzi képe leginkább a szomszédos Borsova (a későbbi Bereg) határvármegye tanúsága alapján rekonstruálható. A szakirodalomban három nagy egységre bontják az említett vidéket: a művelt földekre, a kevésbé lakott lápos-mocsaras ligeterdős területekre (síkföld) és a Havasokig terjedő erdős gyepűelvre (FRISNYÁK 1995: 24, de ld. még 25). A később kialakuló Ugocsa térsége is nyilván a gyepűelv mellett lápos ligetekkel szegélyezett, művelésre alkalmas földterületből állhatott. Művelésre alkalmas területek erdőktől és vízfolyásoktól szegélyezve kisebb-nagyobb foltokban lehettek a megyében, erre utalnak a mikronévi anyagban a *sor, föld(e), szegés, nyomás, szél(e), hely* stb. lexémával szerkesztett határnevek. Nagyobb, egybefüggő művelésre is alkalmas terület lehetett a Tisza jobb és bal partján átnyúlva, így Szőlős–Keresztúr vonalától délre egészen Bökény–Forgolány–Szászfalu vonaláig húzódhatott a művelhető terület. Emellett még délen Almás–Bábony vonalában és északnyugaton Salánk határában egy-egy kisebb tömbbel számolhatunk. A későbbi századokban ezek a területek „száraz időben elég jó termésű”-ek lehettek — jegyzi meg VÁLYI (3: 546).

A táj egykori növénytakarójának jellemzője a sztyeppék és apró ligeterdős foltokkal tarkított vegyes lomberdők (tölgyesek), a vízfolyások menti ártéri erdőkkel szegélyezve, ahol gyakori árvízborítással[7] számolhatunk (FRISNYÁK 1995: 10). Az első katonai felmérések és más régi térképek anyaga alapján valamennyire rekonstruálhatjuk a megye ómagyar kori képét is. A térség hegyvidékét és síkvidékét sűrű erdőterületek szőtték át átmenetet képezve a két térség között. Az erdőhatár a Tisza jobb partján kb. Keresztúr és Szőlős vonalától északra egészen a Borzsováig hatalmas egybefüggő erdővel borított vidéket képzett. Kivétel lehetett a megye északnyugati sarkában lévő, mocsaraktól szegélyezett Salánk. A Tisza bal partján az erdőhatár Királyháza–Tekeháza–Feketeardó–Gyula vonalától keletre húzódott, de foltokban a megye nyugati határáig is átnyúltak szélesebb erdősávok. Ilyen jelentősebb erdősávok voltak a Batár vízfolyása melletti ártéri erdők, valamint a Bábony–Halmi–Kökényesd vonalától délre lévő kelet–nyugat kiterjedésű Túr melléki ártéri erdők is, amelyek összeköttetésben álltak az avasi vidék növénytakarójával. A honfoglalás körül a terület képe annyiban térhetett el a fentitől, hogy vélhetően sokkal több áthatolhatatlan erdő borította a vidéket, s csupán elvétve állhatott egy-két művelésre is alkalmas terület. Az ó- és a középmagyar kori mikronevek között a jelentős számú *erdő, cser(e), bükk(e), kerek(e), vész(e), irtvány(a), haraszt, pagony, sűrű, gyakor, fa* stb. névrésszel szerkesztett helynévi anyag is ezt a feltételezést erősíti (ld. a

[7] Ehhez ld.: „A történelmi Magyarország 1/8-a, a mai országterület 1/4-e volt *ártér, állandóan vagy időszakosan elöntött* területekkel” (FRISNYÁK 1995: 8).

mikronevek bemutatásánál). A helynevek szóföldrajzi elterjedtsége a Tisza jobb partján a sík- és hegyvidéken átnyúló erdős vidék arculatát erősítik, valamint a Batár árterületének erdőnyúlványaira is utalnak az ottani nevek.

Ugocsa nyugati, központi részének vizei a környezet alakításában a kezdetektől nagy szerepet játszottak. A síkföldet is teljesen kettészeli a Tisza kanyargós medre, amely itteni viszonylag gyors folyásának mentén szintén két tájegységet hoz létre: az északi és a déli mocsármedencét. Az északi mocsárvidék viszonyait alakító jelentősebb vízfolyás a Tisza jobb oldali mellékága, a Borzsova, amelynek több bal oldali mellékvize, mint pl. a Beberke — és ennek oldalága a Sárd —, Csong(o)va, Rednek, Atak ~ Aták, Szalva formálja a környezetet. A déli medencét a Tisza két jelentősebb bal oldali vize mintázza, az Avasból eredő és azzal a nyugati határszélen egyesülő Batár — és ennek Hódos oldalága —, valamint a déli megyehatár természeti viszonyaiban jelentős szerepet játszó Túr, és annak jobb oldali ága, a Turc (ehhez ld. még VÁLYI 3: 547). Az írásos emlékekben csupán a 13. sz.-tól adatolható, folyamatosan felszaporodó, jelentős folyóvíznévrétegnek[8] és a megye kisebb területneveinek[9] vallomása alapján kibomlik egy markáns víz- vagy vízzel kapcsolatos helyet jelölő névanyag a megyében. Figyelembe véve e helynévanyag tekintélyes voltát, arra következtethetünk, hogy a megye megszervezésekor (azaz a magyarok betelepülésekor) és azt követően is, sőt valószínűleg már a korábbi időszakban is a víznevek a mindennapi életben (élelem, élettér), a tájékozódásban kulcsfontosságú szerepet játszottak. Erre utal KRISTÓ GYULÁnak a magyarság korai tájszemléletét leíró megállapítása: „A magyarság tehát a dél-ukrán steppéről hozta magával a Kárpát-medencébe a folyóvizek iránti fogékonyságát, amely nem csupán a reá vonatkozó 10. századi külországi tudósításokban maradt ránk, hanem saját tájszemléletében is maradandó nyomot hagyott” (2003b: 17).

A vízfolyások mentén ebben a térségben évente két alkalommal van árvíz: kora tavasszal (hóolvadások idején) és a „júniusi esőmaximum” idején (BULLA–MENDÖL 1947/1999: 265). A mocsárvidékeken a csapadékos esztendőben — a folyók vízállásával összefüggésben — a felszínre törő „vadvizek” (talajvíz) még több mocsaras, lapos mélyedést hoztak létre, olykor jelentős területeket elárasztva, gyakran télen-nyáron megőrizve birodalmukat. Az aszályosabb időkben a lápok, morotvák visszahúzódása mellett is rengeteg láp-mocsár szőtte át a vizet kedvelő növényekkel a síkvidéket (vö. Sz. 31–2).

[8] Lásd a III. fejezetben írtakat.

[9] A mikronevekben szép számmal előforduló *mocsár, tó, vápa, rév, tő, palaj, örvény, lágyas, szomoga, kátyú, (árok)fenék, fertő, kalista, lucsaka, erge* stb. és a növényvilágra utaló *éger, füzes, rekettye, sás* stb. (részletesen ld. a III/C fejezet 3. pontjában) földrajzi köznevek vallomása arra mutat, hogy a terület névrendszerében a vízzel kapcsolatos nevek a térszemlélet jellegzetes alapját képviselhették.

Mindezt figyelembe véve elmondható, hogy mindkét térség földrajzi jellegét a vízfolyások határozzák meg (ld. 1. térkép), amelyek a települések kialakulását, elhelyezkedését is befolyásolták áradásaikkal. SZABÓ ismertetése alapján az itt élők sokat szenvedtek a megye „kedvezőtlen természeti adottságai" miatt (Sz. 33). SZABÓ ISTVÁN szerint a 18. sz. második felében az ugocsai síknak a képe „a megtelepülés idejétől kezdve sem volt más, csupán az erdő s a vadvíz volt több" (Sz. 32). A megye korai földrajzi viszonyait jól érzékelteti az 1782–85. évi I. katonai felmérés Ugocsa megyére vonatkozó térképszelvényeinek ábrázolása is, mivel a szelvények a területnek a vízszabályzások előtti, természetes képét, vízrajzát mutatják (ld. Kat1).

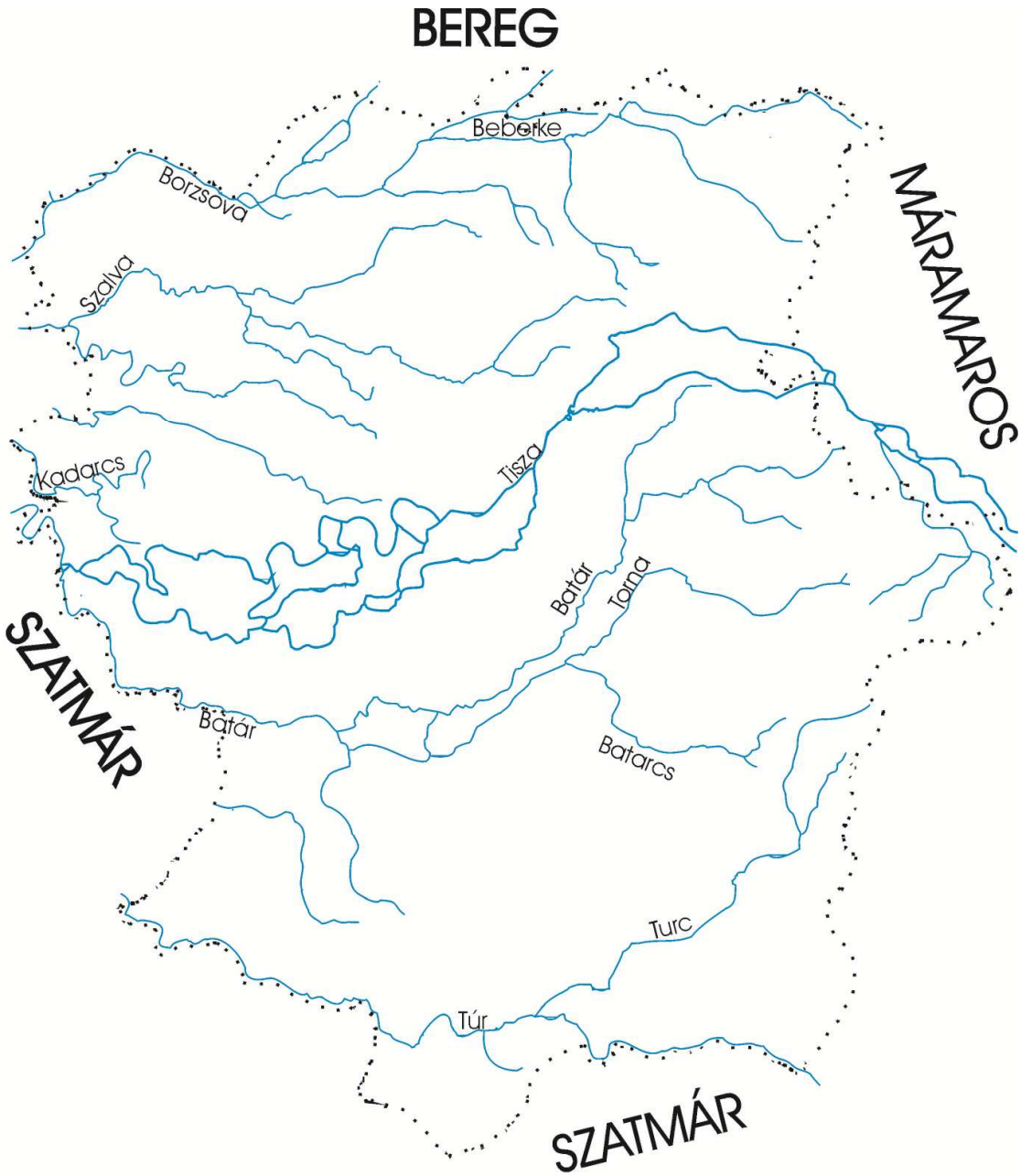

1. térkép. *Ugocsa vármegye vízrajza a korai ómagyar korban.*

FRISNYÁK SÁNDOR szerint a Kárpát-medence — így az általam vizsgált terület — éghajlata „*a honfoglalás óta lényegesen nem változott* (a hőmérséklet- és csapadékértékek alig tértek el a maitól)” (1995: 8). A szerző szerint 25–50 éves időszakra számított évi középhőmérséklet kb. 1–1,5 ˚C-kal ingadozhatott, a csapadék ingadozása nem haladta meg a 8–10%-ot. De elmondható, hogy a 16–19. sz.-ban bekövetkező ún. kis jégkorszak lehűlést hozott a területre (FRISNYÁK 1995: 8).

A 13. sz. elején a területen megtelepülő magyarság a megye sík vidékének ártereit hasznosíthatta. A terület hasznosítása vélhetően — a nyírségi Tisza-ártér mintájára — a vízfolyások vízszintingadozásához igazodhatott (vö. FRISNYÁK 1995: 15, de ld. még 12–3). Ebben az időszakban és a későbbiekben is az árterek és a vízfolyások által szabdalt (erdős) szigetek ártéri gyümölcstermelése virágzott (vö. i. m. 16, de ld. még 17–8). A helynévanyagban a termesztésre utaló *olvány(a)*, *gyümölcsös*, *gyümölcsöskert* stb. földrajzi köznevet tartalmazó neveket találunk, de legkiemelkedőbb a *szőlő(cske)* elemmel szerkesztett nevek száma, amelyek a megye területén a korai szőlőtermesztést erősíthetik a 17. sz. első évtizedétől megjelenő adataival vélhetően a szőlősi és a salánki kiemelkedések mellett más területeken is.

Az egész terület erdőkben való gazdagsága a vadászatra, bőséges vízhálózata pedig a halászatra nyújtott lehetőséget. VÁLYI ANDRÁS is ezt erősíti meg a 18. sz. végi leírásában: „Erdője, és makkoltatása bővséges; vadgya elég van” (3: 547).

A megye megtelepülése után kialakuló úthálózata is a földrajzi adottságokhoz igazodott. Két nagy országút szelte át a megyét: az egyik a Beregszász és Szatmár felé vezető, amely döntően a Tisza és mellékágainak a völgyeiben vezet, elkerülve a nagyobb lápokat; a másik pedig Máramarosba vezet a Tisza völgyében az Avas és a Nagyszőlősi-hegység lábánál (ehhez ld. még VÁLYI 3: 547).

2. A múltbéli állapotrajz után érdemes röviden áttekinteni a vármegye térszervezését, hogy lássuk, a magyarság e „vadregényes” földrajzi környezetet mikor vehette a birtokába, majd a későbbiekben hogyan változott a viszonylag későn kialakult világi és egyházi szervezet a területen.

KRISTÓ GYULA 25–30-ra teszi a Szent István korában létrejött vármegyék számát (1988: 206, l. még ehhez 197–207, továbbá még a 3. számú térképvázlatát is i. m. 519, de UŐ. 2003b: 69–70, UŐ. 2006: 103–6), de ezek között, sőt a történészek egybehangzó véleménye szerint még a 11. század végének vármegyéi között sem szerepelt Ugocsa. A vármegyék fokozatos létrejöttével együtt a lakott területek a Kárpát-medence szélei felé húzódtak (vö. KRISTÓ 1988:

204, UŐ. 2003: 86), így népesült be lassan a tárgyalt vármegye is. SZABÓ ISTVÁN szerint „Az a terület, amelyen Ugocsa megye a XII–XIII. században kialakult, a honfoglalás alkalmával megszállatlanul maradt” (Sz. 29, de vö. még KRISTÓ 2003b: 65). Anonymus a honfoglaló magyarokat Ugocsáig vezette. BENKŐ LORÁND Anonymus helyneveit vizsgálva megállapította, hogy azok „tárgyilag és nyelvileg szinte tökéletesen hitelesek” (1998: 58), azonban a Kárpát-medencének ezt a régióját a Mester „Láthatólag nem vagy csak hallomásból ismeri”, ezért bizonytalanul regélt róla (i. m. 97). Anonymus munkája azonban nem a honfoglalásra, hanem az 1200-as évek elejére vonatkozóan számítható biztos forrásmunkának, így megjegyzéseinek hiányát is erre a korra kell érvényesnek tartanunk (vö. BENKŐ 1998: 102, KRISTÓ 1996: 125).

Az ugocsai terület természeti adottságai alapján a honfoglaló magyarság gyepűelvéhez tartozott. KRISTÓ a Szent Istán halálától a 12. sz. közepéig eltelt időszakot a vármegyék „robbanásszerű gyarapodás”-i idejének tekinti (2003b: 76). Kiemeli, hogy a legtöbb vármegye úgy alakult ki, hogy „a Szent István kori nagy kiterjedésű vármegyék részekre szakadtak, területükön több kisebb vármegye létesült” (i. h.). A vizsgált vármegye megtelepülése kezdetén királyi birtok, melynek első szervezete az erdőispánság volt (Sz. 35, 37), ami 1200 eleji években[10] alakult ki a királyi vadászterületen (KMTL. 696). KRISTÓ GYULA a 12. század közepének vármegyéit és várispánságait ábrázoló térképén a későbbi Ugocsa területére lokalizálja Sásvárt mint várispánsági székhelyet (ehhez lásd a 4. számú térképet, valamint 1988: 519, de UŐ. 2003b: 76), amely az erdélyi egyházmegye legészakibb részén helyezkedett el (KRISTÓ 1988: 492, UŐ. 1996: 129, UŐ. 2003b: 97, de ehhez lásd még az utóbbi hivatkozás 6. térképét is!). A 12. sz. közepétől a 14. sz. elejéig eltelt időszakban nőtt a megyék száma (KRISTÓ 2003b: 78), több erdővidék szerveződött igazgatási egységgé, pl. a korábbi Sásvár körül Ugocsa megye (i. m. 79).

Ugocsa megye első írásos említései a 13. század elejéről származnak (1210/1805: Esau Comes de *Hugosa,* Szirmay 30, ComMarmUg. 213 [itt 1210. évi kelettel], 1216/1550: *Hugoſa*, 1217/1550: *Vgoſi,* 1220/1550: *Ugocha*, K. FÁBIÁN 1997: 79). A 13. század végére az ugocsai erdőispánság nemesi megye lett (KRISTÓ 1988: 495). KRISTÓ azonban feltételezi, hogy a kérdéses terület korábban mint Sásvár várához tartozó ispánság szerveződött meg: „Sásvár mint várispánság (megye) a korábbi (ezt mutatja a főesperesség eredeti, sásvári elnevezése is), Ugocsa erdőispánságként később kelt életre, de a tatárjárást követően már csak Ugocsa élt tovább, Sásvár helyére lépett mint megye, a főesperesség is nevet váltott,

[10] Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei c. dolgozatomban tévesen a XII. század eleje szerepel (KOCÁN 2007: 98).

sásváriból ugocsai *archidiaconatus* lett" (1988: 493, KRISTÓ 2003b: 97).[11] Idővel megfigyelhető Sásvár és Ugocsa között a központi szerep átvonódása az utóbbira, amire hasonló példát szolgáltat a szomszédos Borzsova és Bereg megye esete is (KRISTÓ 1988: 493–4).[12]

KRISTÓ szerint Ugocsa úgy vált a történelmi Magyarország egyik legkisebb megyéjévé, hogy területet vesztett az elődnek számító Sásvár megye térségéből. Az egykori sásvári főesperesség és az annak örökébe lépő ugocsai főesperesség, illetve megye korai területi kiterjedését KRISTÓ GYULA az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék alapján határozta meg: „Északi határa Fehérgyarmattól Penyigén, Kölcsén, Tiszaújlakon át Tiszaszászfaluig húzódott. Ez azt sejteti, hogy északi határa a Tisza volt, de Tiszaújlaknál átcsapott a folyó jobb partjára. Keleti határa Tiszaszászfalutól Halmin keresztül Berendig tartott, s itt elérte a Szamos jobb partját. A keleti határ az alföld peremén vonult nyugat felé Berendtől egészen Fehérgyarmatig, végig a Szamos jobb partján (hihetőleg a Tisza–Szamos torkolatáig)" (1988: 496, de ld. még UŐ. 2003b: 97).

A fentiek alapján Sásvár megye területe a későbbi Szatmár megye északi és északnyugati vidékét is magába foglalta. Területvesztése korán megindult Szatmárral szemben, Sásvár legkésőbb a 12–13. század fordulójára délen Szatmárhoz, majd pedig örököse, Ugocsa nyugaton Szatmárhoz, keleten pedig Máramaroshoz juttatott nem kis területet (KRISTÓ 1988: 496–7, KMTL. 596, 696).

A 15. sz. végén — ha hihetünk az egyik Magyarországot ábrázoló idegen leírásnak — pedig már Bereggel és Ugocsával együtt Máramaros tartományjellegű kitüntetett szerepéről hallunk (KRISTÓ 2003b: 208). Amennyiben valós a kútfő állítása, abban az esetben e térszervezet KRISTÓ szerint újabb vizsgálatokat igényel (i. h.). Ugocsával és Bereggel együtt Máramaros elhelyezkedése az írott forrás közlését akár meg is erősítheti, ugyanis KRISTÓ szerint a „tartományok (...) a perifériákon, az ország peremterületein jöttek létre" (2003b: 134).

[11] Itt érdemes felidézni, hogy az „Ugocsa területén fekvő sásvári főesperességről 1264-ben arról értesülünk, hogy az Magyarország szélén terül el, innen kezdődően Tatárországig nincsenek emberi települések" (KRISTÓ 2003a: 83).

[12] SZÉKELY GUSZTÁV újabban a kérdés szakirodalmáról, azaz a sásvári várispánság és Ugocsa viszonyáról részletes áttekintést közölt (2009).

II. Ugocsa megye népességtörténete

Az eddigiekben a megye korai földrajzi arculatát és kialakulását részleteztem. A következőkben a Kárpát-medence északkeleti peremének honfoglalás előtti és azt követő csaknem kilenc évszázad népességi viszonyait veszem számba. A terület etnikai viszonyainak alakulásáról elsősorban régészeti, történettudományi, (történeti) nyelvészeti-névtudományi vizsgálatok eddig elért eredményei által kapunk részletes vagy vázlatos képet; ezt végül kiegészítem a helynévrekonstrukció alapján összegezhető eredményekkel.

A történettudomány egyértelmű állásfoglalása alapján tudjuk, hogy Ugocsa vármegye a 11. században még nem volt megszervezve. Mégis az adott területen később kialakuló megye etnikai történetének szempontjából nem lényegtelen a Kárpát-medence — de főleg annak az északkeleti peremének a magyarok megtelepülését megelőző — népességtörténeti állapotának a rövid áttekintése. Ez azért is fontos, hogy lássuk azt, hogy a létrejött vármegye korai helynévanyagának nyelvészeti-névtani vizsgálatai igazolják-e adatokkal a társtudományok megállapításait vagy az eddigi ismereteink felülvizsgálatát teszik szükségessé. KRISTÓ GYULA a Kárpát-medence honfoglalás előtti állapotát vizsgálva a következőkre jut: „A szlávokon, avarokon és onogurokon (wangarokon) kívül bolgárok (részint török nyelvet beszélő bolgár-törökök), németek (bajorok) éltek a Kárpát-medencében, de (…) 871 táján gepidákat is” említenek a történeti kútfők (1996: 98).

1. Etnikai viszonyok a honfoglalás előtt

1.1. A honfoglalás előtt itt élő népeket elsősorban a régészeti kutatások alapján ismerhetjük meg. Ugocsa területére vonatkozó (újabb) régészeti irodalom elenyésző számban található, és ezek zöme is a szovjet ideológiát tükröző tudománynépszerűsítő írás. A településtörténeti áttekintés előtt általánosan elmondható a publikált régészeti kutatásokról, hogy az archeológiai vizsgálatok tárgyi emlékek alapján, sőt ezek híján is olykor az óvatosságot nélkülöző következtetésekre jutottak, amelyek később sajnos más tudományágak kutatói körében tudományos dogmaként megszilárdultak.

KOBÁLY JÓZSEF átfogó, ismeretterjesztő igénnyel írott munkájában kiemeli, hogy a „régészeti adatok és a közvetett történelmi források alapján ismerhetjük meg vidékünk történetét. Ezek szerint az i. e. VI–III. sz. folyamán egy északi **thrák** etnikumú népességről

beszélhetünk (kustánfalvi kultúra), akiket a **kelták** váltottak fel. Őket a **dákok** győzték le körülbelül az i. e. I. század közepén. Ez utóbbiak közül talán a kosztobokok törzsére gondolhatunk. (i. sz. II. század).” (1993d: 25, kiemelés tőlem: K. B.; vö. még КОТИГОРОШКО 2003: 28–48). Magyarország keleti peremén a régészek több kelta formatípusú leletre (BALAHURI 1973: 125, UŐ. 1975: 98), kelta fazekaskészítményekre — a kustanovicai kultúra utolsó szakaszából, azaz i. e. 3–2. századból — találtak (BALAHURI 1977: 83, de még lásd ehhez UŐ. 1980: 58, KOBÁLY 1993c: 31).

A történelmi Magyarország területén a nyelvészek az eddigi vizsgálatokban a régészek által kimutatott honfoglalás kori népcsoportok közül a keltákra és dákokra utaltak, amelyekre folyónevek alapján következtetnek (vö. pl. MELICH 1925–29: 316, 343, vö. még KNIEZSA 1938/2000: 451). A feltételezett névetimológiák alapján az említett etnikumokat Ugocsa megye egykori területéhez nem kötik (vö. KNIEZSA 1938/2000: 451).

1.2. A **germán**okat az antropológusok tárgyi emlékek alapján korán azonosítottak a területen. Kelet-Magyarország határszélén „Az i. sz. II. század derekán északról leereszkednek a Kárpátok lejtőin az első germán etnikumú népcsoportok, melyeket nagy valószínűséggel a vandálokkal azonosíthatunk. Őket az V. században újabb germán törzsek — gótok (Bakta, Mezőkaszony) és gepidák (Beregszász környéke) követik” (KOBÁLY 1993d: 25). KOBÁLY az előző megállapítását folytatva egy későbbi írásában a lelőhelyek elemzése alapján arra utal, hogy „Kárpátalja[13] nyugati részét a vandálok kultúrája uralja, míg a terület keleti felén a később Máramarosban, a helyi gyökerekből kifejlődött (…) valamelyik dák etnikumú törzs” települt meg (1994: 26). „A gót emlékek még elég kevéssé ismertek vidékünkön” — KOBÁLY ezekről az 5. sz. környékére datálva szól (1994: 26). A gepidák jelenlétére utaló „fejedelmi sír” „röviddel 453 után keletkezhetett” (i. h.).

MELICH JÁNOS nyelvészeti vizsgálataiban a Kárpát-medence északkeleti pereméhez a fenti etnikumot nem kapcsolja, de a Duna–Tisza közén gepidákra utal (1925–29: 316), míg németekre, azaz nyugati-germán töredékekre a 9. századi Moráviában (i. m. 372, 376), valamint a Dunántúlon is e népcsoport halvány jelenlétét valószínűsíti (i. m. 402). KNIEZSA ISTVÁN már a fenti kutatásokra is utalva az alábbiakat summázza: „De akárhogyan is magyarázzuk a honfoglalás előtti német lakosság eltünését, a lényeg mindenesetre az, hogy eltűnt” (1938/2000: 444).

[13] A történeti Ugocsa megye nagy része ma Ukrajna részét képezi, és valamivel több mint egy tucat települése tartozik csak Romániához. Az ukrajnai archeológiai tanulmányok szerzői rendszeresen az anakronisztikus Kárpátalja tájnevet használják az adott térség honfoglalás körüli leírása során.

1.3. A honfoglalás előtt vagy annak idejéből a történészek és a nyelvészek **török** etnikumú csoportokat azonosítanak a Kárpát-medencében, viszont tudomásom szerint a 20. századi archeológiai vizsgálatok ilyen népességre utaló leletekről nem számolnak be. MELICH „a IX–X. sz. határán a Szerémségben, a Tiszán túl, Erdélyben és a Duna-Tisza közén töröknyelvű, elsősorban bolgár-török népet" feltételez (1925–29: 69, de lásd még 51), és avar szórványokat is regisztrál a Dunántúlra (i. m. 414).

1.4. Ugocsa megye legjobb ismerője, SZABÓ ISTVÁN a megye népességi viszonyait bemutatva szól a **szlávság** két rétegéről: a sejthető korai szláv szórványokról és a későbbi, a honfoglalás utáni ruszinok[14] települési rétegről (Sz.). Az alábbiakban viszonylag alaposabban részletezem a korai szlávság területünket érintő kérdéseit, illetve az elemző munkák állításai alapján megfogalmazható problémákat. A réteg bővebb bemutatását az indokolja, hogy e kérdés gyakran vezetett elővigyázatosságot nélkülöző megfogalmazások sorához a terület múltját érintő munkákban.

Ugocsa korai szláv szórványainak a szempontjából említésre méltó információval szolgál a régészettudomány máig formálódó — sok esetben bizonytalan — értékítélete. E téren a honfoglalás előtti szlávság megjelenésének idejéről bizonytalan és egymásnak ellentmondó eltérő állításokat találunk.[15]

A Kárpát-medence északkeleti peremének szlávságát vizsgálva az archeológia kiemelt jelentőségű leletekként kezeli a későbbi Ugocsa területéről (Keresztúr, Tivadar, Csepe és Nevetlenfalu határából) előkerült szláv települési nyomokat, mivel „a Tiszántúlnak — a Tisza bal partjának (Fedorovo, Csepa, Gyakovo) nevezett térségében először kerültek feltárásra szláv települések" (PENYÁK 1974: 74, de vö. BALAHURI 1974: 34).

A Tisza bal partján a szlávság legkorábbi nyomát a 7. századra teszik a régészek, erről két telep emlékei vallanak. Az első a Nevetlenfalunál felfedezett kohászati központ, amelyet a

[14] A továbbiakban a régebbi szakirodalomban általánosan elterjedt rutén névforma helyett következetesen a ruszin megnevezést használom.

[15] A 20. század második felének régészeti kutatásainak sorából egymást részben nem fedő felfogásokat kell megemlítenünk a szlávság északkeleti peremvidéken való megjelenését illetően.

Az első szerint a települési nyomok alapján „az időszámításunk első évezrede második feléből származó ószláv, valamint a X. és XIII. századból származó órorosz leletek"-ről tudunk (PENYÁK 1974: 74). BALAHURI EDUÁRD szerint a Kárpáton túli területen (beleértve Ugocsa területét is) a régészeti emlékek „a VII–XIII. századból valók" (1973: 125), de négy évvel későbbi tanulmányában e réteg (azaz a szlávság) 6–11. századi tárgyi emlékeiről beszél (BALAHURI 1977: 83). BALAHURI a szláv lelőhelyek elnagyolt és vélhetően túlzó megállapításai alapján (vö. 1973: 125, UŐ. 1977: 83, BALAHURI 1975: 98, de ld. még UŐ. 1980: 58) — amelyek egyben a keleti szlávoknak a területhez való jogát hivatottak igazolni a Kárpát-medence keleti határszélén —, kijelenti: „Megállapítást nyert, hogy területünk az I. század második felében szlávok által sűrűn lakott vidék volt" (BALAHURI 1973: 125, a kiemelés tőlem: K. B.). Datálása hibás lehet, ha ehhez megnézzük a szerző más utalásait: „Уже нині можемо говорити, що Закарпаття в другій половині I тис. досить густо було заселене слов'янами" (БАЛАГУРІ–ПЕНЯК 1976: 102, de még ehhez lásd 143, vö. még БАЛАГУРІ–БІДЗІЛЯ–ПЕНЯК 1978: 82, 85, 86–7, BALAHURI 1969: 119). Végül itt utalhatunk arra is, hogy KOBÁLY JÓZSEF adatokkal nem igazolt ismeretterjesztő írásában állítja, hogy „a VI. századtól kezdve állnak rendelkezésünkre az első biztos és hiteles adatok" e népcsoportról Kárpátaljára vonatkozólag (1994: 27, ehhez még lásd UŐ. 1993d: 25).

szláv települési réteg leleteként értékelnek, mert az itt talált formázott és korongon készült kerámiák jellemzően az első évezred második felének szláv törzseire jellemzők. A maradványokat „a szlavista tudósok a VII–IX. századba helyezik” (PENYÁK 1974: 74, vö. még БАЛАГУРІ–ПЕНЯК 1976: 88, 89, БАЛАГУРІ–БІДЗІЛЯ–ПЕНЯК 1978, BALAHURI 1969: 119, БІДЗІЛЯ 1971: 21–8). A második a Csepe környékén feltárt település, amelynek kerámiatárgyai — nem egyenes karimájú mintázott fazekak és kezdetleges korongon készült fazekak — nyomán „a település korát a VII–VIII. századba” helyezik (PENYÁK 1974: 74). A Tisza bal partján lévő Tivadar délnyugati részén gazdasági helyiségek körül „sornyitó szántóvasat” találtak (ez az első hiteles lelőhelyről származó faeke). A települést „a VIII–IX. századbeli korai szláv telepekhez” sorolják (PENYÁK 1974: 74). Ezzel egykorú a Tisza túlsó partján, Keresztúr határában felfedezett telephely. Az elvégzett ásatások földkunyhószerű lakásokra és egyéb tárgyi emlékekre bukkantak. A település kerámiai termékei (korongon készült kerámiák) alapján az itteni szláv telep korát szintén a 8–9. századba becsülik (i. h.). A feltárt leletek azt mutatják, hogy ezek a telepek Ugocsa sík vidékén, a vízfolyások mentén, mocsaraktól övezett részén találhatók (vö. PENYÁK 1974: 74, de vö. BALAHURI 1974: 34). KOBÁLY JÓZSEF egyik tanulmányának mellékletében a mai Kárpátalja területén feltárt régészeti leletek lokalizálását és kronológiáját közli (1996: 55). Térképi vázlatáról leolvasható, hogy 6. sz.-i szláv emlékeket eddig nem találtak a megyében, de a szomszédos Bereg területén ennek van kimutatott nyoma. Az ugocsai sík (a Tisza völgye és az ettől északra és délre lévő területek) gazdag 7–9. sz.-i szláv leletekben (i. h.).

E fenti megállapításokat nagyfokú elővigyázatossággal érdemes kezelni, ugyanis a szakmunkákban a szlávok kronológiai meghatározásának problematikájára utal pl. BOTÁR ISTVÁN is: „a helynevektől függetlenül régészeti szempontból ma még nyitott kérdés a szláv anyagi kultúra meghatározása és keltezése” (2008: 77).

A régészek a honfoglalás előtti szlávság azonosításán túl a népcsoport (pontos) etnikai meghatározására is kísérletet tettek. Ezek bemutatása és értékelése dolgozatom szempontjából nem tekinthető haszontalan feladatnak. BALAHURI Ugocsa vármegye nyugati, délkeleti területén lévő korai szláv és óorosz leletek segítségével a korai szláv etnikum leírását is megadja: „szláv emlékek megteremtőit a k e l e t i s z l á v t ö r z s e k , m é g p e d i g a f e h é r h o r v á t o k közé sorolják, akik viszont az óorosz népesség alkotórészei voltak” (1975: 99, de ld. még UŐ. 1977: 83, 1980: 58, a kiemelés tőlem: K. B.). E feltételezés alapjaiban megkérdőjelezhető, mivel a korábban etnikumjelölő emlékek felhasználhatóságának mértéke — a tudomány mai szemlélete szerint — igencsak kétséges.

KRISTÓ véleménye[16] szerint „a régészeti emlékanyag etnikai minősítés céljára való felhasználása kérdésében ma inkább szkeptikus lehetek, mint voltak a kutatók 70 évvel ezelőtt” (2000b: 10, de ehhez vö. KNIEZSA 1938/2000: 401). KOBÁLY JÓZSEF helyesen felismerve a régészeti anyag etnikai minősítésének határait a fenti BALAUHURI–PENYÁK-nézet kritikáját fogalmazza meg: „Hogy nevezték magukat, mely törzshöz tartoztak Kárpátalja első szláv lakosai — adatok hiányában nem tudjuk megállapítani” (1993d: 25). Annak ellenére mondja ezt, hogy véleménye szerint a 8–9. század folyamán a területen szaporodnak a szláv települések és temetkezési helyek (i. m. 25–6, de még UŐ. 1994: 27). A régészeti leletek bizonyító erejének hiányában a terület szláv települési körén belül fellelhető néhány későbbi helynév felhasználásával a 6–9. századi szlávok csoportjáról ezt írja: „a honfoglaláskor, a magyarok területünkön nem keleti szláv csoportokat találtak, hanem nagy valószínűség szerint déli és nyugati szláv lakosságot” (1994: 27, a kiemelés tőlem: K. B.). KOBÁLY egy későbbi tudományos köntösbe bújtatott munkájában „interdiszciplináris módszerek”-re hivatkozva erősíti meg az őslakos szlávság nyelvi ügyéről írottakat (1996). Ebben az írásában kibontja és „továbbfejleszti” az előzőben még csak sejthető módszertani elveit. Láthatjuk, hogy az ugocsai terület korai szláv népi-nyelvi viszonyaira főleg Ugocsából származó helynévi adatok, szókölcsönzések, nyelvjárási jelenségek, az oklevelek etnikumjelölő kifejezései, történészi megállapítások és a folklór anyagának vallomása alapján következtet, és veti el az ősi szlávok keleti származását (KOBÁLY 1996: 46–7), miközben többször megerősíti az általa már fentebb idézett tételt (i. m. 50, de lásd még a tétel részleges ismétlését: 51, 52, 53).

Tudomásom szerint a nézet átfogó tudománytörténeti értékelése, megítélése még nem történt meg, viszont átvétele, általánosítása annál inkább, például CSERNICSKÓ ISTVÁN vizsgálataiban: „Interdiszciplináris (archeológiai, antropológiai, néprajzi és nyelvészeti) kutatások egyértelműen bizonyították azonban, hogy a mai értelemben vett Kárpátalja területén a magyarok beköltözése (a 9. század vége) előtt nem keleti, hanem déli és nyugati szláv lakosság élt” (1998: 50, a kiemelés tőlem: K. B.). Nézzük meg röviden, hogy KOBÁLY két írásában[17] milyen módszertani elvekkel dolgozik, s azok összhangban vannak-e pl. a történeti nyelvészet legfrissebb ismereteivel!

[16] KRISTÓ még máshol is szól a régészet nehézségekkel küzdő etnikummegítélő szerepéről: „végképp nem gondolhatunk arra, hogy az etnikai kérdésekben különben is »néma« (mert egyértelmű bizonyítékokat szolgáltatni képtelen) régészet perdöntő módon tudna állást foglalni etnikai kérdésekben az írott források és a nyelvi adatok egyirányba mutató, összecsengő vallomásával szemben” (1996: 161); máshol pedig azt hangsúlyozza, hogy a régészet nem képes etnikumokat egymástól megnyugtatóan elválasztani (i. m. 159, de lásd 155–6).

[17] KOBÁLY az utóbbi munkájában MELICH (1925–9) és KNIEZSA (1938/2000) nevezetes tanulmányaira is utal (1996). A 20. sz. első felének két meghatározó nyelvészének fundamentális munkáira és az általuk érvényesített eljárásokra történő utalások alapján joggal gondolhatjuk azt, hogy a déli vagy nyugati szlávokra vonatkozó tézis megfogalmazása ide vezethető

Módszertani szempontból e véleményt az alábbi tényezők teszik teljesen valószínűtlenné. (Itt csak a nyelvészeti-névtani módszerek főbb buktatóira irányíthatjuk rá a figyelmet, de a szerző többi tudományterülethez kötött állítása is csak erős kritikával kezelhető.)[18] KOBÁLY a vizsgálatok alapjául mindkét munkájában csupán 14. század második negyedéből és azon túl adatolt toponímákat használ Ugocsából, amelyek alapján a 6–9. sz. közötti szláv etnikum nyelvi hovatartozásának megállapítása — az eltelt fél évezred leforgását figyelembe véve — lehetetlen. Annak ellenére tekinthető ez képtelen vállalkozásnak, hogy ezek a helynevek a kiemelt fontosságú régészeti helyek közelében fekszenek. Eme helyek névadói ugyanis a közben eltelt időszak alatt bármikor betelepülhettek a megyébe. Erre utalhat szélesebb körű érvényességgel KRISTÓ GYULA óvatosságra intő észrevétele: „A térség legnagyobb létszámot kitevő szlávjai bizonyára különböző időpontokban kerültek a Kárpát-medencébe, egy részük csak a 9. században" (KRISTÓ 1996: 99, de ehhez még lásd 95). Másrészt a rögtönzött megfogalmazásra utal az is, hogy a modern kutatások forrásfelhasználásának (adatigényének) a minimális elvárását sem teljesítik az írások, mivel a korábbiban KOBÁLY csupán négy (1994: 27, *Belgrád, Balaton, Baláca,*[19] *Szedlice*), a későbbiben kb. nyolc (UŐ. 1996: 47–48, de ehhez lásd még az 1. sz. rajz mellékletén feltüntetett régészeti emlékek lokalizálást is; *Balaton, Szomoga, Piszkáros-tó, Halászföld* latin előfordulását, *Picskor útja, Szedlice, Harnóca* és *Belgrád*) szórványos adatra alapozza következtetéseit. Harmadrészt az utóbbi munkájában a jövevényneveket vizsgálva átsiklik a jövevényszavak kérdésének ingoványos talajára (KOBÁLY 1996 i. h.). A köznevek kölcsönzésével erősíteni véli a déli v. nyugati szlávság korai gyökereit a területünkön. A nyelvész névkutatók már többször felhívták a figyelmet a következtetések bizonytalanságára, újabban PÓCZOS RITA szólt a jövevényszó és jövevénynév kérdéseiről: „Természetesen nem tagadható az sem, hogy a jövevényszavak maguk is utalnak két etnikum érintkezésére, de a helynevekre jellemző helyhez kötöttség nélkül a jövevényszavakból csak egy sokkal összetettebb vizsgálat után és lényegesen pontatlanabbul következtethetünk a kölcsönzés helyére" (2007: 24). A fentiek szerint téves útra vezethet a szókölcsönzések alapján történő etnikai minősítés, mivel a szláv–magyar érintkezés és átvétel — ha még a magyar nyelvjárás egyik jól elkülöníthető egységében is adatolt — területileg pontosan nem lokalizálható, emellett időben az első írott említéshez képest jóval korábban is

vissza (habár erre vonatkozó konkrét utalást nem találunk nála). Vélhetően az utalások a munka fordított módszertanába engednek bepillantást, s bátortalanul megfogalmazhatjuk, hogy a több mint fél évszázada született tétel átvétele lehetett az első lépés, majd ezt kívánta a szerző a területről származó adatokkal bizonyítani.

[18] Megjegyzem, hogy a korai szlávok akár az általa mondott ágba tartozók is lehettek, de a szerző bizonyítási eljárása nem alkalmas ennek közelebbi pontosítására, mivel levezetése módszertani tekintetben téves.

[19] Ez az egyetlen a megye határain túl fekvő Munkács közelében lévő Dercenből adatolt.

átvehettük az adott kifejezést (a szókölcsönzések mélyebb összefüggéseire ld. BÁRCZI 1958/2001: 86–92).

Összegzésként elmondható, hogy a régészek szerint a területen a szlávok már a honfoglalás előtt, talán legkorábban a 7. századtól éltek, és folyamatosan rétegződtek egymásra, viszont letelepedésük idejét és csoportjaikat eltérően ítélik meg. Más tudományterületek, például a történettudomány és a történeti nyelvészet a szlávság honfoglalás előtti rétegeit tudomásom szerint nem jellemezte ezen a területen (erről részletesen a 2.2.1. pont alatt szólok).

1.5. A honfoglalás előtti nyelvi állapot megismerésében a régészeti emlékek fenti bizonytalansága okán az írott források tanúságtételére alapozhatjuk leginkább a terület honfoglalás előtti településtörténeti vizsgálatait. Honfoglalás előtti írott forrás a terület múltját nem tárgyalja, viszont a honfoglalás utáni oklevelekben egyre inkább felszaporodó számban jelennek meg helynevek, amelyek egyáltalán lehetőséget biztosíthatnak a terület, de bármely terület legkorábbi településviszonyainak a megismerésében. KNIEZSA ISTVÁN erre hívta fel a figyelmet úttörő munkájában: „A helynevek a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak, sőt olyan korszakokra vonatkozólag, amelyekből írott emlékekkel nem rendelkezünk, a helynevek a régészeti emlékeken kívül az egyedüli forrásaink, amelyekből a terület akkori településviszonyaira következtethetünk” (1943–4/2001: 3). A helynevek közül is a nagyobb folyóvíznevek szolgálhatnak legtöbb adalékkal a legkorábbi településtörténeti jegyek kitapintására. KNIEZSA is ezt összegzi kutatásának bevezetőjében: „A legrégibb települési viszonyokra tehát elsősorban a terület legnagyobb folyóinak nevéből lehet következtetni” (i. m. 5).

Az alábbiakban azt mutatom be, hogy a honfoglalás előtti idők népességéről a helynevek alapján mit tudhatunk meg. A későbbiekben bemutatott névrekonstrukciós eljárás eredményeként összegezhetjük, hogy a honfoglalást megelőző időszak etnikai képének láttatására a víznevek csoportján belül a *Tisza* folyónév vehető figyelembe. A víznév preszláv átörökítéssel őrződhetett meg, s a névfejtés mai állása szerint etimonja indoeurópai alapokra vezethető vissza (ennek részletes tárgyalását ld. a III/A fejezetben), viszont nyelvi elemzése pontos etnikai azonosításra nem kínál lehetőséget. A vízfolyás a megye középső területén helyezkedik el. A szakirodalom szerint az adott víznevet a korai szlávok őrizhették meg, örökíthették át a honfoglalóknak, viszont ennek időbeli lefolyását és az átadó szlávság pontos nyelvi hovatartozását a meglévő adatok tükrében nem lehet tisztázni. De talán ennél is lényegesebb probléma a nevek forrásértéke kapcsán, hogy a *Tisza* a Kárpát-medence második legnagyobb folyójaként folyásának bármelyik szakaszán kaphatta a nevét, és az a folyása mentén bárhol megőrződhetett a szlávok nyelvén. Figyelembe véve azt, hogy a Tiszának a

vízszabályzás előtti eredeti hossza 1214 km volt (BULLA–MENDÖL 1947/1999: 150), a kérdésben a Tisza nevének vizsgálata alapján még óvatosan is aligha mondhatunk valamit.

Mindezen körülményeket figyelembe véve csak annyit mondhatunk, hogy a *Tisza* víznévre nem tudjuk alapozni a honfoglalás előtti szláv szubsztrátum kétségtelen jelenlétét. A régészettan „látszólagos" bizonyosságot mutató elméletei helyett névtani-nyelvészeti nézőpontból csupán a fenti kételyeinket, a „bizonytalan bizonyosságot" fogalmazhatjuk meg.

2. Etnikai viszonyok az ó- és a középmagyar korban

2.1. Az ó- és a középmagyar kor nyelvi képét érintve először is a **szlávság** rétegeinek bemutatásával érdemes folytatni a több ponton bizonytalan, homályos helyzetkép felvázolását.

2.1.1. Elsőként a **honfogalás előtti szlávság** kontinuitásának lehetőségéről szólva érdemes áttekinteni a forrásmunkákat. A régészettan erre vonatkozó munkáit nem hasznosíthatjuk Ugocsában, habár KOBÁLY egyik régészeti leleteket összegező térképvázlatáról leolvasható, hogy elszórtan 10–12. sz.-i régészeti emlékek is jellemzik a vidéket (Szőlős, Péterfalva, Batár, Forgolány, Tekeháza határát) (1996: 55), de ezek pontosabb ismertetését, etnikumokhoz való kapcsolását nem közli.

KRISTÓ GYULA a középkori Magyarország nem magyar népeit vizsgálva arra hivatkozik, hogy az oklevelek tanúsága alapján Magyarország peremvidékei elenyésző népességgel vagy üres térségként tűntek fel az Árpád-korban (2003a: 84, de vö. UŐ. 1996: 98). A középkorkutató szerint Magyarország széleinek térsége „gyakorlati értelemben volt üres", és alacsony népsűrűségük alapján említettek itt az oklevelek lakatlan vidékeket (i. m. 84), KRISTÓ ennek megfelelően nem szól ugocsai korai, „őslakos" szláv etnikum jelenlétéről sem munkájában. SZABÓ ISTVÁN korábban más hangsúlyokkal szólt e problémáról. Észrevételét a helynevek etimológiai vallomására alapozza, és úgy nyilatkozik, hogy a megye egyes részein már a magyarság megjelenése előtt is szórványosan lakott helyeket feltételezhetünk: „az ugocsai terület egyes pontjain a magyarság megjelenésekor már emberi élet folyt s ezt a feltevést néhány, szintén korai eredetű, szláv nyelvű folyó- és pataknév is alátámaszthatja" (Sz. 38–9). Megállapítása a mai régészeti feltárásokkal részben párhuzamot mutat, szerinte korai szláv szórványnépesség lehetett itt, de a szlávok pontosabb jellemezését nem végzi el, csupán kizárásos alapon utal a korai szláv jelenlétre: „A kérdéses helység- és folyónevek ugyanis a ruténség megjelenését megelőzően már egy évszázaddal is jelentkeznek forrásainkban, nyilvánvaló tehát, hogy nem a ruténségtől, hanem talán a n é p v á n d o r l á s h u l l á m a i b ó l f e n n m a r a d t s z l á v s z ó r v á n y o k tól származnak" (Sz. 39, a

kiemelés tőlem: K. B.; vö. még 66). SZABÓ ISTVÁN betelepülésük idejére nem utal, viszont megjegyzi, hogy az eddigi kutatások alapján „határozott körvonalakat nem mutató s rendezett társadalmi kereteket semmi esetre sem alkotó esetleges szláv szórványokat" a királyi uradalom népeinek kellett volna itt találnia (Sz. 39). Az „esetleges szláv szórványok" határozatlan voltát MELICH JÁNOSra utalva fogalmazza meg, mert szerinte A honfoglaláskori Magyarország c. művében „a Tiszántúl szláv nyelvű lakosságairól szólva, az ugocsai vidéket nem is említi" (i. h.). Habár SZABÓ jelzi, hogy külön az ugocsai terület nyelvi viszonyaival nem foglalkozik MELICH,[20] de a Duna–Tisza közének honfoglalás kori szlávságának nyelvét jellemezve MELICH JÁNOS földrajzi nevekre alapozza véleményét, mégpedig a *Long* nevek vallomására (1925–29: 121). E fejezetben három *Long* nevet ismertet, amelyek Zemplén, Ugocsa és Sáros megye területéről adatoltak (i. m. 121–2). Ezek részletező nyelvészeti vizsgálata során utal az ugocsai terület korai szláv rétegére, de a modern névtörténeti ismereteket alapul véve elmondhatjuk, hogy az említett helynév tanúsága csak a honfoglalás utáni két évszázad múltán szolgál adalékkal a szlávok jelenlétére Ugocsában.

SZABÓ ISTVÁN imént említett megállapításában a korai szlávok rendezetlen társadalmi keretét valószínűsíti, viszont KOBÁLY JÓZSEF régész egyetlen újmagyar kori adatolású (anyagomban csak 1865-től előforduló!) ugocsai helynév alapján a következő tudományos alapokat nélkülöző következtetésre jut: „Valószínű az is, hogy a helybeli szlávoknak voltak politikai központjaik (…) Ilyen központ meglétére utal ugyanakkor például az ugocsai Belegrád helynév" (1994: 28). Az efféle felfogást a mai történettudomány meghatározó szemlélete azonban egyértelműen cáfolja: „Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szláv nevek és szavak mögött nem szabad szláv intézményeket keresni" (KRISTÓ 2000a: 405).

A témában a nyelvészet oldaláról MELICH JÁNOS (1925–29) és az általa alkalmazott módszerek továbbfejlesztését elvégző KNIEZSA ISTVÁN (1938/2000) munkájának eredményeit hasznosíthatjuk kellő kritikával. MELICH a *Long* típusú neveket jelentéstani és hangtani elemzésnek veti alá. „Minthogy pedig a zemplén- és ugocsamegyei *Long* az oklevelek és más emlékek szerint ‚silva' s a zemplénmegyei *Long* erdő területe éppenséggel nem mondható ‚palus'-nak, ‚pratum'-nak, vagy akárcsak olyan erdőnek is, amely ‚stagnans aquis non profundis' volna, azért a jelentés alapján a zemplén- és ugocsamegyei *Long* inkább délszláv, mint nyugati vagy keleti szláv nyelvi átvétel" (MELICH 1925–29: 123). A ősszláv alaptő jelentésének különböző szláv nyelvekben való megléte alapján jut erre

[20] SZABÓ ISTVÁN vélhetően MELICH alábbi összegző megállapításait vehette figyelembe. A helynevek nyelvi jellege alapján MELICH JÁNOS — a 9. század második és 10. század első felének Magyarországon élő népeit kutatva — ugyanis arra jutott, hogy a honfoglaláskor több területen voltak szlávok a Kárpát-medencében, de szerinte „A Dunától északra a

(i. h.). A név hangalakja szerinte csak olyan szláv nyelvre utal, amelyben az átvétel idején megvolt az orrhangú magánhangzó (i. m. 123). Tehát „kétségtelen, hogy a *Long* névnek is **Lung*, magyar tővégi magánhangzóval **Lungu* a legrégebbi alakja" (i. h.), ezek alapján „valószínű, hogy a magy. *Long* délszláv, közelebbről bolgár-szláv, kevésbbé valószínűen szerb eredetű lehet" (MELICH 1925–29: 124). KNIEZSA ISTVÁN a fenti helynévből kiindulva szintén a korai szlávság jelenlétére következtet a honfoglalás utáni időszakban. E réteg jelentéktelen voltát is kiemelte a megyében: „a Túr patak jobbpartján, Ugocsában, már csak vékony réteget tételezhetünk fel, amely talán még az állandó megtelepültség fokát sem érte el" (KNIEZSA 1938/2000: 413). KNIEZSA megállapítását az alábbiakra vezeti vissza: „Ugocsában a víznevek nagy része szláv eredetű, míg a helynevek között ilyen nagyon kevés akad" (i. h.). KNIEZSA ISTVÁN a Kárpát-medence 11. századi népességét bemutató etnikai térképén jól látható, hogy a későbbi Ugocsa vármegye területe vegyes magyar–szláv lakosságú vidék (ehhez lásd 1938/2000: „Magyarország népei a XI. században" c. térképmellékletét, amelyet KNIEZSA ISTVÁN és GLASER LAJOS tervezett). Ez összecseng a munka végső konklúziójával: „Magyarországon a XI. században csak két nép lakott [ti. szlávság és magyarság — K. B.], amely nagyobb területeken zárt tömegekben tömörült és a vidék népi jellegét is meghatározta" (KNIEZSA 1938/2000: 452). A szlávok a magyar népességi körnek főleg a határvidékén éltek (i. h.).

KNIEZSA munkájának bírálatát elvégző KRISTÓ GYULA KNIEZSA 11. sz.-i Magyarország etnikai képét célzó vizsgálatait nem tartja alkalmasnak az adott kor viszonyainak jellemzésére (2000b): „A Kárpát-medence általa szövegesen kifejtett és térképen ábrázolt etnikai állapotai sokkal inkább a kései (12. századi, helyenkét a 13. század eleji), semmint a korai (11. század eleji) Árpád-korra érvényesek." (i. h. 10). A KNIEZSA-féle ugocsai etnikai térképre, azaz a honfoglalást megelőző szlávok töretlen jelenlétére a fentiek fényében csupán az alábbi fenntartással hivatkozhatunk. Egyrészt KNIEZSA leírása „csak a XI. század végi állapotok bemutatására alkalmas", sőt ahogy jelezte, sokszor csak a későbbiekre (KRISTÓ 2000b: 5). Másrészt a 11. sz.-ból nem ismeretesek a területről felhasználható adatok, így ezek nélkül megalapozatlan a századhoz kötött bármiféle etnikai következtetés. Természetesen nem lehet kizárni azt sem, hogy a kérdéses nevek ekkor vagy még ennél korábban keletkeztek a szláv névadók nyelvén, de ezt a szórványos 1200 eleji, illetve nagyobb számban csak a század második felében vagy végén jelentkező helynévi szórványok alapján — a nagy kronológiai távolság miatt — nem állíthatjuk biztosan (figyelembe véve az oklevélbeli szórványok

Marosközön aligha találtak a honfoglalók szlávokat", sőt „egész biztosan nem találtak azonban a Maros–Tisza és az egyesült Szamos határolta területen" sem szlávokat a betelepülő magyarok (1925–29: 272).

előfordulásának véletlenszerűségét is). Az említett hangtani kritériumokról, a szláv orrhangú magánhangzók hanghelyettesítéssel történő átkerülésének időpontjáról a szlavisztika bizonytalanul nyilatkozik (erről a magyar népesség leírásánál szólok a 2.2. alatt). Tehát a honfoglalókat megelőző szlávság ómagyar kori folyamatos jelenlétével kétségtelenül számolnunk kell Ugocsában, de a fent jelzett tágabb kronológiai határok között (ehhez lásd a szláv helynevek elemzését: III/B fejezet). Ha a korai szláv–magyar kontaktust nem vennénk tekintetbe a megye magyarok általi megszervezésekor, akkor másképpen nem magyarázhatnák az adott jövevényneveket.

2.1.2. A továbbiakban a szláv népesség egy másik csoportját vizsgálom meg, mégpedig a szakirodalomban „betelepülő(k)”-ként emlegetett szlávságot, azaz a **ruszin**okat. E népcsoport megjelenése az egész Kárpát-medence területén a 10. század utáni szláv bevándorláshoz köthető.

A második szláv réteget a ruszinság kései és fokozatos beszivárgása teremtette meg Ugocsában (Sz. 106). A régészet a későbbi szláv rétegekkel, így a ruszinokkal a megyére vonatkozóan nem foglalkozik, pontosabban KOBÁLY JÓZSEF összegzi a ruszinok körüli kérdéskört, de megállapításai — az archeológiai vizsgálatok nélkülözésével — a múlt század első felében született történettudományi ismeretek népszerűsítését jelentik csupán (vö. 1993d, ehhez lásd még UŐ. 1996: 54). Egy következő munkájában — az embertani emlékek bemutatása és értékelése nélkül — a mai Kárpátalja lakosságának antropológiai rétegeit áttekintve emeli ki, hogy „A ruténekek tekintetében vizsgálódásunk kimutatta, hogy semmilyen genetikai kapcsolat köztük és vidékünk VI–IX. századi ősi szláv lakossága között nincs” (KOBÁLY 1996: 53).

SZABÓ ISTVÁN történész szerint „A XIV. sz. dereka táján két új népelem jelent meg Ugocsa megye területén: a rutén és az oláh” (Sz. 95), megállapítását tovább pontosítva megjegyzi, hogy „Ugocsa megye területén az első rutén települő rajok csupán 1336 és 1351 között jelentek meg.” (i. m. 106, de még ld. 113). Történészeink egybehangzóan a második szláv réteg észak-északkeletről — a beregi és máramarosi hegyeken keresztül — történő terjeszkedését említik (Sz. 95–6, 100; KRISTÓ 2003a: 107). SZABÓ és KRISTÓ a ruszinok megtelepülését az addig érintetlenül maradt Szőlősi-hegységre lokalizálják (Sz. 96, 2003a: 107). Terjeszkedésükre a déli–délnyugati irány volt a jellemző, a hegyvidékről a síkvidék magyar települései felé (KRISTÓ i. h.). A ruszin hullám azonban „nem állott meg a megyében még telepítetlen hegyvidék lejtőinél, hanem korán átcsapott azon és beszivárgott a környékben jóval előbb megtelepült magyar és szász eredetű községekbe is” (Sz. 113).

Az oklevelekben a 14–16. sz.-ban a Nagyszőlősi-hegység ruszin falvait a déli avasvidéki román jellegű falvakkal együtt „possessio valachalis”-oknak nevezték (Sz. 103). Látható, hogy az oklevelek *vlach*-oknak nevezték e betelepített népességet, amelynek életformájára a hegyi pásztorkodás volt jellemző: a hegyi pásztorok e térségben azonban ruszinok, nem pedig románok voltak, ahogyan a név alapján esetleg gondolhatnánk. E megnevezés csak annak következtében ragadt rájuk, hogy élükre vlach (román) telepítők álltak (Sz. 103–5, 109, KRISTÓ 2003a: 103). Ezt erősíti az is, hogy a 17. sz.-ban „oroszság”-ként nevezik az oklevelekben e vidéket (Sz. 104, de még 120).

SZABÓ ISTVÁN a ruszinság imént említett mozgását a 16. század harmadik negyedéből fennmaradt tizedjegyzékek jobbágynévsorai és birtokosnevei alapján rajzolja meg (Sz. 130). Ezek a jegyzékek szerinte hű képet adnak egy-egy időszak társadalmi rétegeinek tagolódásáról. A személynevek vizsgálata alapján azt állapítja meg, hogy „a nemzetiségi erőviszonyok a megtelepüléstől kezdve a XVI. sz. második feléig eltelt két évszázad alatt ezen a területen nem változtak meg” (i. m. 157). Az 1567/1574. évi tizedjegyzék jobbágyneveinek elemzése azt mutatja, hogy legnagyobb arányban magyar családnevek fordulnak elő a megye területén, ezt követik — jóval kisebb (3,43 %) arányban — a szláv eredetűek (i. m. 154, lásd még ehhez 152–4). SZABÓ szerint a „rutén rajzás csúcspontját csak a XVII–XVIII. sz.-ban érte el, a Tiszavölgy magyar lakosságának nagy megfogyatkozása után” (i. m. 114). A következő időszak történelmi eseményei a ruszinság térnyerésének egyre inkább kedveztek. Ugyanis az 1657. évi lengyel pusztítás, az 1661. évi török-tatár dúlás, a 18. sz. elején a Rákóczi-felkelés és az 1717. évi török hadjárat következtében megritkult magyar településeket újabb és újabb ruszin telepesek töltötték fel (Sz. 199–206). Az évtizedek óta folyó pusztulás — SZABÓ szerint — „felkavarta és elsodorta a népi közösségek alaprétegeit” (Sz. 205, ehhez lásd az 1775. évi Mária Terézia-féle úrbérrendezés alkalmával készített táblás kimutatás összefoglaló táblázatát, amely ekkor a szlávság [ruszinság — K. B.] jelentős felszaporodását mutatja a megye családnévanyagában: i. m. 163–4).

SZABÓ ISTVÁN a 16–18. sz.-i jegyzékek személynévanyaga alapján az első szláv és magyar rétegre rakódott ruszinok eredetére is következtet. Megállapítja, hogy már a ruszinok első települő rétege is „kevert összetételű volt” (Sz. 108), azaz nem lehet egyértelműen a ruszinok egyetlen csoportjához kötni az ugocsai betelepülőket. Szerinte az „új rutén elemek különféle vidékekről torlódtak össze (...) A szomszédos beregi és mármarosi alsó vidék éppúgy táplálta e szivárgási folyamatot, mint a felső hegyvidék határmenti Krajnája és Verhovinája, sőt közvetlenül maga a kárpátontúli rutén föld is” (i. m. 107, de ld. még 108).

A történettudomány képviselői a ruszinokról tett korai megállapításaikat főleg írott, oklevélbeli említések alapján tették, majd a népcsoport ugocsai terjedését személynevek segítségével kívánták biztosabb alapokra helyezni. Az oklevelek személynévi szórványainak az etnikai kép leírásában játszott szerepéről azonban a mai névkutatás szkeptikus viszonyulását idézhetjük: „az oklevelek személynévanyagának jóval kisebb bizonyító ereje van [mint a helyneveknek — K. B.], mivel a személynévhasználatot minden korban különösen erősen befolyásolják művelődési körülmények, kulturális hatások, mondhatni divatok” (HOFFMANN 2007a: 64). Újabban óvatosságra intenek ezzel kapcsolatosan a történeti személynévkutatók is, mint N. FODOR JÁNOS és F. LÁNCZ ÉVA: „Korántsem egyértelmű azonban a név és etnikum összefüggésrendszere. Ennek ellenére az ilyen irányú vizsgálatokat nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, mert a 18. század második feléig etnikai hovatartozásra utaló összeírás nem áll rendelkezésünkre a történelmi Magyarországról” (2011: 185). Vizsgálataikban arra mutatnak rá, hogy az idegen eredetű személynevek történeti elemzésében elsősorban azt lehet értékelni, hogy az adott idegen személynévi átvétel hogyan terjedt el a magyar nyelvterületen, ám ezek etnikai azonosító értékéről nem nyilatkozhatnak (ld. a *Novák* 1715-ös nyelvföldrajzi példáját, N. FODOR–F. LÁNCZ 2011: 185–7). Azt gondolom, hogy az ugocsai személynévanyag etnikumjelölő szerepét csak a modern (személy)névkutatás módszertanának megfelelő, szigorú és tágabb összefüggésrendszerben értékelt analízisét követően után értékelhetjük mértékadó módon.

Összefoglalásképpen a szlávság ügyében KRISTÓ GYULÁnak a Szent István korának etnikai viszonyait feltáró írásában említett tézisére hivatkozhatunk: „A honfoglalás után eltelt évtizedek alatt a Kárpát-medence sokszínű nyelvi palettája tehát egyszerűsödött, egyértelműen a szláv és a magyar vált a térség legáltalánosabban használt nyelvévé” (KRISTÓ 2000a: 405). A szlávság növekvő jelenlétét a kései szlávság beszivárgása erősítette.

2.2. A 20. század második felének antropológiai vizsgálataiból látható, hogy Ugocsa területéről honfoglalás és Árpád-kori **magyar** lelet nem került elő. Az ilyen irányú régészeti vizsgálatok s a megye területéről származó Árpád-kori magyarokra utaló emlékek hiánya minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy ezek „továbbra is csak a véletlennek köszönhetően kerültek elő” (KOBÁLY 2001), s nem tudatos feltárás következményeképpen. Erre utal KOBÁLY JÓZSEF azon rövid írása, amelyben a honfoglalás és az Árpád-kori leleteket tekinti át: „Kárpátalján a honfoglalás és Árpád-kori régészet most teszi meg az első igazi lépéseket” (2001; ehhez ld. pl. КОТИГОРОШКО 2003: 116–9, a korábbi kutatásokra utaló

írások már korábban is születtek a szomszédos Bereg megyéről, pl. KÉSZ 1993[21]). A Magyarország keleti részén lévő lelőhelyek összegző táblázata csupán több mint egy tucat — Ugocsán kívül eső — honfoglalás kori és Árpád-kori temetkezési lelőhelyet említ (lásd KOBÁLY 2001). Ennek ellenére azt gondolom, KOBÁLY alábbi megjegyzése is arra utal, hogy a medencének ezen a részén nemcsak a tárgyalt megyékben, hanem máshol is, így például Ugocsában is előkerülhetnek a későbbiekben magyar régészeti emlékek, amelyek az interdiszciplinális vizsgálatokba vélhetően haszonnal lesznek bevonhatók. Egyetérthetünk KOBÁLY azon álláspontjával a leletek tekintetében, miszerint „A terület viszonylagos szegénysége e korszakokban csupán látszólagos" (2001).

Történettudományi nézőpontból a magyarság ugocsai térfogalásával kapcsolatosan SZABÓ ISTVÁN nézeteit idézhetjük. SZABÓ IV. Béla királynak az egri püspökség jogait és adományait megerősítő 1261. évi oklevele alapján arra a következtetésre jut, miszerint „Ugocsa megye a XII. század utolsó évtizedében már fennállott s területén voltak települések is" (Sz. 36). SZABÓ ISTVÁN e területen az első magyar települési réteget az oklevelezéshez kötve a 12. század második felétől datálja (i. m. 37). A korai oklevelekben szereplő településekről viszont azt állapítja meg, hogy „csaknem mind magyar nevet viselnek" (i. m. 38). Szerinte a megtelepülő magyarság keletre vonuló településhullámai a megyének a nyugati, nagyobbik felét érték el először, s itt az első század alatt jelentős települési réteget alkottak (i. m. 30). A megye kései ómagyar kori etnikai képét döntően személyneveknek, kisebb részt földrajzi neveknek a népcsoportokhoz való rendelésével végzi el. A középmagyar kori etnikai arányok bemutatásának módszerében csupán a terület személynévanyagára támaszkodott. SZABÓ az ugocsai síkvidéken megtelepült magyarság birtoktesteit részletesen bemutatja. Így szól a teljesen magyar eredetű Káta-birtokról a megye déli részén (i. m. 58–9), az északi részen levő korai szláv népességre utaló magyar eredetű Gutkeledek birtokairól (i. m. 62–68), a nyugaton és keleten elhelyezkedő magyar települési jellegről tanúskodó Hontpázmány falvakról (i. m. 68–74), valamint a Tiszától délre húzódó egészében magyar kisnemesi vidékről is (i. m. 75–94). Végül a magyarság alkotta terebesi sarkot mutatja be népiségi szempontból (i. m. 94–5).

SZABÓ ISTVÁN fenti módszerével a síkvidéki magyarság jelenléte mellett a két hegyvidék magyarlakta vidékeinek jellemzőit is feltárja. A 14. sz. derekán a Nagyszőlősi-hegységben a magyarság korai szerepét mutatja ki: „Az ugocsai rutén vidék számos, szinte túlnyomó

[21] KÉSZ BARNABÁS néhány Bereg megyében (ezek közül egy-két hely szomszédos Ugocsával) feltárt lelőhely alapján írja: „Árpád magyarjai a honfoglaláskor vagy későbbi portyázásaik során vidékünkön nem pusztán átvonultak, hanem állandó jelleggel telepedtek meg itt. Hiszen e sírokban nemcsak harcosok voltak eltemetve, hanem azok családtagjai és szolgái is" (1993: 15). E felfogás régészetileg ingatag alapon áll, KRISTÓ GYULA pedig a történettudomány részéről vetette kritika alá a régészet 20. sz.-i eljárásmódjait, azaz azt, hogy mi alapján tartanak egyes lelőhelyeket a honfoglaló magyarokéinak (1996: 156–67, 2006: 78–9).

magyar falunevei és korai földrajzi nevei, valamint korai jobbágy lakosságának keverten rutén és magyar családnevei alapján kétségen kívül megállapítható, hogy e vidéken a ruténség sorai között már az első települő rétegben s z á m o t t e v ő m a g y a r e l e m f o g l a l t h e l y e t" (Sz. 112, a kiemelés tőlem: K. B.). Ugocsa másik hegyvidékéről, az Avas vidékéről a 14–15. sz.-ból fennmaradt szórványos személynévi és helynévi adatok alapján mondja, hogy „a magyarság szerepe az Avas-vidék megtelepülésében nem volt jelentéktelen" (i. m. 125).

A 16. sz. második feléből származó tizedjegyzékekből — Ugocsa megye egészét áttekintve — a magyar családnevek megterheltségét tárja elénk SZABÓ ISTVÁN, amely szerint a magyar eredetű jobbágynevek 77,24%-ban dominálnak a 17,35%-nyi bizonytalan névréteg előtt (Sz. 154). Elképzelése szerint az új elemek (ruszin, román) térfoglalása megindult ugyan a 17. sz. második felében, de a magyarok arányának jelentős visszaesése csak a 18. sz. derekán következett be (i. m. 216). SZABÓ a vizsgálati módszerével azt mutatta ki, hogy az ezt követő időszakban a magyarság viszonyai átformálódtak a különféle társadalmi események következtében (vö. i. m. 163–4). A magyarság elapadásának az okát keresve arra a következtetésre jut, hogy nem a természetes szaporodás, hanem külső okok jelölhetőek meg a személynevek aránybeli változásában (ahogyan erről fönt, a szláv névréteg bemutatásánál már szóltam).

Utolsóként a fentiekhez hozzáfűzhetjük a múlt század első feléből származó nyelvészeti-névtani álláspontot is. KNIEZSA ISTVÁN az ugocsai magyarság megjelenésének kezdetét — a korai magyar helynevek hiányában — a *Long* helynév alapján határozza meg, „amely a maga megőrzött szláv orrhangú magánhangzójával a magyarság jelenlétét e területen már a XI. század elején bizonyítaná" (1938/2000: 385). Később pedig a hangfejlődési tendencia lezajlására utalva erősíti meg állítását: „A *Dabolc* helynév tanúsága szerint e vidéken a magyarság a szláv nazálisok eltűnése, azaz a X. század vége után telepedett le" (i. m. 413). A munka megállapításait gyengítő körülményekről itt is szólnunk kell. KNIEZSA szintézise csupán a 11. sz. utáni etnikai kép vázlatát mutatja (ehhez ld. a 2.1.1. pont alatt írottakat). A *Long* adat (majd lásd még a szláv mikronevek körében, a *Lonka* kapcsán felvetett szempontokat is) forrásértékét két körülmény is bizonytalanná teszi: egyrészt az adat a FEJÉR-féle — pontatlanságoktól sem mentes — oklevéltárból származik; másrészt csupán egyszeri említése ismeretes. Végezetül a helynévben kimutatott magánhangzó megőrzésének kronológiai mutatója is megkérdőjelezhető. Nemrégiben KRISTÓ GYULA szláv nazálisok változásának a KNIEZSA által vallott merev időbeli határait kitágítva, az összehasonlító szláv nyelvészetre hivatkozva írja, hogy „e folyamat [a nazális magánhangzók denazalizációja a

különböző szláv nyelvekben — K. B.] megtörténtét nem hogy a 11. század elején-közepén, de az egész 11. század folyamán nem szabad befejezettnek gondolni” (2000b: 9).

2.3. Történészeink a megye korai etnikai arculatának tárgyalásákor **szász** telepesekről is szólnak. (Régészeti emlékek e népesség jelenlétét Ugocsában nem igazolják.) Oklevélbeli említések és későbbi személynévi szórványok alapján kimutatható, hogy a Tisza völgyében szász népréteg jelent meg: e falvak „a XIII–XIV. sz.-ban királyi kiváltságokat kaptak s lakosaikat az e századokból származó oklevelek rendszerint királyi »hospes«-eknek nevezik” (Sz. 43, ehhez lásd még i. m. 44, vö. még KRISTÓ 2003a: 152). SZABÓ ISTVÁN szerint a szászok megtelepülésének pontos ideje és származási helye nem tisztázható, mivel az adott nép nyelvét nem ismerjük (Sz. 47 — itt bizonytalanságokkal teli feltételezését is közli: i. m. 47–9). Általános megítélés szerint a 12. sz.-i német települési hullám során kerültek ide (i. m. 47).[22] SZABÓ a szászok betelepülésének körülményeit összegezve megállapítja, hogy a Tisza völgyi németek „nem zárt, sőt még nem is önálló, eredeti településeket hoztak létre, hanem már meglevő lakott telepeken vertek tanyát vagy ilyenekkel később települtek össze” (i. m. 49).

A történelmi munkák Ugocsa korai szász „vendégeiről” szólva egybehangzóan öt települést említenek, amelyek két különálló részre lokalizálhatók a megyében: a délnyugati batári flamandok és az ettől északkeleti irányban elhelyezkedő összefüggő Tisza-völgyi szász sziget területére. Itt a Tisza jobb partján Szőlős, valamint az ezzel szorosan összefüggő bal parti Királyháza, Nagyszász és Ardó helységekben említenek okleveleink „vendégeket” (Sz. 53–4, KRISTÓ 2003a: 152). A területileg tagolt német etnikumot SZABÓ ISTVÁN és KRISTÓ GYULA tatárjárás előtti és ez utáni rétegre bontja (vö. Sz. 48, KRISTÓ 2003a: 125), az előbbit a batári flamandok képezik, akiket a későbbikben már nem találunk meg a megyében (ld. Sz. 48).

SZABÓ a megtelepülés után a 13–14. sz.-i német etnikum alakulását vizsgálva Szőlős 34 helyneve alapján megállapítja, hogy „Ezek közül a szász hospesek nyelvének hatása csupán kettőben jelentkezik (Hankuta = Hans útja s Kunchul = Kunzel pataka), de a német szó ezekben is magyar szóval párosodott” (i. m. 52, a kiemelés tőlem: K. B.; a fenti nevek részletes tisztázását, értékelését ld. a víz- és a mikronevek német rétegénél). SZABÓ szerint „A földrajzi megjelölésekben a magyar nyelv teljes túlsúlya a német nyelvvel szemben nemcsak arra mutat, hogy a magyarság itt előbb jelent meg, hanem arra is, hogy a helységben a szászok betelepülésekor is volt és ezután is maradt magyar elem” (i. h.). A fenti időszak

[22] Ehhez kapcsolhatjuk NYIKOLAJ MEDVIGY a Kárpát-medence keleti peremének német telepeseit tárgyaló ismeretterjesztő írását is, amelyben az általánosan hangoztatott megállapításon túl semmi adalékot nem nyújt: az ugocsai németek jelenlétét a 12–15. századra teszi, ui. „Szaszovo (Szászfalu, Sachsendorf) neve is azt bizonyítja, hogy ott valaha

vonatkozásában Ardó, Nagyszász és Királyháza néhány személy- és helyneve alapján a szőlősi viszonyokra utal SZABÓ ISTVÁN (i. h.).

Az ezt követő másfél évszázadból (1400–1563) a szász települések családnévi anyagának népességi megoszlása alapján arra mutat rá SZABÓ, hogy „a szászság felszívódása a magyarságba a négy egykori hospes-falu szigetén gyorsan és, a németségét leginkább tartó Szászfalu kivételével, egyenletesen haladt előre" (Sz. 53). KRISTÓ GYULA is ezzel azonos folyamatra utal történeti források alapján, miszerint ez a kis szász tömb a 14. sz. közepéig terjeszkedett, de a középkor végére a magyarok gyűrűjében eltűnt (2003a: 152, l. még Sz. 47, 50–1). NYIKOLAJ MEDVIGY adatokat és forrásokat nem közölve állítja, hogy e korai bevándorlók „túlnyomó része elpusztult az akkortájt dúló járványos betegségekben, a megmaradt részük pedig asszimilálódott" (1987: 32).

A 16. sz. második feléből való dikajegyzékben „A német nevek csekély száma arra mutat, hogy a négy tiszavölgyi hospes-községben korán megtelepült német vendégek felszívódásának folyamata a XVI. sz. második felében már a végéhez közeledett" (Sz. 159). Említésre méltó SZABÓ ISTVÁN azon megfigyelése, miszerint a szász települési körbe tartozó Szőlős és Szászfalu, valamint a magyar települési réteg részét képező Sásvár családnévanyagában megtalálható német nevet viselő népesség feltehetőleg „a magyar nyelvközösséghez tartozott s rövidesen végleg kipusztuló német neveik csupán emlékei voltak egykori származásuknak" (i. h.). SZABÓ szerint „a tiszavölgyi szász hospesek telepeinek foltja (...) három század alatt csaknem nyomtalanul elmosódott a környező magyar parasztság tömegében" (Sz. 162, de ld. még 47). Kiemeli, hogy a megye betelepülése óta a 16. sz. második feléig a németség eltűnése volt az egyedüli jelentős elmozdulás, amely Ugocsa etnikai képét módosította (i. m. 160).

E korai hospes réteg jelenlétén túl a vizsgált korszak zárószakaszában még a megye déli szegletében jelenkezik egy kisebb betelepülő német etnikum, a (túr)terebesi svábok csoportja, amelyet az 1762-ből származó telepítési szerződés alapján ismerünk (Sz. 256). SZABÓ szerint a sváb lakosság „a megtelepedésük után is elsősorban magyar jellegűnek maradt mezővárosban eleve fölszívódásra volt ítélve" (i. h.). Ezt erősíti az is, hogy megtelepülésük után egy évtizeddel, az úrbérrendezés elkészítése során már magyar nyelven tettek esküt (Sz. 256). Emellett megemlíthető még az is, hogy az 1775. évi úrbérrendezés feljegyzéseiben szereplő jobbágynevek nyelvi eredete alapján SZABÓ Ugocsa más pontjain is utal halvány német jelenlétre, így például ekkor még Szőlősön, Újlakon és Veresmarton voltak német nevű jobbágyok (i. m. 255–6). SZABÓ e kései szász betelepülők megjelenését a terebesivel hasonló

szász telepesek éltek" (1987: 32). Az általa említett „Sachsendorf" formáról nincs tudomásunk a település adatsorát megvizsgálva, vélhetően ez egy általa kikövetkeztetett (név)forma lehet.

időponthoz köti, s a Bereg megyei újabb telepítés kirajzásaként tekint e néhány adatra (Sz. 256).

A személynevek alapján történő etnikai minősítés problematikájára már a szlávok kapcsán utaltam (2.1.2. pont alatt), így a fenti állítások az oklevélbeli hospesek telepeinek valóságán túl már csak feltételezett rekonstrukciók.

A névtani-nyelvészeti szintézisek a honfoglalás utáni németekről területünkön nem vallanak (vö. KNIEZSA 1938/2000: 452).

2.4. A történelmi Magyarország nem magyar népeinek etnikai képét vizsgálva kutatóink a szláv és a német népesség mellett a **románság**[23] „korai" jelenlétét is számon tartják. Régészeti eredményekről e népcsoport ugocsai ismertetésénél sem támaszkodhatunk. A Kárpát-medencében nem őslakos román etnikum a 14. sz. derekán jelent meg Ugocsa déli részén, s szinte észrevétlenül szállta meg az Avas hegység erdős oldalait (Sz. 95–6, KRISTÓ 2003a: 213): „az ugocsai oláhok népi utánpótlásukat elsősorban a szatmári Avas-vidék oláhságából nyerték" (Sz. 126, 254), de végeredményben Erdély felől szivárgott be e népesség (i. m. 247, 252).

Az Avason megtelepült falukat „már első alkalommal, 1378-ban s a XIV–XVI. sz.-i latin nyelvű források ezentúl is állandóan »valachalis possessio«-oknak nevezik" (i. m. Sz. 119, de lásd még ehhez 116–7), s e megnevezés itt valóban román népréteg volt, ellentétben a Szőlősi-hegységet megszálló ruszin–szláv etnikum azonos megnevezésével (i. m. 119–20). A románok Ugocsa hegyvidéki területén délről észak felé terjeszkedtek. SZABÓ ISTVÁN szerint az első megtelepülő rétegeik korai szláv (Sz. 123, de még 248) és ruszin népességet egyaránt találhattak itt (i. m. 248). A románok betelepülése folyamatos, és hullámokban éri a térséget: a betelepülés első hulláma 1337–1378 közé tehető, ugyanis ehhez az időszakhoz köthetjük az „avasi faluk megtelepedésének kezdeteit" (i. m. 118). A következő betelepülési hullám következménye az, hogy 1430-ban megjelenik Tarna, végül a 16. sz. második felében Bocskó település; majd Sósújfalu létrejötte formálja tovább az Avas vidékének települési képét (i. m. 118–119). A románok települési köréhez tartozó ugocsai Avas vidék északi része — Kirva, Veléte, Csarnató, Sósújfalu — a keveredés ellenére a Tisza jobb partján átnyúló ruszin települési csoporthoz tartozik (Sz. 249). SZABÓ szerint ezt nyomatékosítják még a 18. sz. második feléből származó források elemzései is (i. h.).

A 16. sz. második feléből származó tizedjegyzékben szereplő családnevek alapján a megyében a román népesség 0,28%-nyi elenyésző megterheltsége mutatható ki (Sz. 153–4).

[23] Régebben erre az etnikumra *oláh* megnevezés volt inkább használatban.

„Az oláhságnak a jobbágynevekben saját települési vidékének határán, az avasi »Oláhság«-on kívül 1565/74-ben egyáltalában nem találhatók határozott nyelvi nyomai, csupán egy-egy, a bizonytalan nevek kategóriájába sorolt »Oláh« név sejteti, hogy elvétve az oláh vidék is bocsátott le a síkra új otthon után vágyókat” (i. m. 158 — ezekhez a határozatlan nyelvi nyomokhoz lásd még az 1775. évi jobbágynevek nyelvi osztályozásának statisztikáját, ahol a román eredetű személynevek jelentéktelen arányát mutatta ki SZABÓ, i. m. 163–4). A vizsgált időszakon túlmutatva ugyan, de érdemes még azt is megemlíteni, hogy az 1773. évi helységösszeírások és az 1775. évi úrbérrendezésről kiadott bizonyságlevelek szerint a déli avasi településeken a használatos nyelv a román (Sz. 248), de az úrbérrendezés záradékában utalnak arra is, hogy „e helységek lakosai — bár rendes nyelvük az oláh nyelv — a magyar nyelvet is értik” (i. m. 249).

Látható, hogy történészeink az Avas-hegység betelepülését népességi szempontból osztottnak tekintik: az északi vidéket az újabb szláv betelepüléssel, a déli vidéket a román térfoglalással hozzák kapcsolatba, emellett elszórtan némi magyar elemmel is számolnak. A két etnikum érintkezési csomópontjáról is szólnak a történeti kútfők. SZABÓ ISTVÁN a ruszin–román keveredési vonalat az Avas középső részén (Bocskó, Nagytarna, Szárazpatak és Batarcs településekre) lokalizálja (Sz. 250–1). Vizsgálata során ráirányítja a figyelmet a felhasznált források színes nyelvi képére, így például a magyar nyelv ismeretéről kapunk képet az 1772. és 1773. évi úrbérrendezési fassiókból, ui. itt a lakosok nyelvén, azaz magyar nyelven vették fel az adatokat (i. m. 251). Az 1775. évi bizonyságlevelek a fenti négy településen a ruszin nyelvet jelölik meg, annak ellenére, hogy Szárazpatak és Nagytarna 1773. évi helységösszeírásában a román volt megjelölve a használatos nyelvként (i. h.). Az ingadozó nyelvű közlés mögött SZABÓ azt látja, hogy „e helységekben mind a rutén, mind az oláh nyelvnek erős tábora volt, miért is az elsőség voltaképpen nem volt a nélkül megállapítható, hogy valamelyiket jogtalan háttérbe szorítás ne érte volna” (Sz. 251). SZABÓ szerint „Ugocsa megyében ez a keveredési vonal jelzi az oláhság térfoglalásának végső állomásait, melyeken sohasem jutott túl” (i. m. 252).

Nyelvészeti-névtani munkák Ugocsa román etnikumára vonatkozóan nincsenek.

2.5. A Kárpát-medence honfoglalás utáni időszakában még a **törökségi** népcsoporttal számolnak a kutatók. Régészeti és történettudományi eredmények a megye ó- és középmagyar kori történetében eddig nem utaltak a népcsoport jelenlétére, sőt a történeti névtan is csupán kételyeket fogalmaz meg az etnikum vizsgálatával kapcsolatban. Talán nem érdektelen

röviden összegezni ennek tapasztalatait. KNIEZSA a 11. században „törpe kisebbségben” élő **törökök**et említ (avarok, bolgár-törökök, kabarok, volgai bolgárok, úzok, kálizok, székelyek mellett a besenyők jelentőségére hívja fel a figyelmet), vizsgálatuk és azonosíthatóságuk megbízhatóságával kapcsolatosan hangsúlyozza, hogy „nincs Magyarországnak olyan vidéke, amelynek földrajzi névanyagában határozott török réteget lehetne igazolni. Nincs olyan terület, amelyen k é t s é g t e l e n ü l török eredetű víz-, helység- és dülőneveket sikerült volna kimutatni” (1938/2000: 433). A legjelentősebbnek vélt török nép, a besenyők jelenlétét a *Besenyő* nevezetű (helynévi) szórványok alapján állapítja meg: „azok az északkeleti megyék kivételével, úgyszólván Magyarország egész területén előfordulnak” (KNIEZSA i. m. 438).

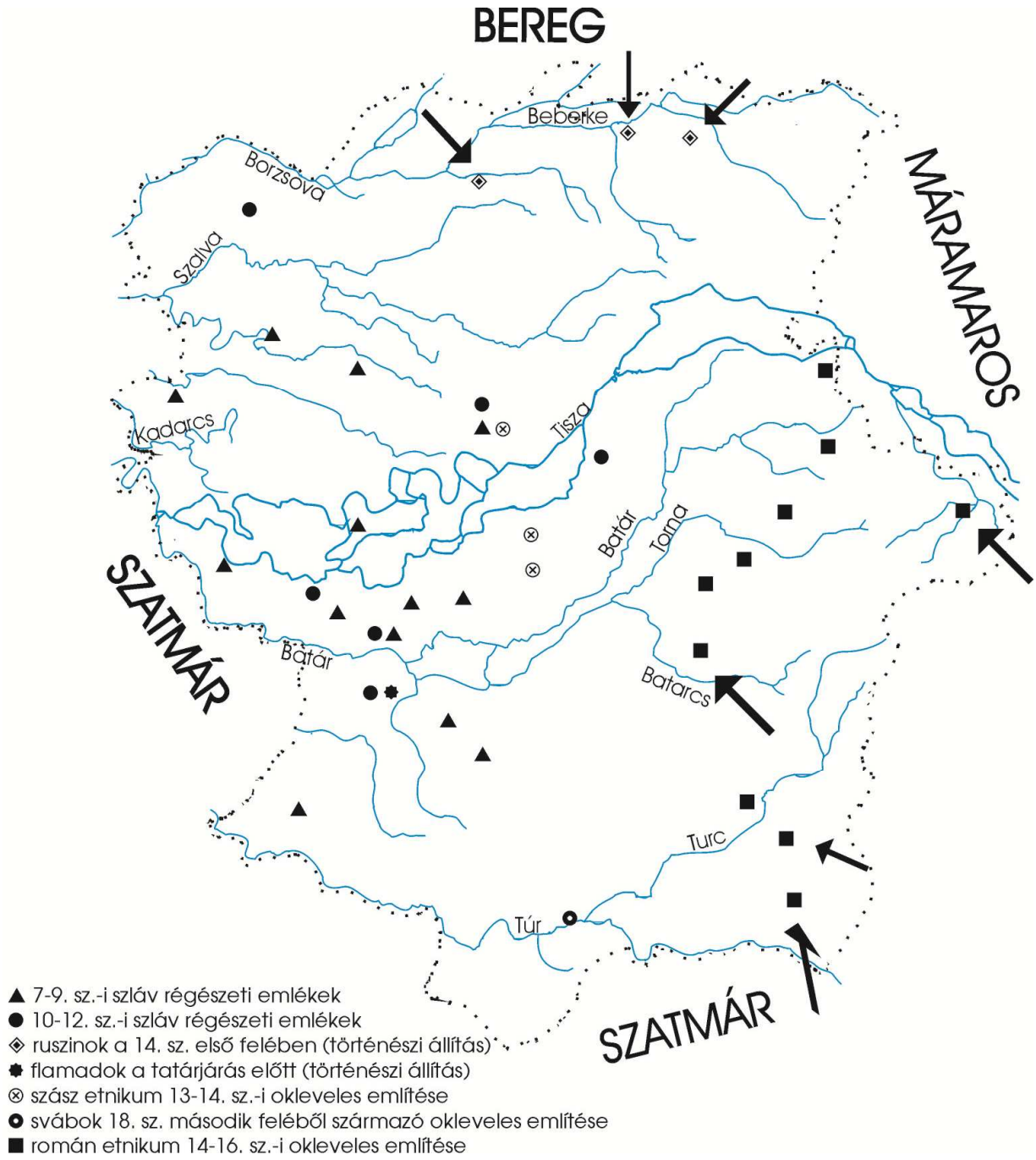

2. térkép. *Történettudományi és nyelvészeti vizsgálatok alapján Ugocsa területén azonosított nem magyar etnikumok.*[24]

[24] A térképvázlaton a magyar etnikum azonosítása nem található, mivel régészeti emlékek erre nem utalnak, történeti munkák tapasztalatai meg a helynevek és személynevek vallatásán alapulnak., s azok elszórtan a megye sík területén jelzik először az etnikum nyomát. A szlávok emlékeinek jelölésében a felhasznált régészeti források anyaga szolgált, különös tekintettel KOBÁLY JÓZSEF egyik tanulmányának térképmelléklete, amelyen a Kárpátaljai szláv emlékek azonosítása található (ld. 1996: 55). A szászok, ruszinok, románok és svábok első megjelenésének időpontját a történeti forrásokban alapján adtam meg, ezek főként oklevélbeli népességmegnevezéseken alapulnak.

III. Ugocsa megye ó- és középmagyar kori helynévkincsének nyelvi rétegei

Az alábbi fejezetben Ugocsa megye ó- és középmagyar kori helyneveinek nyelvi-kronológiai rétegek szerinti elemzését végzem el, elkülönítve óeurópai, szláv, magyar, német és román névréteget. Az elemzett nyelvi rétegeken belül — ahol lehet — három nagy objektumfajtára bontva tárgyalom a névkorpuszt: a folyóvíznevek,[25] a településnevek és a mikrotoponimák[26] szerkezeti, funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti kategóriáit mutatom be. Az egyes szakaszok végén pedig a különböző névfajták nyelvi sajátosságairól, névtípusainak kronológiai jellemzőiről és területi megoszlásáról szólok. A nyelvi rétegek objektumfajtáin belül a neveket a HOFFMANN ISTVÁN-féle névelemző modell alapján rendszerezem. Azért tartom fontosnak követni e módszertani eljárást, mert egyfelől az elkülönített névrétegek helynévfajtáinak egységes szempontú leírása után az adott rétegre jellemző nyelvi és rendszertani jegyek is megragadhatók. Például a bizonytalan etimológiájú szláv *Szeben* (< szláv *svibьnъ* 'somos') rétnévben, a magyar *Somos-patak* vízfolyásnévben és a román *Kornet* (< rom. *corn* 'som') mikrotoponimában azonos növénynév fedezhető fel, vagy lásd még a szláv *Beberke* (< szl. *bebrъ* ~ *bobrъ* 'hód') és magyar *Hódos* (< m. *hód*) víznevekben szereplő állatnevet is. Tehát annak ellenére, hogy mind más nyelvi rétegbe sorolhatók, névrendszertani azonosságokról és különbségekről is árulkodnak. Másfelől eljárásom következtében a népi-nyelvi érintkezések is jobban megismerhetővé válhatnak, ld. például a vegyes szláv–magyar *Karna-Kadarcs* típusú víznév kettős névszerkezetének (az első névrész szláv nyelvi hatást mutat, ui. a szláv **kъrnъ* 'csonka' lexémával kapcsolható össze, a második névrész a m. *-cs* formánssal alakult alapnév) tanulságait, vagy a névhasználók közötti kölcsönzésekre utaló nyelvi jegyek bemutatását, pl. egy szűk századnyi eltéréssel adatolt korábbi személynévi névadással keletkezett magyar *Rakasz* településnévhez képest a *Rakaszov* adaptáció már minden bizonnyal szláv névhasználókra utal. Azt gondolom, hogy elemzésem metodikájából adódóan a finomabb rendszertani és nyelvi kölcsönhatások is érzékeltethetők lesznek. A HOFFMANN ISTVÁN elemzési keretében megjelenő lexikális-

[25] A csoportba felvett helynévi elemek: a természetes erek, patakok, folyók, árkok megnevezései.

[26] E rétegbe a megye helynévkincsének csaknem minden olyan elemét bevontam, amelyek nem voltak egyértelműen besorolhatók a folyóvíznevek és a településnevek körébe.

morfológiai szinten nem elemzem a helyneveket, mivel a funkcionális leírás átfedéseit ki kívántam kerülni.

Azért láttam célszerűnek a nyelvi rétegek szerinti bemutatási módot követni, mivel így az előző fejezet tudománytörténeti bemutatásának folytatását adhatjuk a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálatával, tehát a III. fejezet reflektál a különböző tudományszakok népességtörténeti eredményeire. A magyar történeti névtanban a nyelvi rétegek szerinti elemzésnek nagy hagyománya van (vö. KNIEZSA 1943–4/2001), és a modern kori elemzésekben is megtaláljuk ezt (vö. PÓCZOS 2010), ezért kívánom én is követni a munkámban.

Az ugocsai helynevek nyelvi rétegek szerinti feltárása mellett azt is fontosnak látom, hogy az eredményeket más, azonos leírási kerettel dolgozó névtani munkákban bemutatott névrendszertani jellegzetességekkel is összekapcsoljuk. Az összevetésnek a közös szála a vizsgált kor és az azonos elméleti indíttatás, ami egyúttal hozzájárulhat a rendszertani változások általános természetének a jobb megismeréséhez is. Ezen túlmenően az ugocsai korpusz a nyelvi jelenségek pontosabb tisztázásához a tér- és időbeli lefolyását illetően szintén hozzájárulhat, mivel a vármegye a Kárpát-medence északkeleti határszélén található, ebből adódóan megtelepülése is későbbi időkre vezethető vissza, mint sok más megyéé. Mindez feltehetőleg a névstruktúrák létrejöttében és azok kronológiájában is megmutatkozik.

A névrendszertani vizsgálatok mellett a névrétegek objektumfajták szerinti leírásának előnyére is ki kell térni, ugyanis a névfajták népességtörténeti konzekvenciáinak vizsgálata is nagy haszonnal járhat. A történeti névtanban elfogadott tétel, hogy a különböző helynévfajták különböző etnikai következtetésekre nyújtanak lehetőséget, tehát e felbontás biztosabb alapot nyújthat az etnikai vizsgálatokban. A korábbi (névtani) szakmunkák főként a makrotoponimák alapján fogalmaztak meg népességtörténeti tanulságokat. Pl. KNIEZSA ISTVÁN szerint „a víznevek minden területen a legrégibb és egyben a legszívósabb földrajzi nevek közé tartoznak” (1942: 3), s ebből adódóan „egy terület legrégibb néprajzi viszonyainak kutatását a folyónevek vizsgálatával kell elkezdeni” (i. m. 4). E mellett több kutató is felismerte a mikronevek népességtörténeti vizsgálatokban betöltött szerpét. HOFFMANN ISTVÁN szerint „a mikrotoponimák a névhasználók névadási normáit közvetlenül is tükröztetik” (1993: 41). Ez a névcsoport változási érzékenységében gyökerezhet, ahogy erre már KNIEZSA is rátapintott: „Itt már a helység elpusztítása és lakosainak kicserélődése esetén is számolnunk kell esetleg a dűlőnevek nagy mértékű, vagy esetleg teljes feledésbe merülésével” (1943–4/2001: 6). Újabban PÓCZOS RITA az etnikai vizsgálatok egyik kulcsfontosságú tényezőjének tartja e névfajtát: „a kisebb területi egységek nevei (egyes szerzőknél: mikronevek) sokkal kevésbé

állandóak [a makroneveknél — K. B.]: a lakosság változása (s mellette sok más tényező: a birtokos, a művelési ág, növényzet stb. megváltozása) a nevek cseréjét is gyakran maga után vonja. Ezeknek a neveknek a nyelvi eredete tehát sokkal inkább tükrözi a névhasználók nyelvi hovatartozását, mint a település- és folyóneveké” (2006: 91, de ld. még Uő. 2010: 220). Ennek megfelelően Ugocsa névkorpuszában a három helynévfajta elkülönítése és összevetése árnyaltabb képet nyújthat abból a szempontból is, hogy a vizsgált korban milyen nyelvű névhasználók, azaz népcsoportok éltek a megyében.

A) Óeurópai névréteg

Ez a névréteg a megyében igen szűk, mivel csupán egyetlen folyóvíznév sorolható ide: a *Tisza.*

PÓCZOS RITA a Sajó (2003), a Garam és az Ipoly vízrendszerének (2004) bemutatásánál szól a víznevek legrégebbi rétegéről, az óeurópai nevekről is. Ezek az ősi víznevek olyanok „melyek sem a magyar, sem a szláv nyelvekből nem magyarázhatók, vagy pedig magyarázatuk (főként jelentéstani okokból) nem kielégítő" (PÓCZOS 2003: 492). Az európai névtanban HANS KRAHE német nyelvtörténész és névtanos ismerte fel e nevek fontosságát és az ún. óeurópai elméletében írt ezek jellemzőiről. PÓCZOS RITA ismerteti és alkalmazza is az elméletét, kiemeli, hogy ennek értelmében „a sokáig ismeretlen eredetűnek vagy bizonytalan etimológiájúnak tartott víznéveket általában vizet, folyó- és állóvízfajtát, illetve ezek tulajdonságait jelentő tövek szűk köréből és toldalékmorfémák zárt csoportjából származó elemek kombinációinak tekinti" (2004: 120, vö. még 2003: 492–3). A tézist tanítványa, W. P. SCHMID értelmezte újra a víznevek nyelvi-kronológiai rétegén alkalmazva az elméletet (i. h.). Ennek nyomán újabban UDOLPH is felhasználja az elméletet (i. m. 2004: 122). KISS LAJOS is hasznosította a FNESz. névcikkeiben KRAHE és UDOLPH munkáit, ld. például az *Iza* névcikkében (vö. FNESz.). PÓCZOS RITA szerint az óeurópai származtatás — habár több ponton problémákat vet fel — a bizonytalan vagy az ismeretlen etimológiájú víznevek körének tisztázásához járulhat hozzá (2003: 493, 495).

Ugocsában a megyét átszelő Tisza szintén ősi indoeurópai folyónév, a magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett be (FNESz. *Tisza*[1]). KISS LAJOS szerint az ősi ie. folyónév talán az 'iszapos, sáros' értelmű **Tīsjo-* szóból keletkezhetett (i. h.). A *Tisza* folyásának hosszúságából adódóan azonban más megye területén is kaphatta a nevét, így Ugocsa névanyagában az óeurópai réteg léte bizonytalan.

A *Tisza* víznév talán preszláv eredete — a folyásának valamely, meghatározhatatlan részén — ugyanakkor honfoglalás kori szláv jelenlétre utal, akiktől a magyarság e nevet átvehette, az átvétel időpontja azonban bizonytalan, ezt nyelvi jegyek nem mutatják. KNIEZSA ISTVÁN az Erdély víznevei c. munkájában a *Tisza* névfejtésénél kiemeli, hogy „az is igen valószínű, hogy a magyarba a szlávból került át" (1942: 7). Későbbi munkájában, a Kelet-Magyarország helyneveiben a *Tisza, Szamos, Körös* stb. kapcsán arról szól, hogy „e folyóneveket melyik nép közvetítette a magyarságnak, azt, megfelelő nyelvi kritériumok nélkül eldönteni nem lehet. Kétségtelen azonban, hogy a ma ott lakó népek egyike sem lehetett a közvetítő" (KNIEZSA

1943–4/2001: 8). Végül összegzi, hogy „csak egyéb más helynevek, valamint bizonyos történeti okok alapján következtethetünk arra, hogy e nevek a magyarba szláv közvetítéssel jutottak” (i. m. 8–9). Tanulmányaiban — lábjegyzetekben — foglalkozik a *Tisza* MELICH által feltételezett bolgártörök közvetítésével is: „ez azonban teljesen valószínűtlen, mert a Tisza környékén bolgártörökök nyomát eddig nem sikerült igazolni” (KNIEZSA 1942: 7, lásd még 1943–4/2001: 8).

B) Szláv névréteg

A szláv névréteg Ugocsa megye ó- és középmagyar kori névállományának vékony szeletét képezi, a vízfolyás-, település- és mikronevek anyagában arányuk összesen 4% (77 név). Ebbe belevettem a más nevek alapján kikövetkeztetett, tehát a kérdéses időszakban mindenképpen létezőnek vélhető 17 alapnevet[27] is, mivel általuk a megye névrendszerének gazdagsága és belső mozgatórugói jobban megismerhetők (konkrét nyelvtörténeti adatok hiányában a kikövetkeztett neveket a másodlagos nevek adatolási évéhez kötöttem).

1. Folyóvíznevek

1.1. Az 1772 előtti időszakból 35 (13,2%-nyi) szláv eredetű víznevet találunk a vizsgált korpuszban, amelyből 13 név egy másik névszerkezetből kikövetkeztetett alapnév. Emellett e névréteget gyarapíthatja a fonotaktikai szerkezetük alapján esetleg szláv eredetűnek tartható helynevek csoportja is (10 név). **Szerkezeti szempont**ból ezek a szláv eredetű nevek egységes képet mutatnak: eredeti szláv alakjában is mindegyik egyrészes.

1.2. A szláv folyóvíznevek **funkcionális-szemantikai szempont**ú vizsgálatát a víz sajátosságát kifejező (S funkció) és a vizet megnevező (M funkció) névrészek áttekintésének sorrendjében végzem. Helyfajtajelölölő földrajzi köznévvel szerkesztett szláv (F funkciójú) vízrajzi név nincs a tárgyalt korpuszban, ennek oka a szláv névadási szokásokban, a szláv névmintákban kereshető.

Megnevező funkcióban két, a magyarból a szlávba átkerült víznév áll, amelyek elsődlegesen valódi helynevek (vö. HOFFMANN 1993: 47–8) származékai. SZABÓ ISTVÁN és KISS LAJOS szerint a *Csong[o]va* a magyar *Csenge* pataknévnek a szláv helynévképzős származéka (Sz. 415, FNESz. *Nagycsongova*). Valamint a **Sárdik* vízfolyásnév is az elsődleges magyar *Sárd* (M funkciójú) víznévnek szláv formánssal ellátott származéka (vö. ŠMILAUER 1970: 28–9, de lásd még a képző szláv személynévképzésben betöltött szerepét is: KNIEZSA 1965/2003: 299–300). A megnevező funkciónál említett fenti két eset a szláv–magyar érintkezésre is utal, mivel a magyar eredetű *Csenge* és *Sárd* jövevényneveket a szláv névmodellnek megfelelően képzőkkel illesztették be az átvevő névrendszerbe. A morfológiai adaptáció meglétére utal Ugocsa modern kori névanyagában pl. a magyar *Ráró*

[27] A név előtt álló *-gal különítem el a kikövetkeztetett helyneveket. A kikövetkeztetés módszertani eljárásához lásd a IV. fejezetet.

(1465: *Raro,* ins., Sz. 428; vö. R. m. *ráró* ’a sólyomalakúak rendjébe tartozó ragadozó madár, kerecsensólyom’, TESz.) > ruszin *Rárov* (1923: *Rarov*, Sz. 428, de ld. még mai népi nevét is, 2008: *Rárǫ́u*^{v} ~ *Rárüva* ~ *Rárǫ́uv* ~ *Rárüv* ~ *Rárü* ~ *Rári* ~ *Rárovo,* élőnyelvi gyűjtés[28]) alakulás is.

A szláv folyóvíznevek sorában legtöbb — a szláv nyelv szempontjából belső keletkezésű — név(rész) a hely sajátosságát fejezi ki. A leggyakoribb a motivációk sorában a vízfolyás növényzetére és állatvilágára történő utalás: az előbbi csoportba a *Verbőc* (< szláv **vьrba* ’fűz’), *Torna* (< szláv **tьrnъ* ’tüske, tövis, kökény’), **Garbóc* (< szl. **grab(r)ъ* ’gyertyán(fa)’), **Ragozna* (< szl. *rogozьna* ’sásos’) víznevek sorolhatók, az utóbbiba a *Beberke* (< szl. *bebrъka* < *bebrъ* ~ *bobrъ* ’hód’), *Túr* (< szl. **turъ* ’őstulok’), **Rákóc* (< szl. **pakъ* ’rák’) s talán a bizonytalan magyarázatú *Vedere* (< szl. **vydra* ’vidra’) és a kikövetkeztetett **Vojna* (< szl. **volъ* ’ökör’) víznév is. Ezekhez hasonló megterheltséget mutat az ott levő jellegzetes anyag alapján megnevezett névcsoport: *Radnuk ~ Rednek* (< szl. **rudъ* ’vörös’, **ruda* ’érc’, vö. FNESz. *Ajkarendek*, TÓTH V. 2001b: 127), *Ilonok* (< szl. **ilъ* ’iszap, sár’), *Szalva* (< szl. **solь* ’só’), *Lekence* (< szl. **lъkna* ’ingovány, kis vízfolyás’) és talán a **Gerzence* (< szl. **gręzь* ’sár, iszap, mocsár’). A vízfolyás alakjára utalnak az *Akolna* (< szl. *okolna* ’körülfolyó’) és a **Szukova* (< szl. **sǫkъ* ’morog; ág, elágazás; csomó, bog, görcs’) nevek. A víz mozgására pedig a *Beszteric* (< szl. **bystrъ* ’gyors, tiszta, világos, átlátszó, csengő’), **Bisztra* (< ua.), s esetleg a bizonytalan eredetű *Necse* (< szl. *ne-tečь* ’nem folyó, áramló’) is itt vehető számba. A víz színére két név utal (*Bel[y]va* < szl. *bělъ* ’fehér’; **Csarna* < szl. **čьrnъ* ’fekete’), hangjára egy víznév (*Hukliva* < ukrán N. *гук* ’kis vízesés, sellő, zúgó’). A szláv folyóvíznevek között egy-egy példával képviselve egyéb motivációjú neveket is találunk: a víz szagára a *Szemerdek* (< szl. *smьrdьkъ* < *smьrděti* ’bűzleni’), jellemző állapotára a kikövetkeztetett **Pusztinca* (< szl. **pustъ* ’puszta’). A hely valamely más helyhez való viszonyára utalhat a kikövetkeztetett **Szelis(tye)* (< szl. *se[d]lo* ’falu’) víznév, és talán ide sorolható a szláv és magyar névadókhoz egyaránt köthető *Atak ~ Aták* (< szl. **o-* ’körül, köré’ és **tokъ, -toka* ’folyás, áram[lás], sodor’) folyóvíznév is. A vízfolyás valamelyik része motivációhoz köthető a *Turc* (< a szl. *Túr* víznév *-ьcь* képzős formája) pataknév.

[28] Ugocsa megye egykori területének jelentős részén (a ma Romániához tartozó 15 falu kivételével) 2007–2008 között élőnyelvi gyűjtést végeztem. Az adatközlők kikérdezése során elsősorban a történeti névanyagból indultam ki, amit a jelenkori anyag felgyűjtésével zártam. A munka során a kétnyelvű területeken igyekeztem magyar és ukrán beszélőket vagy kétnyelvűeket is kikérdezni, s az adatok rögzítésekor a beszélő nyelvi hovatartozását is jelöltem. Dolgozatomban néhol e modern kori gyűjtés tanulságaira is utalok (ld. pl. III/F fejezet 2.2. alatt).

Szemantikailag kategorizálhatatlan helynév a *Borzs(o)va,* és itt említhető meg esetleg a bizonytalan motivációjú *Esztegő* (< szl. **stęgava ?;* vö. le. *stęzyca* 'patak', le. *stęga* 'szalag, öv', Sz. 290), **Preko* ~ **Preka* (< szl. *prekopa* 'árok, vágás', Sz. 460; de vö. szl. *prěkъ* 'átlós, ferde; keresztező; keresztben; szemben, átellenben'). A szláv helynévformánssal alakult *Ladorna* és *Pasonca* töve nem ismert. Végül itt vehető számba még a **Konyha* (< vö. szln. *Kuhinja, Kuhnja* hn., cseh *Císařská Kuchyně* hn., le. *Kuchina* hn. FNESz. *Konyha*, vagy m. *kuhnya > kohnya > konyha,* TESz.) víznév is, amely szláv és magyar névadással egyaránt keletkezhetett.

névmodellek	**arányok**	
F	—	—
M	2	5,7%
S	23	65,7%
bizonytalan szláv folyóvíznév	10	28,6%
összesen	35	100%

1. táblázat. *Ugocsa vármegye szláv folyóvíznévrétegének funkcionális-szemantikai megoszlása.*

A fenti ábra jól szemlélteti a szláv víznevek funkcionális-szemantikai típusainak megterheltségét. A vízfolyásoknak a kétharmadában valamilyen jellemző sajátosságra történik utalás. Az S funkció legdominánsabb rétege a növényzetre és állatvilágra utaló csoport, de jelentős rétegnek mutatkozik a vízfolyás jellegzetes anyagára utaló jegy is. A szláv–magyar kontaktus szempontjából nem elhanyagolható a két M struktúrájú név sem. E típusú minták a megye északi területén már a 14. sz. közepétől a kétnyelvűség nyomaira utalnak. A szláv folyóvíznevek közel harmada bizonytalanul elemezhető, az árulkodó szláv névszerkezeten túl szemantikai tartalmuk egyelőre nem ismeretes vagy csak feltételesen kapcsolható valamilyen ismert jelentéshez.

1.3. A szláv folyóvíznevek rétege **keletkezéstörténeti szempont**ból az alábbi fő vonásokat mutatja. Szintagmatikus szerkesztésű névalakot nem találunk az anyagban, ui. minden víznév egyrészes. A szláv vízfolyásneveknek több mint a fele valamilyen formáns hozzákapcsolásával keletkezett.[29] Jellegzetes szláv helynévképzők vagy azok magyar hangtani változatai jelennek meg a névvégeken, pl. a szláv **-ova* birtokos képzővel szerkesztették a

[29] A szláv eredetű folyóvíznevek keletkezéstörténeti elemzésében a bizonytalan motivációjú neveket is bevontam, így pl. a *Borzs(o)va* víznév alaptöve nem világos, de végződése alapján minden bizonnyal a morfematikus szerkesztésű nevek sorát gyarapítja. Így a funkcionális-szemantikai elemzés során elkülönített 10 bizonytalan szemantikai tartalmú név között képzett (6 név) és képző nélküli (4 név) szláv csoportot említhetünk.

Bel(y)va (< szl. *bělъ* ’fehér’), *Borzs(o)va* (töve ismeretlen), *Hukliva* (< ukrán N. *гук* ’kis vízesés, sellő, zúgó’), *Szalva* (< szl. **solь* ’só’) stb. neveket; **-ьсь* képzővel keletkezett a *Beszteric* (< szl. **bystrъ* ’gyors, tiszta, világos, átlátszó, csengő’), *Lekence* (< szl. **lъkna* ’ingovány, kis vízfolyás’) stb.; **-ьna* melléknévképzővel az *Akolna* (< szl. *o-* ’körül, köré’ és *óколо* ’körbeölelő; körbe vmin’), *Torna* (< szláv **tьrnъ* ’tüske, tövis, kökény’), **Ragozna* (< szl. *rogozьna* ’sásos’) stb. Az **-ьn-ьca* képzőbokorral jött létre a **Pusztinca* (< szl. **pustъ* ’puszta’), a **Gerzence* (< szl. **gręzь* ’sár, iszap, mocsár’) stb. A szláv **-nik* képzővel alakult az *Ilonok* (< szl. **ilъ* ’iszap, sár’) és a *Radnuk ~ Rednek* (< szl. **rudъ* ’vörös’, **ruda* ’érc’, vö. FNESz. *Ajkarendek*, TÓTH V. 2001b: 127). Az **-ov-ьcь* képzőbokorral szerkesztették a *Verbőc* (< szláv **vьrba* ’fűz’) és a kikövetkeztetett **Garbóc* (< szl. **grab(r)ъ* ’gyertyán(fa)’), **Rákóc* (< szl. **pакъ* ’rák’) víznevet. A *Túr* is itt említhető a szláv **-jь* birtokképzős formájával (*Turjь* < szl. **turъ* ’őstulok’). A szláv **-ьka* formánssal alkothatták az állatnévi alapú *Beberke* (< szl. *bebrъ ~ bobrъ* ’hód’) nevet. Talán jelentésbeli névadással keletkezhettek pl. a **Csarna* (< szl. **čьrnъ* ’fekete’), **Bisztra* (ld. fent említett *Beszteric* tövét), *Szemerdek* (< szl. *smьrdьkъ* < *smьrděti* ’bűzleni’) stb. víznevek.

2. Településnevek

2.1. A megye területén a történészeink két szláv népességrétegről beszélnek: a korai (honfoglalás előtti) szlávokról és a későbbi (a 14. sz. derekán beszivárgó) ruszin települési körről (SZABÓ 1937). A vizsgált kor tekintetében a szláv településnév-réteg igen vékony szeletét képezi a teljes névállománynak: mindössze tizenkét név tartozik ide (6%). Ezek **névszerkezete** egységes képet mutat: mindegyik egyrészes név. E réteget gyarapíthatja mindamellett azon nevek egy része is, amelyek szláv és magyar névadáshoz egyaránt köthetők (3,5%). Az utóbbi települések többnyire a mellettük lévő vízről kapták a nevüket metonimikusan. Mivel pedig a metonímia mindkét névrendszernek a sajátja, így e neveket megnyugtató módon nem köthetjük sem egyik, sem másik réteghez, a továbbiakban ezért e nevekkel nem számoltam (ezt részletesen lásd a III/F fejezet 2. pont alatt). Így az elemzés során kevesebb, de viszonylag megbízható adatra támaszkodunk a településnevek nyelvi jellemzőinek biztosabb bemutatásánál.

2.2. A szláv településnevek **funkcionális-szemantikai elemzésében** csupán a megnevező és a sajátosságot kifejező névrészekkel számolhatunk. Az előbbi elenyésző jelenléte mellett az utóbbi dominál a szláv településneveknél. E két típus mellett egyetlen bizonytalan szemantikájú név található még a korpuszban (lásd 2. táblázat). Fajtajelölő névrészt nem találunk a vizsgált településnév-anyagban.

névmodellek	arányok	
F	—	—
M	4	33,3%
S	7	58,3%
bizonytalan szláv településnév	1	8,3%
összesen	12	100%

2. táblázat. *Ugocsa vármegye szláv eredetű településnév-rétegének funkcionális-szemantikai megoszlása.*

A megnevező funkciójú névnek tekinthető szláv eredetű településnevek egyetlen bizonytalan esetet leszámítva (*Bábony ~ Bábonya*) korábbi magyar névadással jöttek létre. Másodlagos szláv névhasználatot tükröz a szláv *Heteni ~ Hetenyi ~ Hetényi* településnév, amely a korai ómagyar kortól létező magyar *Hetény* névforma mellett a 18. sz. elején már biztosan létezik.[30] A szláv névhasználók valószínűleg egy *-i* formánssal adaptálták az átadó nyelvben eredetileg sajátosságot kifejező magyar *Hetény* nevet. Ez az átvétel vélhetően a szláv névrendszerben gyakori *-i* többesszám-jellel alakult helynevek analógiáját tükrözi (vö. ŠMILAUER 1970: 30). A névtest a magyar eredetű *Hetény* településnév *-i* melléknévképzős formájával alaki egybeesést mutat, ezzel a magyaros szerkezettel már a 17. sz. harmadik negyedében találkozunk, de minden esetben csak kétrészes nevek előtagjában, pl. *Hetényi út* (ld. a magyar névréteg mikronevei között). E típusra a víznéveknél is találhatunk példát a régiségben, igaz, ott a morfológiai kódolás más esetét láthatjuk. A magyar–szláv névrendszerek kölcsönhatásáról árulkodik továbbá *Bábonya* és *Kopánya* településnevek ruszin nőnemű végződéssel adatolt formája is, amelyek puszta személynévi névadással létrejött előzményekre vezethetők vissza, akárcsak a m. *Rakasz* adaptációját mutató szláv *Rakaszov* megnevező funkciójú névteste is.[31]

Az S funkciójú típusoknál többféle motiváció jelenik meg. A névrész kifejezheti a hely valamely tulajdonságát: például alakra utal a *Kirva* (< szl. **krivъ* ’görbe’) helységnév etimonja, de ennek későbbi szláv fonotaktikai változáson átesett névváltozata, a *Kriva* is. A *Komját* (< szl. *komnata* ’lakó- és hálóhelyiség, szoba’ v. magyar **komját*, Sz. 396, KNIEZSA

[30] A *Hetény* és a *Heteni ~ Hetenyi ~ Hetényi* adatainak a szétválasztása a korabeli helyesírásból adódóan nem végezhető el teljes biztonsággal. Az is elképzelhető, hogy már ennél korábban jelentkezik a változás a településnév adatsorában. Lásd pl. 1598: *Hetenj,* Dávid 504. A településnév mai ruszin és magyar népnyelvi neve is ezt a formát mutatja: *Heteni ~ Hetenyi* (élőnyelvi gyűjtés, 2008). Tehát a mai névhasználat arra is utal, hogy a magyar nyelvhasználók a kétnyelvűségi helyzetben visszakölcsönözték a szlávból az eredetileg magyar nevet.

1943–4/2001: 176) és *Komjáti* alakváltozatok a hely funkcióját jelölik. A névrészfunkció máskor a hely viszonyát fejezi ki valamilyen külső dologhoz: a megye déli részén lévő *Dabolc* (< szl. **dǫbъ* 'tölgy') településnév az ott lévő növényzetről kapta a nevét, s az ott lévő v. lakó ember(ek)re utal a *Szaszova ~ Szaszovo* ('szász') név. A *Terebes* (< szl. *trěbiti* 'irtani') névben pedig a hely eredetére, kialakulására történik utalás.

Az ugocsai szláv településnév-állományban a pontosan nem lokalizálható *Tisn(y)icő* birtok Ugocsa északkeleti részén lehetett valahol. Ugyan a név szemantikai funkciója nem állapítható meg biztosan (vö. esetleg szl. **tichъ* 'csendes, nyugodt, mozdulatlan, halk', **těsnъ* 'szoros, belső, közeli; feszes, szűk; tikkasztó, rekkenő', **tisъ* '1. tiszafa; 2. (közönséges) boróka', ŠMILAUER 1970: 181–2), de a fentiek alapján vélhetően a település valamilyen tulajdonságát vagy valamilyen dologhoz való viszonyát fejezheti ki a szláv névrész ez esetben is.

2.3. A szláv eredetű helységnevek **keletkezéstörténeti elemzés**e arra utal, hogy a morfematikus szerkesztéssel keletkezett nevek csoportja domináns, létrehozásukban három formáns vett részt egy-egy nevet alkotva. A szláv **-ov-ьcь* formánscsoport már magyar használatú származéka a *Dabolc* (< szl. **dǫbъ* 'tölgy'), valamint az ugocsai víznevek legproduktívabb **-ovъ, -ova/-ovo* képzőjével szerkesztették a *Rakaszov, Szaszova ~ Szaszovo* nevet. Vélhetően a morfematikus szerkesztéssel keletkezett nevek sorába tartozik az ugocsai *Komjáti* és *Heteni ~ Hetenyi ~ Hetényi* is. E csoport aránybeli fölényét erősítheti a bizonytalan motivációjú *Tisn(y)icő* (feltételezett töveit lásd az előző pontban) is, amelyet történetileg talán a szláv **(-in)-ьcь* formánssal képezhettek. A szláv *Bábonya* (< m. *Bábony* hn.), *Kopánya* (< m. *Kupány* hn.) morfológiai kódolásai és a *Kriva* (< m. névhasználatú *Kirva;* ehhez vö. szl. **krivъ* 'görbe') hangtani struktúrája alapján valószínűleg magyarból való névátvételek. Jelentésbeli névadással keletkezhetett a képzetlen *Terebes* (< szl. *trěbiti* 'irtani') név.

3. Mikrotoponimák

3.1. Ugocsa mikronevei között összesen 30 szláv eredetűt találunk. Ebbe beleszámítottam a más nevek alapján kikövetkeztetett alábbi négy helynevet is: **Cselőc, *Karasztó ~ Karaszló, *Kamenája, *Lucska.* **Névszerkezeti**leg ezek mindegyike egyrészes.

3.2. A szláv eredetű kisebb területek neveinek **funkcionális-szemantikai** elemzése az alábbi képet mutatja.

[31] A típus példáinak további értelmezését lásd a szláv eredetű helynevek nyelvi elemzésében (B/4. fejezet 4.2. pont alatt).

A víz- és településnevekkel ellentétben Ugocsa szláv mikronévi rétegében gyakran jelenik meg fajtajelölő (F) funkció. Ide sorolható az *Atak ~ Aták 1.* tónév (< ősszláv **tokъ, toka* ’folyás, áram(lás), sodor’, ŠMILAUER 1970: 182), a *Balaton* mocsárnév (<< ősszláv **blato* ’mocsár’, vö. FNESz. *Balaton*) és a *Rosztoka 1.* folyóvíz részneve is (< szláv **rosztoka* ’vízelágazás, szétfolyás’, azaz két vízfolyás összefolyása, Sz. 385, FNESz. *Kálnarosztoka*, KNIEZSA 1943/2003: 79–80). Ebbe a csoportba sorolható még a következő három-három határ- és erdőnév: *Abláz* (< ukr. *óблаз* ’meredek szikla, szirt’, BTC 640; hucul *óблаз* ’átjáró a szikla mellett és a folyó fölött’, ПІПАШ–ГАЛАС 2005: 120), *Lonka* (< ősszláv **lǫka* ’rét, mező’, ŠMILAUER 1970: 115) és a rendeszertani alapon a *Lucska-mező* névből kikövetkeztetett **Lucska* (< szláv *Lucska* ’kis rét’, vö. FNESz. *Lucska*); a *Stulba* (< ősszláv **stъlpъ ~ stъlbъ* ’oszlop, pillér, rúd; torony’, ŠMILAUER 1970: 173), *Long* erdőnév (< ősszláv **lǫgъ* ’rét, berek’, vö. FNESz. *Long*, ŠMILAUER 1970: 114, MELICH 1925–29: 121–4) és a *Luzsok* (<< ősszláv **lugъ* ’liget; rét’, vö. FNESz. *Lúzsok;* azonban ehhez érdemes megemlíteni még azt is, hogy KNIEZSA szerint a szláv **logъ* ’erdő’ > *ložьkъ* > *lužok* alakulás eredménye lehet, Sz. 521). Az erdőnevek sorát gyarapítja a bizonytalan etimológiájú *Harnóca* név is. KNIEZSA szerint „szláv eredete kétségtelen, de a közvetlen forrás ismeretlen” (Sz. 503). Az erdőnév talán a Heves megyei Sajóinvánka határában említett *Harnócpuszta* településnév előtagjával azonos etimonra mehet vissza (vö. FNESz.), a tövéhez lásd az or. *грань* ’határ, határszél’ (HADROVICS–GÁLDI 1: 307), ukr. *грань* ’határ(vonal)’, nyelvjárási ’hő(ség)’ (BTC 196), hucul *грань* ’hő(ség)’ (ПІПАШ–ГАЛАС 2005: 39) lexémákat.

A szláv eredetű mikronevek között a leggyakoribb a sajátosságot kifejező (S) funkciójú nevek kategóriája. A legnagyobb a terület n ö v é n y z e t ére utaló neveknek a csoportja, itt fanevekből létrejött nevek találhatók: a *Dabolc 3.* (< **dǫbъ* ’tölgy’, vö. FNESz. *Dabolc*, KNIEZSA 1943–4/2001: 169) és *Vusice* (< rut. *vuľcha, vüľcha* ’égerfa’, Sz. 461) kiemelkedésnév mellett a *Gaboró* (< ősszláv **grab(r)ъ* ’gyertyán’, ŠMILAUER 1970: 71) határnév és a *Lipó* (< ősszláv **lipa* ’hársfa’, ŠMILAUER 1970: 112) kaszálónév sorolható ide. Vélhetően e típust gazdagíthatja a bizonytalan névfejtésű *Szeben* rétnév és a *Csemer ~ Csenner?* erdőnév is. Az előbbit KNIEZSA ISTVÁN a szláv **svibъ* ’som’ származékaként magyarázza (Sz. 517). Az utóbbi név bizonytalan olvasata ellenére is talán a szl. **čemerъ* ’hunyor; méreg’ szóval kapcsolható össze; vö. ukr. *Чемер* hn., or. *Чемерня* hn. (ŠMILAUER 1970: 49). Feltehetőleg hunyorban bővelkedő erdőt nevezhettek így.

A következő leggyakoribb motivációtípus az á l l a t v i l á g ra utaló határnevek rétege: a *Konyhóc ?* (< or. *конь* ’ló, mén’, HADROVICS–GÁLDI 1: 683; ukr. *кінь* ’ua.’, BTC 430), *Valóc*

(< ősszl. **volъ* ’ökör’, ŠMILAUER 1970: 192, Sz. 385) és a bizonytalan névfejtésű *Zsaró* határnév. KNIEZSA szerint a *Zsaró* talán a szl. *žeravъ* ’daru’ szóból keletkezett (Sz. 331).

A hely á l l a p o t ára utaló nevek a fentivel hasonló arányban jelentkeznek. A *Pelsőc* (< ősszláv **plěchъ, plěšь* ’csupasz, kopár hely’, ŠMILAUER 1970: 143) hegynév és a *Nakol* (< szláv **nakъlъ* ’nedves, vizes (fiatal fűzfákkal benőtt) terület’, ŠMILAUER 1970: 127) erdőnév mellett a bizonytalan etimológiájú *Ricse ?* határnév sorolható ide. Az utóbbi összekapcsolható a magyar nyelvterületen ismeretes *Ricse* helyégnév magyarázatával, ezt KNIEZSA ISTVÁN és KISS LAJOS is szláv eredetűnek tartja (KNIEZSA 1943/2003: 82, FNESz.; vö. szl. **rъvati* ’szakít, tép’, ŠMILAUER 1970: 156).

A terület a n y a g á r a , i l l . a z o t t l e v ő j e l l e g z e t e s a n y a g ra való utalás jelentkezik a *Darnó* (< ősszláv **dьrnъ* ’gyep’, ŠMILAUER 1970: 60) és a *Kamenája-mező* alapján felvett **Kamenája* (< or. *ка́мень* ’kő’, HADROVICS–GÁLDI 1: 613) földterület nevében.

A fentiek mellett ritkább funkcionális-szemantikai típusokat is találunk az anyagban. A *Prenec* (< szláv **Prěnesъ* tkp. ’átvivés, esetleg csónakok átvivése, átvonszolása’, vö. FNESz. *Pörnec*) tó-, mocsárnév esetleg a hely f u n k c i ó jára utalhat.

A szláv helynévre támaszkodó magyar névadással keletkezett jelzős *Karasztó-mező* alapjául szolgáló **Karasztó ~ Karaszló* (< ősszláv **korsta* ’rüh’, FNESz. *Alsókaraszló,* vö még Sz. 275) állóvíz neve e g y é b tulajdonságra utaló név.

Az ugocsai szláv eredetű mikronevek között van néhány olyan is, amelynek jelöltjei m á s o b j e k t u m ról kapták a nevüket. Rendszertanilag a *Gérce* várnév valószínűleg egy elsődleges mikronévi áttétellel alakulhatott (vö. szláv *gorica* ’kis hegy’ < *gora* ’hegy’, KNIEZSA 1943–4/2001: 169, vö. FNESz. *Gérce*), és lakott településre utal a *Szedlice* (< **Sedlce* tkp. ’kis falu, falucska’, vö. FNESz. *Szedlice*) mezőnév alapjául szolgáló szláv lexéma.

A végződése alapján kétségtelen a szláv eredete a más nevek alapján kikövetkeztetett **Cselőc*[32] határnévnek. Névadási motivációja azonban bizonytalan, KNIEZSA ISTVÁN a helynevet a *Csel* személynévből (vö. 1239: *Cel,* ÁSz. 185; 1446: *Chel,* RMCsSz. 228) szláv névképzéssel magyarázza, amely a szl. *Čelovьce* > m. *Cselőcz* alakulással került át a magyarba (Sz. 369). (Ehhez lásd még a szomszédos Kökényesd családnévanyagában említett *Cselő* adatait: 1567: *Chiellew,* 1576: *Chüllẅ,* 1580: *Ceoleo,* 1590: *Celleo;* Sz. 403, vö.

[32] A vizsgált koron túl (1772 után) több adatát is ismerjük a névnek. PESTY FRIGYES gyűjteményében már megtalálható a más nevek (*Kis-Cselőc*) alapján kikövetkeztetett határnév, s a 20. sz. elejéről is ismert adatai vannak: 1865 (P. 61): *Cselőcz,*

RMCsSz. 229.) A fenti szláv személynévi származtatás mellett talán a névnek a szl. *čelo* ’homlok; csúcs, hegy’ (ŠMILAUER 1970: 48) köznévvel való összefüggésére is gondolhatunk. Nyalábvár tornya *Nebojsza* nevének köznévi, ill. tulajdonnévi eredetre visszamenő magyarázata az előző példához hasonlóan bizonytalanná teszi a név motivációjának az egyértelmű megítélését. SZABÓ ISTVÁN szerint a szláv *Nebojsa* ’nem félő’ értelmű, amely gyakori bástyanév (Sz. 384). A helynév etimonja azonos a nyugat-szlovákiai *Nemesnebojsza* helységnév ómagyar kori *Nebojsza* alakjával, KISS LAJOS szerint ez szlovák eredetű név (vö. FNESz.). Ehhez l. szlk. *ne bojsa* ’ne félj’, valamint más szláv nyelvben személynévként is, pl. cseh *Nebojsě* szn.; vö. össze még ehhez szb.-hv. *nèbojša* ’vakmerő ember; szájhős’ (i. h.). KNIEZSA ISTVÁN a szlovák és kárpátukrán családnevek rendszerét vizsgálva szól a sajátos típusú, igék felszólító alakjaiból képzett személynevekről, pl. *Nebojsa* ’ne félj’ (1965/2003: 345). Tehát az itt vizsgált helynév esetleg családnévi eredetű is lehet, ebben az esetben pedig puszta személynévi alapú magyar névadással számolhatunk. A névfejtés alapján bizonytalanul vehető a szláv névrétegbe.

névmodellek	**arányok**	
F	9	30%
M	—	—
S	14	47%
bizonytalan szláv mikronév	7	23%
összesen	30	100%

3. táblázat. *Ugocsa vármegye szláv mikroneveinek funkcionális-szemantikai megoszlása a szlávban.*

A szláv eredetű mikronevek funkcionális motivációrendszere Ugocsában a következő aránybeli megterheltséget mutatja (3. táblázat). A szláv kisebb területnevek közel fele a hely valamilyen sajátosságára utal, itt legszembetűnőbb kategória a növénynévi motiváció. A neveknek majdnem az egynegyedében a denotátum fajtájára történik utalás. Természetesen mind a két típus arányát növelheti a szláv származtatású nevek bizonytalan rétege. Látható az is, hogy ebben az objektumfajtában a megnevező funkció nem jelentkezik.

3.3. Keletkezéstörténetileg a szláv határnevek nagy része is — a folyóvíz- és településnevekhez hasonlóan — morfematikus szerkesztéssel jött létre. A mikronevek keletkezéstörténeti kategóriáinak megterheltsége talán nem véletlenül nyomatékosítja e

1865 (P. 20, P. kézirat [P. 59. oldalról hiányzik, a *Tenek láz* áll másodszor helyette]): *Cselősz*, 1935–6 (SzamSz. 140): *Cselőűc*, 1935–6 (SzamSz. 140): *Cselőűsz.*

névmodell meghatározó szerepét, mivel vélhetően ebben a (régi) szláv helynévadás alapvető névalkotó eljárásmódját fedezhetjük fel.

Viszonylag sok névformát képeztek az *-ьce (-ica)* kicsinyítő képzővel a megyében: *Vusice, Gérce 1.* és *Szedlice* határnév. Ezzel azonos megterheltségű az *-ov(ъ)-ьcъ* képzőbokorral alkotott nevek száma: *Dabolc 3., Valóc, Konyhóc ?* és a kikövetkeztetett **Cselőc* határnév.

Az *-ьcь* képző a *Pelsőc* hegynév; az *-avъ* melléknévképző a *Darnó* és a bizonytalan eredetű *Zsaró* földterületnév; az *-ьnъ* képző a *Balaton* mocsár- és a bizonytalan etimológiájú *Szeben* határnév struktúráját formálta.

A korpuszban ritkább szláv formánsok közül pl. kiemelhető a birtoklást kifejező *-ova* (ld. *Lipó*), az *-ovъ, -ovo* melléknévképző (*Gaboró, *Karasztó ~ Karaszló*), az *-ov-ica* képzőbokor (*Harnóca*), az *-ьkъ* kicsinyítő képző (*Luzsok*) stb.

Prefixummal szerkesztették az alábbi neveket: a szláv *o-* elöljárószóval az *Atak ~ Aták 1.* és a *pro-* prefixummal pedig a *Prenec* tóneveket. A *Nebojsza* bizonytalan etimológiájú várrésznévben pedig a szláv *ne-* tagadó fedezhető fel.

A szláv mikronevek között is találunk feltehetőleg jelentésbeli névadással létrejött neveket, pl. *Long, Lonka, *Lucska* és a *Rosztoka 1.*

4. A szláv eredetű helynevek nyelvi elemzése

A szláv helynévrétegbe sorolt különböző névfajtákba sorolt neveknek a nyelvi kritériumok alapján való nyelvészeti és ezen keresztül etnikai felhasználhatóságát is megvizsgálhatjuk. Itt a névadatok első előfordulási alakjából csupán a „nyelvspecifikus hangtörténeti tendenciák”-ra tudunk következtetni (PÓCZOS 2006: 90, 96), és sok esetben olyan hangtörténeti változásokat mutathatunk ki a terület névállományában fellelhető idegen adatok alakszerkezetében, amelyek alapján tudunk következtetni a névadókra–névhasználókra.[33] Kiemelendő, hogy a névtestek alapján a névadás időpontja, azaz a névadók ilyen irányú tevékenységének a kronológiai körülménye szinte megjelölhetetlen, itt is csupán az adott nyelv hangtani szabályszerűségei lehetnek legfeljebb iránymutatók. Korábbi vizsgálatomban a megye Árpád-kori szláv helyneveit mutattam be ilyen szempontból (KOCÁN 2007), az alábbiakban az ott felvázolt csoportok szerint rendszerezem a szláv eredetű helyneveket is. E szempontból az alábbi névcsoportokat különítem el: (1.) 11. század előtti régi szláv helynév, (2.) a lejegyzéskor kétség kívül szláv nyelvhasználókra utaló helynév, (3.) a névről nem lehet

[33] A névadó és névhasználó fogalmakat PÓCZOSnál használt értelemben alkalmazom: „Az előbbi a helynév megjelenésénél, első adatánál korábbi nyelvhasználói csoportra (etnikumra), az utóbbi a név feljegyzésének korában élő népcsoportra utal” (2006: 89).

megállapítani, hogy az előfordulás idején magyar vagy szláv használatú volt-e, (4.) magyar fonotaktikai szerkezetű névformák.

Az onomasztikai szakirodalomban legújabban KENYHERCZ RÓBERT az ómagyar korai helynévi szórványokban megjelenő szókezdő mássalhangzó-torlódást mutató alakokat vizsgálta meg abban a tekintetben, hogy azok milyen szempontok alapján köthetők nyelvhez (2011: 26–41). Elemzésében rámutat arra, hogy a helynevek keletkezési típusai és a hangalakjukban felfedezhető változások közül az alábbiak lehetnek perdöntőek a magyar névhasználatot illetően. Keletkezési szempontból a puszta személynévi névadást említi; emellett a helynév morfológiai szerkezetében jelentkező valamilyen magyar helynévrendszerre jellemző elem (helynévképzők, jelzői előtag vagy földrajzi köznévi utótag), és a névvégeket érintő változások (különböző idegen eredetű képzők integrálódásának esetei); illetve egyéb hangtani folyamatok (pl. inetimologikus mássalhangzó megjelenése a névalakban, szláv nazálisok hanghelyettesítéssel történő átvétele, hangrendi kiegyenlítődés és átcsapás) is árulkodhatnak a magyar névhasználatról (i. h.). A szerző szerint e szempontok általában az adatok nyelvhez való kapcsolásban haszonosíthatók, ám csak óvatos mérlegeléssel, ui. helyesírási-olvasati problémák mellett — magyar hatásra — más népek névrendszerében is megjelenhettek hasonló változások, valamint egy-egy nyelvi folyamat mögött az oklevezési normák is meghúzódhatnak (i. m. 40–1, ehhez ld. még 39). Vizsgálatomban a szláv eredetű ugocsai helyneveket a nála is kiemelt szempontot is figyelembe véve és azokat kiegészítve mérlegelem.

4.1. A **11. század előtti régi helynév** a megye névrendszerében a szláv szubsztrátum átörökítése révén fennmaradt *Tisza* víznév. A víznév tárgyalását az indoeurópai réteg bemutatásánál már elvégztem. Továbbá e csoportban tárgyalhatók a *Long, Lonka* mikrotoponimák is. KNIEZSA szerint a *Long* (< **lǫgъ* ’rét, berek’, FNESz. *Long*, ŠMILAUER 1970: 114, MELICH 1925–29: 121–4; 1262: *Longh*, s., F. 7/3: 45) az erdőnévben megőrződött szláv nazális[34] alapján 11. sz. előtti névátvétel lehet (1943/2003: 71, 1938/2000: 385). KNIEZSA véleménye szerint az adat bizonyító erejét gyengíti viszont az a körülmény, hogy egyszeri említésként szerepel, valamint egy eredetiben nem ismert oklevélnek a Fejér-féle kiadásából ismeretes, amely nem mentes elírásoktól sem (1938/2000: 385). Talán a fenti adat forrásértékét erősítheti azonban a megye névanyagában ismeretes *Lonka* (1507: *Louka [ɔ: Lonka]*, t., DL 38448, Sz. 460 [itt *Lonka* áll]) határnév hangtani arculata. KNIEZSA szerint a *Lonka* < szláv *loka* ’rét, mező’ szóból származik; vö. or., tót *luka* (Sz. 460). Későbbi írásában

azonban KNIEZSA az ugocsai *Long* szláv nazálisa körüli átvételi problémákról szólva kiemeli, hogy a *Lonka* „inkább kései oláh elnevezésnek látszik (oláh *lunca* < szláv *lǫka*)” (1938/2000: 385). Az utóbbi feltételezés megalapozottságát három érv is gyengíti: egyrészt a megye román etnikumának térfogalásával a Tisza vonalában vagy attól északra lévő területeken nem számolhatunk (vö. Sz. 252). Másrészt — ezzel összhangban — a román népesség térfoglalását a helynevek a megye déli, délkeleti erdős vidékéről jelzik, s eddig adatokkal azon túli terjedésükre nem tudunk következtetni. Harmadrészt a román helynevek sorában itt említhető helynevek nyelvileg összetettebb grammatikai formát mutatnak; vö. rom. *Luncile, Luncaşi, Valea Luncaşilor, Luncaş, Luncaşul, Luncetul* hn. stb. (IORDAN 1963: 78, itt további származékokra találunk még példát). KNIEZSA minden bizonnyal a szláv nazálisok merev kronológiai tételét szem előtt tartva módosíthatta korábbi nézetét (erre lásd még azt is, hogy a Tiszától messze északra lévő *Dombó* helynév nazálissal történő hanghelyettesítésénél sem ír határozott magyar nyomokról, 1938/2000: 385). Emellett az adat legkorábbi, 16. sz. első feléből származó lejegyzése akár sokkal korábbi időszakra is visszanyúlhat, ha a nazálisok 11. század utáni eltűnésével számolunk is. A helynév körüli ügyek az adatok hiányában nem tisztázhatóak teljes bizonyossággal, de talán valószínűbbnek tűnik, hogy a helynév ősszláv töve a **lǫka* ’rét, mező’ lexéma lehetett; vö. szlk. *Turá Lúka* hn., ukr. *Прилука* hn., or. *Осипова Лука* hn. (ŠMILAUER 1970: 115). A mikronévben a kései adatolás ellenére is a szláv *ǫ* magyar *-on* megfelelése vélhetően 11. század előtti vagy azt követő század(ok)ban történő átvételt sejtet.

4.2. A lejegyzéskor **szláv nyelvhasználókra utaló helyneveket** csak a településnevek között találunk Ugocsa vármegye helynévanyagában. A *Kirva* és *Kriva* adatai azt mutatják, hogy a 15. század közepétől párhuzamosan a magyaros formával a szláv *Kriva* (1450: *Krywa,* DL. 70896) névalak is gyakran előfordul. A váltakozó névhasználatban a 19. sz. második felén túl elmozdulás tapasztalható az adatolásban, ui. a korai magyar hangtani adaptációt jelző *Kirva* névformát teljesen felváltja a *Kriva* alak. Míg a település eredeti, kikövetkeztethetően **Kriva* (< szláv **krivъ* ’görbe’, FNESz. *Tiszakirva,* Sz. 386, vö. még ŠMILAUER 1970: 101) alakja az őslakos szlávok névadói tevékenységére vezethető vissza, amit elmagyarosodott formában, *Kirva*-ként találunk már az első említésekor is (1378: *Kyrwa,* poss., DL 26566); addig az újabban ismét feltűnő *Kriva* alakváltozata bizonyosan a betelepülő második szláv réteg nyelvi lenyomatának tartható, amelynek hangszerkezete az alapul szolgáló szláv etimont tükrözi. E változási folyamat mögött a népi-nyelvi érintkezés, a visszakölcsönzés húzódhat

[34] Az itt tárgyalt nevekben végbemenő hanghelyettesítés a magyar hangtani folyamat jegye (ehhez vö. KENYHERCZ 2011:

meg, valamint a névtruktúra átalakulásában a település lakosságának nemzetiségi összetételében és a presztízsviszonyok átalakulásában történő változások kereshetőek.

Az alábbi két településnév esete összekapcsolható, mert mindkettőnek elsődlegesen dokumentált formája magyar eredetről vall, és a magyarral érintkező szláv névrendszerbe jellegzetes szláv helynévformánsokkal kerültek át. A puszta személynévi eredetű magyar *Rakasz* településnév 1300-tól máig folyamatos és bőséges adatsora mellett (1300: *Rokaz,* Sz. 452) a kései ómagyar korban egyszeri említéssel *Rakaszov* (1397: *Rakasow*, v., Zs. 1: 4746) szláv névpárjával is említve van. A szláv településnevet később, a vizsgált koron túl találjuk csak meg a modern kori névanyagban. A szláv *Rakaszov* településnév az eredetileg birtoklást jelölő szláv **-ovъ* formánssal való adaptációra utal. A szláv névrendszerbe való képzéses adaptáció másik esete a kései ómagyar kortól bőséges adatolású magyar *Szászfalu* szláv névpárja, a *Szaszova ~ Szaszovo* (1707: *Sasova,* ComMarmUg. 206) ugyancsak e csoportot gyarapítja. A szláv névforma a magyar név mintájára alakult, annak részleges megfeleléseként: a magyar elnevezés első névrészét átvéve és ahhoz egy **-ova* képzőt illesztve igazították hozzá a szláv névrendszerhez. A magyar *Szászfalu* szláv *Szaszova ~ Szaszovo* névpár a korai magyar betelepülőkre rárakódó második szlávság, azaz ruszinság kétségtelen nyelvi tevékenységére utal a településnév 18. sz. eleji első előfordulásánál.

Itt említhetünk meg továbbá két, talán a szláv *-i* képzővel[35] alkotott településnevet is, annak ellenére, hogy az egyik magyar előzményre, a másik szláv tőre vezethető vissza. A *Heteni ~ Hetenyi ~ Hetényi* (1717: *Heteni,* ComMarmUg. 180) a magyar *Hetény* szláv névpárja lehetett, amit vélhetően szintén a második szláv réteg hozott létre. A *Komját* névnél (etimológiáját ld. alább) két évvel korábbról adatolt *Komjáti* (1339: *Komiaty, Komyati,* ComMarmUg. 216) alakváltozat[36] talán szintén a településnév helynévformánssal ellátott szláv formája lehet (vö. FNESz. *Komjáti*).

Vélhetően a szláv (talán ruszin) névhasználatról árulkodik a kései *Bábonya* ([1674–75]: *Bábonya,* UC. 31: 1) és *Kopánya* (1648: *Kopania*, ComMarmUg. 191) helységnevek fonotaktikai szerkezete, melyek szláv nőnemű végződésűek. A *Bábonya* bizonytalan etimológiájú *Bábony* névpárja már a korai ómagyar kortól folyamatosan adatolt, viszont a szláv végződésű forma elszórtan csak a 17. sz. második felétől, és majd a 19. sz. elejéről

39), így akár a 6.4. pont magyar fonotaktikai szerkezetű nevek példái között is említhetők.

[35] A feltételezést elbizonyítja, hogy akár magyar helynévformánssal is alakulhatott a névtest, ugyanis a régi településnév-rendszerben a már korábban meglévő helységnév másodlagosan bővülhetett magyar *-i* helynévképzővel (TÓTH V. 2008: 118–121). Az egyrészes nevekben ráadásul az *-i* formánssal való másodlagos bővülés a személynévi eredetű településnevekben a legáltalánosabb (i. m. 119, 121).

[36] Ezek akár névpárok is lehettek. A névpárok fogalmát itt PÓCZOS RITA munkája és szemlélete alapján használom: „Az egymás mellett élő nyelvek kontaktusa gyakran hoz létre olyan névpárokat, amelyek azonos helyet jelölnek, tagjaik pedig különböző nyelvekből származnak” (2010: 48).

említett. A *Kopánya* magyar személynévi előzménye a *Kupány* (1382: de *Kupan,* DL 52430) helynév. A magyar településnév már a 14. sz. végétől szórványosan jelentkezik, ezért ez tekinthető az elsődleges névnek.

4.3. Több olyan helynevet is találunk viszont, amelyről nyelvi érvek alapján nem lehet megállapítani, hogy a legkorábbi lejegyzés idején magyar vagy szláv használatú volt-e. Hangtani jellegük alapján szláv és magyar beszélők ajkán egyaránt élhettek e nevek. **Nincs kor- és etnikumjelző értéke** ilyen értelemben a víznevek közül az egyrészes *Túr*-nak (1181/1288/1366/XVI. sz.: *Tur,* RegArp. 1: 44[37]), amely az ősszláv **turъ* 'őstulok' fn.-ből származik (FNESz. *Túr,* KNIEZSA 1943/2003: 74–8). Emellett bizonytalansági tényezőként azt is figyelembe kell venni ennél, hogy azt sem tudjuk meghatározni, hogy a folyásának melyik szakaszán kaphatta a nevét. A szláv **Turьcь* alakra visszavezethető (FNESz. *Turc,* KNIEZSA 1943–4/2001: 169) *Turc* (1319: *Thuruch,* Z. 1: 164) legkorábbi alakja is semleges formát mutat. A **Pusztinca* (< *Pusztinca vize;* < ősszláv **pustъ* 'üres', ŠMILAUER 1970: 29), a *Hukliva* (< ukrán N. *гук* 'kis vízesés, sellő, zúgó', vö. FNESz. *Hukliva;* 1666: *Hukliva,* Sz. 455[38]), a kikövetkeztetett **Csarna* (< **Csarna-tő* < *Csarnató* 'település'; < ősszláv **čьrnъ,* ŠMILAUER 1970: 51), a **Szelis(tye)* (< *Szelis-fő, Szilestyei pataka;* amely esetleg a szláv *sedlo* 'egykori település helye' tőhöz köthető, s ebben az estben más helynévfajtából alakult metonímiával), a **Szukova* (< *Szukova-patak;* < ősszláv **sǫkъ* 'morog; ág, elágazás; csomó, bog, görcs' ŠMILAUER 1970: 168) víznevek neutrális szerkezetükkel e sort gyarapíthatják. Továbbá a *Bisztra-patak* eredetibb **Bisztra* formája is ide sorolható. KNIEZSA ISTVÁN szerint a víznév a szláv *bystra* 'sebes' > *Bisztra* helynévi alakulást mutatja (Sz. 461, ehhez l. még KNIEZSA 1949/2003: 204, ŠMILAUER 1970: 45). A korpuszban található mikronévi *Vojna-fő* alapján felvett **Vojna* helynév talán egy szláv **volъ* 'ökör' fn.-ből alakult (vö. FNESz. *Voja,* KNIEZSA 1943–4/2001: 119), és a **Sárdik* (< *Sárdik* 'hegynév'; a víznév kősőbbről feljegyzett adata: 1865: *Sardik,* K10) folyóvíznévvel együtt legkorábbi alakjuknak sincs etnikum- és korjelelölő jegyük. És itt vehető figyelembe az ismeretlen etimológiájú *Ladorna* (1722: *Ladorna,* Sz. 499), *Pasonca* (1295: *Pasuncha,* ÁÚO. 5: 136) nevek is. Végül a magyar *Preko pataka* folyóvíznévnek rendszertanilag egy **Preko* ~ **Preka* alakja lehetett. KNIEZSA ISTVÁN szerint „Talán egyszerejtéssel régebbi *Prekopa-pataká*-ból; *prekopa* (szl) , árok, vágás'" (Sz. 460). A név töve esetleg még az ősszláv *prěkъ* 'átlós, ferde; keresztező; keresztben; szemben,

[37] A továbbiakban az egyes helyneveknek az általam ismert első említését közlöm. A kikövetkeztetett neveknél pedig mindig megadom a kikövetkeztetés alapjául szolgáló névformát, így a kikövetkeztetés alapját képező név adata is könnyen megtalálható az adott névréteg helynévfajtáit tárgyaló keletkezéstörténeti fejezetben.

[38] SZABÓ ISTVÁN monográfiájában KNIEZSA ISTVÁN végezte el többek között a nem magyar eredetű helynevek névfejtését (és a szerző nyelvészeti következtetéseit is ellenőrizte, kiegészítette), így a rá történő utalással SZABÓ tanulmányára hivatkozom a továbbiakban (Sz. XI).

átellenben’ lexémával is összekapcsolható; vö. mold. *Preku reka* hn., szb.-hv. *Prijcka Voda* hn., szln. *Prečno* hn. (ŠMILAUER 1970: 147). Ez esetben egy szláv **Prěkъ (voda, reka)* > **Preku* > **Preko* ~ **Preka* fejlődéssel alakulhatott. A név szemantikai jegye alapján ’Által-patak’ értelmű lehetett, amellyel megegyező magyar névadással keletkezett víznév is ismeretes a megye ómagyar kori névanyagában.

A *Komját* (1341: de *Comjath,* ComMarmUg. 216) településnévről — amennyiben elfogadjuk a *Komját(i)* típusú településnevek általánosan elfogadott névfejtését, vö. FNESz. — nem lehet megállapítani, hogy az előfordulás idején magyar vagy szláv használatú volt-e. KNIEZSA bizonytalan eredetű helynévként tartja számon a településnevet, a magyar *Komját* és a kisorosz *Komňata* megfelelés miatt a szláv *komnata* ’lakó- és hálóhelyiség, szoba’ szóból való eredetére gondol (1943–4/2001: 176, Sz. 396).

A mikrotoponimák közül is több név sorolható a csoportba. A *Stulba* (1272: *Stulba,* s., F. 5/1: 176) név egyszeri adata hangszerkezetével nem utal korra és etnikumra, szláv és magyar névhasználókhoz is köthető (ehhez vö. KENYHERCZ 2006, UŐ. 2011: 127–131, 165–6, 170). A szókezdő CCV hangszerkezet bontóhanggal való feloldását az egyszeri említés nem mutatja, az idegen kezdetű névstruktúrára a magyar közszavak átvételében is találhatunk példákat.

A Keresztúr határában említett *Szedlice* (1332: *Sedlice,* camp., Sz. 503) mikronév alapja a szláv **Sedlce* (tkp. ’kis falu, falucska’) > **Sedlec* volt (vö. FNESz. *Szedlice*). KNIEZSA a nevet a szláv *seděti* ’ülni’ igéből eredezteti, és a benne lévő — a szláv nyelvre jellemző — *dl*[39] hangkapcsolatra mutat rá (Sz. 503). Emellett a *Luzsok* (1379: *Lusuk,* s., Sz. 521) név az ősszláv **lugъ* ’liget; rét’ tő kicsinyítő képzős **lužьkъ* származékából alakulhatott (vö. FNESz. *Lúzsok, Laskó*[1]). A helynév legkorábbi adatában a második szótagban *u* szerepel (vö. BÁRCZI 1967: 153), amely zártabb forma vélhetően hangjelölési kérdés lehet.

A terebesi *Rosztoka 1.* (1772: *Resztoká*-ban való malom, Sz. 532) a szl. *rosztoka* ’vízelágazás, szétfolyás’, azaz két vízfolyás összefolyása jelentésű névátvétel is ide sorolható (Sz. 385, FNESz. *Kálnarosztoka,* KNIEZSA 1943/2003: 79–80); vö. ukr. *Розтóка* hn., le. *Roztoka* hn. (FNESz. *Kálnarosztoka*), hucul *Росmóка* hn., *Росmóки* hn. (ПІПАШ–ГАЛАС 2005: 238). A helynév legkorábbi betűhív névalakja az első szótagban alsó nyelvállású palatális *e* vokálissal fordul elő, amely mellett adatolt malomnévben már a 17. sz. második negyedében a második szótagban is megtalálható a palatális *e* az *a (~ o)* vokális vagylagos használata mellett (vö. 1631: *Reszteka,* Sz. 532). Ugocsa területéről a 19. sz. első negyedétől

[39] A szláv *dl* hangkapcsolat a korai időszakban a magyar jövevényszavakban *ll* vagy *l (ly)* lett, azonban a helynév egyszeri előfordulása erre nem utal (BÁRCZI 1958/2001 87; de a szlávban is megfigyelhető a hangkapcsolat *l*-é való átalakulása).

több *Rosztoka* helynév is adatolt, az adatsorok mély hangrendű névformát mutatnak. A terebesi név alapján létrejött *Rosztoka ~ Rosztokai malom* másodlagos malomnév 1775-ös adata már középső nyelvállású labiális vokálissal szerepel. A fentiek alapján talán az itt vizsgált helynév első szótagjának *e* variánsa az oklevél szövegezőjének nyelvi lenyomata vagy tévesztése lehet, de akár elhasonulásra is gondolhatunk.

Végül a már említett névfejtési bizonytalansággal együtt a *Csemer ~ Csenner ?* (1372: *Chenner*, s., Sz. 323) és *Nebojsza* (1575: *Naboyza*, i. m. 384) nevek is itt vehetőek számításba.

4.4. A szláv eredetű helynevek egy jelentős részében már a legkorábban feljegyzett alakok is **magyar fonotaktikai szerkezetűek,** azaz kétségtelenül magyar névhasználatot jeleznek. E neveknek e csoportban való besorolásáról a következő morfológiai és hangtani folyamatok árulkodhatnak.

4.4.1. A morfológiai változások közül a magyar helynévrendszerre jellemző f ö l d r a j z i k ö z n é v i u t ó t a g o k jelzik az alábbi mikrotoponimák szerkezetében a megváltozott névhasználói kört. A feketepataki *Prenec* (< szláv **Prěnesъ*, 1295: *Prenez*, stag., ÁÚO. 5: 136) név Árpád-kori adata szó eleji mássalhangzó-torlódásával ugyan a semleges névformák között lenne említhető (vö. KENYHERCZ 2011: 119, de még 112–21, 165–6), viszont a szomszédos Salánk határában a 15. sz. elején adatolt *Pernec-tó* víznév bizonyosan az itt tárgyalt név hangszerkezeti változással alakult formája lehet: az alapnévi előtag *Prenec* > *Pernec* szókezdő mássalhangzó-torlódás hangátvetéssel való feloldásán túl a *-tó* utótag már egyértelműen jelzi a magyar névhasználatot.

A 14. sz. első negyedében felbukkanó *Lucska-mező* alapján felvett **Lucska* (adatát ld. a magyar eredetű mikronevek rétegében) a szláv *luka* ’rét, mező’ lexémából képzett *lučka* ’rétecske, kis mező’ lexémából alakult (Sz. 538). A kétrészes *-mező* földrajzi köznévvel szerkesztett formája már magyar névhasználatot jelez, akárcsak az alábbi eset is. A 17. sz. harmadik negyedében már adatolt *Kamenája-mező* alapját képező **Kamenája* (adatát ld. a magyar eredetű mikronevek rétegében) területnév KNIEZSA szerint az orosz *kamennaja* ’köves’ származéka (Sz. 488).

Az ugocsai helynévanyagban az *e* hang szolgált ejtéskönnyítő magánhangzóul a *Pelsőc* (1658: *Peleszőcz* alatt, Sz. 369) mikronév esetében, de a név már a 15. sz. negyedik negyedében is létezhetett, erre utal a kétrészes *Pelsőc hegye* adata.

4.4.2. A szláv névformánsokkal alakult helynevek egy csoportja a magyar nyelvhasználat következtében jellegzetes hangtani változásokat mutat (vö. KENYHERCZ 2011: 33–8). A név

végét érintő adaptációs megoldások közül több esetre is példát szolgáltat a megye névállománya.

4.4.2.1. Jellegzetes tendenciát rajzol ki a szláv *(-ov)-ьсь ~ (-ica)* formáns magyar *-óc/-őc*, ill. *-olc* megfelelése. Mindhárom objektumfajtából hozható példa a magyar fejleményre.

A szláv képzőbokor magyaros *-óc* formájával találkozunk a **Rákóc* (< *Rákóc* 'település'; << ősszláv **ракъ* 'rák', ŠMILAUER 1970: 151) víznévben, s ugyanígy a *Verbőc* (< **Vrbovce*, FNESz. *Verbőc;* 1295: *Werbevch*, ÁÚO. 5: 136) pataknév *-őc* végű alakja szintén magyar névhasználókhoz köthető. A kikövetkeztetett **Garbóc* (< *Gabróc-fő;* < **Gabrovьсь* < szláv **grab(r)ъ* 'gyertyán(fa)', Sz. 427, ŠMILAUER 1970: 71) végződése alapján ugyancsak e csoportba sorolható. A víznévnél a szláv eredeztetés mellett jövevényszóként való átvételre is gondolhatunk (szl. *gabrovьсь* > m. *garbóc* > **Garbóc* 'víznév'), azonban a vizsgált területen nincs tudomásom ilyen közszói átvételről (vö. KMNySz., SzamSz.). A **Garbóc* olyan szláv nyelvből kerülhetett át, ahol a *g* > *h* változás nem történt meg, vagy a cseh, szlovák, ukrán nyelvnek még a 12. sz. előtti átvétele (vö. BÁRCZI 1958/2001: 93, KNIEZSA 1943/2003: 105).

A *Dabolc* (1323: *Debouch*, AOklt. 7: 101) településnév és hegynév szláv előzménye **Dubovec* formában rekonstruálható, amely *Dubóc* változáson át nyerhette el magyaros alakját Ennek ősszláv töve a **dǫbъ* 'tölgy' fanév (FNESz. *Dabolc*, KNIEZSA 1943–4/2001: 169). A hegynév egyszeri említésében nem szerepel — a megye területén lévő *Dabolc* településnévnél jelentkező — *l* járulékhang, valamint első szótagi nyíltabb **Dabo(l)c* formája sem ismert a névnek.

KNIEZSA szerint a *Valóc* (1696: *Valócz*, Sz. 499) név hangalakja alapján vélhetően a szláv 'ökör' szóból eredhet (Sz. 385), így a név a **Volovьсь* > **Volóc* > *Valóc* adaptációval jellemezhető.

A megye nyugati részén lévő *Konyhóc ?* (1580–90 k.: *Konjhocz*-ra eoduloben, Sz. 509) nevet KNIEZSA ISTVÁN a szláv **konjuchъ* 'csikós' > **konjuchovьci* > *Konyhóc* áttétellel magyarázza (i. h.). A név végződése már a legkorábbi előfordulásban is magyaros fonotaktikai szerkesztésű. A név végét érintő előbbi fejlődés tételezhető fel a *Pelsőc* hegynév és a bizonytalan etimológiájú **Cselőc* mikronév magyar névvégződésének kialakulásában is.

4.4.2.2. A másik jellegzetes alakulásmód, amikor a szláv *-ovъ, -ovo (-ava)* formáns magyar *-ó* megfelelés sel jelentkezik az anyagban. A *Darnó* (1719: *Darno*, Sz. 304) helynévnek KNIEZSA ISTVÁN a **dьrnъ* > **Dьrnavъ* > *Darnó* fejlődését feltételezi (i. h.). Emellett a bizonytalan eredetű *Zsaró* (1739: *Zsáró*, Sz. 331) esetében

**Žeravъ ~ *Žerav-jь > Zsáró ~ Zsaró* változással számolhatunk (vö. KNIEZSA 1943/2003: 73–4). A *Gaboró* (1516: *Gaborw*, t., Sz. 412) és a *Lipó* (1354: *Lipou*, t., DL 70633; szláv *lipava* vagy *lipova* 'hársas' Sz. 377), a kikövetkeztetett **Karasztó* (< *Karasztó-mező;* szláv **korsta* 'rüh' > **Korsztov ~ *Karasztov > *Karasztó* 'rühes hely') határnevek mellett a bizonytalan etimológiájú *Harnóca* (1509: *Harnocza*, s., Sz. 503) erdőnév fejlődése is a fenti hangtörténeti változáshoz köthető.

4.4.2.3. A bizonytalan *Tisn(y)icő* (1475: *Thysnyczew*, DL. 38386) helynevet is magyar névhasználatra utalónak tekinthetjük alakszerkezete alapján. Az alapjául szolgáló ősszláv tő több lexémával is kapcsolatba hozható, így a **tichъ* 'csendes, nyugodt, mozdulatlan, halk' és a **těsnъ* 'szoros, belső, közeli; feszes, szűk; tikkasztó, rekkenő' (ŠMILAUER 1970: 181) mellett a **tisъ* '1. tiszafa; 2. (közönséges) boróka' (i. h. 182) jelentésű szavak valamelyikének *(-in)-ьcь* képzős származéka lehet (ehhez ld. még a Szerbiában lévő *Reka Tisnica* víznevet, http://www.panoramio.com/photo/10068232). Az egyszeri említésben előforduló helynév elmagyarosodott formájú, mivel a szó végi szláv formáns már magyaros *-ő* végződést mutat.

4.4.3. A helynevek magyarok által való használatára utalhatnak azok a hangtani tendenciák is, amelyek a vizsgált korban hatottak.

4.4.3.1. A szó eleji mássalhangzó-torlódás megszűnése utal magyaros formára néhány szláv jövevénynévben.[40] KISS LAJOS a helynevek hangalakját érintő általános tendenciák között csak a szó elején lévő mássalhangzó-torlódások bontóhanggal történő feloldását tárgyalja (1995: 7–8). A folyóvíznevekből a kikövetkeztetett **Gerzence* (< *Gerzence-szád;* < ősszláv **gręzъ* 'sár, iszap, mocsár', ŠMILAUER 1970: 72), *Torna* (< **Tьrnava* < szláv **tьrnъ* 'tüske, tövis, kökény', vö. FNESz. *Torna;* 1262/1805: *Thornia*, Szirmay 149) mellett itt említhető a *Szemerdek* (1344: *Zemurduk*, DL. 62701), amelyet KNIEZSA a szláv *smьrdьkъ < smьrděti* 'bűzleni' szóból eredeztet (Sz. 331). Az *Esztegő* (1262: *Izteger*, Sz. 357) KNIEZSA szerint esetleg valamilyen **stęgava* alapszóból származik; vö. le. *stęzyca* 'patak' (< **stęg-ica*), le. *stęga* 'szalag, öv' eltérő tőhangzóval (i. m. 290). Ha szláv eredetét elfogadjuk, legkorábbi előfordulásai alapján már elmagyarosodott helynévnek tekinthetjük.

A *Terebes* (< szláv *Trěbešь < trěbiti* 'irtani', tkp. 'irtvány', vö. KNIEZSA 1943–4/2001: 169; 1216: *Terebes*, F. 7/3: 20) és a *Kirva* (1378: *Kyrwa*, DL. 26566; tövét ld. fent)

[40] NYIRKOS ISTVÁN szerint „Általánosítva azt mondhatjuk tehát, hogy az előtéthangok keletkezésében egyrészt a szóalakon belüli hangrendi hasonulás szabálya játszott szerepet, azaz a jövevényszó első szótagjának magánhangzója hasonló magánhangzó keletkezését indukálta az előtéthang szerepre" (1993: 36).

településnevek legkorábbi adatában is feloldódva jelenik meg a szó eleji *tr-* és *kr-* mássalhangzó-torlódás.

Az ugocsai *Balaton* (1548: *Balathon*, palus, Sz. 303) mikronév etimológiailag azonos a szláv eredetű *Balaton* helynévvel (FNESz.), ez alapján a **Blatьnъ* > **Blatin* ~ **Blaton* > *Balaton* hangtani változás összekapcsolható HOFFMANN ISTVÁNnak a TA. helynévi szórványánál tett megállapításával: „A Tihanyi alapítólevél *bolatin* ~ *balatin* adatai kétségkívül magyar nyelvhasználókra utalnak, mivel az eredeti szláv alakban található szókezdő *bl-* mássalhangzó-kapcsolat a következő szótagbeli magánhangzó jellegének megfelelő bontóhanggal van feloldva" (2010: 47).

KNIEZSA ISTVÁN szerint a *Pelsőc* szláv **plěšь* > **Plěšivьcь* > *Pelsőc* > *Pelesőc* történeti fejlődéssel magyarázható (Sz. 284), a rekonstruált alak szó eleji torlódása már az első adatban is feloldott formában szerepel.

A mássalhangzó-torlódások feloldásának egyik ritka jelensége a szó elején (vagy a szó belsejében) történő hangkivetés (vö. TÓTH V. 2001a: 109–10). Ugocsa megyében a *Szeben* (1733: *Szeben,* r., Sz. 517) határnév átadó nyelvi formája a **Svibьnъ* lehetett a nyíltabbá válás mellett (ld. alább), a szó elején a *v* kiesése formálhatta a név alakszerkezetét. KISS LAJOS a szó eleji mássalhangzóvesztések között ehhez hasonló folyamatot is tárgyal; *Szvedernyik* > *Szedernyék, Szvinna* > *(Litva)szinye* (1995: 23).

A *Harnóca* helynév fonotaktikai szerkezete — egyszeri említésével is — vélhetően magyar névhasználatra utal, ui. a **Hranovьca* > **Hranóca* > *Harnóca* fejlődés a szó eleji *hr-* mássalhangzó-torlódás hangátvetéssel való megváltozását mutatja (vö. KISS L. 1995: 15). A névtest a szláv *g* > *h* változás alapján 12. sz. utáni formát mutat.

4.4.3.2. Az *o* > *a* nyíltabbá válást mutató *Akolna* (< szláv *Okolna* 'körülfolyó', Sz. 504; 1620 k.: *Akona,* Sz. 504), *Atak ~ Aták* (Sz. 465; [1411–15]: *Athaagh,* Zs. 3: 1481) pataknevek és *Atak ~ Aták* (< szláv *otok* 'sziget', 1295: *Ataab [ɔ: Ataak],* lac., ÁÚO. 5: 136) tónév, valamint az *Abláz* (< **ob-* 'körül' és a **lazъ* 'tisztás; erdei rét; új mező; hegyi település; föld; átkelőhely', ŠMILAUER 1970: 130, 109; 1604: *Ablaz,* Sz. 430) mikronév ugyancsak magyar névhasználókhoz köthető. Talán ide sorolható még a másodlagos határnév alapján kikövetkeztetett **Ragozna* (< *Ragozna-hát;* < *Rogozьna* < ősszláv **rogozъ* 'sás, nád, gyékény', Sz. 515, ehhez még ld. ŠMILAUER 1970: 153) folyóvíznév is. A *Radnuk* (későbbi *Rednek* < talán az ősszláv **ruda* 'érc', vö. FNESz. *Ajkarendek;* 1295: *Radnuk,* Károlyi 1: 23) ide sorolhatósága bizonytalan, ugyanis szláv és magyar névhasználatra egyaránt utalhat,

azonban a legkorábbi említés első szótagjában *u* > *o* > *a* nyíltabbá válásra gondolhatunk, amely inkább elmagyarosodott formát takarhat.

i > *e*. A *Beszteric* (< ősszláv **bystrъ* 'gyors, tiszta, világos, átlátszó, csengő', ŠMILAUER 1970: 45; 1628: *Beztericz* mellett, Sz. 467) pataknév az első szótagi *i* nyíltabbá válását mutatja. Emellett a bizonytalan etimológiájú *Szeben* (< szláv *svibьnъ* 'somos', Sz. 517) talán a szláv **Svibьnъ* > **Szvibin* > **Szibin* > *Szeben* hangfejlődéssel nyerhette el magyaros alakját.

4.4.3.3. Az *Ilonok* (< **Ilovьnikъ* < ősszláv **ilъ* 'iszap, sár', FNESz. *Ilonokújfalu;* 1509: *Ilonok,* Sz. 427), a *Lekence* (szláv **Lъknica* < **lъkna* 'ingovány, kis vízfolyás', vö. KISS L. 1997: 203; adatát ld. a III/B fejezet 1. alatt) és a *Beberke* (szláv *bebrъka* < *bebrъ* ~ *bobrъ* 'hód', Sz. 344; 1295: *Beberke,* ÁÚO. 5: 136) fonotaktikai szerkezete magyar hangfejlődést mutat, ui. mindhárom név h a n g r e n d i k i e g y e n l í t ő d é s sel alakult.

4.4.3.4. A fent említett *Gérce* helynév h a n g r e n d i á t c s a p á s sal formálódott (< szláv *gora* 'hegy', KNIEZSA 1943–4/2001: 169, vö. FNESz. *Gérce;* 1342: *Gerche,* castr., DL 70998), amennyiben a név etimológiája helyes. KISS LAJOS rámutatott arra, hogy a tendencia a magyar helynevek jelentős körét érintette, és gyakoribbnak a mély hangrendűből magas hangrendűvé válást tekinthető (1995: 15–6).

4.4.3.5. A k é t n y í l t s z ó t a g o s t e n d e n c i a is szerepet játszhatott a szláv eredetű nevek magyaros formájúvá válásában. A magyar helynévkincsben KISS LAJOS mutatta ki e jelenséget, amely a köznevek mellett több helynévi származékot is érintett (1995: 5–6).

A szótagszerkezet átalakulása következtében, a k é t n y í l t s z ó t a g o s t e n d e n c i a hatása miatt magyar forma lehet a *Bel(y)va* (< *bělъ* 'fehér' Sz. 344; 1295: *Belua,* ÁÚO. 5: 136), a *Borzs(o)va* ([1200 k.]: *Borsoa [borsoa]*, Gy. 1: 519), a *Csong(o)va* (1341/1342//XVIII.: *Tunghwa [ɔ: Cunghwa]*, Gy. 1: 541) és a *Szalva* (< szláv **solь* 'só', vö. KNIEZSA 1942: 9; 1295: *Zalua,* ÁÚO. 5: 136) víznév. Ugyancsak itt is megemlíthető a *Gérce* várnév, mivel etimológiája alapján a **Gorica* 'kis hegy' > **Gorca* ~ **Gerce* > *Gérce* rekonstrukciós sor ezt valószínűsítheti.

4.4.3.6. A megye szláv mikroneveinek sorában egyetlen olyan adat — melyben a s z ó t a g z á r ó *l* k i e s e t t — ugyancsak talán magyar névhasználat gyanúját vetheti fel. A *Vusice* (1657: *Vusycze,* Sz. 461) helynevet KNIEZSA ISTVÁN a későbbi szláv réteg, a ruszinság nyelvi lenyomatának tekinti: „Valószínűleg a *»jeľcha* = égerfa« szónak rutén alakjából (ukrán *vilcha* — haz. rut. *vuľcha, vüľcha*) képzett *Vuľšice* névnek nem egészen pontos lejegyzése" (i. h.). KISS LAJOS is kiemeli a helynevek hangalakját érintő *l*

mássalhangzóvesztést, összevonva azt a név belsejét érintő más hasonló hangzóvesztéssel (1995: 22–3). A szerző szerint a változás hátterében különféle okok húzódnak meg (i. m. 22).

4.4.3.7. Fent már említettem, hogy a *Dabóc ~ Dabolc* településnév képzőjének magyar adaptációja egyértelműen magyar névhasználatot jelez, és ezt erősíti a helynév adatsorában az *ó* után zárt szótagi helyzetben a 15. századtól megjelenő inetimologikus *l* hang is (vö. NYIRKOS 1987: 127–30, 134), amely az írott nyelvi forrásokban a későbbi századokban már folyamatosan jelen van.

A forrásokban fennmaradt kétségkívül szláv eredetű ugocsai helynevekről összegzően megállapíthatjuk, hogy azoknak a dokumentumokban való előfordulási alakjai csak kisebb részben utal szláv névhasználói közösségre. A szláv eredetű helynevek jó része a lejegyzéskor már olyan morfológiai és főleg fonológiai jegyeket visel magán, amelyek a magyar nyelvhasználóknak tulajdoníthatók. Sok olyan adattal is találkozunk, amelynek névhasználói köre nyelvi alapon nem határozható meg, de a fenti két csoport aránybeli eltérése azt sejteti, hogy ezek jó része is magyar ajkú népességhez köthető. A szláv eredetű neveknek a magyar nyelvbe való viszonylag bőséges beáramlása az adott nyelvek és az azt beszélő népek közötti intenzív kapcsolatra utal.

5. A helynévfajták névtípusainak kronológiája

Az ugocsai szláv névréteg három névfajtája jellemző névmodelljeinek időbeli megoszlását szemlélteti a 4. táblázat. Gyakorlati megfontolásból a nevek első előfordulását a tárgyalt időszak egy-egy századához rendeltem.

típus	–1200	1201–1300	1301–1400	1401–1500	1501–1600	1601–1700	1701–1772	összesen
F	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— : —
	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— : —
	— —	3 75%	2 29%	— —	2 33,3%	1 14%	1 25%	9 : 30%
M	— —	— —	1 11%	— —	— —	1 11%	— —	2 : 6%
	— —	— —	1 20%	— —	— —	2 100%	1 50%	4 : 33%
	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —
S	1 50%	6 75%	7 78%	1 25%	1 50%	7 78%	— —	23 : 66%
	— —	1 100%	4 80%	1 50%	— —	— —	1 50%	7 : 59%
	— —	1 25%	4 57%	2 100%	2 33,3%	4 57%	1 25%	14 : 47%
biz.-kat.	1 50%	2 25%	1 11%	3 75%	1 50%	1 11%	1 100%	10 : 28%
	— —	— —	— —	1 50%	— —	— —	— —	1 : 8%
	— —	— —	1 14%	— —	2 33,3%	2 29%	2 50%	7 : 23%
össz.	2 100%	8 100%	9 100%	4 100%	2 100%	9 100%	1 100%	35 : 100%
	— —	1 100%	5 100%	2 100%	— —	2 100%	2 100%	12 : 100%
	— —	4 100%	7 100%	2 100%	6 100%	7 100%	4 100%	30 : 100%

4. táblázat. *A szláv névréteg*[41]

funkcionális-szemantikai névmodelljeinek kronológiai megoszlása.

A századonkénti összevetés a folyóvíz-, a településnév és a mikronevek megterheltségét jelzi. A korábbiakban már utaltunk arra, hogy a szláv helynevek jellegzetesen egyrészesek, azaz funkcionális tekintetben csak egyféle információt fejeznek ki. A névstruktúrák kronológiai vizsgálatából az látható, hogy a szláv helynevek jellemző modellje lehet az S funkció (a 12. sz. végi adatok között is szerepel), amely a víz- és településnevekben bizonyul meghatározóbbnak. Az F névrészfunkció csupán a mikrotoponimák csoportjában mutatható ki, míg a megnevező névrész mérsékelt jelenléte a víz- és településnevekben igazolható.

A fentiek alapján kronológiai tekintetben a következőket összegezhetjük: a szláv eredetű helynevek vékony rétege arra is rámutat, hogy a megye döntő többségű magyar névkincsének az árnyékában a legkorábbi helynévi előfordulások között a szláv folyóvíznevek és mikrotoponimák is folyamatosan képviselve vannak. A megyében a nevek egy kis szeletetét a

[41] A táblázat soraiban szereplő névrészfunkciók esetében egymás alá helyezve közlöm a három névfajtára vonatkozó adatokat. A százalékos arányok egy névfajtán belül szolgálnak viszonyítási alapként, így adnak ki 100%-ot. A táblázat sorainak színjelölése megkönnyíti az egyes névfajták arányainak áttekintését: a folyóvíznevek világoskék, a településnevek szürke és a mikrotoponimák zöld színű árnyékolással szerepelnek.

szlávok hozták létre, de ezek a nevek a többségben lévő magyarság nyelvhasználatába is beszivárogtak. A kronológiai mutatók értékelésekor ugyanakkor számolnunk kell a források hiányosságával, valamint az oklevélbeli előfordulások bizonytalanságával is.

6. A helynévfajták területi megoszlása

A szláv eredetű helynevek területi elhelyezkedése jól szemlélteti a szláv népesség nyomait a megye területén. Közvetlenül ugyan legfeljebb csak egyetlen név (*Tisza*) utal korai, akár honfoglalás kori vagy azt megelőző szláv jelenlétre, mégsem valószínű, hogy e nem elhanyagolható nagyságú névkincs mögött nagyon gyér szláv népesség húzódott meg. Ezt valószínűsíti az is, hogy a szlávokhoz köthető nevek területileg viszonylag szétszórtan helyezkednek el a megye több pontján (lásd a 3. térképet). Ezek a nevek a sík- és hegyvidéki területen egyaránt jelentkeznek. A szlávok helynévi nyomainak lokalizálása a következő gócpontot rajzolja ki a megyében: az északnyugati és déli mocsámedence, a közbülső Tisza-völgy, az északi-északkeleti és a keleti hegyvidék.

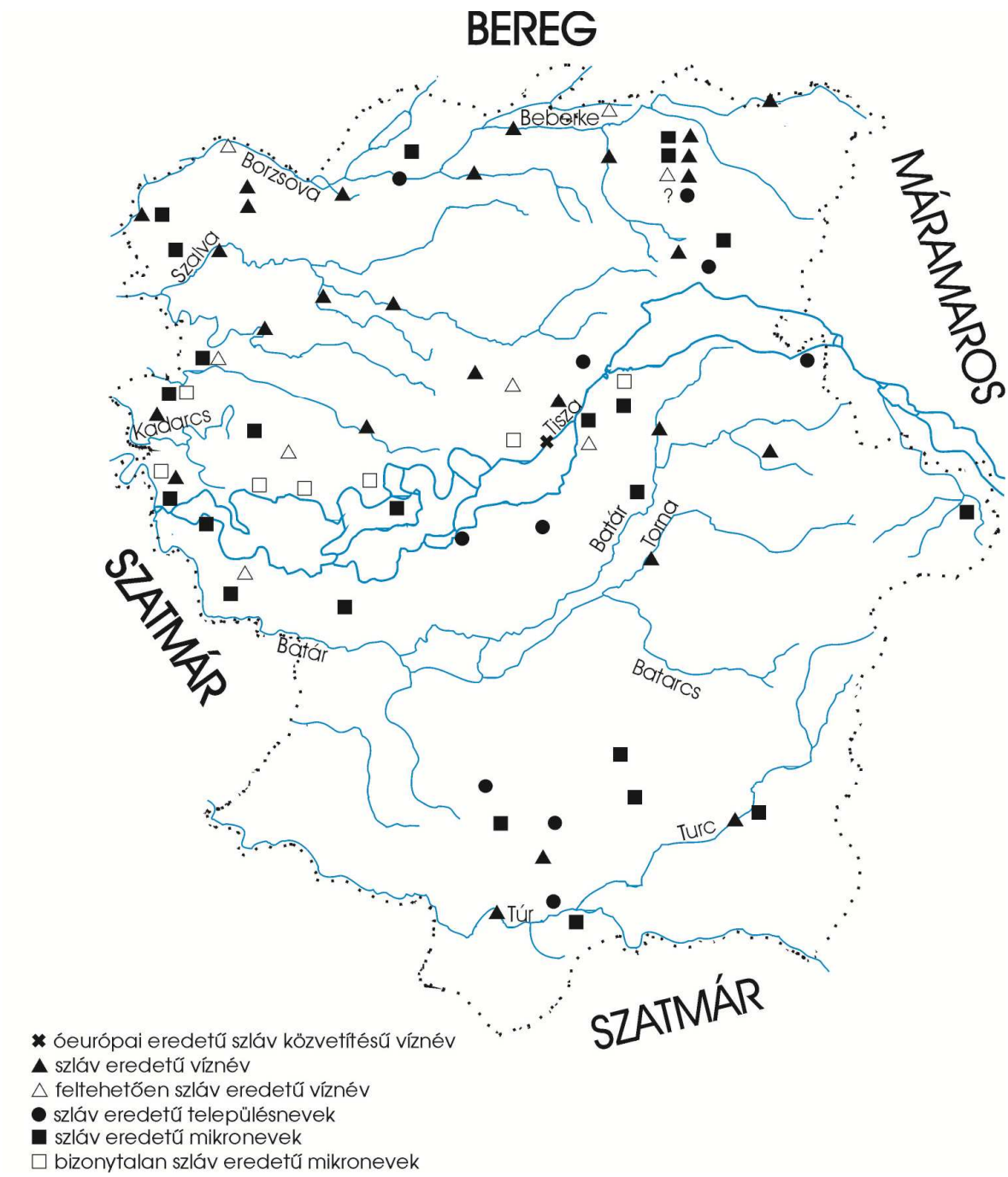

3. térkép. *Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori szláv eredetű helynevei.*

A legkorábbi szláv eredetű helynevek az északnyugati mocsárvidéken és a Tisza bal partja–Avas vonulata közötti alföldi területen jelentkeznek. Figyelemre méltóak az északnyugati mocsármedence 13. sz.-i víznévi szórványai (pl. *Borzsova, Rednek, Bel[y]va, Szalva, Verbőc*), de ebből az időszakból a mikrotoponimák (*Atak ~ Aták, Prenec*) is jelzik a szláv nyomokat a területen. Az északi-északnyugati mocsármedence területéről a későbbi századokban felbukkanó újabb adatok irányítják rá a figyelmünket az etnikum névadaására.

Az északi mocsárvidék mellett Ugocsa déli részén, a Túr medencéjében számolhatunk szláv nyomokkal, a víznevek között a 12. sz. végi *Túr* adata jelzi a legkorábbi jelenlétet, de más víznevek (pl. *Lekence*), mikronevek (*Pelsőc*) és településnevek (*Terebes* és *Dabolc*) is a szlávság névadó tevékenysége nyomán születhettek.

A megye nyugati és keleti alföldi síkvidéke közötti Tisza-völgy is szláv helynévi foltokat jelez, főként a nyugati határszélen és a középső sík területen. A 14. sz.-ban megjelenő nevek a nyugati határszélen a Tisza jobb (*Szedlice* mikronév), majd a 14. sz. második felében a bal partján, a Tisza és a Batár árterületéről (pl. *Luzsok*) jeleznek szláv hatást. A Tisza jobb és bal partján megtalálható szláv helynévi (alap)réteget a későbbi, a 16. sz.-ból előkerülő névadatok csupán megerősítik (pl. *Balaton*).

A Tisza-völgyének középső részén — a nyugati határszélhez hasonlóan — már a 14. sz.-ból találhatóak adatok (pl. **Gabróc, *Vojna, *Pusztinca* víznevek), valamint az alföldi és hegyvidéki terület átmenetére eső 13. sz.-i *Torna* víznév és a 18. sz.-ból adatolt *Szaszova ~ Szaszovo* és *Heteni ~ Hetenyi ~ Hetényi* településnevek is itt említhetők. Az utóbbiak esetében gondolhatunk az újonnan betelepülő szláv rétegre.

A mocsárvidékből kiemelkedő északi-északkeleti hegyvidéken az látható, hogy a legkorábbi szláv elemek csak a 14. sz.-ból adatolhatók (pl. **Rákóc* víznév, *Komját ~ Komjáti, Rakaszov* településnév, *Dabolc* mikronév). A második szláv hullám lenyomata később jelentkezik, e népesség — mint fentebb láttuk a történettudomány megítélését — ugyanis csak a 14. sz. harmadik negyedétől szivárogott be a megye hegyvidéki részére. A 17. sz. második felében említett *Hukliva* víznév (B/1. alatt) talán már e második szláv réteg eleme.

A szlávság a Tiszán átcsapva a keleti és a délkeleti Avas erdővel borított részén is jelentkezik. Ugocsa keleti hegyvidékén, az Avas északi (**Csarna* víznév, **Lucska* mikronév) és déli (*Turc* pataknév, *Gérce* várnév) részén, itt a legkorábbi szláv adatok csak a 14. sz.-ban kerülnek elő. Talán a ruszinok névhasználatához köthető *Kriva* településnév pedig a 15. sz.-ban tűnik fel.

Összegezve a fentieket: a honfoglalás előtti szlávság nyomai — néhány kivételtől eltekintve (ld. fent az északi-északkeleti és a keleti erdős hegyvidék leírását) — a sík vidéken, a hegyekből leszakadó kisebb-nagyobb vízfolyások mentén találhatók. A későbbi ruszinság nyelvi jelei pedig az északkeleti hegyvidéken és a megye középső sík területén (*Heteni ~ Hetenyi, Szaszova ~ Szaszovo*) jelentkeznek. A névanyagban található számos, hangalakjában kétségkívül magyarrá vált helynév alapján nagy valószínűséggel arra gondolhatunk, hogy az itt talált szlávokat a magyarság egyes területeken már beolvasztotta. Ezt mutatja az is, hogy a

nevek között csakis szláv névhasználókra utaló formákat csak a helységnevek között tudunk kimutatni. A vizsgált időszakból a névrendszerek egymásra hatásáról vallanak az M struktruktúrájú nevek is a megye északi és déli részéről.

C) Magyar névréteg

A vizsgált időszak egészében a magyar névrétegbe sorolható nevek csoportja a legtekintélyesebb, ugyanis az egész névkorpusz 92,3%-át adja. Ebbe beleszámítottam más nevek (ún. másodlagos helynevek) alapján kikövetkeztetett 110 helynevet is. A felvett nevek között számos olyan is található, amely a vizsgált koron túl már adatokkal is igazolhatóan előfordul a forrásokban, erre az adatolásbeli eltérésre a leírás során igyekszem utalni.

1. Folyóvíznevek

A továbbiakban Ugocsa vármegye magyar eredetű folyóvízneveinek több szempontú elemzését végzem el. A vizsgálat során megkísérelem bemutatni a névanyagra jellemző szerkezeti és szemantikai típusokat, és igyekszem felvázolni a történeti változási folyamatokat. Elsőként a folyóvíznevek szerkezeti elemzését végzem el, a vizsgált időszak egy- és kétrészes nevei arányának az alakulását mutatom be.

1.1. Ugocsa megye ó- és középmagyar kori folyóvíznévanyagában az egyrészes nevek aránya 28% (61), míg a kétrészeseké ennek két és félszerese, 72% (159). A névanyagot egy-egy évszázadnyi szakaszokra tagolva mutatom be — annak megfelelően, hogy az egyes nevek adatai mikor tűnnek fel először —, azzal a céllal, hogy a névszerkezetekben megmutatkozó elmozdulásokat jobban megfigyelhessük. A századonkénti szerkezeti megoszlást szemlélteti az 5. táblázat.

idő	**egyrészes név**		**kétrészes név**		**összesen 100%**
1200–1300	7	**11,4%**	5	**3,1%**	**58% : 42%**
1301–1400	14	**22,9%**	47	**29,6%**	**23% : 77%**
1401–1500	10	**16,4%**	27	**16,9%**	**27% : 73%**
1501–1600	11	**18%**	19	**11,9%**	**37% : 63%**
1601–1700	12	**19,7%**	52	**32,7%**	**19% : 81%**
1701–1772	7	**11,5%**	9	**5,7%**	**44% : 56%**
összesen	61	**100%**	160	**100%**	**28% : 72%**

5. táblázat. *Ugocsa vármegye magyar eredetű folyóvízneveinek szerkezeti megoszlása az ó- és a középmagyar korban.*

A 13. sz.-i magyar folyóvíznevek között az egyrészes nevek csekély többséget alkotnak 58 : 42% arányban. Az ezt követő évszázadok névanyagában viszont a kétrészes nevek aránya nagyjából kétharmad és háromnegyed között változik az egyrészesekéhez képest.

Az egyrészes folyóvíznevek dominanciája a 14. század végére megszűnt, a kétrészesek megterheltsége robbanásszerű növekedést mutat. És mivel a folyóvíznevek kihalása igen csekély mértékű, a középmagyar kor végéig ez a folyamat nem lassul, a 17. sz.-ban kiemelkedő mértékű a kétrészes víznevek aránya. A korai ómagyar kor után tehát főleg kétrészes víznevek kerültek be a névrendszerbe, továbbá az egyrészes folyóvíznevek alapnévi funkciót is betöltenek, oly módon, hogy valamilyen előtag járult hozzájuk. E másodlagos nevek denotatív jelentésük módosulásával a pontosabb lokalizálást szolgálják (pl. *Székes-Batarcs*). Emellett gyakran vízrajzi köznévi utótaggal is kiegészülhetnek a korábbi víznevek, denotatív jelentésük módosulása nélkül (pl. *Szemerdek vize*), de ezek csupán alkalmi kiegészüléseknek tűnnek, a tényleges használatban az egyrészes változatok szerepelhettek (így pl. a *Szemerdek* jövevénynév). E változási tendencia okát egyrészt a névrendszer analógiás hatásában, másrészt pedig az oklevelezési gyakorlatban kereshetjük.

Figyelemre méltó, hogy a korai ugocsai magyar folyóvíznévállományra az egyrészesség jellemző, míg az Árpád-koron túl a kétrészes névmodell válik meghatározóvá. Ez a folyamat jól összekapcsolható más kutatások általános tapasztalataival is. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye korai helynévkincsét — nem nyelvi rétegek szerint — vizsgálva az egy- és kétrészesség fokozatos elmozdulását bemutatva kiemeli, hogy a 14. századra csaknem minden harmadik név kétrészes a névanyagában (2001a: 217–8). Jómagam más helynévfajták (pl. a településnevek) szerkezeti változásánál is hasonló tendenciákat mutattam ki (vö. KOCÁN 2006b: 74–5).

Bihar vármegye döntően ómagyar kori — nyelvi rétegek szerint szintén nem csoportosított — víznevei alapján KOVÁCS ÉVA hasonló arányokat mutatott ki, ott egyharmad : kétharmad arányban oszlanak meg az egy- és kétrészes víznevek (2008). KOVÁCS ÉVA elemzésében megállapítja, hogy „Az egyrészes nevek zöme az 1200 és 1450 közötti évekből adatolható, ezután e nevek száma folyamatosan csökken. A kétrészes nevek nagy része az 1301 és 1350 közötti évekből való, de előtte (1251–1300) és utána (1351–1400, 1451–1500) is szép számban fordulnak elő ilyen szerkezetű nevek” (2008: 193). GYŐRFFY ERZSÉBET a Kárpát-medence régi folyóvízneveit vizsgálva megállapította, hogy a korai ómagyar kor szűken értelmezett felső határáig a víznevek struktúráira az egyrészesség volt a jellemző, viszont az 1300–1350 közötti időszakban az egy- és kétrészes nevek gyakorisága felcserélődött, és 38 : 62%-os arány mutatkozik a kétrészesek javára (2009: 93). Ezt a történeti névanyagban

megmutatkozó tendenciát az itt idézett kutatások egybehangzó tanulságai alapján az egy- és kétrészes folyóvíznevek általános kronológiai összefüggésének tekinthetjük.

1.2. A következőkben a megye folyóvízneveinek funkcionális-szemantikai kategóriáit mutatom be. A szemantikai kategóriákat az egy- és kétrészes víznevek vizsgálatával vázolom, kiemelve a nevek szerkezeti felépítését.

1.2.1. A névrész megjelöli a folyóvíznév fajtáját

A helynevekben szereplő nyelvi elemek kifejezhetik a hely fajtáját, amelybe a névvel megjelölt egyedi hely besorolható. Ezt a szemantikai funkciót fajtajelölő (F) szerepnek nevezzük (vö. HOFFMANN 1993). E szemantikai szerep jelölésére földrajzi köznevek alkalmasak.

Az egyrészes fajtajelölő, azaz puszta földrajzi víznévből alakult folyóvíznév 9,5%-a az egész névanyagnak: két *Ásvány* (a megye eltérő területein), három *Erge* (< m. *erge* 'patak, árok'), *Csermely(e)* (< m. *csermely* 'patak, ér'), *Fok, Folyóka* (< m. *folyóka* 'vízelvezető árok', KMNySz. 2004: 260), három *Halvány* (< *halvány* 'folyó holtága', NEMES 2005: 84), *Kenderátó* (< m. *kenderátó ~ kenderártó* 'kenderáztatásra használt hely főként álló- és folyóvízben', NEMES 2005: 107), *Mocsolya* és *Patak* tartozik ide, továbbá a kikövetkeztetett **Fok, *Folyár* (< m. *folyár* 'csermely, patakocska' jelentésű földrajzi köznévből; NEMES 2005: 66) és a két mikronévi alapon feltételezett **Halvány* és a **Sugatag* (a modern kori földrajziköznév-állományban megtalálható *-atag* formánssal szerkesztett fajtajelölő lexémák alapján — pl. *csiatag [~ suhatag], duvatag, forgatag, gyomatag, sivatag, zuhatag*, ehhez lásd NEMES 2005 — a *sugatag* is e földrajzi köznevek sorát gyarapítja; vö. *suhatag* 'zúgó, nagyobb esésű vízfolyás', vö. FNESz. *Aknasugatag*). A hely fajtájára utaló földrajzi köznevet találunk a képzéssel alakult *Horhágy* (< m. *horh* 'vízmosta árok, mélyút', TESz.) pataknévben, továbbá ide tartozik a kikövetkeztetett **Palád* víznév is, amelyben a m. *palaj* vízrajzi köznév fedezhető fel: **Palaj* + *-d*, s ebből hangtanilag szabályosan, az *aj̯* monoftongizációja révén lett *Palád* alakú (a név részletesebb magyarázatához ld. KOCÁN 2009: 117–8).

A kétrészes folyóvíznevek utótagja leggyakrabban fajtajelölő névrész. Ezek a nevek kétféle szerkezetben mutathatók ki, sajátosságot jelölő, illetve megnevező szerepű előtaggal: a gazdag névcsoportot alkotó S+F (arányuk 39,5%) és az idővel lassan felszaporodó M+F (arányuk 17,3%) szerkezetű folyóvíznevekben.

A vizsgált korpuszban a leggyakrabban használt földrajzi köznév a **patak:** *Akolna-patak*, két *Által-patak* (esetleg egyazon denotátumot jelölhettek a megye északnyugati részén), *Andocs pataka, Atak-patak, Balog pataka, Bisztra-patak, Borostyános-patak, Csal-patak,*

Csecsegő pataka ~ Csecseg-patak, Csengő-patak, Csobak pataka, Csontos pataka, Csortos pataka, Dobonya pataka, Éger pataka, Egres-patak, Egyház pataka, Görbe-patak, Görgő pataka, Gyilkos-patak, Halász-patak, Határ pataka, Hideg-forrás pataka ~ Tekeres patak(a), Hódos pataka, Hollós pataka, Horgas-patak, Hosszú-láz pataka, Ilonok pataka, Jászol pataka, Karácsfalvi-patak, Kátyú-vég pataka, Kenderáztató pataka, Kis-patak, Kovács pataka, Kökényes(d) pataka, Kőris pataka ~ Kőris-patak, Köves pataka, Kuncsul pataka, Kurta-patak, Miszticei-patak, Nádas-patak, Preko pataka, Rafajn-lugas pataka, Rekettyés pataka, Rothadt-patak, Sár-patak, Sárad-patak ~ Sárad pataka, Sáros-patak, Sásas-patak, két *Sebes-patak, Somos-patak, Szalva pataka ~ Szalva-patak, Szele pataka, Szemerdek pataka, Szelistyei pataka, Szukova-patak, Telek-tó pataka, Turc pataka, Vedere pataka ~ Vedre-patak, Verbőc pataka ~ Verbőc-patak, Zab-patak.* Ide tartoznak még az alábbi kikövetkeztetett alapnévi vízrajzi nevek is: a másodlagos településnév alapján beiktatott **Fekete-patak* (itt esetleg **Patak* alakra is gondolhatunk, ui. a korai ómagyar korban a helységnév *Patak* névváltozatát is ismerjük, valamint a vízfolyás mai népnyelvi neve is *Fekete-patak ~ Patak* névpárt mutat) és **Száraz-patak* víznevek is. Emellett a másodlagos rétnév alapján felvett **Köves-patak* és **Szányó-patak* is itt említhető, ahogyan a mocsárnévből kikövetkeztetett **Berenás-patak* és a völgynévi áttétel alapján magyarázható **Ölyves szikespataka* összetett földrajzi köznévvel alakult vízfolyásnév is e gazdag csoport részét képezi.

A fenti réteg dominanciáját fokozhatja még az előtagjuk alapján bizonytalanul elemezhető neveknél említett *Hamus-patak, Nagy pataka, Nyers pataka, Palot pataka, Rigó pataka, Szilas ? pataka* második névrészének felvétele is (ezeket ld. az 1.2.4. alatt).

A névanyagban a *folyik* ige különféle származékaival alkotott víznevekét is találunk, **folyóka:** *Akolna folyókája, Csalános folyókája, Halastó folyókája, Szennyes folyókája,* **folyás:** *Cser folyás(a), Szomoga folyása, Teknős folyása,* **folyamat:** *Alsó-folyamat.* Többször előfordul a **fok:** *Csákányné foka, Csákány-ége(r) foka, Csantó foka, Csíkos-fok, Nádas-fok, Pongocs foka;* e területen is jellemző az **ér** lexéma használata víznevekben: *Hideg-ér, Kakas-ér, Ludas-ér, Sásas-ér, Tölgyes-ér, *Köles-ér, *Sás-ér, *Mély-ér;* ezzel azonos arányban találunk **víz** fajtajelölő névrésszel szerkesztett neveket: *Batár vize, Beberke vize, Borzs(o)va vize, Csorgó-víz, Hódos vize, Iza vize, Palád vize, Pusztinca vize, Szalva vize, Szemerdek vize, Tisza vize, Túr vize,* két *Fekete-víz* és két *Hideg-víz* mellett a kikövetkeztett **Hideg-víz.* Az **árok** és az **ág** vízrajzi névrész két adattal szerepel a névkorpuszban: *Hordás-árok, Kis-Tisza-árok; Pap ága, Tó-ág;* a **halvány** *Pap halványa;* a **kátyú** 'vizenyős, süppedős hely, amely alkalmas kenderáztatónak; füves, erdős területen keletkező, tiszta vizű időszakos tavacska' (NEMES 2005: 106): *Al-híd-kátyú.* A latin *fluvius* és *rivulus* jelölés alapján ide vettem a **fő**

utótagú *Ökör-fő* folyóvíznevet; emellett a **szomoga** ’lapályos, vizenyős, kákatermő hely, csermely’ (vö. FNESz. *Szomoga*) utótagú *Méhes-szomoga* víznevet is, , ez utóbbi esetében azonban esetleg feltételezhetünk egy kikövetkeztetett **Szomoga* alapnevet is.

A fajtajelölő névrészek megterheltségét szemlélteti az egy- és kétrészes nevekben a 6. összefoglaló táblázat.

vízrajzi köznév	**egyrészes**	**kétrészes**	**össz.**
ág	—	2	2
árok	—	2	2
ásvány	2	—	2
csermely(e)	1	—	1
ér	—	8	8
erge	3	—	3
fok	2	6	8
folyamat	—	1	1
folyár	1	—	1
folyás	—	4	4
folyóka	1	4	5
fő	—	1	1
halvány	5	1	6
horhágy	1	—	1
kátyú	—	1	1
kenderátó	1	—	1
mocsolya	1	—	1
palaj	1	—	1
patak	1	77	78
sugatag	1	—	1
szomoga	—	1	1
víz	—	17	17
összesen	21	125	146

6. táblázat. *A vízrajzi köznevek megoszlása Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori egy- és kétrészes magyar folyóvízneveiben.*

Az egyrészes nevek esetében a 21 helynév 13 vízrajzi köznév felhasználásával keletkezett, s látható, hogy a kétrészesek csoportjával való egy-két egyezésen túl jobbára speciális

jelentésű elemkészlettel jellemezhető ez a csoport. A kétrészes nevek harmada az általános jelentésű *patak* és a *víz* lexéma felhasználásával keletkezett, de az *ér* és a *fok* is a gyakoribb köznevek sorában jelentkezik (a két lexéma a két névmodellben 5–5%-ot tesz ki). GYŐRFFY ERZSÉBET a Kárpát-medence más területein a korai ómagyar kori folyóvízneveket vizsgálva ugyancsak az utóbbi négy elem aktív víznévalkotó szerepét mutatta ki (vö. 2009: 64).

1.2.2. A névrész megnevezi magát a folyóvizet

Az egyrészes megnevező helynevek a magyar névrétegben 1,4%-ot tesznek ki. Megnevező funkcióban már meglévő valódi helynevek állnak, ennek két jellemző keletkezési módja emelhető ki. Leggyakoribb esete, amikor jövevénynevekkel gyarapodik egy névrendszer. Ilyenkor az átvett nevek szemantikai tartalma nem lényeges, pl. a szláv eredetű *Beberke* a magyar nyelvhasználatban ’a Beberkének nevezett vízfolyás’ tartalommal írható le, de etimológiai vizsgálatokkal ezen túl a szláv szemantikai szerkezet: ’hódban gazdag hely’ is feltárható. A megye víznévanyagában található magyar névadással keletkezett *Batarcs* és *Verbőcke* víznevek ebbe a csoportba sorolhatók, mivel a korábbi *Batár* és *Verbőc* jövevényneveknek a képzéssel alakult származékai. Az egyrészes megnevező szerepű nevek második esete során a magyar névadókhoz köthető név eredeti névadási motivációja elhomályosodik, s valamilyen szerkezeti változáson esik át a névforma, s ennek következtében az alapnév M funkcióban szerepel (vö. HOFFMANN 1993: 48). Erre jó példa lehet a *Jászol,* amely a *Jászol pataká*-ból alakult folyóvíznév. A név szemantikai tartalma vélhetően elhomályosult, s a jelentése a ’víz, amelyet Jászolnak neveznek’ tartalommal társítható.

A kétrészes neveknél a megnevező névrész előtagként és az utótagként egyaránt megjelenhet. Bővítményként, M+F szerkezetű névben az összes víznév 17,3%-ában szerepel megnevező névrész. Ezek a folyóvíznevek előtagjuk alapján két jól szétválasztható csoportot alkotnak: megnevező funkcióban jövevény-, illetve belső keletkezésű nevek állhatnak. A jövevénynévi előtagú nevek nagy része kiegészüléssel keletkezett másodlagosan, legtöbbször a *patak*-kal kiegészítve: *Akolna-patak, Atak-patak, Bisztra-patak, Ilonok pataka, Preko pataka, Szalva pataka ~ Szalva-patak, Szemerdek pataka, Szilestyei pataka, Szukova-patak, Turc pataka, Vedere pataka ~ Vedre-patak, Verbőc pataka ~ Verbőc-patak;* ritkábban pedig a *vize* utótaggal: *Batár vize, Beberke vize, Borzs(o)va vize, Iza vize, Pusztinca vize, Szalva vize, Szemerdek vize, Tisza vize, Túr vize.*

A másik csoportba azok a folyóvíznevek tartoznak, amelyeknek az előtagjában belső keletkezésű víznevet találunk. A fenti szerkezeti típuson túl itt három jellemző mintát emelhetünk ki, a gyakoribb *patak(a): Csortos pataka, Éger pataka, Egres-patak, Görgő*

pataka, Hódos pataka, Sárad pataka ~ Sár(ad)-patak, Tekeres pataka ~ Tekeres-patak, emellett a feltételezett alapnévi **Berenás-patak* víznév; valamint a *vize* utótagúakat: *Hódos vize, Palád vize.* Egyetlenegy adatot említhetünk meg a belső keletkezésű kétrészes víznév + *árok* típusú másodlagos alakulásra, az alapnévi *Kis-Tisza* másodlagosan egészült ki az *árok* földrajzi köznévvel: *Kis-Tisza-árok.*

A megnevező névrész ritkábban kétrészes nevek főtagjaként szerepel: S+M struktúrájú az összes név 10,9%-a. Ebben az esetben egy már létező folyóvíznévhez kapcsolódott valamilyen sajátosságot kifejező előtag. A főtagként szereplő folyóvíznév a fentihez hasonlóan két rétegre bontható aszerint, hogy a már meglévő név jövevénynév vagy belső keletkezésű alapnév-e. Idegen eredetű név képezi az alapját az *Elő ~ Élő-Batár, Holt-Batár, Tekeres-Batár, Kisebb-Ilonok, [Nagy(obb)]-Ilonok, Kis-Hordozló, Holt-Tisza, Kis-Tisza, Nagy-Tisza, Maloda-Tisza* és a kikövetkeztett **Régi-Tisza* víznévnek. Belső keletkezésű alapnév szolgált alapul a *Székes-Batarcs, Két-Csenge, Alsó-Hódos, Felső-Hódos, Karna-Kadarcs, Kis-Kadarcs, Kurta-Kadarcs, Nagy-Kadarcs, Vizes-Kadarcs* nevekben. A feltételezett **Kis-Csorgó, *Kis-Halvány* nevek mellett mindkét csoporthoz kapcsolható a **Kis-Konyha* vízfolyásnév. Egyetlen esetben kétrészes alapnevet mutathatunk ki a *Sásas-Mély-ér* névben.

Nyilvánvaló, hogy a valamilyen speciális sajátosságot kifejező előtagok főképpen a nagyobb vizek neveihez kapcsolódnak: amint az a fentiekből is kitűnik a *Tisza* 5, a *Kadarcs* ugyancsak 5, a *Batár* pedig 3 ilyen S+M szerkezetű név főtagjaként szerepel.

1.2.3. A folyóvíz sajátosságát kifejező névrészek

Ez a kategória szemantikailag igen sokféle lehet, ezt a tartalmat különféle nyelvi elemek: szó, szószerkezet kifejezheti (HOFFMANN 1993: 45, l. még 1999: 209). A sajátosságra utaló névrész strukturálisan S, S+F, S+M szerkezetű vízneveket hozhat létre (HOFFMANN 1999: 210).

Az egész névanyagban 13,6%-nyi (30) e g y r é s z e s víznévben jut kifejezésre valamilyen sajátosság: a víz alakjára utal a *Kadarcs, Kürtös* és az adatokkal kimutatott két *Tekeres* mellett a kikövetkeztetett **Tekeres* is; a víz hangjára a *Csenge, Görgő, *Csorgó, *Görgő;* a víz állapotára utalhat talán az *Aszús ?;* a víz helyzetét mutatja az *Álló* név, a víz környezetének jellegzetes anyagáról kapta nevét az *Agyagos, Köves, Sárd* és a *Szappanos;* a víz funkciója, működése juthat kifejezésre az *Áztató* és a *Bontó* (< m. *bont* ’megtör, megszeg, szétlazít, részeire szed’, TESz.) nevekben; és talán a hely egyéb tulajdonságára utalhat a *Berenás* (a szl. eredetű m. *borona* ’gerenda; szálfa; vessző; vesszőfonadék’ vegyes hangrendű *berena* nyelvjárási változatából, TESz. *borona*[2], KMNySz. 2000: 209). A megye több

folyóvize növényzetéről kapta nevét: *Kökényes(d), Mogyorós, Rekettyés, *Éger ~ *Egres*. Az ott lévő állatvilágra ugyanannyi név utal: a két *Hódos, Piskáros* (< szl. eredetű m. R. *piskár* 'csík(hal)', vö. FNESz. *Piskáros*) és a **Rákos*. A hely birtokosára (vagy akinek a birtokán áthalad) történik utalás a *Veléte* víznévben (vö. cseh *Veleta* szn., le. *Wielęta* szn., FNESz. *Veléte*, de lásd még Sz. 128–9). A névrész kifejezheti a víznek valamely más helyhez való viszonyát is, a kikövetkeztett **Bolya ~ Bonya* víznév a térszíni formával összefüggő lokális viszonyt fejezhet ki.

A k é t r é s z e s folyóvíznevek előtagjai szemantikai szempontból igen változatosak. Az S+F (39,5%) és S+M (10,9%) típusú folyóvíznevek együttes tárgyalásával mutatom be e réteg jellemző vonásait. Megjegyzendő, hogy az utóbbi névmodell előtagjai szűkebb szemantikai tartalomból merítettek.

A névrész kifejezheti a hely valamilyen érzékszervekkel érzékelhető és közvetlenül nem érzékelhető tulajdonságát is. Gyakran jut kifejezésre a víz mérete, kiterjedése S+F szerkezetű víznevek előtagjában: *Kis-patak, *Mély-ér,* illetve a *Kisebb-Ilonok, [Nagy(obb)]-Ilonok, Kis-Kadarcs, Nagy-Kadarcs, Kis-Hordozló, Kis-Tisza, Nagy-Tisza, *Kis-Csorgó, *Kis-Halvány, *Kis-Konyha* S+M struktúrájú folyóvíznevekben. A víz kanyargós alakjára utal a *Görbe-patak, Horgas-patak, Kurta-patak* S+F felépítésű, s a *Karna-Kadarcs, Kurta-Kadarcs* és a *Tekeres-Batár* (S+M) víznevek. A víz színét fejezi ki a **Fekete-patak* és a két *Fekete-víz* (S+F szerkezetű) pataknév. A víz szagát jelzi a *Rothadt-patak;* hőmérsékletét a *Hideg-ér* és a két *Hideg-víz* és a kikövetkeztetett **Hideg-víz;* a hangjára utal a *Csecsegő pataka ~ Csecseg-patak, Csengő-patak* nevek előtagja; állapotára az **Száraz-patak* S+F és a *Holt-Batár, Holt-Tisza, Székes-Batarcs, Vizes-Kadarcs* S+M struktúrájú víznevek, továbbá korára az S+M típusú *Maloda-Tisza* (a névszerkezet értelmezését ld. C/4. alatt) és **Régi-Tisza.* A víz mozgását fejezi ki a *Csorgó-víz* és a két *Sebes-patak* folyóvíznév bővítményrésze. A vízfolyás környezetének jellemző anyagát adja vissza a *Sáros-patak, Köves pataka* és a kikövetkeztetett **Köves-patak* előtagja. A sajátosságot jelölő előtag utalhat a víz funkciójára, működésére is, talán ide tartozik a *Hordás-árok* (S+F) víznév. A megkülönböztető előtag a víz egyéb tulajdonságát is megmutathatja: *Két-Csenge* (S+M).

A folyóvíznév bővítményi névrészében valamilyen külső dologra is történhet utalás. Gyakran kapta nevét S+F felépítésű vízfolyás a közelében lévő növényvilágról: *Borostyános-patak, Kőris-patak ~ Kőris pataka, Nádas-fok, Nádas-patak, Rekettyés pataka, Sásas-ér, Sásas-patak, Somos-patak, Tölgyes-ér, Zab-patak, *Köles-ér, *Sás-ér,* és az S+M struktúrájú *Sásas-Mély-ér* előtagja is a jellemző növényzetre utal. Az állatvilágot ábrázolja az S+F modellű *Csíkos-fok, Hollós pataka, Ludas-ér, Méhes-szomoga, Ökör-fő* előtagja, és a

kikövetkeztetett **Ölyves szikespataka* név is ide tartozik. Az ott lévő építményre utalhat a *Jászol pataka* S+F szerkezetével. Az alábbi víznevek előtagjában a birtokos személyére (vagy arra, akinek a birtokán átfolyik) történik utalás: *Andocs pataka, Balog pataka, Csal-patak, Csantó foka, Csákányné foka, Kakas-ér, Kuncsul pataka, Pap ága, Pap halványa, Szele pataka.* Itt vehető figyelembe a kikövetkeztetett: **Szányó-patak* is. A hely használójára utalhat a *Halász-patak* és a *Kovács pataka* víznév előtagja. A hellyel kapcsolatos esemény fejeződhet ki a *Gyilkos-patak* név bővítményrészében.

Az ugocsai folyóvíznevek előtagja gyakran olyan helyre utal, amellyel a víz valamilyen területi kapcsolatban áll: *Akolna folyókája, Csalános folyókája, Csákány-ége(r) foka, Cser folyás(a), Csobak pataka, Csontos pataka, Dobonya pataka, Halastó folyókája, Hideg-forrás pataka, Hosszú-láz pataka, Kátyú-vég pataka, Kenderáztató patakja, Szomoga folyása, Pongocs foka, Rafajn-lugas pataka, Szennyes folyókája, Telek-tó pataka, Teknős folyása.* Lakott terület melletti viszonyra utal a *Karácsfalvi-patak* és a *Miszticei-patak.* E típust is gyarapíthatja a *Kökényes pataka,* amelynek előtagja település-, ill. víznévhez való viszonyítást egyaránt kifejezhet. Lokális viszony jut kifejezésre az előtagjukban építménynevet tartalmazó nevekben: *Al-híd-kátyú, Egyház pataka, Híd egre.* Tájrészhez való viszonyt fejez ki a két S+F szerkezetű *Határ pataka* név. Feltűnő, hogy az ide tartozó nevek szerkezete jórészt jelölt birtokos szerkezettel fejeződik ki. Ritkábban a hely viszonyított helyzete jut kifejezésre az előtagban: *Alsó-folyamat* és a két *Által-patak;* és az S+M szerkezetű *Elő ~ Élő-Batár, Alsó-Hódos, Felső-Hódos* víznevekben.

1.2.4. Bizonytalan és kategorizálhatatlan névrészek

Ugocsa víznévrendszerében közel 7,8%-os arányban találunk olyan egyrészes és kétrészes folyóvízneveket, amelyeknek a névrészei többféleképpen elemezhetők, vagy kategorizálhatatlanok, vagy a kikövetkeztetés eljárásából adódóan csupán bizonytalan kétrészes szerkezettel jellemezhetők.

Az elemzési bizonytalanság gyakran abból adódik, hogy nem dönthető el, hogy a név alapjául köznév vagy azzal azonos személynév szolgált-e (az egyrészes **Csortos < Csortos,* adatát ld. a III/C fejezet 3. alatt; **Korong < Korong rétje,* adatait ld. a III/C fejezet 3. pontja alatt; a kétrészes *Híd egre,* 1319: *Hydegre,* Z. 1: 164; *Nagy pataka,* 1405: *Nagy Pataka,* Sz. 411; *Nyers pataka,* 1662: *Nyers pataka,* Sz. 341; *Rigó pataka,* 1627: *Rigo Pathaka,* Sz. 467). A terület magyar–idegen etnikumának együttes névalkotó tevékenységéből is adódhatnak az elemzési nehézségek, pl.: két **Hordozló* (< *Hodozló köze* és *Hordozló-hát,* adataikat ld. a III/C fejezet 3. alatt), *Mocsárka* (1575: *Mocharka,* Sz. 384), *Palot pataka* (1414: *Palathpathaka,* Zs. 4: 1948).

Helyesírási és olvasati bizonytalanságokból fakad az, hogy egyes nevek vagy akár névrészek nem köthetők egyértelműen egy bizonyos funkcióhoz (*Hamus-patak*, 1262/1805: *Homuspathok*, Szirmay 149). Továbbá kategorizálhatatlan pl. a **Restás* (< *Restás-hát*, adatait ld. a III/C fejezet 3. alatt), *Csicsje* (1462: *Csicsye*, Sz. 373), *Dézsma vize ?* (1337: *Dezmathyze*, Sz. 340), *Szilas ? pataka* (1379/1805: *Zuzyulaspataka*, Szirmay 125).

A megye névanyagában majd egy százaléknyi más helynévfajták alapján feltételezhető olyan kétrészes vízfolyásnevet is találunk, amelyeknél a kikövetkeztetés alapján többféle strukturális megoldást is feltételezhetünk. Így a kétrészes **Kósa(-patak[a])* (< *Kósa-fő*, adatát ld. a III/C fejezet 3. alatt), és a **Holló([s]-patak[a])* (< *Holló-fő-szeg*, uo.) nevek eredeti formájában eltérő vízrajzi köznevek jelölt-jelöletlen alakja egyaránt szerepelhetett.

1.2.5. Az alábbi táblázat az egyes névtípusok arányait, azaz az egy- és kétrészes víznevek funkcionális-szemantikai és szerkezeti megoszlását mutatja a vizsgált korszak egészére vonatkozóan.

névmodellek	**arányok**	
F	21	9,5%
S	30	13,6%
M	3	1,4%
S+F	87	39,5%
M+F	38	17,3%
S+M	24	10,9%
bizonytalanul elemezhető egyrészes	5	2,3%
bizonytalanul elemezhető kétrészes	6	2,7%
kategorizálhatatlan egyrészes	2	0,9%
kategorizálhatatlan kétrészes	2	0,9%
bizonytalan szerkezetű kétrészes név	2	0,9%
összesen	220	100%

7. táblázat. *Ugocsa vármegye egy- és kétrészes magyar folyóvízneveinek funkcionális-szemantikai szerkezeti megoszlása.*

A továbbiakban az ugocsai folyóvíznevek funkcionális, szerkezeti jellemzőit vetem össze más területek névrendszerbeli jellegzetességeivel (ld. KOVÁCS É. 2008, GYŐRFFY 2002, 2009). A jobb áttekinthetőség és az összevethetőség érdekében mind az egy-, mind pedig a kétrészes neveket 100%-nak vettem, és ehhez viszonyítva adom meg az arányokat, amelyeketban a 8. táblázatban láthatunk.

típus	arányok	típus	arányok
F	21 34%	S+F	87 55%
M	3 5%	M+F	38 24%
S	30 49%	S+M	24 15%
biz.-kat.	7 10%	biz.-kat.	10 6%
összesen	**61 100%**	összesen	**159 100%**

8. táblázat. *Az egy- és kétrészes magyar folyóvíznevek funkcionális-szemantikai névmodelljeinek megoszlása.*

Az egyrészes magyar eredetű víznevek között anyagomban legkisebb mértékben M funkciójú nevekkel találkozunk (5%). TÓTH VALÉRIA monográfiájában markáns névadási módként emeli ki a névátvétellel keletkezett víznevek csoportját a korai ómagyar korban (2001a: 219–220). KOVÁCS ÉVA a régi Bihar vármegye vízneveit elemezve viszont a megnevező szerepű egyrészes nevek elenyésző arányára utal, mindössze négy adat képviseli nála ez a csoportot (2008: 190–1). GYŐRFFY ERZSÉBET a korai ómagyar kori víznevek funkcionális elemzése során e típus 38%-os megterheltségét mutatta ki (2002: 45), újabb adatok és vizsgálatok fényében pedig 41%-os megterheltségüket jelezte (2009: 93–4).

Az összevetésben tapasztalható Ugocsa megyét érintő eltérések abból adódnak, hogy én az itt említett elemzésektől eltérően nyelvi rétegekhez kötötten mutatom be a folyóvíznevek csoportját, így egy-egy eredetbeli réteg jellegzetességeit ismertetem meg a megyében, s nem az egész folyóvíznévkincsről nyújtok áttekintést.[42] A Bihar vármegyei megnevező szerepű névrészek alacsony száma a terület etnikai viszonyaival függ össze, ott ugyanis kis mértékű a jövevénynevek aránya.

Egyrészes fajtajelölő víznevek nagyobb arányban szerepelnek Ugocsa megye magyar folyóvíznevei között (34%), mint más területeken, GYŐRFFYnél ez 7–8% (2009: 93–4, 2002: 45), KOVÁCS ÉVÁnál 25% (2008: 192).

Az egyrészes M és F szerepű nevek mellett nagy az S funkciójú nevek rétege (49%), GYŐRFFY ERZSÉBET szintén korai névanyagában e réteg 54%-os (2002: 45), majd újabban 38%-os megterheltségét mutatott ki (2009: 93–4). KOVÁCS ÉVA anyagában ez domináns névrétegnek bizonyul, arányuk 75% (2008: 191). Az ugocsai névanyagban az S funkciójú magyar víznevek aránya a fentiek alapján közepes megterheltséget mutat más területekéhez képest.

[42] Ettől eltekintve megjegyezhetjük, hogy ha a fenti rendszerezéseknek megfelelő szempontból nézzük az ugocsai névanyagot, akkor azt láthatjuk, hogy 38%-ra tehető a névátvételek száma a vízfolyások esetében, de ebbe nem számítottam bele a 2,7%-nyi ismeretlen (vélhetően idegen) eredetű víznevet. Ezek a magyarba átkerülve M funkciót töltenek be.

Továbbá itt említendő meg még 8%-nyi egyrészes bizonytalan szemantikai szerkezetű és kategorizálhatatlan névcsoport is.

A megye kétrészes, szintagmatikus szerkesztéssel alakult vízneveinek jellemző modelljei a következő képet mutatják: az összetétellel alakult nevek rétegében leggyakrabban S+F szerkezetű neveket találunk (55%). A bihari víznévanyagban még nagyobb arányban (75%) találunk ilyen szerkezetű vízneveket (KOVÁCS É. 2008: 192). GYŐRFFY ERZSÉBET névanyagában 59,5%-nyi e típus aránya (2009: 94–5). Az S+M struktúrájú nevek 16%-kal vannak képviselve Ugocsa megye víznevei között, GYŐRFFYnél 15,5% (2009: 94–5), KOVÁCS ÉVA adataiban az ilyen típusú víznevek aránya 14% (i. m. 193). Az M+F szerkesztésű nevek Ugocsában (24%), GYŐRFFY ERZSÉBET vizsgálataiban összesen a kétrészes vízneveken belül 30% e típus (2009: 94–6). KOVÁCS ÉVA bihari víznevei között az M+F struktúrájúak 11%-os arányát mutatta ki (2008: 193).

A fentiekből az tűnik ki, hogy az egyes víznévtípusok gyakorisága meglehetősen eltérő a magyar nyelvterületen belül. Azt, hogy milyenek ezek a táji elkülönültségek térbelileg, továbbá hogy mi magyarázhatja a típusok eltéréseit, csak a magyar nyelvterület névanyagának teljesebb dokumentálását követően lesz megválaszolható.

1.3. A következőkben Ugocsa megye magyar eredetű névrétegbe tartozó folyóvízneveinek **keletkezéstörténeti** típusait mutatom be, az alábbi alapelvek szerint: „A történeti helynévelemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését” (HOFFMANN 1993: 67).

1.3.1. A morfematikai szerkesztéssel alkotott helynevek keletkezésekor „valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá” (HOFFMANN 1993: 73). A folyóvíznevek majd fele (48%) keletkezett morfematikus helynévalkotással. Leggyakrabban *-s* ellátottságot kifejező formánssal keletkeztek folyóvíznevek Ugocsában. A vízfolyások között azonos gyakorisággal találunk növény- és állatnévhez járuló formánst. Az előbbi csoportot képviseli a *Kökényes[d]* (1319: *Kukenes,* Z. 1: 164), a *Mogyorós* (1391: *Monyoros,* Sz. 326), a *Rekettyés* (1299: *Rakatias,* RegArp. 2/4: 233) és a kikövetkeztett **Egres* (< *Egres* + földrajzi köznévi utótagú névbokor alapján). Az utóbbi, állatnévvel szerkesztett vízneveknél említhető a két *Hódos* (1337: *Hodos,* Sz. 274; 1439: *Hados,* Sz. 460), *Piskáros* (< R. m. *piskár* ’csík(hal)’, vö. FNESz. *Piskáros,* 1408: *Piskarus,* Zs. 2/2: 6366) és a mikronévi metonímiából kikövetkeztethető **Rákos* (< *Rákos,* adatát ld. III/C fejezet 3. alatt). A képző produktivitására utalnak továbbá változatos szemantikával a megye víznévrendszerében az alábbi nevek:

Agyagos (1512: *Agyagas,* Sz. 521), *Aszús ?* (1262/1805: *Ozzyas,* Szirmay 149), *Berenás* (1716: *Bérénás,* Sz. 543), *Kürtös* (1655: *Kürtös* alatt, Sz. 504), *Szappanos* (1319: *Soppoanus,* Z. 1: 164), két *Tekeres* (1.: 1465: *Thekeres,* Sz. 290; 2.: 1655: *Tekeres* mellett, i. m. 504) és a **Tekeres* (< *Tekeres-part,* adatát ld. a III/C fejezet 3. alatt).

A *-cs* helynévképzővel két vízfolyás nevét szerkesztették a megyében. A *Batarcs* (1319: *Batharch,* Sz. 283) víznévben a képző kicsinyítő funkciójú lehet, s emellett a képző közelebbi funkciója nem határozható meg a *Kadarcs* (< **kadar* 'kanyarog' + *-cs* névszóképző, vö. D. BARTHA 1958: 77; 1332: *Kadarch,* Sz. 503) névben.

Az eredeti szerepét tekintve folyamatos melléknévi igenévi *-ó/-ő* képzővel alkották az *Álló* (1702: *Allo,* Sz. 509), *Áztató* (1637: *Asztato,* Sz. 414), *Bontó* (1570 k.: *Bontho* mellett, Sz. 412), **Csorgó* (< **Kis-Csorgó,* ld. kétrészes víznéveknél), *Görgő* (1570 k.: *Gewrgeo* mellett, Sz. 412), **Görgő* (< *Görgő-szeg,* adatát ld. III/C fejezet 3. alatt) vízneveket, s e képző alakváltozatával a *Csenge* (1295: *Chenge,* ÁÚO. 5: 136) víznevet.

A névkorpuszban más képzők is köthetőek még a víznévképzéshez. A *Sárd* (1338/1339: *Sard,* Gy. 1: 519, 533) és a kikövetkeztetett **Palád* (< *Palád vize,* adatát ld. a kétrészes neveknél) nevek alapján előfordul még a *-d* képző is. Továbbá a *Horhágy* (1357: *Hurhag,* DL. 38170) a *-gy* és a *Verbőcke* (1660: *Verbőczke,* Sz. 475) a *-ke* képző meglétére utal.

1.3.2. Jelentésbeli névadással is jó néhány víznév alakult a megyében. Jelentéshasadással, puszta földrajzi köznévből keletkezett a nevek 33%-a: két *Ásvány* (1.: 1379: *Asouan,* OklSz. 34; 2.: 1692: *Asvany,* Sz. 362), *Csermely(e)* (1580–90 k.: *Czermeli,* Sz. 509), három *Erge* (1.: 1424: *Erge,* DL. 38245; 2.: 1633: *Erghe,* Sz. 431; 3.: 1655: *Erghe,* Sz. 504), *Fok* (1766: *Fok,* Sz. 358), *Folyóka* (1580–90 k.: *Folioka,* Sz. 509), három *Halvány* (1.: 1470: *Halowan,* C. Tóth 2006: 55; 2.: 1544: *Halowan,* Sz. 508; 3.: 1711: *Halovan,* Sz. 517), *Kenderátó* (1262/1805: *Kenduracton,* Szirmay 149), *Mocsolya* (1299: *Machala,* RegArp. 2/4: 233), *Patak* (1476: *Patak,* Sz. 316) és más névfajta alapján kikövetkeztetett **Fok* (< *Fok-tő,* adatait ld. a III/C fejezet 3. pontja alatt), **Folyár* (< *Folyár* 'földterület', uo.), két **Halvány* (1.: < *Halvány* 'szántóföld'; 2.: < *Halvány-oldal,* uo.) és a **Sugatag* (< *Sugatag-tő,* uo.).

A metonimikus névadás nem jellemző e helynévfajtára (5%), mégis három típusát is említhetjük egy-egy példával a megye víznévállományából. A 'terület → folyóvíz' típusú változásra utal a kikövetkeztett **Bolya ~ Bonya* (< *Bolya,* adatait ld. a III/C fejezet 3. alatt) víznév esete. A *Veléte* (1324/1805: *Velethe,* Szirmay 146) víznév 'személy → víznév' fejlődéssel talán (szláv) személynévi átvitellel formálódhatott. Végül 'növény → víznév'

alakulással kapta nevét a kikövetkeztett **Éger* (< *Éger-hát,* adatait ld. a III/C fejezet 3. alatt) víznév, amelynek alapjául az *éger* fanév szolgálhatott.

1.3.3. Az adatok kronológiai viszonya alapján szerkezeti változással, ellipszissel is létrejöhetett a nevek 3,4%-a, az egyrészes *Jászol* (< *Jászol pataka;* 1657: *Jaszol,* Sz. 456) és a *Köves* (< *Köves pataka;* 1620 k.: *Keöves* mentében, Sz. 412). Az utóbbinál *Köves* > *Köves pataka* fejlődésre is gondolhatunk a kronológiai viszonytól függetlenül, ebben az esetben *-s* helynévképzővel alakulhatott az elsődleges név. A szerkezeti változás bővülés (1,6%) esetére utalhat a *Kökényesd* (1319/XV.: *Kekenesd,* Sz. 406) víznév alakja, ha nem összetett *-sd* képzős helynevek analógiájára formálódott a név az átiratban.

Itt is számolnunk kell az egy- és kétrészes nevek bizonytalanul elemezhető és kategorizálhatatlan csoportjával is.

A fenti aránybeli viszonyokat az alábbi táblázat mutatja:

keletkezési típus	**arányok**	
morfematikus szerk.	29	48%
jelentéshasadás	19	31%
metonimikus névadás	3	5%
szerkezeti változás	3	5%
kategorizálhatatlan	2	3%
bizonytalanul elemezhető	5	8%
összesen	61	100%

9. táblázat. *Ugocsa megye egyrészes magyar folyóvízneveinek keletkezéstörténeti megoszlása.*

1.3.4. A k é t r é s z e s folyóvízneveknek több mint a kétharmada (68%-a) szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. A szintagmatikus nevek „keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre", létrejöttük eredménye mindig kétrészes helynév (HOFFMANN 1993: 70). Az ide sorolható nevek jelzős szerkezetet alkotnak, többségük két nagy rétegbe tartozik: minőségjelzős 60%-nyi részük, birtokos jelzős 39%-uk.

a) A minőségjelzős nevek rétegébe tartozik: *Alsó-folyamat* (1479: *Alsofolyamath,* Sz. 285), *Alsó-Hódos* (1585: *Also Hodos,* Sz. 321), két *Által-patak* (1.: 1280: *Altalpatak,* Sz. 412; 2.: 1372: *Altalpatak,* Sz. 323), *Borostyános-patak* (1698: *Borostyanos patak,* Sz. 341), *Csengő-patak* (1666: *Csengeő patak,* Sz. 455), *Csíkos-fok* (1570 k.: *Chikos fok,* Sz. 413), *Csorgó-víz* (1770: *Tsorgó víz,* Sz. 347), *Elő ~ Élő-Batár* (1476: *Elewew Bathaar,* DL. 70980), két *Fekete-víz* (1.: 1319: *feketeuiz,* Z. 1: 164; 2.: 1337: *Fekethewyz,* Sz. 315), *Felső-Hódos* (1585: *Felső*

Hodos, Sz. 321), *Görbe-patak* (1659: *Görbe patak,* Sz. 461), *Gyilkos-patak* (1356: *Gyulkus patak,* Sz. 326), *Halász-patak* (1655: *Halasz patak,* Sz. 549), *Hideg-ér* ([1411–15]: *Hydeger,* Zs. 3: 1481), két *Hideg-víz* (1.: 1356: *Hidegviz,* F. 9/2: 568; 2.: 1688: *Hideg viz* mellett, Sz. 434), *Holt-Batár* (1465: *Holt Bathar,* Sz. 290), *Holt-Tisza* (1549: Halowan aliter *Hot Thyza [Hooth Thyza],* Sz. 304), *Hordás-árok*[43] (1604: *Hordas arok,* Sz. 430), *Horgas-patak* (1655: *Horgas patak,* Sz. 549), *Karácsfalvi-patak* (1698: *Karaczfalvi patak,* Sz. 516), *Karna-Kadarcs* (1655: *Korna Kadarcz,* Sz. 503), *Kisebb-Ilonok* (1357: *Kisseb Ilulnuk,* DL. 38170), *Kis-Hordozló* (1424: *Kyshordozlo,* DL. 38245), *Kis-Kadarcs* (1655: *Kis Kadarch,* Sz. 503), *Kis-patak* (1761: *Kis Patak,* Sz. 316), *Kis-Tisza* (1546: *Kis Tisa* alias Feketeto, Sz. 455), *Kőris-patak* (1410–20 k.: *Kerespathak,* Sz. 541), *Kurta-Kadarcs* (1610 k.: *kurta Kadarcs,* Sz. 380), *Kurta-patak* (1698: *Kurta patak,* Sz. 517), *Ludas-ér* ([1550–650]: *Ludass er,* Sz. 330), *Maloda-Tisza* (1655: *Maloda Tisza,* Sz. 456), *Méhes-szomoga* (1357: *Meheszamoga,* DL. 38170), *Miszticei-patak* (1659: *Nisticey patak,* Sz. 461), *Nádas-fok* (1478: *Nadasfok,* Sz. 474), *Nádas-patak* (1628: *Nadas patak,* Sz. 467), *[Nagy(obb)]-Ilonok* (1357: *Magnus Ilulnuk,* DL. 38170), *Nagy-Kadarcs* (1408: *Nagkadarch* alio nomine Wyzeskadarch, Zs. 2/2: 6366), *Nagy-Tisza* (1747: *Nagy-Tisza,* UC. 15: 58), *Rothadt-patak* (1627: *Rothat Pathak,* Sz. 467), *Sáros-patak* (1324/1805: *Saruspatak,* Szirmay 146), *Sásas-ér* (< *Sás-ér* 'szénáscsűr, szérű'; 1379: *Sassas er,* Sz. 521), *Sásas-Mély-ér* (1636: *Sasas mel er,* Sz. 456), *Sásas-patak* (1610 k.: *Sasas patak,* Sz. 510), két *Sebes-patak* (1.: 1359: *Sebuspatak,* DL. 70637; 2.: 1639: *Sebes Patak* alias Boztrin [?] patak, Sz. 461), *Somos-patak* (1319: *Sumuspothac,* Z. 1: 164), *Székes-Batarcs* (1319: *Zekesbatharch,* Z. 1: 164), *Tekeres-Batár* (1476: *Thekeresbathar,* OklSz. 386), *Tölgyes-ér* (1379: *Telges er,* Sz. 521), *Vizes-Kadarcs* (1408: Nagkadarch alio nomine *Wyzeskadarch,* Zs. 2/2: 6366), *Zab-patak* (1657: *Zab patak,* Sz. 461). E sort gyarapítja a más denotátumok alapján kikövetkeztetett neveknek az alábbi rétege is: **Fekete-patak* (< *Feketepatak* 'település', adatát ld. a III/C fejezet 2. alatt), **Hideg-víz* (< *Hideg-víz vápája,* adatát ld. a III/C fejezet 3. alatt), **Kis-Csorgó* (< *Kis-Csorgó-szőlőcske,* uo.), **Kis-Halvány* (*Kis-Halvány palaja,* 1669, 1671: *Kis halvan palaja,* Sz. 508), **Kis-Konyha* (< *Kis-Konyha köze,* a III/C fejezet 3. alatt), **Köles-ér* (< *Köles-éri-rét,* uo.), **Köves-patak* (< *Kövespatak,* 1690: *Kövespatak,* prat., Sz. 274), **Mély-ér* (< *Sásas-Mély-ér,* uo.), **Régi-Tisza* (< *Régi-Tisza-járás,* adatát ld. a III/C fejezet 3. alatt), **Sás-ér* (< *Sás-ér* 'határnév', uo.), **Száraz-patak* (< *Szárazpatak,* adatát ld. III/C fejezet 3. alatt).

[43] A helynév funkcionális-szemantikai jegye utalhat a termény behordására szolgáló út árkára, ill. olyan vízelvezető csatornára, amelynek medre hordalékkal telített.

A birtokos jelzős szerkezetű nevek kisebb része (14%-a) jelöletlen: *Al-híd-kátyú* (1476: *Alhydkathyo,* OklSz. 377), *Csal-patak* (1377: *Csalpatak,* F. 9/5: 175), *Kakas-ér* (1698: *Kokas er,* Sz. 341), *Tó-ág* (1637: *To agh,* Sz. 414), *Ökör-fő* (1319: *Vkurfeu,* Z. 1: 164) és a felvett **Szányó-patak* (< *Szányópatak* határnév, adatait ld. a III/C fejezet 3. alatt) víznév.

b) A birtokos szintagmák nagy többsége (86%-a) jelölt szerkezetben fordul elő: *Akolna folyókája* (1655: *Akoma folyokaja,* Sz. 504), *Andocs pataka* (1319: *Anduchpotaka,* Sz. 406), *Balog pataka* (1645: *Balogh Pataka,* Sz. 492), *Csákány-ége(r) foka* (1295: *Chakanegefoka,* ÁÚO. 5: 136), *Csákányné foka* (1551: *Chakannefoka,* Sz. 344), *Csalános folyókája* (1620 k.: *Czionalos foljokaja,* Sz. 510), *Csantó foka* (1410–20 k.: *Chantofoka,* Sz. 541), *Csecsegő pataka* (1570 k.: *Chec zege pataka,* Sz. 413), *Cser folyása* (1476: *Cher folyasa,* OklSz. 256), *Csobak pataka* (1714: *Csobok patakja,* Sz. 542), *Csontos pataka* (1620 k.: *Cziontos pataka,* Sz. 510), *Dobonya pataka* (1628: *Dobonioa pataka,* Sz. 467), *Egyház pataka* (1570: *Egyhaz Pataka,* Sz. 455), *Halastó folyókája* (1620 k.: *Halasto folyokaia,* Sz. 509), *Határ pataka* (1551: Altalpathak alias *Hatharpathaka,* Sz. 344), *Hideg-forrás pataka* (1584: *Hidegh forras pathaka* aliter Thekeres pathaka, Sz. 495), *Hollós pataka* (1357: *Hullospataka,* DL. 38170), *Hosszú-láz pataka* (1379: *Huzyulaz pataka,* Sz. 521), *Jászol pataka* (1570: *Jazolpataka,* Sz. 456), *Kátyú-vég pataka* (1662: *Katyo végh pataka,* Sz. 341), *Kenderáztató patakja* (1620 k.: *Kender aztato patakia,* Sz. 510), *Kovács pataka* (1701: *Kovacs Pataka,* Sz. 374), *Kökényes(d) pataka* (1451: *Kukenyespathaka,* Sz. 290; 1451: *Kwkenyesdpathaka,* Károlyi 2: 290), *Köves pataka* (1411: *Keöuespataka,* Zs. 3: 497), *Kuncsul pataka* (adatát ld. a III/D fejezet 1. pont alatt), *Pap ága* (1462: *Papaga,* Sz. 373), *Pap halványa* (1754: *Pap halványa,* Sz. 305), *Pongocs foka* (1319: *punguchfuka,* Z. 1: 164), *Rafajn-lugas pataka* (1341: *Rofayunlugaspathaka,* DL. 70998), *Szele pataka* (1627: *Szelepathaka,* Sz. 467), *Szennyes folyókája* (1620 k.: *Szennies foliokaja,* Sz. 510), *Szomoga folyása* (1479: *Czomogafolyasa,* DL. 70990), *Teknős folyása* (1580–90 k.: *Tekenos foliasa,* Sz. 508), *Telek-tó pataka* (1512: *Thelektho pathaka,* Sz. 521), **Ölyves székespataka* (< *Ölyves székespataka* 'völgynév', adatát ld. a III/C fejezet 3. alatt).

Kiemelhető, hogy a jelölt birtokos jelzős víznevek egyik rétege ún. formális birtokviszonyt mutat, ui. a névszerkezet arra utal, hogy egy elsődleges alapnévi vízrajzi név másodlagosan egészült ki fajtajelölő köznévvel (pl. *Verbőc pataka, Hódos pataka, Turc pataka, Ilonok pataka, Szalva pataka* stb.). Az ilyen funkciótlan grammatikai formák gyakori megjelenésére a magyar folyóvíznevek elemzése során több kutató is rámutatott (vö. TÓTH V. 2003: 91, 94, GYŐRFFY 2004: 136, PÓCZOS 2004: 111), néhány esetben talán oklevélírói gyakorlatra is gondolhatunk (vö. HOFFMANN 2003b: 670, l. még 667–8). Valós birtokviszonyt fejeznek ki

többféle szemantikai tartalommal a *Kovács pataka, Szele pataka, Dobonya pataka, Halastó folyókája, Teknős folyása* stb. nevek.

c) Egy mennyiségjelzős víznév is található az anyagban (1%): *Két-Csenge* (1295: *Kethchenge,* Károlyi 1: 22).

1.3.5. A megye névanyagában 26%-nyi szerkezeti változással alakult folyóvíznevet találunk.

a) A már meglévő víznév gyakran egészült ki[44] másodlagosan *patak(a), viz(e)* névrésszel (21%): *Akolna-patak* (1698: *Akona patak,* Sz. 517), *Atak-patak* (1627: *Atak Patak,* Sz. 465), *Batár vize* (1334: *Bakarvize,* F. 8/3: 751), *Beberke vize* (1336/1342: *Beberkewyze,* Sz. 426), *Bisztra-patak* (1639: Sebes Patak alias *Boztrin [?] patak,* Sz. 461), *Borzs(o)va vize* (1351: *Borsuauize,* DL. 70629), *Csortos pataka* (1424: *Chortospataka,* DL. 38245), *Éger pataka* (1356: *Egerpataka,* Sz. 326) ~ *Egres-patak* (1372: *Egrespatak,* Sz. 323), *Görgő pataka* (1637: *Geörgeő Pataka,* Sz. 412), *Hódos pataka* (1341: *Huduspathaka,* DL. 70998), *Hódos vize* (1604: *Hodos vize,* Sz. 532), *Ilonok pataka* (1357: *Ilulnukpataka,* DL. 38170), *Iza vize* (1351: *Izauize,* DL. 70629), *Kis-Tisza-árok* (1772/Más.: *Kis Tisza arok,* Sz. 538), *Palád vize* (1319: *Paladvize,* lac., AOklt. 5: 201, Sz. 351), *Preko pataka* (1549: *Prekopataka,* Sz. 460), *Pusztinca vize* (1336/1342: *Puztinchawyze,* Sz. 426), *Rekettyés pataka* (1357: *Rakathyespataka,* alio nomine Kunchulpataka, DL. 38170), *Sárad-patak* (1359: *Sardpatak,* A. 7: 536), *Szalva pataka* (1357/1399: *Zaluapataka,* DL. 70702), *Szalva vize* (1336/1342: *Zalvawyze,* Sz. 426), *Szemerdek pataka* (1550–60 k.: *Szeomeordeok pataka,* Sz. 508), *Szemerdek vize* (1336/1342: *Zumurdukwyze,* Sz. 425), *Szilestyei pataka* (1659: *Szilestyey patakja,* Sz. 461), *Szukova-patak* (1667: *Szukova patak,* Sz. 461), *Tekeres pataka* (1584: Hidegh forras pathaka aliter *Thekeres pathaka,* Sz. 495) ~ *Tekeres-patak* (1584: *Thekeres Patak aliter Batharch,* Sz. 495), *Tisza vize* (1336/1342: *Tyzawyze,* Sz. 425), *Túr vize* (1499/1805: *Túrvize,* Szirmay 156), *Turc pataka* (1341: *Thuruchpathaka,* DL. 70998), *Vedere pataka* (1410–20 k.: *Vedere pathaka,* Sz. 541), *Verbőc pataka* (1336/1342: *Werbeuchpataka,* Sz. 426), **Berenás-patak* (< *Berenás-patak mocsara,* adatát ld. a III/C fejezet 3. alatt).

b) A kétrészes nevek között viszonylag ritka a redukcióval keletkezett nevek aránya (4%), talán így jött létre a *Csecseg-patak* (< *Csecsegő pataka;* 1620 k.: *Czeczegh patagh,* Sz. 413),

[44] A vízneveknél csupán a fajtajelölő névrészekkel való kiegészülésre találunk gazdag adatsort, annak ellenére, hogy a szakirodalomban a magyar településnév-réteg előtaggal történő másodlagos kiegészülésről szólnak (ehhez ld. III/C fejezet 2.3.5. alatt a kiegészülés lábjegyzetében írtakat). A két névfajta között e névfejlődés megléte vagy hiánya (az előtaggal történő kiegészülés) az objektumfajták eltérő sajátosságain túl részben talán a folyóvíz- és településnevek történeti adatainak a különböző értelmezéséből is eredhet. A településnévnél a nevek kontinuitása és az egyértelműbb azonosítás (rendszerint ma is megtalálhatók változatlan vagy változott [mikronévi] funkcióban) alapján jobban értékelhetők a történeti nevek és azok változatai. A víznevek történeti adatainak értékelésére ellenben kevesebb fogódzónk van (sok esetben a név nem is maradt fennt a későbbi időszakban).

Cser-folyás (< *Cser folyása;* 1478: *Cherfolyas* aliter Hozywcheer, Sz. 352), *Sár-patak* (< *Sárd-patak;* 1390: *Saarpatak,* Sz. 428), *Szalva-patak* (< *Szalva pataka;* 1463: *Zolwa patak,* DL. 45070), *Vedre-patak* (< *Vedere pataka;* 1755: *Vedre patak,* Sz. 541), *Verbőc-patak* (< *Verbőc pataka;* 1359: *Weruechpatak,* A. 7: 537).

c) Bővüléssel alakulhattak (1%) a *Kőris pataka* (< *Kőris-patak;* 1627: *Keöreös Pathaka,* Sz. 467), *Sárad pataka* (< *Sárad-patak;* 1359/1371: *Sardpataka*, Sz. 428) folyóvíznevek.

keletkezési típus	**arányok**	
szintagm. szerk.	108	68%
redukció	6	4%
kiegészülés	33	21%
bővülés	2	1%
bizonytalanul elemezhető	6	4%
kategorizálhatatlan	2	1%
egy- és kétrészes is lehet	2	1%
összesen	159	100%

10. táblázat. *Ugocsa megye kétrészes magyar folyóvízneveinek keletkezéstörténeti megoszlása.*

A fentieket összegezve a következőket állapíthatjuk meg: a magyar eredetű folyóvíznevek létrehozásában három keletkezéstörténeti kategóriához köthető a nevek 77%-a (lásd a 11. táblázatban szürkével kiemelve), a szintagmatikus szerkesztéshez, a morfematikus szerkesztéshez és a kiegészüléshez. A szintagmatikus szerkesztés a víznevek felét teremtette meg a megyében a vizsgált időszak egészében. A századonkénti bemutatás is a folyamatos dominanciáját mutatja, már a legkorábbi, 13. sz.-i névanyagban is a neveknek harmadát alkották ilyen módon. A morfematikus szerkesztés a 13. sz.-ban még az előbbi kategóriával azonos megterheltséget jelez, de a későbbi századokban a visszaszorulás ellenére váltakozva ugyan, de a nevek egy jelentős részét képezték így. A képzés kezdeti intenzív volta és folyamatos aktív névalkotó szerepe tágabb összefüggésekkel is magyarázható. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye névkincsét vizsgálva a víznevek keletkezésében kiemelkedő szerepet mutató helynévképzés hatását is bemutatja a 11. sz.-tól a 14. sz.-ig.[45] A nálam adathiányos legkorábbi korszakban is nála a képzés már gyakori típus: a 11. sz.-ban 22%, a 12. sz.-ban 18% víznevet hoztak létre morfematikus szerkesztéssel. A 13. sz.-i ugocsai folyóvíznév-

[45] TÓTH VALÉRIA munkájának áttekintő fejezetében a két vármegye helynévkincsében a főbb objektumfajták (település-, víz- és határnevek) keletkezéstörténetéből a képzés, metonímia és névátvétel jelensége századonkénti bontásban szerepel

képzési arány az Abaúj és Bars vármegye névanyagában mért arányokat (ott 20%) jóval meghaladja. TÓTH VALÉRIA víznévanyagában ez a 14. sz.-ra 14%-ra módosul (2001a: 219–20). A helynévképzés vélhetően az általános nyelvfejlődési tendenciákkal összhangban a vizsgált kor legkorábbi két századában volt a legaktívabb névalakító eljárásmód. A táblázatból arra is fény derül, hogy a metonímia alig-alig hozott létre víznevet a megyében, de más területen sem láthatunk mást már az ugocsai időszaknál korábbról sem: Abaúj és Bars anyagában a 11–12. sz.-ban nincs adat e folyamatra, s a 13–14. sz.-ban is csak elvétve akad (3%). Úgy látszik, hogy a metonímia a magyar folyóvíznevek létrehozásában nem jellemző névadási mód általában sem. Ezen kívül még a jelentéshasadás tűnik markáns névadási módnak a 13. és a 18. sz.-ban, és a közbülső időszakban is folytonos jelenlétét tapasztaljuk.

Érdemes arra is figyelmet fordítani, hogy a szerkezeti változás a legkorábbi időszakban nem mutatható ki az elemzett objektumfajtánál, ezt talán azzal magyarázhatjuk, hogy ez a korszak a magyar folyóvíznevek keletkezésének időszaka Ugocsában, s ekkor még nem a változás, hanem a névalkotás a jellemző irány. Viszont a 14. sz.-tól a kiegészülés a meglévő folyóvíznevek alakszerkezetét átalakította. Jellemző folyamatként tárgyaltuk az idegen eredetű víznévi elemeknek a magyar nyelvbe való beillesztését pl. fajtajelölő utótaggal (*Beberke* > *Beberke vize*, ami többnyire funkciótlan birtokos szerkezetet generált). E névfejlődési minták nagy száma a magyar névmodellek hatásával magyarázható, ui. a megye névanyagában a meglévő és az újonnan születő neveket a magyar névadásban gyakori minták alapján szerkesztették (így az addig egyrészes folyóvízneveket is kiegészítették más névstruktúrát teremtve ezzel, ehhez lásd még az M+F minta megjelenését is!). A szerkezeti változás egyéb esetei — jól láthatóan — nem vettek nagyobb mértékben részt a víznevek alakulásában.

típus	szint.	morf.	met.	jelhas.	ell.	kieg.	red.	bőv.	biz.-kat.	össz.
1200–1300	4 **33%**	4 **33%**	—	3 **25%**	—	—	—	—	1 **9%**	12
1301–1400	24 **39%**	10 **16%**	1 **2%**	1 **2%**	—	17 **28%**	2 **3%**	2 **3%**	4 **7%**	61
1401–1500	19 **51%**	3 **8%**	—	5 **14%**	—	3 **8%**	2 **5%**	—	5 **14%**	37
1501–1600	15 **50%**	5 **17%**	2 **7%**	3 **10%**	—	4 **13%**	—	—	1 **3%**	30
1601–1700	40 **63%**	5 **8%**	—	4 **6%**	2 **3%**	7 **11%**	1 **1,5%**	1 **1,5%**	4 **6%**	64
1701–1772	6 **37%**	2 **13%**	—	3 **18%**	—	2 **13%**	1 **6%**	—	2 **13%**	16
összesen	**108 49%**	**29 13%**	**3 1%**	**19 9%**	**2 1%**	**33 15%**	**6 3%**	**3 1%**	**17 8%**	**220 100%**

11. táblázat. *A keletkezéstörténeti kategóriák megoszlása az ó- és a középmagyar korban Ugocsa megye magyar folyóvízneveiben.*

(2001a: 219). Ez kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy térben és időben is láttassuk a tendenciák hatását az adott névfajta keletkezési jellemzőiben.

2. Településnevek

2.1. A megye magyar eredetű településnév-rétegében az egy- és kétrészes nevek aránya fokozatosan változik a vizsgált kor egészében (12. táblázat). A 13. sz.-ban még a nevek több mint kétharmadát az egyrészesség jellemzi, viszont a következő időintervallumban a névszerkezeti modellek kiegyenlítődnek. Az ekkor feltűnő nevek körülbelül fele-fele arányban egy- és kétrészes szerkezetűek. A 15. sz.-tól ez a változási folyamat felerősödik: az egyrészes településnevek aránya folyamatosan csökken, s a középmagyar kor utolsó szakaszában (1701–1772) már nincs képviselve e modell az újonnan keletkező nevek között a névfajtában. Ezzel összefüggésben Ugocsában a kétrészes nevek fokozatos gyarapodása tapasztalható a 15. sz.-tól. A 15–16. sz.-ban a neveknek több mint kétharmadát alkották e mintára, a 17. sz.-ban közel száz százalékát. Az utolsó szakaszban keletkezett 5 név mindegyike is e típust képviseli.

idő	**egyrészes név**		**kétrészes név**		**összesen 100%**
1200–1300	23	**33%**	10	**10%**	**70% : 30%**
1301–1400	31	**45%**	30	**31%**	**51% : 49%**
1401–1500	10	**15%**	30	**31%**	**25% : 75%**
1501–1600	4	**6%**	10	**10%**	**29% : 71%**
1601–1700	1	**1%**	13	**13%**	**7% : 93%**
1701–1772	—	**0%**	5	**5%**	**0% : 100%**
összesen	69	**100%**	98	**100%**	**41% : 59%**

12. táblázat. *Ugocsa vármegye magyar településneveinek szerkezeti megoszlása az ó- és a középmagyar korban.*

Látható, hogy a szerkezeti típusok aránybeli módosulását tekintve a korai ómagyar kor meghatározó időszak. Egy korábbi dolgozatomban részletesen bemutattam Ugocsa megye korai ómagyar kori településneveinek szerkezeti típusait (KOCÁN 2006b), aminek eredményeit érdemes itt felidézni. A megye korai ómagyar kori településneveit e korábbi vizsgálatomban nem nyelvi eredetbeli rétegenként elemeztem, de mégis tanulságos az aránybeli megterheltséget összegezni. Azt láthatjuk, hogy a kétrészes nevek aránya jelentősen nőtt a megye településneveinek sorában: míg a 13. sz. első felében 80 : 20%-os a megoszlásuk, addig a 14. sz. első felére ez 53 : 47%-ra módosult. Az egyrészes nevek dominanciája a tárgyalt időszak egészében megmaradt, habár egyre inkább az egy- és kétrészes nevek kiegyenlítődése figyelhető meg (i. m. 73). Ennek az elemzésnek a keretein belül még azt is bemutattam, hogy mit tapasztalhatunk, ha az Ugocsában kimutatott névszerkezeti típusok arányát összevetjük a más vármegyék korai ómagyar kori rendszerében tapasztalt arányokkal. Az összevetett névrendszerek szerkezeti típusai az adott időszakban nagyon hasonló képet tárnak elénk (ennek részletes leírását ld. KOCÁN 2006b: 74–5).

A fentiekből kiindulva tanulságos lehet annak a bemutatása is, hogy a korai ómagyar kori és azt követő időszakban az ugocsai magyar településnév-réteg változásának tendenciái más megye településnév-anyagában elvégzett hasonló szempontú elemzéssel összevetve milyen irányú folyamatokat mutatnak. A párhuzamba állításra kiváló alapot biztosít RÁCZ ANITA azon elemzése, amelyben a régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti-névtani vizsgálatát végezte el (2005). Igaz, a szerző nem nyelvi rétegek mentén tárgyalja az adott névfajtát, viszont a 895–1600-ig terjedő időszakból veszi számba a rendelkezésre álló településnévi adatokat. Így a bihari és az ugocsai minta összességében térben és időben kitágítja a névszerkezeti típus áttekintését. A 13. táblázat szemlélteti a két megyében tapasztalt aránybeli módosulásokat.[46]

idő	**egyrészes név**		**kétrészes név**		**összesen 100%**	
	Bihar	Ugocsa	Bihar	Ugocsa	Bihar	Ugocsa
895–1100	0,3%	—	0,3%	—	60% : 40%	—
1101–1200	2%	—	—	—	100% : 0%	—
1200–1300	41%	33%	9%	10%	87% : 13%	70% : 30%
1301–1400	27%	45%	25%	31%	62% : 38%	51% : 49%
1401–1500	14%	15%	31%	31%	41% : 59%	25% : 75%
1501–1600	16%	6%	34%	10%	41% : 59%	29% : 71%
1601–1700	—	1%	—	13%	—	7% : 93%
1701–1772	—	0%	—	5%	—	0% : 100%
összesen	60%	41%	40%	59%	60% : 40%	41% : 59%

13. táblázat. *Bihar megye településneveinek és Ugocsa megye magyar településneveinek szerkezeti megoszlása az ó- és a középmagyar korban.*

A magyar településneveknél kimutatott névszerkezeti típusok térbeli és időbeli összevetése Bihar vármegye névanyagával az alábbiakat mutatja. Bihar vármegye korai megtelepülésére utal az, hogy 1200-ig több mint egy tucat településnévi adatot ismerünk, s itt az egyrészesség a jellemző (vö. még RÁCZ 2005: 167). Ezzel ellentétben Ugocsa kései megtelepüléséről vall az, hogy 1200-ig nem ismerünk településnévi adatot a területről. RÁCZ ANITA a 13. sz.-ban az egyrészesség nagyobb megterheltségét mutatta ki, s az is kivehető dolgozatából, hogy e névszerkezet még a 15. sz.-ban is meghatározó, amikor már Ugocsában a kétrészes névtípus erőteljes használata jelentkezik. Az, hogy az egyrészes nevek dominanciáját megszüntető új névszerkezet nagyobb arányban már korábban jelentkezik Ugocsában, talán a megye kései megtelepülésével állhat összhangban. A 15–16. sz.-ban Biharban és Ugocsában is a kétrészes névstruktúra a döntő többségű, de eltérő arányban.

[46] Itt érdemes ismét hangsúlyozni, hogy a két vizsgálat között az eltérő megközelítésből adódóan nyilván nem kapunk teljesen azonos szemléleten alapuló képet a fennmaradt településnevek szerkezetéről, mivel a nálam elkülönített szláv, román

A korábbi mintavételekkel összhangban (vö. KOCÁN 2006b) az egybevetésből annyi jól kirajzolódik, hogy a vizsgált kor elején — a korai ómagyar korban — „a kétrészes nevek »divatja« fokozatosan erősödik” (TÓTH V. 2001a: 157), s a kései ómagyar kortól a középmagyar koron át már a kétrészes névstruktúra volt a meghatározó az újonnan létrejött neveknél. A korai megtelepülésű Bihar megyében kiegyensúlyozottabb arányokat láthatunk, míg a kései megtelepülésű Ugocsában a kései névszerkezeti típusok dominanciája vehető ki.

2.2. A következőkben a magyar eredetű településnév-réteg bemutatását a **funkcionális-szemantikai elemzéssel** folytatom, az egy- és kétrészes nevekben előforduló fajtajelölő, megnevező és sajátosságot kifejező funkciók bemutatásával.

2.2.1. A névrész megjelöli a település fajtáját

A helyenevekben szereplő fajtajelölő szerepű névrészről már szóltam a magyar eredetű vízneveknél (ld. III/C fejezet 1. pont alatt). Ez a szemantikai funkció egyrészes településneveknél igen ritka, Ugocsa nevei között ilyet nem is találunk.

A helyfajtát jelölő földrajzi köznevek kétrészes helynevek második névrészeként, sajátosságot kifejező és megnevező szerepű előtaghoz kapcsolódva jelentkeznek, tehát az alábbiakban az S+F (23%) és az M+F (7%)[47] struktúrájú nevek alaprészét vizsgálom a jellemző helyfajták szerint.

A településneveket, a településrészeket, a lakott területeket jelölő földrajzi köznevek között az adatok a ***falu ~ falva*** változatú lexéma abszolút többségét mutatják. A vizsgált időszakon belül a 14–15. században tűnik fel nagyobb számban, de ezt megelőző és követő időszakban is folyamatosan produktív névrész. A birtokos személyjeles *falva* formában szerepel gyakrabban: itt említhetők az S+F szerkezetű *Ákosfalva, Andrásfalva, Csatófalva, Farkasfalva, Gyakfalva, Karácsfalva ~ Karácsonfalva, Mátyfalva, Nevetlenfalva, Öszödfalva,* (a megye nyugati és középső részén lévő) két *Péterfalva, Tivadarfalva,* valamint az M+F[48] mintájú *Batárfalva, Csepefalva, Csomafalva, Forgolányfalva, Szászfalva* nevek. A *falu*-val szerkesztették a *Farkasfalu, Karácsonfalu, Mátyfalu, Nevetlenfalu, Oláhfalu, Öszödfalu, Tivadarfalu* és a három *Újfalu* (az egyik pontosan nem lokalizálható, valahol Terebes és Veresmart között lehetett, a másik a megye északnyugati részen, és a harmadik pedig a keleti határvidékre lokalizálható) (S+F) településneveket. *Szászfalu* és *Csedregfalu* (M+F) is ide sorolhatók utótagjuk alapján.

és ismeretlen névrétegnél tárgyalt nevek (az összes névnek a 13,5%-a) az egyrészes nevek megterheltségét növelik, és ezt a 13. táblázat neveinek számarányai nem mutatják.

[47] A funkcionális névszerkezeti típusokat alább a 15. táblázatban összegzem.

[48] E szerkezeti típus részletes elemzését lásd a magyar településnevek keletkezéstörténeti fejezetében a kiegészülés eseteinél (2.3.5. pont alatt).

Emellett jelentős még a ***telek*** földrajzi köznévi utótaggal szerkesztett településnevek száma: a *Batártelek, Szénamezőtelke* M+F szerkezetű neveken túl az *Izsótelke, Nyírtelek ~ Nyíritelek, Tornatelek ~ Tornaitelke* (S+F) nevek említhetők még.

Közel hasonló arányban vannak képviselve a ***háza*** földrajzi köznévvel alkotott helységnevek is a megyében: *Bekeháza, Benedekháza, Csatóháza, Gődényháza, Gyakháza, Tekeháza* (S+F).

Az S+F mintájú *[Halászföld] ~ Halászfölde* és az M+F szerkezetű *Izsófölde* nevek a ***föld*** alapésszel létrehozott nevek számát gazdagítják.

Egy-egy adattal vannak képviselve a ***hely*** (*Újhely*), a ***lak*** (*Újlak*) és a ***puszta*** (*Dobpuszta*) névrésszel alkotott helynevek. Az utóbbi M+F névtípus a települések pusztásodását jelezheti a fajtajelölő névrészével.

Az alábbi táblázat a fajtajelölő névrészek kronológiai megoszlását szemlélteti. A kimutatásból látható, hogy a 13–15. sz.-ig a fajtajelölő névrésszel ellátott nevek összességének a 86%-a jött létre, ez az időszak tartható a legprodultívabbnak a helyfajtára utaló köznévvel való szerkesztésben. A közbülső, 14. sz. mutatkozik a legtermékenyebbnek a F funkciójú névrészek szempontjából. Ez a tendencia a szakirodalomban másutt is jelzett irányokat mutatja. RÁCZ ANITA a bihari településnevek fajtajelölő alaptagjainak színesebb és szakaszonkénti kiegyensúlyozottabb megterheltségét írta le (2005: 163–4), de Biharban és Ugocsában is a *falu(va), telek(e)* és a *háza* a leggyakoribb helyfajtát jelölő lexéma (vö. i. h.).

földrajzi köznév	**1200–1300**	**1301–1400**	**1401–1500**	**1501–1600**	**1601–1700**	**1701–1772**	**össz.**
falu ~ falva	2	13	9	2	3	1	30
föld(e)	1	1	1				3
háza		4	2				6
hely		1					1
lak		1					1
puszta						1	1
telek ~ telke	3	3	1				7
összesen	**6**	**23**	**13**	**2**	**3**	**2**	49

14. táblázat. *A fajtajelölő földrajzi köznevek megoszlása Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori kétrészes magyar településneveiben.*

2.2.2. A névrész megnevezi magát a települést

Megnevező funkció (M) fejeződik ki az átvett nevekben, ezek mindig egyrészesek (HOFFMANN 1993: 47–8), ezeket az idegen eredetű névrétegnél tárgyalom (ld. III/B, D, E alatt). A jövevénynevek és a belső teremtésű nevek között átmenetet mutat az a névtípus, melyet korpuszomban az e g y r é s z e s *Dabolci* képvisel: ahol a 16. sz.-ból származó adatok

vélhetően szerkezeti változásra utalnak. Ha az adatok mögött valós névhasználat lehetett, akkor a szláv eredetű *Dabolc* helységnév másodlagosan bővült magyar *-i* formánssal.

A k é t r é s z e s nevek elő- és utótagja is betölthet megnevező funkciót, az így létrejött településnevek megnevező + fajtajelölő névrészekből (M+F — 7%) és valamely sajátosságot + megnevező funkciót (S+M — 29%) kifejező tagból állhatnak. E funkció megmutatja a névrendszer kialakulásának egy sajátos mozzanatát, amikor a már meglévő névalak beépül egy újonnan létrejövő alakulat szerkezetébe (TÓTH V. 2001a: 134). A vizsgált névanyagban ezeknek három jellegzetes esetét különíthetjük el.

Az S+M modellű településnevek között azt láthatjuk, hogy az utótagként szereplő alapnév lehet magyar eredetű, jövevénynév és ismeretlen vagy bizonytalan is. E típusba tartozik *Alsócsongova ~ Nagycsongova, Alsógérce ~ Nagygérce, Alsókaraszló ~ Nagykaraszló, Felsőcsongova ~ Szárazcsongova ~ Kiscsongova, Felsőgérce ~ Kisgérce, Felsőkaraszló ~ Kiskaraszló, Alsósárad, Felsősárad ~ Kissárad, Asszonyságszőlős ~ Nagyszőlős, Csarnatőújfalu ~ Oláhújfalu ~ Sósújfalu, Feketeardó 1., Feketeardó 2. ~ Szőlősardó ~ Szőlősvégardó ~ Szőlősvégiardó, Felszász, Magyarkomját, Magyarveresmart, Nagykomját ~ Oroszkomját, Nagyótarna ~ Nagytarna, Nagyszász ~ Ugocsaszász, Ilonokújfalu, Kétbábony, Kétkápolnamezeje ~ Kétkápolnamező, Kisandrásfalva, Kiskupány, Kistarna, Oroszveresmart, Tamásváralja, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Tőketerebes ~ Túriterebes ~ Túrterebes*.

Az M+F típusú településneveket a fentiek szerint osztályozhatjuk, így azt láthatjuk, hogy a megnevező szerepű névrész az előtagon *Csepefalva, Csomafalva, Dobpuszta, Forgolányfalva, Izsófölde, Szászfalu ~ Szászfalva, Szénamezőtelke* esetében magyar eredetű. Idegen eredetű előtaggal szerkesztett az M+F modellt képviselő *Batárfalva ~ Batártelek*. Emellett az ismeretlen, bizonytalan eredetű előtag alapján vélhetően itt tárgyalható a *Csedregfalu.*

A tárgyalt kétrészes S+M névszerkezetek vélhetően a településosztódás jelenségét szemléltetik. BÖLCSKEI ANDREA a magyar településnevek korrelációs rendszerét vizsgálva szól arról, hogy „egy korábban egységes szállásterület, település birtokmegosztás vagy széttelepülés, kirajzás folytán több részre szakadt” (2010: 18), így jellegzetesen e településnevek névadási „gyakorlatában” az egykori összetartozás emlékét úgy viselték magukon, hogy a helységek részben vagy egészében azonos nevet viseltek (i. h.). A szerző arra is rámutat, hogy a településosztódás (egységes falvak több részre bomlása) mögött természetes folyamat, a túlnépesedés is feltételezhető (i. m. 20, de ld. még 22). A kiemelt birtokmegosztás és túlnépesedés a középkori falunévrendszer alakításában jelentős szereppel bíró tényezők lehettek, de emellett az sem elhanyagolható, hogy olykor a „név szerint megkettőződött, megtöbbszöröződött falvak nem mindig voltak ténylegesen különálló

települések, sokszor csupán egy-egy összefüggő település részeit jelölték” a differenciáló jelzős ún. „álfalvak” (BÖLCSKEI 2010: 22).

2.2.3. A település sajátosságát kifejező névrészek

Az egyrészes helységnevek között a névrész kizárólagosan a helynek valamilyen külső dologhoz (élőlényhez, tárgyhoz, személyhez) való viszonyát fejezi ki.

Az ott lévő növényzetre utal a megye névanyagában *Almás, Hagymás, Komlós ~ Komlód, Nyír ~ Nyíri;* a falu templomára *Keresztúr.*

Gazdag névtípus a puszta személynevet tartalmazó helységneveké, amelynek motivációja esetleg többféleképpen is magyarázható (pl. birtokos, használó — az alábbi esetekben az előbbire gondolhatunk): *Bocskó, Bonya ?, Bökény, Csepe, Csoma(i), Dob(i), Fancsika, Forgolány, Gyula(i), Hetény, Izsó, Kérő, Kupány, Laskod, Rakasz, Salánk, Teke[háza], Tivadar, Ugocsa 1.* Az ott lévő emberek csoportjára is utal néhány településnév: a két *Ardó* (a királyi erdőóvók lakhelyét jelölte), *Ölyves* (talán foglalkozásnév), *Szőlős* (’szőlőműves’) és a *Szász(i)* településnév (népnévi névrésze a lakosság idegen voltára utal, ui. lakosai szász hospesek voltak).

Nagyobb csoportot alkotnak azon településnevek, amelyekben valamely más helyhez való viszonyítás fejeződik ki. A víz közelsége tükröződik a *Batarcs, Csarnató, Egres, Feketepatak ~ Patak 1., Karaszló, Kökényes ~ Kökényesd, Láp(i), Patak 2. ~ Szárazpatak ~ Szárazpataka, Sárad, Veléte* nevekben. Térszíni formához való viszonyt fejezhetnek ki a *Halmi, Széphegy, Váralja, Veresmart,* és vélhetően ide tartozik még a feltételezett **Kápolnamező* és *Veréce* (< m. *veréce ~ verőce* ’kis kapu’, FNESz. *Veréce*) is. Valamely megművelt területhez való lokális viszonyt jelez ki *Mező, Pázsit, Szénamező, Telek(i),* emellett *Szőlősvég* és Szászfalu vagylagos *Ugocsa* neve a közeli lakott terület közelségére mutat. Építményről *Akli, Királyháza, Sásvár, Tamásvára* kapta a nevét.

A kétrészes nevek körében az egyrészesekre nem jellemző névrészfunkciók is jelen vannak. A település méretére utaló szemantikai tartalom fejeződik ki a *Kisandrásfalva, Kiscsongova, Kisgérce, Kiskaraszló, Kiskupány, Kissárad, Kistarna, Nagygérce, Nagykaraszló, Nagykomját, Nagyótarna ~ Nagytarna, Nagyszász, Nagyszőlős* helynevekben, e nevek szerkezeti felépítése S+M struktúrájú.

A település melletti víz állapotára utal a *Szárazcsongova,* mely a 15. sz. első felében időszakosan felváltotta Felsőcsongovát. Az átmeneti névváltást természetföldrajzi tényezőkkel magyarázhatjuk, valószínűleg ebben az időszakban a Csong(o)va folyása (jelentősen) elapadt.

A település határában megtalálható jellegzetes anyagra utal a *Sósújfalu* településnév bővítményrésze. SZABÓ ISTVÁN szerint a 18. sz.-ban meginduló sóbányászat következtében kaphatta jelzőjét a korábbi Újfalu név (Sz. 475).

A növényvilágra utaló névadási motiváció jelentkezik a *Nyírtelek ~ Nyíritelek* nevekben.

A település korára utaló névrésszel találkozunk a három *Újfalu,* az *Újhely* és *Újlak* nevekben. Szemantikai tartalmuk a 'környezetéhez képest újabban megtelepült falu' jelentéssel írható le, ezzel talán szorosan összefügg, hogy a településnevek első adatai a tatárjárás utánról valók. E szemantikai tartalom S+F struktúrájú neveket hozott létre.

Kétbábony, Kétkápolnamező ~ Kétkápolnamezeje sajátosságot kifejező első névrésze összefoglaló szerepű lehetett, azonos utótaggal rendelkező helységnevek közös neve (vö. PÓCZOS 2001: 129).

A település birtokosára utalnak az *Ákosfalva, Andrásfalva, Asszonyságszőlős, Bekeháza ~ Tekeháza, Benedekháza, Csatófalva ~ Csatóháza, Farkasfalva ~ Farkasfalu, Gődényháza, Gyakháza ~ Gyakfalva, Izsótelke, Karácsonfalu ~ Karácsonfalva ~ Karácsfalva, Mátyfalva ~ Mátyfalu, Tamásváralja, Tivadarfalva ~ Tivadarfalu, Öszödfalu ~ Öszödfalva* és a két *Péterfalva* név bővítményrészei. E szemantikai kategória van Ugocsában a legnagyobb számban képviselve, ami összhangban van azzal, hogy ez általában is jellegzetes, gyakori névadási mód lehetett a korai időszakban (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 3, 15).

Az adott helyen élő emberek csoportját jelölik meg a következő nevek: *[Halászföld] ~ Halászfölde* a királyi halászok telepét jelölte; a településen élők etnikai megoszlására utal *Magyarkomját, Magyarveresmart, Oláhfalu, Oláhújfalu, Oroszkomját, Oroszveresmart.*

A *Tőketerebes* név bővítményrésze a hely kialakulására úgy utal, hogy olyan irtvány földterületre utal (Terebesnél), amelyen fatörzsek látszhattak (vö. FNESz. *Krasznaterebes*).

A település pontos helyére utaló névrészfunkció gyakori szemantikai kategória a vizsgált korpuszban. A közelben lévő vízről kapta nevét *Feketeardó, Ilonokújfalu, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Túrterebes ~ Túriterebes, Tornatelek ~ Tornaitelke,* ahol a víznév a kétrészes nevek első névrészében szerepel. A településnév más lakott területhez való közelséget fejez ki a *Csarnatőújfalu, Szőlősardó ~ Szőlősvégardó ~ Szőlősvégiardó* esetében.

A megye középső részén található *Feketeardó 2.* településnév jelzői előtagjának névadási motivációja nem tisztázott: feltételezhetően a hely pontos elhelyezkedésre utalhat. Ez a névadási motiváció hasonló szerkezetű nevekben jellemzőnek tűnik, számos helynévi analógia mutatja produktív voltát (vö. RÁCZ 2007: *Feketebátor,* FNESz. *Fekete-györös, Feketenyék, Feketetót* stb.). Ha az említett névanalógiákat figyelembe vesszük, akkor

vélhetően itt is valamilyen helynévi névrész szolgálhatott alapul a névváltozáshoz (ti. *Ardó* > *Feketeardó*). Ehhez lásd például a későbbiekből a szomszédos Szőlős határában említett *Fekete-hegy* és *Csernő-kő-szőlő* helyneveket.

A településnév viszonyított helyzetére utal az *Alsócsongova, Alsógérce, Alsókaraszló, Alsósárad, Felsőcsongova, Felsőgérce, Felsőkaraszló, Felsősárad, Felszász, Nagycsongova* nevek első névrésze.

Ugocsaszász S+M struktúrájú nevében a megyenév előzményeként szolgáló egykori településre történik utalás a bővítményrészben.

Egyéb tulajdonságra utal a névváltás folyamatát mutató *Nevetlenfalu ~ Nevetlenfalva* (eufemisztikus) névforma, amely a *Gyakháza ~ Gyakfalva* névalakokat váltotta fel.

2.2.4. Bizonytalanul elemezhető névrészek

A *Bábony* helységnevet említhetjük a kétféleképpen elemezhető településnevek sorában. Ugocsa déli részén a korai ómagyar kortól *Bábony* 'település' (1261/1350: *Babun*, Z. 1: 11) és *Bábony* 'hegy' (1319: *Babun*, AOklt. 5: 181) ismeretes. A településnév korábbi adatolása esetleg csak a névtípus oklevélbeli szerepéből adódhat, s így a több mint fél évszázaddal későbbről származó hegynév akár korábbi időszakra is visszavezethető lehet. Az adatok formális kronológiai viszonya alapján a településnév lehet az elsődleges. KISS LAJOS puszta személynévből keletkezett magyar névadással magyarázza a település nevét (FNESz. *Kisbábony*, de ehhez ld. még KNIEZSA 1943–4/2001: 117, 169), sőt a többi *Bábony* típusú nevet is; vö. 1211: *Babun* szn. (ÁSz. 79). A mikronév két adattal van képviselve a korai ómagyar korból (a későbbi időszakban is csak elvétve adatolt, többször valamilyen másodlagos név alaptagjaként), amely keletkezhetett másodlagosan is (metonímiával a településnévből), de a megye névanyagában megmutatkozó rendszertani kapcsolatokat figyelembe véve esetleg a fordított irányú névfejlődést is valószínűsíthetjük. A hegynevek körében tipikus személynév > hegynév átvitelen keresztül (vö. RESZEGI 2008: 120–2) a *Bábony* 'hegynév' > *Bábony* 'település' tendenciára is gondolhatunk; ehhez lásd a megye északkeleti részén lévő korai ómagyar kori *Dabolc* 'hegynév' > *Dabolc* 'település' átvonódását, valamint a földrajzilag közeli *Gérce* 'vár' > *Gérce* 'település' nevének eredetét.

2.2.5. Az alábbi összegző táblázat (15. táblázat) a funkcionális névszerkezeti típusok megterheltségét mutatja. A helységneveknél a fajtajelölő (F) és a megnevező (M) névrészfunkció összeségében hasonló arányokban jelentkezik. Egyrészes fajtajelölő funkciójú neveket nem találunk a névanyagban, de a kétrészes nevek alkotásában jelentős szerephez jutnak: az S+F és M+F szerkezetű nevek összességében a nevek 30%-át teszik ki. Míg a

megnevező névrészek az egyrészeseknél elenyésző számban vannak képviselve, addig az M+F és S+M szerkezetű nevek 36,5%-ot mutatnak a vizsgált korpusz egészében. A sajátosságot (S) kifejező névrész abszolút produktivitására utal az, hogy míg az egyrészes nevek közel felét szerkesztették e módon, addig az összes helységnév 92%-át valamilyen S funkciójú (elő)taggal alkották. E típus megterheltsége azt mutatja, hogy a településnévadásban (az S mellett az F funkcióban is kifejeződően) erőteljes szerepet kap a leírás.

névmodellek	**arányok**	
F	—	**0%**
S	67	**40%**
M	1	**0,5%**
S+F	38	**23%**
M+F	11	**7%**
S+M	49	**29%**
bizonytalanul elemezhető egyrészes	1	**0,5%**
összesen	167	**100%**

15. táblázat. *Ugocsa vármegye egy- és kétrészes magyar településneveinek funkcionális-szemantikai* szerkezeti *megoszlása.*

2.3. A **keletkezéstörténeti vizsgálat** során az alábbi kategóriák jelennek meg az egyrészes településnevekben: morfematikai szerkesztés, jelentésbeli névalkotás, szintagmatikus szerkesztés és szerkezeti változás. (A keletkezéstörténeti leíráshoz lásd a magyar eredetű víznevek szakaszát a III/C 1.3. pont alatt.)

2.3.1. A településnevek között találunk morfematikai szerkesztéssel alkotott neveket. Ugocsa megye régi településnevei között két helynévképző névalkotó szerepe emelhető ki (ehhez ld. még PÓCZOS 2001: 147), így az egyrészes nevek 9%-a jött létre. A valamivel való ellátottságot kifejező *-s* formánssal (BÉNYEI 2012: 94–101)[49] alakult az *Almás* (1319: *Almas,* AOklt. 5: 201), *Hagymás* (1375: *Hagmas,* DL. 72387), *Komlós* (1378: *Komlyos,* Sz. 399); az eredeti birtoklást jelentő funkcióját elvesztő helynévképző szerepű *-i* toldalékkal (vö. BÉNYEI 2010: 82–3, UŐ. 2012: 82–3) az építményt megnevező *Akli* (1323: *Okly,* AOklt. 7: 101), és a környező térszínformára utaló *Halmi* (1215/1805: *Holmi,* Szirmay 158), és a megművelt területet jelölő *Teleki* (1378: *de Thelky,* ComMarmUg. 168).

2.3.2. A megye településnév-anyagában meghatározó a jelentésbeli névalkotással keletkezett egyrészes nevek három altípusa. Jelentésbővüléssel, metaforikus és metonimikus névadással az összes egyrészes névnek jóval több mint a fele jött létre (62%). A névadók a jelentésbeli névalkotás kategóriájába tartozó nevek létrehozásakor a „nyelv meglévő belső

elemkészletét oly módon használják fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg" (HOFFMANN 1993: 91–2).

2.3.2.1. A 15. sz. első felében Szászfalu névpárjaként az adokban *Ugocsa 2*. (1430: Sazfalua alio nomine *Bgotha,* DL. 70858) többször is előfordul. A nyelvi kettőség hátterében a puszta személynévi eredetű helységnév szerepének változása állhatott. A korai ómagyar kori *Ugocsa 1*. 'település Szászfalu határában' településnév neve átvonódhatott a vele szomszédos településre. HOFFMANN ISTVÁN a jelentésbővülés és -szűkülés folyamatát a következőképpen határozza meg: „azt a névalkotási folyamatot nevezem, amelynek során egy helynévnek a meglévő mellé újabb jelentése is kialakul, s ezek azonos fogalmi osztályba tartozó denotátumokra vonatkoznak" (1993: 99). A fenti adat, azaz a megye névadó településének lokális viszonyára utaló esete a jelentésbővülésre szolgáltat egyetlen példát (1,5%).

2.3.2.2. Szintén egyetlen példája van a metaforikus névadásnak: *Veréce* (1355: *Vereche,* DL. 70634). KISS LAJOS szerint a településnév a m. népnyelvi *veréce ~ verőce* 'kis kapu' (EWUng. *verőce,* MTsz. 2523) fn.-ből keletkezett. A névadást a földrajzi helyzettel magyarázza, ui. a település ott fekszik, ahol a Tisza a hegyekből az Alföldre kilép (FNESz. *Veréce*).

2.3.2.3. Jellegzetes kategória viszont a névanyagban a metonimikus névalkotással keletkezett nevek csoportja (59%).[50] HOFFMANN ISTVÁN a közszavak leírásában használt fogalomnak, a metonímiának a névalkotási folyamatban is meghatározó szerepet tulajdonít (1993: 103).

a) Az ugocsai településnevek alakulásában a 'hely → a település, ahol ez található' kategória alábbi metonimikus névalkotási módjai emelhetők ki:

A 'folyó → település' névátviteli formával több név is keletkezett. A folyók, patakok (vagy egyes részeik) gyakran szolgálnak a névadás alapjául a mellette épült település nevében. Ide sorolható az egyrészes alapnévből keletkezett *Batarcs* (1378: *Bathorcz,* DL. 26566), *Egres* (1284: *Egrus,* RegArp. 2/2–3: 334), *Kökényes* (1274: *Kukynus,* ÁÚO. 12: 106), *Sárad* (1351: *Sard,* DL. 38161), *Veléte* (1280: *Veléthe,* F. 5/3: 72) és a kétrészes alapnévre visszavezethető *Feketepatak* (1260: *Feketepotok,* ÁÚO. 7: 538), *Szárazpatak* (*1425: *Zarazpatak,* Sz. 477) nevek.

[49] A szerző munkájában a képző körüli bizonytalanságokat is hangsúlyozza, mivel sok esetben nem ítélhető meg pontosan a formáns helynévképzői szerepe.

[50] Talán ennél is erőteljesebb tendenciaként értékelhetnénk a metonimikus névadást, ha az ismeretlen-bizonytalan eredetű névrétegbe sorolt nevek jó részének eredetéről pontosabb ismeretünk lenne (ehhez lásd a III/F alatt írottakat).

Az ’épület → település’ névátvitellel jellemezhető a következő néhány név: a templomáról elnevezett *Keresztúr* (1260: *Kereztur,* ÁÚO. 7: 538), a várról megnevezett *Sásvár* (1220/1550: *Saſuar,* K. Fábián 1997: 123) és a királyi házról elnevezett *Királyháza* (1262/1805: terrae hospitum nostrorum *Kyralha*ziak vocatorum, Szirmay 149). E típusba azok a nevek kerültek, amelyekben a településen vagy a közelében lévő építmény képezi a név alapját.

A ’mikronév → település’ átvitellel írható le *Karaszló* (1490: *Karazlo,* ComMarmUg. 182, 224), *Láp* (1260: *Lap,* ÁÚO. 7: 538), *Mező* (1375: *Mezew,* DL. 72387), *Pázsit* (1319: *Pasit,* AOklt. 5: 181) neve: ezek egyrészes helynévből keletkeztek. De szép számban keletkezett kétrészes alapnévből is településnév a megyében: *Csarnató* (1378: *Charnathew,* DL. 26566), **Kápolnamező* (< *Kétkápolnamező,* az alapnevet ld. a kétrészes neveknél), *Szénamező* (1360/1805: *Zenamezeu,* Szirmay 165), *Széphegy* (1378: *Zephegh,* DL. 26566), *Tamásvára* (1375: *Tahamaswara,* DL. 72387) ~ *Váralja* (+1294/1550: *Várallya,* RegArp. 2/4: 130), *Veresmart* (1396>1498: *Weresmarth,* DL. 71068).

b) A ’személy → a település, amely a tulajdona’ típusú metonímia az előbbi típushoz mérhető nagyságban van jelen a megye névanyagában. Gyakori névalkotási típus a birtokosról történő elnevezés, mégpedig ebben a korszakban jellemzően puszta személynévi névadással. A szakirodalmi megállapítások szerint ősi magyar névadási mód, megítélése, kronológiai besorolása azonban problémás. Régi egyelemű személynév képezi az alapját a vármegye településnév-anyagában a következő neveknek: *Bocskó* (1572: *Bochko,* ComMarmUg. 166), *Bonya ?* (1300: *Banna,* RegArp. 2/4: 245), *Bökény* (1230/1368: *Buken,* H. 7: 19), *Csepe* (1393: *Chepe* al. nom. Theleky, Cs. 1: 432), *Csoma* (1219: *Choma,* Szirmay 130), *Dob* (1372: *Dab,* DL. 38187), *Fancsika* (1271/1805: *Fanchaka,* Szirmay 31), *Forgolány* (1320: *Folgram,* AOklt. 5: 307), *Gyula* (1337/1805: *Giula,* Szirmay 138), *Hetény* (*1241/1805: *Heten,* Szirmay 133), *Izsó* (1260: *Isou,* ÁÚO. 7: 538), *Kérő* (1361: *Korew,* DL. 62712), *Kupány* (1382: de *Kupan,* DL. 52430), *Laskod* (1337: *Loskud,* Sz. 409), *Rakasz* (1300>1417: *Rokoz,* RegArp. 2/4: 248), *Salánk* (1332–7/Pp. Reg.: *Salanck,* Ortvay, Egyh. I/1: 202), *Ugocsa 1.* (1210: uſq[ue] ad *vgoſam,* Benkő 1998: 97).

c) A ’csoport/nép → a település, ahol lakik’ típusú jelentésátvitelbe tartozó nevek az előbbi csoport neveitől eltérően nem a birtokost jelölik meg, hanem az egyes ott lakó csoportoknak/népeknek a viszonyát tükrözik a településhez. Ide sorolhatók az alábbi településnevek: a népnévi *Szász* (1323: *Zaaz,* Sz. 46), a foglalkozásnévi *Szőlős* (1262/1329: *Zeleus,* ÁÚO. 8: 31) és a valószínűleg szintén foglalkozásnévi *Ölyves* (1564: *Eölÿwess,* ComMarmUg. 198).

A bizonytalanul elemezhető *Bábony* (1261: *Babun*, Sz. 280), amint azt korábban láthattuk keletkezéstörténetileg a metonímia személynévi vagy mikronévi átvitelét gyarapíthatja (1,5%).

2.3.3. A szerkezeti változás néhány típusa is kimutatható a vizsgált egyrészes nevekben. Az ide tartozó nevekben a denotatív jelentés változatlansága mellett a helynév alakját érintő változások történtek (HOFFMANN 1993: 121).

a) Az ellipszis (4%) két típusára találunk példát. A 17. sz. második felében egy-két adat arra utal, hogy Szőlősvégardó megjelölésére a *Szőlősvég* (1673: *Szőlősvégh*, UC. 27: 6) jelzői névrész önmagában is használatos volt, amely a korábbi *Ardó* megnevező szerepű névrész alkalmi eltűnésére utal. A második eset a fajtajelölő földrajzi köznévnek a kiesésére szolgáltat példát a 15. sz. második feléből: *Teke[háza]* (1471: *Theke*, DL. 70960 < *Tekeháza*), *Tivadar* (1454: de *Thyvadar*, DL. 38312 < *Tivadarfalva*).

b) A szerkezeti változás másik típusa, a redukció is két helynevet érintett (6%). Az *-i* helynévformáns kiesését mutatják az adatok kronológiai viszonyai a *Nyír* (1351: *Nyr*, DL. 70629 < *Nyíri*) és *Telek* (1476: *Theluk*, Cs. 1: 432 < *Teleki*) esetében. Emellett a kétrészes víznévi alapnévből származtatott egyrészes településnevek jelzői előtagja is kieshet a névből: *Patak 1.* (1271/1805: de *Potok*, Szirmay 31 < *Feketepatak*), *Patak 2.* (1459: *Pathak*, Cs. 1. 435 < *Szárazpatak*). Az utóbbi változásra talán a víz- és településnév rövidebb és hosszabb alakjának a megléte hathatott (a Patak 1. népnyelvi adatai mindkét formát mutatják, a rövidebb gyakoribb).

c) A redukcióval ellentétes irányú fejlődésre, a bővülésre is láthatunk példát. Az *-i* képzővel alakultak — időszakos névhasználatot mutatva — másodlagosan a *Dabolci* (1512: *Dabolczy*, EH. 1: 372), *Dobi* (1478: *Doby*, C. Tóth 2006: 60), *Szászi* (1332–7/Pp. Reg.: sac de *Sazi*, Ortvay, Egyh. I/2: 666), *Csomai* (1509: *Chomay*, Szirmay 130), *Gyulai* (1409: *Gyulay*, Zs. 2/2: 7105), *Lápi* (1354: *Lapy*, DL. 70633) településnevek. *-d* helynévképzővel való bővüléssel keletkezhetett a *Kökényesd* (+1294/1550: *Kökönyösd*, RegArp. 2/4: 130) név és talán birtokos személyjellel a *Szárazpataka* (1430/1431: *Sarospathaka*, DL. 70863) névalakja. A megye névanyagában a bővülés 11,5%-nyi névformát úgy hozott létre, hogy közben a névtest egy új névelemmel (jelen esetben képzővel és jellel) gyarapodott (vö. HOFFMANN 1993: 135).

d) Deetimologizációval keletkezett a két *Ardó* (1.: 1316/1805: *Ordov*, Szirmay 138; 2.: 1295: *Ordou*, Károlyi 1: 23), az e típusba tartozó nevek jelentésszerkezete módosult (*Ardó* < *Erdőóvó*), a név etimológiai áttetszősége megszűnt (HOFFMANN 1993: 138–9).

e) A korpusz településneveit vizsgálva ritkább és bizonytalanul megítélhető folyamatokra is következtethetünk. Kronológiai mutatók alapján névrész > névelem cserére utalhat a *Nyírtelek* > *Nyíri* (1322: *Nyry*, AOklt. 6: 235) változás, amely mintegy negyed század alatt átformálhatta a névtestet. TÓTH VALÉRIA a településnevek körében tapasztalható részleges változásokat vizsgálva tér ki az *-i* formánssal történő cserére az ugocsai *Nyíri* alak esetében (2008: 93). Az adatolás bizonytalansága miatt a változási folyamatok megrajzolása kérdéses — mint arra TÓTH VALÉRIA is rámutatott — a *Nyírtelek ~ Nyíritelek* névpárok adatolása a párhuzamos alakulásnak a feltételezését is megengedik (az eltérő időbeli adatolás ellenére). Ebben az esetben a *Nyíritelek*-ből a *Nyíri* ellipszissel is formálódhatott (i. m. 93–4).

f) *Komlós* település nevét a 14–16. sz. közepéig néhány oklevélbeli említésben *-d* képzős, *Komlód* (1319–1378: *Komlod*, EH. 1: 296, de később is 1405: *Komlod*, Zs. 2/1: 3703, 3709) alakban találjuk. A név adatsora időszakosan *-s* > *-d* névelemcserére utal (e tendenciához lásd még TÓTH V. 2008: 131–40). A magyar nyelvterület más részein is találunk ilyen struktúrájú településneveket (vö. FNESz. *Komlód*), valószínűleg a *-d* képzős nevek analógiájára váltakozhatott a képzőhasználat a névalakban.

keletkezési típus	**arányok**	
morfematikus szerk.	6	**9%**
jelentésbővülés	1	**1,5%**
metonimikus névadás	41	**59%**
metaforikus névadás	1	**1,5%**
ellipszis	3	**4%**
redukció	4	**6%**
névrész > névelem csere	1	**1,5%**
bővülés	8	**11,5%**
névelemcsere	1	**1,5%**
deetimologizáció	2	**3%**
bizonytalanul elemezhető	1	**1,5%**
összesen	69	**100%**

16. táblázat. *Ugocsa megye egyrészes magyar településneveinek keletkezéstörténeti megoszlása.*

A kétrészes településnevek történeti kategóriái:

2.3.4. A legmarkánsabb keletkezéstörténeti típus a szintagmatikus szerkesztésmóddal alkotott helynevek csoportja, mivel a kétrészes nevek 60,2%-át képezték ily módon.[51]

[51] A szintagmatikus szerkesztésmód kisebb arányát kapnánk akkor, ha a kiegészülés eseteit a TÓTH VALÉRIA-féle értelmezés alapján mutatnánk be. A leírási keret eltérő voltát lásd a 2.3.5./b pont lábjegyzetében.

a) Ugocsa névállományában a szintagmatikus szerkesztésű nevek között minőségjelzős szerkesztéssel létrejött neveket találunk a legnagyobb számban (66%-ban). E csoportba sorolt településneveket keletkezésük alapján elkülöníthetjük aszerint, hogy elsődleges nevek (azaz a szintagmatikus névforma az adatok ismeretében nem magyarázható más történeti folyamatokkal, pl. osztódással) és másodlagos szintagmatikus nevekre (ezek jelzővel történő kiegészüléssel nyerték el szintagmatikus szerkezetűket). Az előbbibe sorolható: *Nevetlenfalu* (1619: *Nevetlenfalu*, Kázmér, Falu 140), *Nyíritelek* (1397: *Niritelek,* ComMarmUg. 194) ~ *Nyírtelek* (1300>1417: *Nyrteluk,* RegArp. 2/4: 248), *Oláhfalu* (1441/1450: *Olahfalw,* DL. 70896), *Tornatelek* (1241/1805: *Torna-telek,* Szirmay 148), három *Újfalu* (1: 1478/1496: *Wyfalw,* DL. 71061; 2: 1558: *Ujfalu,* Kázmér, Falu 154; 3: 1633: *Uyfalu,* ComMarmUg. 195), *Újhely* (1341: *Wywhel,* DL. 38153), *Újlak* (1304: *Wylach,* AOklt. 1: 296).

A településnevek egy jelentős része jelzői előtaggal egészült ki másodlagosan: *Alsócsongova* (1450: *Alsovchongwa*, DL. 70896), *Alsógérce* (1405: *Alsogercze,* Cs. 1: 433), *Alsósárad* (1450: *Alsosarod,* DL. 70896), *Csarnatőújfalu* (1622: *Csarnatu Wyfalu,* Sz. 475 < *Újfalu 3.*), *Feketeardó 1.* (1471: *Fethewardo,* Cs. 1: 431 < *Ardó 1.*), *Feketeardó 2.* (1300: *Fekethe Ordou,* F. 6/2: 254 < *Ardó 2.*), *Felsőcsongova* (1450: *Felsewchongwa*, DL. 70896), *Felsőgérce* (1405: *Felsewgercze,* Cs. 1: 433), *Felsősárad* (1450: *Felsewsarod,* DL. 70896), *Felszász* (1271: *Felzaz,* ComMarmUg. 188), *Ilonokújfalu* (1598: *Ilonokujfalu,* Kázmér, Falu 154 < *Újfalu 2.*), *Kisandrásfalva* (1379/1805: de *Kis-Andrásfalva,* Szirmay 127), *Kiskaraszló* (1490: *Kyskarazlo,* DL. 71024), *Kiskupány* (1713: UC. 34: 45), *Kistarna* (1629: *Kistarna,* ComMarmUg. 171), *Magyarkomját* (1405/1805: *Magyar-Komjáth,* Szirmay 86), *Magyarveresmart* (1513: *Magyarweresmarth,* DL. 86743), *Nagykaraszló* (1490: *Naghkarazlo,* DL. 71024), *Nagyszász* (1262/1805: *Nogzaz,* Szirmay 149), *Nagytarna* (1670, 1671, 1673: *Nagy-Tarna,* UC. 157: 73), *Oroszkomját* (1405/1805: *Orosz-Komjáth,* Szirmay 86), *Oroszveresmart* (1532: *Orosz Veresmart,* ComMarmUg. 215), *Tamásváralja* (1464: *Thamaswaralya,* Cs. 1. 435 < *Váralja*), *Tiszaújhely* (1671: *Tisza Ujhely,* UC. 60: 17 < *Újhely*), *Tiszaújlak* (1677: *Tisza Ujlak,* UC. 60: 18 < *Újlak*), *Túrterebes* (1321: *Turterebes,* Cs. 1. 435 < *Terebes*), *Ugocsaszász* (1362: *Hugachazaza,* DL. 51952 < *Szász*). Valamint a folyamatosan meglévő Szőlős mellett megfigyelhetjük, hogy a név *Asszonyságszőlős* (1284: *Azunsagzeuleus,* Gy. 3: 88 < *Szőlős*) névváltozata az ómagyar korban, majd pedig a *Nagyszőlős* (XVI–XVII.: *Nagy Zewlews,* Sz. 419 < *Szőlős*) a középmagyar korban alakult megkülönböztető jelzővel.

b) A birtokos jelzős helynevek megterheltsége ugyan elmarad az előző jelzői csoporttól, de még így is a nevek másik nagy csoportját alkotják (31%). Szemantikai tartalmuk azt fejezi ki,

hogy a hely kinek a tulajdona vagy kik lakják. E kategória a jelöltség és jelöletlenség szempontjából két részre osztható. A vármegye anyagában a jelölt birtokviszonyt tartalmazó településnevek egyoldalú dominanciája látható, ugyanis 18 névből csupán egy a jelöletlen szerkezetű: *[Halászföld]* (1262/1329: *terra piscatorum,* ÁÚO. 8: 32, 1336/1342: *Halazfeld,* Sz. 425). Az *Ákosfalva* (1320: *Akusfalva* al. nom. Peturfalva, ComMarmUg. 168), *Andrásfalva* (1379/1805: *Andrásfalva,* Szirmay 127), *Bekeháza* (1405: *Bekehaza,* Sz. 468) ~ *Tekeháza* (1405: *Tekehaza,* Zs. 2/1: 443), *Benedekháza* (1372: *Benedukhaza,* Sz. 294), *Csatófalva* (1332: *Chatofalva,* Cs. 1: 432), *Farkasfalva* (1334: *Farkasfalua,* F. 8/3: 751), *Gődényháza* (1356: de *Gewgenhaza,* DocVal. 225), *Gyakháza* (1357: de *Gyakhaza,* A. 6: 528) ~ *Gyakfalva* (1360: *Diakfalva,* Szirmay 165), *Izsótelke* (1260: *Isoteluke,* ÁÚO. 7: 538), *Karácsonfalva* (1260: *Karachunfolua,* ÁÚO. 7: 538), *Mátyfalva* (1326: *Magfolua,* AOklt. 10: 215), *Öszödfalva* (1319/1805: de *Euzudfalva,* Szirmay 112), két *Péterfalva* (1: 1320: Akusfalva, más néven *Peturfalva,* AOklt. 5: 307; 2: 1220/1805: *villa Petur,* Szirmay 31), *Tivadarfalva* (1356: de *Tyvadrfalua,* DL. 38864) helységnevek grammatikailag jelöltek.

c) A mennyiségjelzős településneveket a *Kétbábony* (1323: *Keethbabun,* AOklt. 7: 101) és a *Kétkápolnamező* (1351: *Kethkapulnamezew,* Cs. 1: 432) nevek képviselik, arányuk elenyésző, mindössze 4%. Az előbbi névalak egyszeri előfordulással szerepel, esetleg időleges faluosztódásra utalhatott.

2.3.5. A szerkezeti változás négy típusa a kétrészes nevek 39,8%-át érintette.

a) A redukcióval keletkezett négy forma esetében a jelölt birtokos jelzős településnevek jelöletlen szerkezetűvé váltak, minden esetben a *-falva* > *-falu* redukciós változást tapasztaljuk (vö. TÓTH V. 2008: 104–8): *Farkasfalu* (1456: *Farkasfalw,* DL. 38319 < *Farkasfalva*), *Mátyfalu* (1415: *Magfalu*s, Zs. 5: 1183 < *Mátyfalva*), *Öszödfalu* (1450: *Ezetfalu,* Cs. 1: 434 < *Öszödfalva*), *Tivadarfalu* (1415: de *Thyvadarfallu*s, Zs. 5: 1183 < *Tivadarfalva*). Talán ide sorolható még a 14. sz. első harmadában egyszeri előfordulással adatolt *Karácsonfalu* (1334: *Karachanfalu,* F. 8/3: 750 < *Karácsonfalva*) alak is, amelyet a kétes közlésektől sem mentes FEJÉR-féle kiadásban találhatunk. Ez a névforma talán a megye településneveinél megfigyelhető *-falva* > *-falu* változási tendencia legkorábbi jegyét szolgáltatja. Az is elképzelhető azonban az adatok időbeli viszonya alapján, hogy a tárgyalt névalakok akár párhuzamos névpárok is lehetnek.

b) Kiegészüléssel jött létre a kétrészes nevek 9,2%-a. HOFFMANN ISTVÁN szerint a kiegészülés az a névalkotási eljárásmód „amelynek során egy meglévő helynevet osztályjelölő szerepű földrajzi köznévvel toldanak meg. A létrejövő új név denotatív jelentése azonos marad a kiindulásul szolgáló helynevével, szerkezete azonban föltétlenül megváltozik” (1993:

131).[52] Földrajzi köznévi utótaggal való kiegészüléssel jött létre a *Batártelek* (1301: *Batarteluk,* AOklt. 1: 57 < *Batár*), *Csedregfalu* (1717: *Csedreg-falu,* ComMarmUg. 172 < *Csedreg*), *Csepefalva* (1415: *Chepefalva,* ComMarmUg. 168 < *Csepe*), *Csomafalva* (1323: *Chamafalva,* Sz. 317–8 < *Csoma*), *Dobpuszta* (1739: *Dob puszta,* Sz. 331 < *Dob*), *Forgolányfalva* (1393: *Ferglanfalva,* Kázmér, Falu 288 < *Forgolány*), *Izsófölde* (1416: *Isofölde,* F. 10/5. 677 < *Izsó*), *Szászfalu* (1378: *Zazfalw,* DL. 26566 < *Szász*), *Szénamezőtelke* (1476: *Zenamezew thelke,* Sz. 316 < *Szénamező*). Természetesen több esetben párhuzamos névhasználat is feltételezhető, s ebben az esetben a szintagmatikus nevek csoportját gyarapítják a nevek, de a modellhatás általános elve alapján a fenti szerkezeti alakulásra is gondolhatunk.

c) A bővülés jelenségére 7,1%-nyi adat utal. Az adatok kronológiai viszonya szerint e névalkotási mód leggyakoribb esete az, amikor a jelöletlen szerkezetből jelölt válik (vö. TÓTH V. 2008: 111, 127–30). Ide tartozik a *Halászfölde* (1336/1342: *Halasfelde,* Sz. 425 < *[Halászföld]*), *Kétkápolnamezeje* (1389: *Kethkapulnamezee,* ComMarmUg. 187 < *Kétkápolnamező*), *Nevetlenfalva* (1683: *Nevetlenfalua,* UC. 30: 34 < *Nevetlenfalu*) és *Szászfalva* (1430: *Sazfalua* alio nomine Bgotha, DL. 70858 < *Szászfalu*) adata. Kisebb arányban, de megfigyelhetjük, hogy a kétrészes név előtagját érinthette a bővülés. Az *-i* formánssal bővül másodlagosan az első névrész a *Tornaitelke* (1390/1805: *Tornai-teleke,* Szirmay 150 < *Tornatelek*) és a *Túriterebes* (1321/1324: *Turiterebes,* AOklt. 6: 91 < *Túrterebes*) nevekben (vö. TÓTH V. 2008: 118–21). Végül valószínűleg itt említhető még *Nagyótarna* (1690: *Nagy Ótarna,* UC. 65: 55) névalakja is. Talán az elsődleges *Nagytarna* névforma időszakos szerkezeti változására utal az az adat, amelynek során a *Nagytarna* > *Nagyótarna* másodlagos név *ó-* 'régi' lexémával bővülhetett (vö. még a lexémával történő bővülések példáit a településneveknél: TÓTH V. 2008: 111–2, 114–7). Az *ó* névelem betoldásával talán a falu régiségét kívánták nyomatékosítani Kistarnával szemben.

d) A kiegészülés mellett a névrészcsere folyamata mutat még nagyobb megterheltséget a szerkezeti változások között (18,4%). TÓTH VALÉRIA szerint a névrészcsere „azt a helynévváltozási folyamatot foglalja magában, amelynek során egy kétrészes névstruktúra elő-

[52] TÓTH VALÉRIA a Településnevek változástipolóiája c. munkájában a kiegészülés jelenségét tágabban értelmezi. A szerző a HOFFMANN-féle elmélet szemléletét követve egy bármilyen funkcionális szerepű névrésszel történő gyarapodás esetét nevezi kiegészülésnek, a denotatív jelentés változatlansága mellett. A kiegészülésnek két esetét különbözteti meg: „a névtesthez kapcsolódó névrész az elő- vagy az utótag pozíciójába kerül"-het (TÓTH V. 2008: 64, de vö. még 65–79). Az előbbi jelzői előtaggal, az utóbbi — HOFFMANN ISTVÁN leírásával összhangban — földrajzi köznévi utótaggal gyarapítja a névtestet (i. h.). Az eljárásmódját nem alkalmaztam, mert ugyan a településneveknél kitapintható a folyamat (ld. 2.3.4./a alatt), de más névfajták leírásánál bizonytalanságok jelentkeznek (ld. III/C fejezet 1.3.2. alatt a kiegészülés lábjegyzetében írtakat), mivel nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a szerkezeti módosulás a név jelentését érintetlenül hagyta-e.

vagy utótagja — többnyire a névszerkezet változatlansága mellett — egy másik névrészre cserélődik” (2008: 140).

Az előtagon végbemenő változás három esetét mutatja az anyagunk. Legtöbb adatot a jelzői névrészeknek a cseréjére szolgáltat a korpusz, amelynek velejárója lehet a szemantikai szerkezet módosulása is. Itt vehetők figyelembe az *Alsókaraszló* (1671: *Also Koroszlo,* UC. 64: 40 < *Nagykaraszló*), *Felsőkaraszló* (1670: *Felső-Karaszló,* UC. 157: 73 < *Kiskaraszló*), *Kiscsongova* (1598: *Kis Cziongova*, Dávid 504 < *Felsőcsongova*), *Kisgérce* (1477: *Kysgerch,* Z. 11: 205 < *Felsőgérce*), *Kissárad* (1690: *Kis Sarád,* UC. 27: 7 < *Felsősárad*), *Nagycsongova* (1598: *Nagy Cziongova,* Dávid 504 < *Alsócsongova*), *Nagygérce* ([1750]: *Nagy Gertse,* ComMarmUg. 181 < *Alsógérce*), *Nagykomját* (1598: *Nagy Komjat,* Dávid 504 < *Oroszkomját*), *Szárazcsongova* (1430: *Saarasczvngwa,* DL. 70858 < *Felsőcsongova*), *Tőketerebes* (1471: *Theketherebes,* DL. 70952 < *Túrterebes*) nevek.

Szemléletes példáját mutatja a jelenségnek az alábbi névváltozás is. Névrendszertanilag és az adatok időbeli viszonya alapján az *Újfalu* (3.) településnévből létrejött *Csarnatőújfalu* 17. század első feléből fennmaradt adatai alapján többszörös jelzői névrészcserére gondolhatunk (TÓTH V. 2008: 144). Az *Oláhújfalu* (1628: *Oláh Újfalu,* Sz. 475 < *Csarnatőújfalu*) alak alapján joggal gondolhatjuk, hogy a Csarnató határából kiszakadt Újfalu előtagját idővel az *oláh* névrész válthatta fel, majd ezt a sótermelésre utaló *Sósújfalu* (1748: *Sós Újfalu,* Sz. 475 < *Oláhújfalu*) jelzőcserével alakult forma követte (a motivációra lásd még Sz. 475). Úgy vélem, hogy a névrészcsere folyamatához köthető a korábbi *Karácsonyfalva* névtestből létrejött *Karácsfalva* (1552/1805: *Karacsfalva,* Szirmay 71) is. KISS LAJOS az összerántódásoknál említi a *Karácsonfalva* > *Karácsfalvá*-t, ahol a név belseji szótag összevonódik (KISS L. 1995: 27). A folyamatban inkább az a valószínűbb, hogy a 16. század első felétől jelentkező *Karacs* családnév analógiás hatására *Karácson* > *Karács* névrészcsere történhetett a névtestben (a *Karács* csn. gyakoriságára ld. RMCsSz.). A változás mögött a valós birtokviszony végleges megszűnése éppúgy állhatott, mint a *Karacs* ~ *Karács* személynév elterjedtsége (vö. TÓTH V. 2008: 143–4). Végül még arra is találhatunk példát, amikor az új névrész a közeli településre utaló S funkciójú névrészre vált. Az adatok közel azonos idejű említése alapján az alábbi három névpár párhuzamos névként válthatta a korábbi Feketeardó (2.) jelzői névrészét a Szőlős településre utaló előtaggal: *Szőlősardó* (1478: *Zeles Ardo,* Cs. 1: 431) ~ *Szőlősvégardó* (1471: de *Zewlewsvegardo,* DL. 38622) ~ *Szőlősvégiardó* (1506: *Zewlewswegyardo,* DL. 38443).

A névrészcsere az utótagon is bekövetkezhet: a *Batárfalva* (1429: *Batarfalua*, DL. 38599 < *Batártelek*) és a *Csatóháza* (1379: *Chatohaza*, Kázmér, Falu 192 < *Csatófalva*) adatai erre mutatnak.

E változások mögött különféle okokat kereshetünk. Az előtag cseréje esetében általában valamilyen nyelven kívüli (pl. településtörténeti) tényezők húzódhatnak meg, az utótag névrészcseréje tisztán nyelvi alapon is jól magyarázható (pl. az adott köznév megterheltsége, a mintakövetés) (vö. TÓTH V. 2008: 140–6).

keletkezési típus	arányok	
szintagm. szerk.	59	**60,2%**
redukció	5	**5,1%**
kiegészülés	9	**9,2%**
bővülés	7	**7,1%**
névrészcsere	18	**18,4%**
összesen	98	**100%**

17. táblázat. *Ugocsa megye kétrészes magyar településneveinek keletkezéstörténeti megoszlása.*

Az egy- és kétrészes településnevek történeti elemzésének a végén hasznos lehet a megyében mutatkozó arányokat összevetni más területen mért arányokkal. A Kárpát-medence valamely területének az ó- és a középmagyar kori településneveit áttekintő vizsgálatáról nincs tudomásom, viszont TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars megye helységneveit a 11–14. század közötti időszakból leírta, RÁCZ ANITA Bihar településneveit feldolgozó munkájában a legkorábbi adatoktól 1600-ig vizsgálta a névfajtát. Ezek eredményei (TÓTH V. 2001a: 219, RÁCZ 2005: 222) — a jövevénynevek eltérő számú megterheltsége alapján — jó összevetési alapot nyújtanak az ugocsai magyar településnevekkel. A 18. táblázatban azonban csak a Bihar megyei adatokat közlöm, mivel TÓTH VALÉRIA e névfajtánál elkülönítve csak a képzés és a metonímia arányait adja meg.

típus	szint.	morf.	met.	ell.	kieg.	red.	bőv.
895–1100	—	—	**100** : —	—	—	—	—
1101–1200	—	**21** : —	**71** : —	—	—	—	—
1200–1300	**12** : 30	**21** : 3	**57** : 55	**0,3** :—	**0,7** : —	**1** : 3	**2** : 3
1301–1400	**33** : 33	**11** : 8	**38** : 31	**0,8** :—	**3** : 7	**5** : 3	**4** : 10
1401–1500	**52** : 40	**7** : —	**26** : 5	— : 5	**5** : 7,5	**4** : 15	**2** : 10
1501–1600	**56** : 36	**4** : —	**16** : 14	**0,6** :—	**2** : —	**1,3** : —	**1,5** : 14
1601–1700	— : 50	—	—	— : 7	—	—	— : 14
1701–1772	— : 20	—	—	—	— : 40	—	—
összesen	**36 : 35**	**12 : 3,5**	**37 : 25**	**0,4 : 2**	**2 : 5,5**	**3 : 5,5**	**2 : 9**

18. táblázat. *A főbb keletkezéstörténeti kategóriák megoszlása Bihar megye településneveiben és Ugocsa megye magyar településneveinek rétegében (az első függőleges számsor Bihar, a második Ugocsa megye adatait mutatja).*[53]

A 18. táblázat áttekintéséből látható, hogy mindkét megye településnév-anyagában a nevek tekintélyes részét két névadási folyamat teremtette meg: a szintagmatikus és metonimikus névadás. Biharban a neveknek több mint a kétharmadát (73%-át), Ugocsában viszont valamivel kevesebbet, a magyar nevek majdnem kétharmadát (60%-át) képezték e névalkotási eljárásokkal. A szintagmatikus szerkesztéssel létrehozott nevek Biharban folyamatos, századonként növekvő megterheltséget mutatnak, Ugocsában a vizsgált kor egészében megtartotta dominanciáját. A metonímia Biharban a 13. sz.-ig kiemelkedő arányban szolgált alapul az új településnevek névadásában, azt követően csökkenő tendencia mellett végig erőteljes névalkotási eljárásmódnak bizonyult. RÁCZ ANITA e folyamat értékelésénél arra az óvatos következtetésre jut, hogy „talán azt is mondhatjuk, hogy a metonimikus névadás az egyik legősibb névalkotási mód” (2005: 220). Ezzel összhangban Abaúj és Bars megye településneveinek létrehozásában a metonímiának a 11–14. sz.-ban (44–47–65–61%) folyamatos névalkotó szerepére mutat rá TÓTH VALÉRIA (2001a: 219). Ugocsában a metonímiának sincs a 13. sz. előtti időszakból vett példája, de a 13–14. sz.-ban a bihari tendenciákkal nagyon hasonló módon meghatározó névadási módként jelentkezik. A képzés mint településnevet létrehozó névalkotó eljárás Biharban a 14. sz.-ig a legaktívabb, majd a 16. sz.-ig csökkenő tendenciát mutatva végig jelenlévő alkotásmódnak bizonyul (RÁCZ 2005: 222, de ld. 200–1). Abaúj és Bars megyében a képzés, akárcsak Biharban, a 11–12. sz.-ban a legdominánsabb (25–21%), majd a következő két században a csökkenő szerepe ellenére is hangsúlyos jelenlétére mutat a nevek 14–17%-nyi aránya (TÓTH V. i. m.). Ugocsában ez a névadás — a metonímiával együtt — a 13–14. sz.-ban mutatkozik eleven névadási tendenciának (amikor Biharban is a legnagyobb számban keletkeztek e módon a településnevek). Végül ha a szerkezeti változás négy esetének történeti alakulását párhuzamba állítjuk, akkor megfigyelhetjük, hogy Biharban e változási tendenciáknak szerényebb a szerepe az egész névanyagban (7,4%, ld. RÁCZ 2005: 222), ezzel ellentétben Ugocsában a nevek 22%-át érintette az ellipszis, redukció, kiegészülés és bővülés (ennél is magasabb arányokat tapasztalhatunk, ha a változás egyéb típusaival is számolunk: 35,5%!).

A névalkotási folyamatok fenti megterheltsége mögött az egyes területeken más-más tényezőkkel számolhatunk. A szintagmatikus és a metonimikus névadás magas aránya

[53] A táblázat nem tartalmazza az összes történeti típust, csupán a két elemzésben összevetésre kínálkozó kategóriákat emeltem ki. Az összegzésben pedig az egyes kategóriák bihari : ugocsai százalékos megterheltségét adom meg. Mivel csak a

mindkét névrendszerben arra enged következtetni, hogy e két tendencia más névrendszerekben is általában domináns szerephez jutott a településnevek létrehozásában. Persze látható az, hogy Ugocsában rövidebb ideig volt igazán gyakori a metonimikus névadás. A Biharban mért arányok magasabb mértéke talán a korai magyar betelepüléssel magyarázható, s itt a 13. sz.-tól vékony rétegét találjuk meg a korai szláv és a későbbi századokból származó új román elemeknek (vö. RÁCZ 2005: 174). Ezzel szemben Ugocsa késői megtelepüléséből és idegen szövettel átszőtt névanyagából adódhat az, hogy a névrendszerekben ható folyamatokba úgy illeszkedhetett a megye kibontakozó névanyaga, hogy az adott időszak névmodelljeinek megfelelően jelentkeznek az egyes kategóriák szerint képezett nevek. Természetes a modellkövetés — a megye peremjellegével is összhangban — némi (fázis)késéssel is jelentkezhetett. A szerkezeti változások jelentős számbeli eltérését talán az a körülmény magyarázza, hogy Ugocsában a későn kialakuló településrendszer egy-két század alatt kifejlődött, míg Biharban lassú, folyamatos bővülést láthatunk. A robbanásszerűen kialakuló ugocsai településnév-anyag esetében ezt követően már csak a belső nyelvi változások mutatnak nagyobb mértékű módosulást, mivel a terület mérete korlátot jelentett az újabb nevek létrehozásában (ez a legkisebb méretű megyék egyike). Bihar viszont a legnagyobb területű megyénk, ahol ezzel a korlátozással nem számolhatunk. A változások, illetőleg — ha szűkebb időintervallumokkal számolunk — a változatok magas arányát a „megkésett” névadás következtében szinte egymásra torlódó különböző névminták egyidejű követése is előidézhette.

3. Mikrotoponimák

3.1. Ugocsa megye magyar eredetű mikronévi rétege a legtekintélyesebb terjedelmű a denotátumfajták sorában. **Névszerkezeti elemzés**ük az alábbi képet mutatja. A nevek szerkezete az egy- és kétrészesség szempontjából jelentős eltérést mutat: 26 : 74% (19. táblázat). A legkorábbi időszaktól kezdve a kétrészes névstruktúra volt a domináns, ezt a markáns mintát már az 1200–1300-ig tartó időszak 18 : 82%-os mutatója jelzi. Az általam tárgyalt későbbi időszakokban ugyan fokozatosan emelkedik némileg az egyrészesek száma, de még így is csak a nevek kb. negyede egyrészes. E folyamat mögött vélhetően azt lehet sejteni, hogy a fokozatosan kialakuló ugocsai mikronévrendszer ebben az időszakban már a domináns kétrészes névmodellt vehette mintául, amely az egyrészességgel szemben a táj képének árnyaltabb leírását tette lehetővé. E névfajta esetében nem mutatkozik meg az egyrészesből a kétrészes nevek irányába való eltolódás. Ez talán a névfajta általános névadási

főbb kategóriákat mutatom be, a százalékok összege sehol sem éri el a 100%-ot.

gyakorlatával lehet összefüggésben, azaz a kétrészesség a magyar mikronévi rétegnek a régiségtől kezdve határozott vonása lehetett.

Az ugocsai névszerkezetek megoszlásához érdemes kitekintésül figyelembe venni a korai szórványemlékeink helynévanyagán elvégzett névrendszertani vizsgálatoknak a tapasztalatait. HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél (2010a), és KOVÁCS ÉVA pedig a Tihanyi összeírás (2011) névanyagának módszeres vizsgálata alapján a legrégebbi magyar névrendszer fő vonásainak alapvető jellemzőit vázolták fel.[54] HOFFMANN ISTVÁN a 11. sz. közepéről való Tihanyi alapítólevél közel száz szórványát műveltségi és természeti neveket elkülönítve elemzi, a szintézis során szerkezeti szempontból a magyar eredetű helynevek két csoportját emeli ki. „A településnevek szerkezeti tekintetben élesen különböznek az összes többi névfajtától, mivel a *feheruuaru* kivételével egyrészesek", valamint azt is megállapítja, hogy „az összes többi névfajtára: a természeti nevekre és a nem települést jelölő műveltségi nevekre ezzel szemben a kétrészes névszerkezet jellemző", de természetesen kiemeli, hogy ez utóbbi csoport neveinek mintegy harmada egyrészes (HOFFMANN 2010a: 231). KOVÁCS ÉVA a 13. sz. második évtizedének elejére datált Tihanyi összeírás több mint száz (helynévi) szórványát elemezve arra jut, hogy „nemcsak a településnevek nagy részére, hanem a természeti nevek felére is jellemző az egyrészes névszerkezet" (2011: 57). A különbségek talán a két korai szórványemlék lejegyzése között eltelt több mint másfél évszázadból vagy a természeti nevek csoportjának más arányú helyfajtáiból fakadhat. Az ugocsai névstatisztikai vizsgálatok azt erősítik meg, hogy a földrajzi köznévvel alkotott kétrészes szerkezetű mikronevek a régi magyar helynévadás lényeges típusát képviselték (vö. HOFFMANN 2010a: 232).

A névstatisztikai mutatók alapján azt láthatjuk, hogy a kisebb területnevek fokozatos és folyamatos felszaporodásában a 17. sz. fordulópontot jelent. Az egyrészeseknek csaknem a fele ebből az időszakból adatolt, s a kétrészeseknek valamivel több mint fele. Vélhetően nyelven kívüli okokkal magyarázhatjuk a kiugró arányokat, talán az okleveles anyag felszaporodása, az aprólékos leírás őrizhette meg a „bőséges" névanyagot.

[54] Az ugocsai névstruktúrákhoz talán érdemes figyelembe venni a két korai nyelvemlék ide kapcsolható névtani megállapításait, mivel a korai magyar mikronévi anyag rendszeréről ezek a vizsgálatok nyújthatnak valamilyen támpontot. A szakirodalmi tapasztalatokat talán annak ellenére is felidézhetjük, hogy lényegében csak néhány tucat helynév képezi a szórványok anyagát, és Ugocsa megye területéről ebből az időszakból nem adatolhatunk mikrotoponimákat.

idő	egyrészes név		kétrészes név		összesen 100%
1200–1300	6	**2%**	28	**3%**	**18% : 82%**
1301–1400	23	**6%**	66	**6%**	**26% : 74%**
1401–1500	48	**14%**	118	**11%**	**29% : 71%**
1501–1600	58	**16%**	139	**14%**	**29% : 71%**
1601–1700	146	**41%**	518	**50%**	**22% : 78%**
1701–1772	75	**21%**	163	**16%**	**32% : 68%**
összesen	356	**100%**	1032	**100%**	**26% : 74%**

19. táblázat. *Ugocsa vármegye magyar mikroneveinek szerkezeti megoszlása az ó- és a középmagyar korban.*

3.2. A mikronevek rétegét funkcionális-szemantikai szempontból a korábbiaknak megfelelően az egy- és kétrészesek elkülönítése mentén elemzem.

3.2.1. A névrész megjelöli a hely fajtáját

Az egyrészes F funkciójú mikronevek két csoportra bonthatók:[55] egyszerű és összetett földrajzi köznévvel szerkesztettekre. Az egyszerű földrajzi köznévből alakult mikronévi réteg tekintélyesebb a korpuszban. Ide sorolható három *Bérc, Bükk, Cser* (< *cser* 'a tölggyel egy nemzetségbe tartozó, hasadozott kérgű lombos fa', TESz.), hat *Csere* (< *csere* 'cserjés, bokros hely; erdő, tölgyerdő', TESz. *csere*[1]), *Csuhos* (< m. *csuhus ~ csuhos* 'vizenyős rét, ahol sok káka terem', NEMES 2005: 40), három *Domb* és egy feltételezett **Domb*, három *Éger, Erdő, Erge, Fenék* (< *fenék* 'vízmedernek, kútnak, veremnek, talajnak legmélyebben fekvő, legalsó része', TESz.), *Fertő,* két *Fiatalos* (< *fiatalos* 'fiatal erdő', TESz.), két *Forrás, *Gát,* öt *Gyepű, Gyümölcsös,* két *Hágcsó* (< *hágcsó* '[szőlő]kertek közötti átjáró', TESz.), két *Halom, Haraszt, Határ* (< *határ* 'falu külterülete; mező', NEMES 2005: 86–7), két *Hegy, Honcsokos* (< tájnyelvi *honcsokos* 'olyan rétterület, amelynek felszínét kis dombocskák teszik egyenetlenné', NEMES 2005: 94, vö. ÚMTsz. *hancsikos*), **Horgas* (< nyelvjárási *horgas* 'horog alakú; rendsz. vízmosta mélyút', TESz., KMNySz. 2004: 199), *Kalista* (< *kalista* 'pocsolya, tócsa', vö. FNESz. *Kalista*), *Kátyú,* két *Lágyas* (< *lágyas* 'kaszáló, rét', NEMES 2005: 121), *Láp,* három *Lapos, *Lapos, Láz* és a kikövetkeztetett **Láz,* hét *Liget, Ligetes, *Mező, Nyerges* (< *nyerges* 'hegy két csúcsa közötti kisebb mélyedés; nyeregszerű hajlattal rendelkező hely', TESz. *nyereg,* NEMES 2005: 146), **Örény* (< *örény* 'folyószakasz, ahol

[55] Az egyrészes F funkciójú mikronevek besorololása során problémát okozott az adatok szórványos előfordulása. Egy-két névről nehéz volt eldönteni, hogy az helynév, ill. fanév-e (pl. *Bükk, Csere, Éger* stb.), ilyenkor — ahol lehetett — a forrásokban szereplő latin fajtajelölő megnevezés alapján kategorizáltam a szórványt, vagy ha volt rá adat, akkor figyelembe vettem a név későbbi előfordulását is. További segítséget nyújtott még az is, ha valamilyen jól felfedezhető névbokor részét képezte a denotátum, mivel abban az esetben azok összefüggéseire is lehetett építeni a kategorizálást. Emellett az is megjegyzendő, hogy az egyrészes *-s* végű helynevek (pl. **Horgas, Ligetes, Romlás* stb.) besorolása vitatott lehet, kétféle

lefelé szívó hatású, gyors forgó mozgás keletkezik', NEMES 2005: 151), *Ösvény, Palaj, Pást, *Pázsit, Romlás, Sűrű* (< *sűrű* 'erdő mélye, bozótos vadon', TESz., de a szomszédos Szatmár megyében 'mocsári erdő' jelentésben is ismeretes, vö. NEMES 2005: 171), *Szakadék,* négy *Szegés* (< *szegés* 'újonnan művelésbe fogott terület', NEMES 2005: 174), öt *Sziget, *Sziget,* három *Szomoga, *Szomoga* (< népnyelvi *szomoga* 'lapályos, vizenyős, kákatermő hely; csermely', vö. KNIEZSA 1935: 231–7), *Szurdok, Tekerület* (< m. *tekerület* 'a folyómeder kanyargós része; a kanyarulat mellett levő hely', NEMES 2005: 184), két *Telek, Tó, Told, Tőkés* (< *tőkés* 'kivágott fának a talajban maradó részével teli irtásföld', NEMES 2005: 187), *Törés* (< *törés* 'egykori rétből vagy legelőből feltört szántóterület; a száraz nád letörése után keletkezett kaszáló; irtás', NEMES 2005: 188), *Ugar,* három *Vápa* (< *vápa* 'mély fekvésű, mocsaras hely', NEMES 2005: 193), *Vész* (< *vész* 'elpusztult erőrészlet; irtás', TESz.), *Zugoly* (< m. *zugoly* 'félreeső, eldugott hely; szöglet, sarok; szoros, szurdok', TESz. *zug,* NEMES 2005: 180).

Összetett földrajzi közneves szerkezeteknek tekinthetjük az alábbi neveket: [56]*Árokfenék, Borzlyuk, Csűröskert, Dűlőföldek, Előhegy, Faluvég, Faluvége* (< *faluvég* 'vége, szélső része a falunak', NEMES 2005: 59), *Gyümölcskert,* három *Halastó, Hegyfar* (< *hegyfar* 'a hegy vége', NEMES 2005: 89), négy *Kenderátó* (< *kenderátó ~ kenderártó* 'kenderáztatásra használt hely főként álló- és folyóvízben', NEMES 2005: 107), két *Kenderáztató, *Kenderáztató, Kenderföld,* két *Keresztút* (< *keresztút* 'kereszt alakú út' vagy 'két, egymással keresztben lévő út', TÓTH V. 2001b: 87), *Mezőszél, Nyomásszél, Táborhely* (< 'katonai alakulatok ideiglenes szálláshelye', vö. TESz. *tábor*), *Telekföld, Vadkert, Várhegy* (< *várhegy* 'hegy, amelyre vár épült valaha', NEMES 2005: 192), *Vaskapu* (< *vaskapu* 'hegyszoros; két nagyobb rétség között elkeskenyedő vízmeder; mély út, horhos bejárata', NEMES 2005: 193–4).

A k é t r é s z e s helynevekben fajtajelölő névrész az S+F és az M+F struktúrájú nevek főtagjaként szerepel. A nevek elemzése során láthatjuk, hogy bizonyos földrajzi köznevek kiemelkedő arányú megterheltséget mutatnak, míg mások csak elenyésző számban találhatók meg.

A magyar eredetű kétrészes mikronevek alaptagjaként legtöbbször (79) a ***mező ~ mezeje*** földrajzi köznév szerepel: húsz *Alsó-mező, Ardai-mező, Babad mezeje, Belse mezeje, Bered mezeje, Borzs(ov)a-mező, Bükk-mező, Duminec mezeje, Egresi-mező, Fancsikai-mező, Fel-mező,* tizenöt *Felső-mező, Fodor-mező, Forrás-mező ~ Forrás mezeje, Fűz-köz-mező, Gálod-*

levezetést is megengednek: egyrészt létrejöhettek földrajzi köznévből jelentéshasadással, másrészt valamilyen sajátosságot kifejező morfematikus keletkezésű nevek sorát is gyarapíthatták (vö. BÉNYEI 2012: 97–8, 101).

[56] Az elkülönített összetett földrajzi közneves szerkezetű névcsoport, amelyeknek az utótagja önmagában is földrajzi köznév, akár kétrészes névként is elemezhető; vö. *Elő/hegy, Vár/hegy* stb.

*mező, Hagymás-mező, Híd alja mező, Hídeli mező, Híd mezeje, Hideg-víz-mező, Kamenája-mező, *Kápolna-mező, Karácson-mező, Karasztó-mező, Kender-mező,* két *Kerek-mező, *Kincses-mező, Kis-mező, Koszta mezeje, Köz-mező, Lucska-mező, Nádas-mező, Nagyút mezeje,* két *Nagy-mező, Pál-mező, Pataki-mező, Péterfalvi-mező, Rózsás-mező, Szalva mezeje, *Széna-mező, Sziget-mező, Zsidó-mező.* Az alábbi fajtajelölő névrészek legalább 50 névben fordulnak elő, így pl. a valamilyen közlekedési szerepre utaló ***út(ja):*** két *Által út, András-sziget útja, Ardai út, Cserges útja,* két *Csetfalvi út,* két **Csomai út, Csonka út, Csonkás útja,* két *Egresi út, Fancsika út,* két *Fancsikai út, Farkas útja ~ Oláhok útja, Felső út, Forrás útja, Halmi út, Hank útja, *Hetényi út, Horgas út, Kánya út ~ Kánya útja, Kánya-völgy útja, Kincses-mező útja, Király útja, Kökényesdi út, Körtvélyes útja, Kövecses út ~ Kövecses útja,* négy *Malom út, *Mátyfalvi út,* két **Nagyút, Palók út ~ Palók útja, Pataki út, Picskor útja, Régi malom útja, Rév út ~ Rév útja, Sásvári út, Somodi útja, Sósok útja, Szán út, Szászfalusi út, Szilvás útja, Szirmai út, Szőlő út, Tice útja, Tőke forrása útja, Újfalusi út, *Újhelyi út, Vár útja, Vásáros út, Zugoly út.* A ***hát(a)*** névrésszel szintén több mint félszáz nevet alkottak a vizsgált korszakban: *Akolna-hát, Álló-hát, Csobak-hát, Domb-hát, Éger-hát 1. ~ Egres-hát, Éger-hát 2., Farkas-hát, Fertő-hát, Gyékényes-hát, Hajas-hát,* két *Halvány-hát, Halvány háta, Halványi-hát ~ Nyíres háta, Hordozló-hát, Hosszú-hát, Irtás-hát, Karna-Kadarcs-hát, Kerek-tó-hát, Kis-Kadarcs-hát, Kis-Tisza-hát, Konyha-hát, Korni-hát, Köves-mál-hát, Mosó-hát, Nadány-hát, Nagy-rét-hát, Nyáraska-hát, *Őz-hát,* két *Patak-hát, Petecske-hát, Ragozna-hát, Rednek-hát,* két *Rekettye-hát, Restás-hát, Szemerdek-hát, Sziget-hát, Szomoga-hát, Tekeres-hát, Teknős-hát, Tice-hát,* három *Tisza-hát, Tó-hát, Vejvás-hát, Viszketeges-hát, Zuta-hát.* Ennél ritkább, de gyakori eleme a neveknek a ***szőlő(cske)*** földrajzi köznév: *Agyagos-szőlő, Asszony-szőlő, Baka-kő-szőlő, Becsi-kalandos-szőlő,* két *Borbély-szőlő, Csegődi-szőlő, Csernő-kő-szőlő, Csiba-szőlő, Csuklya-szőlő, Dobi-szőlő, Gál-szőlő, Gyöngyér-szőlő, Hágcsó-szőlő, Hajtás-szőlő, Harasztos-szőlő, Hát-szőlő, Jámbor-szőlő, Kankóc-szőlő, Káposztás-szőlő, Kis-Csorgó-szőlőcske, Kis-szőlő, *Kolcsi-szőlő, Kolompok-szőlő ~ Sajtó-szőlő ~ Tarnóci-szőlő, Kónya-szőlő, Koszta-szőlő, Lapos-szőlő, Lazsnakos-szőlő, Malom-szőlő, Nagy-szőlő, Nyakas-szőlő, Orvos-szőlő, Pénzes-szőlő, Rigó-szőlő, Sánta Márton-szőlő, Sasar-szőlő, Sas-szőlő, Szaporodott-szőlő, Szekerce-szőlő, Széles-szőlő, Szép-szőlő, Sziget-szőlő, Szirmai-szőlő, Veres-szőlő.*

Harminc fölötti névadattal aktív névalkotó szerepűnek bizonyul a ***szeg(e)*** (’falunak valamely része; vízfolyás kanyarjába benyúló háromszög vagy félkör alakú partos terület, sziget, zug’, NEMES 2005: 174, vö. még TESz. *szeg*[2]) és a ***láz(a)*** (nyelvjárási ’tisztás; szénatermelő hely, rét; irtvány’, TESz. *láz*[1]) jelentésű névrésszel ellátott neveknek a típusa:

*Aba-szeg, Becsi-szeg, Csákány-szeg, Csima-szeg, Dinnye-szeg, Egres-szeg, Eteny-szeg, *Füzes-szeg, Görgő-szeg, Holló-fő-szeg, Kender-szeg, Kis-szeg, Láp-szeg, *Ló-szeg, Nádas-szeg, *Nagy-szeg, Nagyút-szeg, Nagy-vész-szeg ~ Nagy-vész szege, Nyáras-szeg, Nyíres-szeg,* két *Patak-szeg, Péter szege, Piskáros-szeg ~ Piskáros szege, Pólya-szeg, Rekettye-szeg, Sile-szeg, Szelep-szeg, Tamás-szeg, Tó-szeg, Vár-szeg;* két *Almás-láz, Barta láza, Berec láza, Cseme láza, Csene-láz, Deák láza, Dobos-láz,* három *Hosszú-láz, *Hosszú-láz, Ilonok láza, Kasza láza, Kerek-láz, Keresztúri-láz, Kis-láz, Kozma láza, Lukács láza, Mocsári-láz, Mocsár-láz, Nagy Lőrinc láza ~ Tekeres-láz,* három *Nagy-láz, Nyíres-láz, Pap Panda láza, Rigó-láz, Tövises-láz, Új-láz.*

Húsz és harminc közötti névadattal való megterheltséget mutat az alábbi nyolc földrajzi köznév. Az ***erdő ~ erdeje*** névrésszel szerkesztették az *Alsó-erdő, Aszós-erdő, Atak erdeje, Bacsó-erdő, Bükkös-erdő, Cser-erdő, Esztegő erdeje, Fekete-erdő,* három *Felső-erdő, Kadarcs erdeje,* két *Kiserdő, Liget-erdő, Mocsár erdeje, Mocsár-erdő,* két *Nagyerdő, *Nagyerdő, Nagy-Liget erdeje, Szalva erdeje, Szalva-erdő, Száraz-erdő, Tó erdeje, Tó-erdő, Villongó-erdő* határneveket. Ezzel azonos számúak az ***alja*** földrajzi köznevet tartalmazó nevek: *Bérc alja, Bodzás alja, Csere alja, Csűröskert alja, Erdő alja, Garabóc alja, Harasztos alja, Ilosvai kertek alja, Kánya alja,* hét *Kert alja,* két *Két-kert alja, Kis-hegy alja, Mik ? alja, Nagylábú-füzes alja, Oltvány-telek alja, Pergős alja, Rét alja, Sziget alja, Szilas alja, *Vár alja.* A ***szer(e)*** (’település lakott területének egy-egy kisebb része; határ távol eső része’, NEMES 2005: 175) és a ***rét(je)*** köznév azonos számban fordulnak elő. Az elsőt tartalmazza a *Balog-rét,* két *Falu szere, Falu-szer, Halom-szer, Héthold szere, Horgas-szer, Hosszú-föld szere,* öt *Hosszú-szer, Jégverem szere, Liboc-szer,* két *Mocsár-szer, Nyulas-szer, Pap oltványa szere,* két *Rövid-szer,* három *Sovány-szer,* a másodikat a *Beszterice-rét, Csalános-rét, Csiba-rét, Csobi-rét, Derék-rét, Falu rétje, Gerlát rétje, Hosszú-rét, Jankó rétje,* két *Kis-rét, Kocsis rétje, Korniz-rét, Korong rétje, Köles-éri-rét, Nagy-éger-rét,* három *Nagy-rét, Nakol rétje, Pap rétje 1., Pap-rét ~ Pap rétje 2., Saláta-rét.* A ***köz(e)*** névrésszel alakult az *Akolna köze,* három *Batár köze, Bontó köze, Csecseg köze, Éger köze, *Fűz-köz, Hodozló köze, Kadarcs köze, Kátyú köze, Kis-Cselőc köze, Kis-Konyha köze, Korni köze, Macskás köze, Nyáras köze, Patak köze, Száldobos köze, Tekeres köze, Teknős köze, Tisza köze, Víz köze.* A ***sziget(e)***-vel formálódott a három *Alsó-sziget, Al-sziget, *András-sziget ~ Andrási-sziget ~ András szigete ~ Középső-sziget, Barta-[sziget], Fancsika szigete, Felső-sziget, Kamara-sziget,* két *Kis-sziget, Malom-sziget, Nagy-sziget 2., Pap-sziget, Pást-sziget, Ráró-sziget, Szászi-sziget, Szent Ilona szigete.* A ***mocsár(a)*** földrajzi köznév is számos név alapjául szolgált: *Domb-mocsár, Belse mocsara, Berenás-patak mocsara, Bonya ? mocsara, Deszka-*

mocsár, Domb mocsara, Hajtó-mocsár, Hosszú-mocsár, Imola-mocsár, Kelemen mocsara, Kerek-mocsár, két *Kis-mocsár, Kőrös-mocsár, Kuzle-mocsár, Malom mocsara,* két *Nagy-mocsár, *Nagy-mocsár, Szalva mocsara, Száraz-mocsár, Szilas-meg-mocsár*. Végül a húsz adatot számláló ***völgy(e)*** zárja a jelzett előfordulások közötti nevek sorát: *Bene völgye, Csató völgye, Haraszt völgye, Ilonok-völgy, *Kánya-völgy ~ Kánya völgye, Kettős-völgy, Kis-völgy, Köves-völgy, Magasd völgye, Nyakas-völgy, Nyáras-völgy, Orbányos völgye, Sugatag-völgy ~ Sugatag völgye, Tormás-völgy, Tölgyes-völgy, Vér völgye, Zeke völgye, Zsák-völgy ~ Zsák völgye.*

Az alábbi tizenkét földrajzi köznévi utótagról elmondható, hogy tíz és húsz közötti adattal vannak képviselve a területen. Az ***oldal(a)*** névrésszel szerkesztett a *Beszterice-oldal, Bontó-oldal, Csató-oldal, Gyepű-oldal, Halvány-oldal, Hosszú-berek-oldal, Kis-oldal, Kis-Tisza-oldal, Kobok-oldal, Korong-oldal, Mikes-oldal, Nagy-mocsár-oldal, Rekettye-oldal, Sóványos-oldal, Szappanos oldala, Tót-oldal, Ugar-oldal, Vedra oldala, Víz-közi-oldal;* a ***tó ~ tava*** alternánsokkal jött létre az *Ardai-tó, Bibros-tó, *Csíkos-tó, Dobi-tó, Fejér Mihály tava, Fekete-tó, Kákás-tó, Kerekded-tó 1., Kerek-tó, *Kerek-tó ~ Kerekded-tó 2., Nádas-tó, Pernec-tó,* két *Piskáros-tó, Sulymos-tó, *Telek-tó;* a ***kert(je) ~ kertek*** földrajzi köznévvel a *Csűrös kertje, Füves-kert, *Ilosvai kertek, Karós-kert, Két-kert, Kis-szeg-kert, Komló-kert,* két *Komlós-kert, Kövecses-kert, Ló-kert, Meggyes-kert, Nagy-kert, Száraz-kertek, Tövis-kert, Úr kertje;* a ***vápa(ja)***-val alkotott a *Bogdány vápája, Füzes-szeg vápája, Hagyó vápája, Halvány vápája, Határ vápája, Hideg-víz vápája, Horgas-vápa, Jakab vápája, Kép vápája, Kövecses vápája, Köz-oltvány vápája, Palók vápája, Sziuza vápája, Tice vápája;* a kiemelkedésekre utaló ***hegy(é)***-vel az *Ág-hegy, Ájas-hegy, Aranyos-hegy, Ardai-hegy, Horgas-hegy, Kajtár-hegy, Kankói-hegy, Kis-hegy, Orosz-hegy, Pelsőc hegye, Száldobos-hegy, Szép-hegy, Szerém-hegy, Szőlősi-hegy;* a valamilyen módon a földből felszínre törő ***forrás(a)*** névrésszel alakult a *Bükkfa forrása ~ Hegy-far forrása, Dézsma-szín forrása, Éger forrása, Fő-forrás, *Hideg-forrás, Kajtár-hegy forrása, Kis-forrás, Köpes-forrás, Mogyorós forrása, Pap forrása, Szemerdek forrása, Tatár Geci-forrás, *Tőke forrása;* a kisebb kiemelkedésre utaló ***domb(ja)*** köznévvel van ellátva a *Békélő-domb, Első-domb, Fattyú János dombja, Harasztos-domb, Határ-domb, Látó-domb, Pongocs dombja, Székely-domb, Sziget-domb, Sziuza dombja, Vajda dombja, Vész dombja;* a ’falurész; kisebb szántóterület’ jelentésű ***sor(ja)*** (NEMES 2005: 169–70) földrajzi köznevet találjuk a *Csonka-sor, Diófa sorja, Falu sorja, Forrás sorja, Gát sorja, Hosszú-sor, Kenderáztató sorja, Kerekded sor, Nagy sor, Nyilas sor, Sovány-sor, Tisza sorja, Töltés sor, Vadászi sor* nevekben; a vizenyős, mocsaras talajt kedvelő fűzfával, fűzbokorral benőtt területet jelölő ***füzes(e)*** névrésszel alakult a *Bolya füzese, Darnó füzese,* két *Felső-*

*füzes, Kócs füzese, Köz-füzes, Ló-szeg füzese, Malom-füzes, *Nagylábú-füzes, Papi füzese, Rác füzese, Rakasz füzese;* a vízfolyásokon létesített mesterséges átkelőhelyeket, kikötőket jelölő ***rév(e)*** (TESz.) képezi az alapját a *Fancsikai-rév, Habrév, Hosszú-rév, Király réve,* három *Kövecses-rév, Sáros-rév, Szőlős-rév ~ Szőlős réve, Tekeházi-rév* neveknek; a vízfolyások kedetét jelölő ***fő*** (de a szomszédos Szatmár megye területén a 'mezőrész településhez közelebb eső része' jelentésben is ismeretes, NEMES 2005: 68) névrész található meg a *Gabróc-fő, *Holló-fő, Kósa-fő, Lekence-fő, Őz-fő, Palád-fő, Szalva-fő, Székes-Batarcs-fő, Szelis-fő, Vojna-fő* nevekben; végül a valamilyen földrajzi egységnek a végét, elkeskenyedő nyúlványát jelölő ***fark(a)*** (NEMES 2005: 60, TESz.) elemmel a *Csere-fark, Csető-fark, Éger-fark, Híd farka, Híd-fark, Iske farka, Kun-fark, Nagy-rét farka, Tó farka, Tó-fark* nevek alakultak.

Az alábbi utótagok 5–9 adattal vannak képviselve a megye mikronévkincsében. Ilyen névrész szerepel az ***éger(e)*** a **Csákány-[ége(r) ~ (sz)ege], Harmad-éger, Határ-éger, Határos-éger, Kőris ég(e)re, Kötöny ég(e)re, *Nagy-éger, Ladamér égre, Szász-éger;* a ***telek ~ telke*** az *Alsó-telek, Benc-telek, Hazaka telke,* két *Kis-telek, *Oltvány-telek, Rév-telek, Tó-telek, Tőrös telke;* az ***ösvény(e)*** ('keskeny gyalogút', NEMES 2005: 151–2, SzamSz. 780) a két *Ardai-ösvény, Benei-ösvény, Csorda ösvénye, Fancsikai-ösvény, Gyalai ösvénye, Keresztúri-ösvény, Páli-ösvény, Szőlősi-ösvény;* a ***palló(ja)*** ('egyszerű híd, gyaloghíd', TESz. *padló*) az *Akli-palló, Ardai-palló, Csobak pallója, Disznó-palló, Halastó pallója, Kétöklű-palló, *Nagypalló, Szappanos-palló, Szomoga-palló;* a ***föld(e), földek*** az *Ardai-föld, Belse földe, Eldűlő-föld, Hegyes-föld, Horgas-föld, *Hosszú-föld, Ispotály-föld, Köves-föld, Láb-földek;* a ***berek ~ berke*** az *Almás-berek, Bökény ~ Benkő ~ Benke ? berke, Fekete-berek, *Hosszú-berek, Körtvélyes-berek, Nagy-berek, Nyáras-berek, Rekettyés-berek, Vár berke;* a ***liget(e)*** a *Csonkás ligete, Hegy-liget, Hosszú-liget, Kapurcsa ligete, Pást-liget, Rákóc ligete, Rákóc-liget, Terebesi-liget;* a ***paraszt(ja)*** ('megműveletlenül hagyott föld', TESz.) a *Kis-paraszt, Köles parasztja, Ómalom parasztja, Vár-paraszt ~ Várfali-paraszt, Várbeli-paraszt, Várfel-paraszt ~ Várfeli-paraszt;* a ***rekettye ~ rekettyéje ~ rekettyés*** a *Bot-rekettye, Cseke rekettyéje, Hosszú-rekettye,* két *Kerek-rekettye, Nagy-rekettyés, Nakol-rekettye;* az ***oltvány(a)*** ('faiskola, fiatal facsemetékből álló fiatal erdő', NEMES 2005: 149) a *Csonka-oltvány, Göde oltványa, Hagyó oltványa, Hosszú-oltvány, *Köz-oltvány, Leleszi-oltvány, Pap oltványa;* a ***szurdok(a)*** a *Csere-szurdok, Csűri szurdoka, Gulya szurdoka, Hevek út szurdoka, Kadarcsi-szurdok, Rekettye-hát szurdoka;* a ***vár(a)*** a *Kankó vára, Kankóvár, Nyaláb vára, Nyalábvár, *Sásvár, Tamás vára;* a ***tő ~ töve*** ('folyó, árok stb. torkolata, vége; (földrajzi hely) közvetlen környéke', TESz., NEMES 2005: 187) a *Batár-tő, *Csarna-tő, Fok-tő, Holt-Tisza töve, Méhes-szomoga-*

tő, Sugatag-tő; a ***malom ~ malma*** a *Borzsova malma, Cselle malom, Halom malma, Pap malma, Pásti malom, *Régi malom;* a ***kő*** a *Bába-kő, *Baka-kő, *Csernő-kő, Nagy-kő, Sólyom-kő, Szarvas-kő;* a ***palaj(a)*** (’a folyó homokos, hordalékos, sekély vizű lapos partja’, NEMES 2005: 153) a *Fürdő-palaj, Kis-Darnó palaja, Kis-Halvány palaja, Mély ? -palaj, Szilas-palaj, Tölgyes-palaj;* a ***gyepű*** az *Első-gyepű, Ó-gyepű, Régi-gyepű, Répás-gyepű, Új-gyepű; a **cser(e)** Deme csere, Dögös-csere, Hosszú-cser, Kása-csere, Rókás-csere;* a ***gát(ja)*** (’<közlekedéssel kapcs.> országút töltése’, NEMES 2005: 72, de ehhez figyelembe vehető az Ugocsa déli részével szomszédos Szatmár megyei Egri névanyagában fellelhető *Gát* „igen sáros útrész neve”, SzamSz. 325, vö. még ’országút, kövesút’, NEMES i. h.) a *Csorda-gát, Disznó-gát, Kis-gát, Pap gátja, Vendég gátja;* a ***szél(e)*** a *Csök ~ Csög ? széle, Harasztos-szél, Nyáras-szél, Nyomás széle, Vápa széle;* a ***tövise ~ tövisese ~ töviske*** (’töviskes, harasztos, tüskés növénnyel benőtt hely’ TESz. *tövis*, vö. NEMES 2005: 189) a *Laskai tövisese, Méreg tövise, Mike tövise, Szaró-töviske, Tice tövisese;* az ***utca(ja)*** a *Rakasz utca ~ Rakasz utcája, Szász-vég utcája, Temető utca, Tisza utca;* a ***vég(e)*** (’valaminek [térben] befejező része; valami széle, határa’, TESz.) a *Disznó-palló vége, *Kátyú-vég, *Magyar-vég, Nadány vége, *Szász-vég;* a ***vész(e)*** a *Fövenyes vésze, Hosszú-vész, *Nagy-vész, Péter vésze, Sebes-vész* nevekben.

Elszórtan, 2–4 adattal fordulnak elő a következő földrajzi köznevek kétrészes nevek alaptagjaként: a ***bükk(e)*** (’bükkerdő’, NEMES 2005: 27) az *Ilonok bükke, Kereszt-bükk, Silye bükke, Somos-bükk;* az ***eleje*** (’vmely hely elülső része, ill. vmi előtt fekvő terület’, NEMES 2005: 53) az *Által-patak eleje, Mocsolya eleje, Szatmár völgye eleje ~ Szatmár-völgy eleje;* az ***irtvány(a)*** az *Alsó-irtvány, Felső-irtvány, Kozma irtványa, Nagy-irtvány;* a ***járó*** (’valahová bevezető keskeny, rövid út’, ÚMTsz., vö. még NEMES 2005: 99) az *Alsó járó,* két *Szirmai járó, *Tatár járó;* a ***nyáras*** a *Hosszú-nyáras, Ludas-nyáras, Rudas-nyáras,Táncos-nyáras;* a ***nyomás*** (’egykori művelésmódra utaló határrész; legelő’, NEMES 2005: 147) az *Első-nyomás,* két *Felső-nyomás, Verbőci-nyomás;* az ***örvény ~ örmény ~ öréme*** (vö. *örvény* < R. *örmény* ’vízforgás, forgó; mélyvíz’, TESz. *örvény; öréme* ’tátongó mélység, szakadék, örvény’, OklSz. 726–7) az *Ilonok öréme, Ilonok örvénye, Kis-örvény, Pók örménye;* a ***bérc(e)*** a *Farkas bérce, Hosszú-bérc, Köz-bérc;* a ***delelő*** a *Borjúdelelő,* két *Csordadelelő;* a ***faluvége*** az *Alsó-faluvége,* két *Felső-faluvége;* a ***far*** (’a hegynek hirtelenül megszakadó vége’, TESz.) a *Csető-far, Korong-far, Verbőc-far;* a ***fenék*** az *Inna-fenék, Lipó-fenék, Paraszt-fenék;* a ***halom ~ halma*** a *Bisztric-halom, Bükkös-halom, Doba halma;* a ***határ*** a *Folyó-határ, Három-határ, Váraljai-határ;* a ***híd(ja)*** a *Batarcs hídja, Csepei híd, Tót hídja;* a ***kapu*** (’olyan hely, amelyen át valamely zárt területre lehet jutni; hegykapu’, TESz., NEMES 2005: 104–5) a *Láz-kapu,* két

Porgolát-kapu; a ***kátyú(ja)*** (’mocsár, mocsaras hely; vízjárta terület, rét’, TESz., NEMES 2005: 106) a *Nyakas kátyúja, Nyáras kátyúja, Pap kátyúja, Sós-kátyú;* a ***kerek(e)*** (’erdő’, TESz.) a **Som-kerek, Város-kerek ~ Város kereke;* a ***rekesze*** (’elkülönített, elzárt rész, hely’, TESz., vö. még NEMES 2005: 161) a *Bőke rekesze, Komlósiné rekesze, Vékás rekesze;* a ***fája*** (’erdő’, TESz. *fa*) a *Hitvány fája ~ Hitványd fája;* a ***fertő(je)*** (’sáros fürdő, mocsár’, TESz.) a *Musa-fertő ? ~ Musa fertője;* a ***gödre*** a *Katonák gödre, Köves-patak gödre;* a ***ház(a)*** a *[Királyi ház], Maraz háza;* a ***hely*** (’szántóföld’, NEMES 2005: 91) a *Babhely, Révhely;* a ***járás*** (’út; határrész’, NEMES 2005: 98–9) a *Régi-Tisza-járás, Tisza-járás;* a ***láp*** a *Búzás-láp, Kerék-láp;* a ***mezőszél*** a *Batári mezőszél, Terebesi mezőszél;* az ***országút(ja)*** a *Mátyfalvi országút, Tivadari országútja;* a ***pagony(a)*** (’erdő; erdőkerület, erdődűlő’, EWUng., TESz.) a *Sám-pagony ~ Sám pagonya;* a ***vettföld*** a *Kis-vettföld, Nagy-vettföld* helynevekben.

A következő fajtajelölő névrészek csak egyszeri említéssel mutathatók ki Ugocsában: az ***által*** (’hegyoldal alsó része’, NEMES 2005: 8) a *Széles általa;* a ***barázda*** (’a szőlőkerten átvezető keskeny út; mezsgye; a mezsgye mellett húzódó kicsi árok’, NEMES 2005: 14, KMNySz. 2000: 156) a *Szakállas-barázda;* a ***bükkös*** a *Kis-bükkös;* a ***dűlője*** (’földterület’, NEMES 2005: 49–50) a *Hetei dűlője;* a ***faluhely*** (’a régi, török idők előtti helye a belterületnek’, NEMES 2005: 59) a *Régi-faluhely;* a ***foka*** (’nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna’, TESz. *fok*) a *Kopsa foka* a ***földmező*** a *Csök ~ Csög ? -szél-földmező;* a ***függő*** (a m. *függ* ’lóg, hozzákapcsolódik’ ige *-ő* melléknéviigenév-képzős származéka, TESz. *függ*) a *Túrra függő;* a ***gorondja*** (’halom, domb; mélyebben fekvő területből, mocsárból árvízből kiemelkedő dombos hely, földhát’, NEMES 2005: 75) a *Mándi gorondja;* a ***gyakra*** (’sűrű [cserje, erdő]’, TESz., NEMES 2005: 79) a *Kozma gyakra;* a ***hagyás*** (’vmely meghatározott időben megműveletlenül maradt terület’, KMNySz. 2004: 175) a *Tisza-hagyás;* a ***haraszt*** (’műveletlen sík terület, legelő; sűrű aljnövényzetű, homokos terület; fiatal erdő’, NEMES 2005: 85, TESz., TÓTH V. 2001b: 200) a *Kis-haraszt;* a ***havasa*** (’majdnem mindig hóborította (fátlan) hegy; havasi legelő; öreg szálas erdő’, TESz., NEMES 2005: 88) a *Kojta havasa;* a ***kalista*** a *Nádas-kalista;* a ***kaszáló*** a *Híd feli kaszáló;* a ***képe*** (’forma, alak; szobor, faragvány’, TESz. *kép*[1]) a *Kő képe;* a ***kerítvénye*** (’élősövénnyel bekerített terület’, NEMES 2005: 109) a *Kántor kerítvénye;* a ***korong*** (’kerek erdő’, TESz.) a *Szedres-korong;* a ***közép*** (’valaminek a középső része’, TESz.) a *Valóc közép;* a ***láb*** (’föld, telek alsó, hátsó vége; földdarabnak valamely része’, TESz.) a *Felső-láb;* a ***lágyasa*** (’kaszáló, rét’, NEMES 2005: 121) a *Nyíri lágyasa;* a ***laposa*** a *Kocsis laposa;* a ***lucska*** (’kis rét’, NEMES 2005: 130) a *File-lucska;* a ***lugas*** a **Rafajn-lugas;* a ***mál*** (’[déli fekvésű] hegyoldal’, TESz.) a *Köves-mál;* a ***mart*** (’vminek a meredek fala, oldala; kis hegy; vízpart’, TESz., NEMES 2005: 136) **Veres-mart;* a

meg (’valami mögött lévő terület’, TESz., vö. még NEMES 2005: 142) a **Szilas-meg;* a ***méhek*** (’az a hely vagy építmény, ahol méheket tartanak’, NEMES 2005: 137) a *Kozma-méhek;* a ***méhkertek*** a *Becsi-méhkertek;* a ***melléke*** a *Patak melléke;* a ***menő*** (’a víz mellett fekvő földterület’, NEMES 2005: 139) a *Morotvára menő;* a ***mente*** a *Bontó mente;* a ***nyilas*** (’sorshúzás útján osztályrészül jutott földterület; az erdő egy része’, TESz., NEMES 2005: 146–7) a *Nagy-nyilas;* az ***omlása*** az *[Ilonok omlása];* az ***orra*** (’hegy kiugró része, kiszögellése, erősen kiugró része; előrenyúló hosszú, ék alakú földterület’, NEMES 2005: 149–50) a *Nagyerdő orra;* az ***oszlása*** (az *oszlik* ’szétszéledő, részekre bomolva eltűnik’ ige *-ás* képzős származéka, OklSz. 718, TESz. *oszlik*) az *Ilonok oszlása;* a ***part*** a *Tekeres-part;* a ***pataka*** (lásd a szatmári területről adatolt *patak* ’lapályos, vizenyős terület’, NEMES 2005: 157) a *Határ pataka;* a ***pázsit*** a *Kis-pázsit;* a ***puszta*** a *Kéri puszta;* a ***romlása*** (vö. a *romlik* ’leomlik, beomlik’ ige *-ás* származéka, TESz. *romlik*, l. még OklSz. 815) az *Ilonok romlása;* a ***sás*** (’sással benőtt terület’, NEMES 2005: 167) a *Kerek-sás;* a ***szád*** (’hegyszorosnak, völgynek stb. kezdete, bejárata; üregnek a nyílása, szája’, TESz.) a *Gerzence-szád;* a ***szedő*** (a helynévfajta és a névmodell alapján vélhetően ’szőlőszedésre alkalmas termőhely’) a *Tisza-szedő;* a ***szőlőhegy*** a *Salánki-szőlőhegy;* a ***tekerület*** a *Kadarcs-tekerület;* a ***vám*** a *Szőlősi vám;* a ***verme*** a *Benke verme;* a ***völgyhát*** a *Lapos-völgyhát* mikronévben.

A 20. táblázat az egy- és kétrészes nevekben nagyobb számban (tízszer vagy annál többször) előforduló földrajzi közneveket tartalmazza. Ez az ó- és középmagyar korban az összes névnek a 69%-át jelenti. Ezek a nevek különös figyelmet érdemelnek abból a szempontból, hogy általuk a korai markáns földfelszíni viszonyokat pontosabban leírhatjuk, valamint az itt lakó magyarok tájszemléletének jellegzetességeire is felfigyelhetünk.

földrajzi köznév	**egyrészes**	**kétrészes**	**össz.**
mező ~ mezeje	1	79	80
út(ja)	—	62	62
hát(a)	—	52	52
szőlő(cske)	—	46	46
láz(a)	2	31	33
szeg(e)	—	33	33
erdő ~ erdeje	1	27	28
sziget(e)	6	21	27
alja	—	27	27
rét(je)	—	25	25
szer(e)	—	23	23

köz(e)	—	22	22
mocsár(a)	—	22	22
völgy(e)	—	21	21
tó ~ tava	2	17	19
oldal(a)	—	19	19
vápa(ja)	3	14	17
domb(ja)	4	12	16
forrás(a)	2	14	16
hegy(e)	2	14	16
kert(je) ~ kertek	—	16	16
liget(e)	7	8	15
sor(ja)	—	14	14
füzes(e)	—	12	12
éger(e)	3	9	12
cser(e)	7	5	12
rév(e)	—	11	11
telek ~ telke	2	9	11
fark(a)	—	10	10
fő	—	10	10
gyepű	5	5	10
ösvény(e)	1	9	10
összesen	48	699	747

20. táblázat. *A gyakoribb földrajzi köznevek megoszlása Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori egy- és kétrészes magyar mikroneveiben.*

A helynevek alapján a táj jellegét formáló jelenségekre figyelhetünk fel. Látható, hogy a vizekhez való viszonyítás fontos szerepet játszott a megye névanyagának létrejöttében, mert vélhetően ezek a táj képének formálásában is fontos tényezők voltak. Erre utalnak a *mocsár(a), tó ~ tava, vápá(ja), forrás(a), fő* elemek, de érdemes még megemlíteni a kétrészes helynevekben szereplő *köz(e)* utótagot is.

Ugocsa magyarjainak térszemléletben a hegyvidékkel szemben a sík vidék kiemelt szerepet kapott, mivel a síkvidék művelésre és állattenyésztésre is alkalmas terepet nyújthatott, így fontos szereppel bírt az ingoványos területen. Erre utalnak a *mező ~ mezeje, rét(e), kert(je) ~ kertek, láz(a), sor(ja)* földrajzi köznevek.

A domborzati viszonyok leírásából kivehető, hogy az alacsonyabban fekvő helyekre kisebb arányban utalnak a helynevek — pl. az *alja, völgy(e)* névrészek —, ellenben a magasabban fekvő földterületekre utaló *hát(a), hegy(e), domb(ja), sziget, oldal(a)* dominánsabban vannak jelen a névkincsben. A tájszemlélet szempontjából a (vízfolyásokból) kiemelkedő magaslatok többször szolgáltak a nevek alapjául, ez talán a mindennapi megélhetéssel és az emberi térszemlélettel (a kiemelkedő dolgok látványának szembetűnő voltával) függhet össze. Megemlíthető az is, hogy jelentős számban utalnak a nevekben az adott terület helyzetére, pl. a *szeg(e), fark(a)* névrészek tanulsága ezt nyomatékosítja.

A térség növényzetére való utalás is a tájszemlélet egyik fontos összetevője. A mesterséges [*szőlő(cske)*] és a természetes [*füzes(e), cser(e), éger(e), erdő ~ erdeje* és a *liget(e)*] növényzetre egyaránt utalnak a helynevek, az utóbbi nagyobb aránya a táj korai földrajzi arculatát alkotó növénytakaró jellegzetes elemeit domborítja ki. Szőlőtermesztés a megye több pontján folyt (ehhez ld. a dolgozat II. fejezetében írottakat), a kultúrnövény termesztésének legkorábbi időpontját a helynevek rétegén belül *Szőlős* településnév 1262. évi említése jelzi.

Végül a közlekedési útvonalakra utaló *út(ja)* és *ösvény(e)* szerepét is érinteni kell. Az ember által kialakított útvonalaknak a tájékozódásban nagy szerepük volt. A táj képét alakító vízfolyások, erdők, kiemelkedések és alacsonyabban fekvő területek között az ember számára fontosak voltak a gyalogutak, ezek megkönnyítették a mindennapi tájékozódást és közlekedést.

KRISTÓ GYULA is rámutatott arra, hogy a középkori magyarok tájszemléletének megismeréséhez csakis a helynevek (nála tájnevek) elemzésével juthatunk (2003b: 14–51). Úgy vélem, hogy a helynevekben fellelhető alaptagok alapján az ugocsai magyarság tájszemléletében kulcsfontosságú szereppel bíró térelemeket vehettük figyelembe, és bemutatásukkal a táj jellegének szembeötlő jegyeit fedezhettük fel.

A nagy számban található földrajzi köznevek mellett érdemes néhány névrész nyelvjárástörténeti, szóföldrajzi szerepére is ráirányítani a figyelmet. Az egy-egy adattal képviselt *gorondja, gyakor, korong, lucska, meg, szád* stb. és a néhány adattal jelentkező *járó, kalista, paraszt(ja), palaj, palló, szomoga, vész* stb. adata egyrészt egy átfogó nyelvföldrajzi vizsgálatban a szókölcsönzés irányának a jobb megismeréséhez nyújthatna adalékot (pl. *lucska, kalista, gorond* stb.), valamint az olyan speciális földrajzi köznevek, mint a *paraszt* jelentéstani szempontból lehet lényeges eleme a névanyagnak.

3.2.2. A névrész megnevezi magát a helyet

E g y r é s z e s megnevező szerepű mikronév nem fordul elő a magyar eredetű mikronevek között. Ez a népi-nyelvi érintkezés szövevényes esetében mutatható ki néha.

A k é t r é s z e s helynevek között az M+F és az S+M szerkezetűekben találunk megnevező szerepű elemeket. Az M+F mintájú nevek csoportjában a másodlagos névstruktúrák többsége magyar eredetű alapnévre vezethető vissza, s ezek szerkezeti változással nyerték el az említett formájukat. Ilyen például az anyagban a *Cselle malom, Kéri puszta, Kankóvár ~ Kankó vára, Liget-erdő, Nyalábvár ~ Nyaláb vára, Szász-vég utcája* és *Sziget-mező.* Három névátvételt előtaggal álló név is ide sorolható, a *Lucska-mező* mezőnév, a *Pernec-tó* állóvíznév és a *Pelsőc hegye* kimelkedésnév.

Az S+M modellű nevek sorában a fenti szerkesztési típusok aránybeli megoszlásának valamivel erőteljesebb folyamatát láthatjuk. Magyar eredetű alapnév kapott valamilyen sajátosságot kifejező bővítményrészt az alábbi nevekben: *Alsó-Éger farka, Alsósásvár, Becsi-Inna, Belső-Nagy-szeg, Belső-Sziget, Felső-Becskerle, Felső-Éger farka, Felsősásvár, Felső-Szegés ~ Nagy-Sziget 1., Hosszú-Nagyerdő, Kis-Aprós, Kis-Bükk, Kisebbik-Sajtos, Kis-Éger, Kis-Füzes, Kis-Honcsokos, Kis-Jámbor-szőlő, Kis-Kánya-völgy, Kis-Kolcsi-szőlő, Kissásvár, Kis-Szemenye, Kis-Ugar, Köz-Őz-hát, Külső-Sziget, Lápi-Lipó-fenék ~ Lápi Lipó feneke, Nagy-Csonkás, Nagy-Darnó, Nagy-Domb,* két *Nagy-Éger, Nagy-Füzes, Nagy-Jámbor-szőlő, Nagy-Kánya-völgy, Nagy-Liget, Nagy-Szegés, Nagy-Tóhát, Szár-Bábony, Szászvégardó, Újlaki-Gyepű, Újsásvár, Új-Törés, Vénsásvár.* Elenyésző számban szláv eredetű alapnévre támaszkodó névadással számolhatunk: *Alsó-Abláz, *Kis-Cselőc* és *Kis-Darnó.*

3.2.3. A hely sajátosságát kifejező névrészek

Az e g y r é s z e s helyek érzékszervekkel felfogható tulajdonságait az alábbi csoportok jelölik. Leggyakrabban a név anyagára történik utalás: *Aranyos, Homok,* két *Kövecses, Tövis, Tövised, Tövises.* A hely alakjának a kifejezési gyakorisága némileg elmarad a fentitől: *Dajkafarú* (talán a dajkaságot vállaló özvegy vagy leányanya felső combját formáló tartalommal írható le), *Kacsiba* (< nyelvjárási m. *kacsiba* 'hajlott, görbe', TESz.), *Kaponya* (< nyelvjárási *kaponya* 'merítőedény', TESz., ÚMTsz. *koponya*), *Karikád, Macskahát, *Teknős.* Ezzel majdnem azonos mértékben a hely mérete, kiterjedése jut kifejezésre az *Aprós,* két *Hosszas, Hosszú, Magasd* mikronevekben. Hangra történik utalás a **Cserges ~ *Csergős* határnévben.

A mikronévben a denotátum funkciója (belső jegye) jut kifejezésre az alábbi nevekben: *Fertős, *Fertős, *Mosó.* Itt említhető még az egyéb tulajdonsággal jellemezhető a *Sóhaj* (a

sóhajtás felszakadó hangjára utaló) határnév és a **Viszketeges(-tó)*[57] (< m. *viszketeg* ’kiütés, rüh’, TESz., MTsz. 2574) víznév.

Az egyrészes mikronevek között jellegzetesebb csoportot alkotnak azok a nevek, amelyekben a hely viszonya valamilyen külső dologhoz jut kifejezésre. Ezek közül is a legdominánsabb altípus az, amelyben a hely növényzetére történik utalás, ilyen az *Almás, Bigecs* (< *bigecs* ’őszi vetések között növő tövis’, MTsz. 128, de Hajdú megyében ’gyümölcsös a szőlőben’, MTsz. 128, de ld. még *bigecs ~ bigics* ’búzavetésben termő tövis’, SzamSz. 94, vö. OklSz. 1131, valamint Makó környékén ’gazos föld’, ÚMTsz. 476, NEMES 2005: 19), két *Csalános, Egres, Eperjes, Fenyő, Füzes, *Füzes,* négy *Gyertyános, Gyomos, Gyümölcsényes, Gyűrűs, Harasztos, *Harasztos, Kék bokor, Komlós,* két *Körtvélyes, Mákos,* két *Mogyorós, Nagyszemű kökény, Nagyszemű kökényes,* hat *Nyáras, *Nyáras,* két *Nyíres, *Nyíres,* öt *Rekettye, *Rekettye,* két *Rekettyés,* két *Száldobos, *Száldobos,* négy *Szilas,* két *Szilvás, Vadalmás* mikronév.

Kisebb megterheltségű, de így is jelentős azon nevek rétege, amelyben a hely birtokosára (vagy arra, akinek a birtokán van, áthúzódik) történik utalás: *Balarin, Bán, Barta, Becske, Bogyoszló, Csató, Csető, Fancsal, Ferencié, Gerlát, Gyöngyér, Hetényi, Kankó, Kávás, Kelemenek, Konc, Kormányos, Koszta, Köpes, Körő ?, *Kötöny ~ *Kötény, *Nadány, Nagygyörgy, Nyakas, Orbányos, Palók, Pázmány, Sasar, Somodi, *Szemeny(e), Tiberis, Utas.* A puszta személynévi helynévadás mikronévi eseteit a névtani szakirodalom nem egységesen ítéli meg, e folyamat ugocsai vonásairól részletesebben a keletkezéstörténeti részben szólok.

Nagyobb csoportot alkotnak az állatnevet tartalmazó nevek is: két *Baglyos, Csókás, Hangyás, Hollós, *Kánya, Kárász, Kecskés, Macskás, Méhes, Ölyves, *Picskor ~ Piskor ~ Piskár* (< szl. eredetű *piskor, pyskôr* m. *piskár* ’csík, menyhal’ átvételéből, Sz. 362), **Potykás, Ráró, Szarkás.*

Nem hanyagolható el az építményre utaló nevek csoportja: **Kép, Korlátos* és *Szent Ilona.*

Végül kiemelhető még az az esete a funkcionális-szemantikai névtípusoknak, amikor valamilyen tárgyra történik utalás, ilyen a *Kolompok* és *Kosolyás* (< m. nyj. *kosolya* ’vesszőből font v. fakéregből készített, felfüggeszthető kicsi bölcső; fekvőhely; kézikosár’, ÚMTsz.).

Valamilyen történésre való utalással jellemezhetők az alábbi nevek. A hely eredete juthat kifejezésre a *Csobak, Csonkás, *Csonkás, Gátas, Hajtás, Nyaláb, Oltványos, Szerdékes* (< m.

[57] A kikövetkeztett nevek egyes esetei névrendszertanilag egy- és kétrészes alapnév felvételét is megengedik, amit ez esetben jelöltem. Ilyenkor a felvett nevet az általam valószínűbbnek vélt típushoz veszem, így a fentit az egyrészesek között számítottam (ehhez ld. IV/A fejezet 3. pont alatt írottakat).

R. *szerdék ~ szérdék* ’szerzemény, zsákmány’, TESz. *szerdék*[2], SzamSz. 917), *Tálagy* (< a m. *tályog* nyj.-i *tájog* ’(a szarvasmarháknál jelentkező vér)betegség; daganat, kiütés’, SzamSz. 941, 1023–4, TESz. *tályog*), *Vészes* (< m. *vész* ’elpusztult erőrészlet; irtás’, TESz.) nevekben. A hellyel kapcsolatos eseményre gondolhatunk a két *Ördöngös* (vö. m. *ördöngös* ’[babonás hit szerint] az ördögtől megszállott; az ördöggel cimboráló’, TESz. *ördög*), *Szalonnás, Ugató* (vö. m. *ugat* ’[állat, főként kutya] több egymást követő éles hangot ad’, TESz.), *Villongó* (< m. *villong* ’kötekedik; veszekedik, perlekedik’, TESz.) mikronevekben.

Több altípussal képviselt a mikronevek között azoknak a neveknek a csoportja, amelyekben a valamely más helyhez való viszony jut kifejezésre. A legnépesebb csoportot képezi a hely a víz melletti fekvését kifejező nevek rétege: *Beberkés, Bolya, Csíkos-tó, Csortos, Esztegő ? ~ Isztegő ?, Folyár, Görgő, Halvány, Hódos, Ilonok,* két *Kövespatak, Ökör-fő, Ölyves székespataka, Örény, Potykás, Rákos, Rosztoka 2., Sás-ér, Sugatag, Szalva pataka, Szányó-patak, Szemerdek, Tice, Tiszán túl.* A térszíni formához való viszonya fejeződik ki az alábbi nevekben: *Fertős 1., Kötényes, Nyáraska, Som-kerek.* A *Töltésen belül* és *Töltésnél* határnevekben a tájrészre történik utalás. Nagyobb számban a hely környékén (vagy rajta) fekvő helységre történik utalás. Anyagomban ilyen a *Bonya ?, Csatóháza, Kérő, Magyar-vég, Pázsit, Szász-vég, Szénamező* (vö. **Széna-mező* ’határnév’ > *Szénamező* ’településnév’ *[Szénamezőtelke]* > *Szénamező* ’határnév’). Megterheltebb viszont azon földterületnevek száma, amelyekben valamilyen építményre történik utalás: *Al-híd,* két *Csomai út, Gátnál, Halmi út fele, Malom fele, Malom út fele, Mátyfalvi út fele, Hetényi út, Képnél, Nagypalló* (Forgolány határában említett szántó, amelynek előzménye lehet a **Nagypalló* hídnév, az utóbbit ld. a kétrészesek sorában), *Tatár járó, Ugocsa, Újhelyi útra.*

A hely viszonyított helyzete egyetlen egyrészes mikronévvel képviselt: *Felnyúló.*

A kétrészes S+F és S+M struktúrájú nevekben szélesebb skálája jelentkezik a sajátosságoknak.

A hely valamilyen érzékeléssel felfogott tulajdonságainak a sorából a leggazdagabb csoportot a méretre utaló nevek alkotják. A nagyobb számban említett S+F szerkezetű *Hosszú-bérc, *Hosszú-berek, Hosszú-cser, *Hosszú-föld, Hosszú-hát,* három *Hosszú-láz,* **Hosszú-láz, Hosszú-liget, Hosszú-mocsár, Hosszú-nyáras, Hosszú-oltvány, Hosszú-rekettye, Hosszú-rét, Hosszú-rév, Hosszú-sor,* öt *Hosszú-szer, Hosszú-vész, Kis-bükkös,* két *Kiserdő, Kis-forrás, Kis-gát, Kis-haraszt, Kis-hegy, Kis-láz, Kis-mező,* két *Kis-mocsár, Kis-oldal, Kis-örvény, Kis-paraszt, Kis-pázsit,* két *Kis-rét, Kis-szeg,* két *Kis-sziget, Kis-szőlő,* két *Kis-telek, Kis-vettföld, Kis-völgy, Mély ? -palaj, *Nagypalló, Nagy sor,* két **Nagyút, Nagy-berek,* **Nagy-éger,* két *Nagyerdő, *Nagyerdő, Nagy-irtvány, Nagy-kert, Nagy-kő,* három *Nagy-láz,*

két *Nagy-mező*, két *Nagy-mocsár*, **Nagy-mocsár*, *Nagy-nyilas*, *Nagy-rekettyés*, három *Nagy-rét*, **Nagy-szeg*, *Nagy-sziget 2.*, *Nagy-szőlő*, **Nagy-vész*, *Nagy-vettföld*, két *Rövid-szer*, valamint az ennél kisebb arányban kimutatható S+M modellű *Hosszú-Nagyerdő*, *Kis-Aprós*, *Kis-Bükk*, **Kis-Cselőc*, *Kis-Darnó*, *Kisebbik-Sajtos*, *Kis-Éger*, *Kis-Füzes*, *Kis-Honcsokos*, *Kis-Jámbor-szőlő*, *Kis-Kánya-völgy*, *Kis-Kolcsi-szőlő*, *Kissásvár*, *Kis-Szemenye*, *Kis-Ugar*, *Nagy-Csonkás*, *Nagy-Darnó*, *Nagy-Domb*, két *Nagy-Éger*, *Nagy-Füzes*, *Nagy-Jámbor-szőlő*, *Nagy-Kánya-völgy*, *Nagy-Liget*, *Nagy-Szegés*, *Nagy-Sziget 1.*, *Nagy-Tóhát* nevek említhetők a kategóriában.

A mikronevek alakjára jóval kisebb számban történik utalás: az *Ájas-hegy*, *Eldűlő-föld*, *Hegyes-föld*, *Horgas-föld*, *Horgas-szer*, *Horgas-vápa*, *Kerekded sor*, *Kerekded-tó 1.*, *Kerekded-tó 2.* ~ **Kerek-tó*, *Kerék-láp*, *Kerek-láz*, két *Kerek-mező*, *Kerek-mocsár*, két *Kerek-rekettye*, *Kerek-sás*, *Kerek-tó*, *Kétöklű-palló*, *Zugoly út* S+F szerkezetű nevekben.

Az objektum színére utal a *Fekete-berek*, *Fekete-erdő*, *Fekete-tó*, **Veres-mart* (S+F) nevek előtagja. Jól látható az ide sorolható nevekből, hogy a *fekete* lexéma dominál, ezek az anyagban elsősorban valamilyen erdőt vagy bokros helyet jelölnek, de az állóvíznevekben is előfordulnak, ebben talán a víz valamilyen elszennyeződése juthat kifejezésre, míg az előbbiben az erdő sűrűségére vezethető vissza a motiváció. A *fekete* ellentéte a mikronévi anyagban nem jelentkezik. A *veres* melléknév a talaj színének egyediségére utal.

A hőmérsékleti jegyre egyetlen névben történik utalás: a **Hideg-forrás* (S+F) névben.

A mikronevek valamilyen nem érzékeléssel felfogott tulajdonságának kategóriája az egyrészeseknél tapasztalt csoportoknál ugyancsak változatosabb képet nyújt. A kisebb területnek az állapotára utaló névrésszel kapcsolódik össze a fajtajelölő földrajzi köznév az *Aszós-erdő*, *Csonka út*, *Csonka-oltvány*, *Lapos-szőlő*, *Sóványos-oldal*, *Sóvány-sor*, három *Sóvány-szer*, *Száraz-erdő*, *Száraz-kertek*, *Száraz-mocsár*, *Szép-hegy* S+F struktúrájú nevekben. A *Szár-Bábony* pedig S+M formában írható le.

Talán az erdőpusztulás gyoersaságára utal az S+F szerkezetű *Sebes-vész* előtagja.

A hely valamilyen jellegzetes anyagára utal az *Agyagos-szőlő*, *Aranyos-hegy*, *Fövenyes vésze*, *Kő képe*, három *Kövecses-rév*, *Köves-föld*, *Köves-mál*, *Köves-völgy*, *Sáros-rév* S+F szerkezetű nevek első névrésze.

Néhány elnevezés bővítményrészében a denotátum korára történik utalás: az S+F formájú *Ó-gyepű*, **Régi malom*, *Régi-faluhely*, *Régi-gyepű*, *Új-gyepű*, *Új-láz*, és az S+M alakú *Újsásvár*, *Új-Törés*, *Vénsásvár* nevekben.

A hely funkciójára, működésére az S+F szerkezetű *Békélő-domb, Deszka-mocsár, Fürdő-palaj, Gulya szurdoka, Habrév, Látó-domb, *Oltvány-telek* nevek előtagja utal.

A mikronevek között találunk a hely egyéb tulajdonságaira utaló neveket is, ezek mindegyike S+F formában elemezhető: *Ág-hegy, Derék-rét, Dögös-csere, Három-határ, Héthold szere, Ispotály-föld, Karós-kert, Két-kert, Kettős-völgy, Szaporodott-szőlő.*

A kétrészes nevekben az egyik névrész kifejezheti a hely viszonyát valamilyen külső dologhoz. E kategóriában — az egyrészeseknél tapasztalt aránybeli megoszlással összhangban — a hely növényvilágra történő utalás jut a legtöbbször kifejezésre, s ennél jóval kisebb mértékben csupán az állatvilágra. A növényvilág jelenik meg az S+F formájú nevek előtagjában, gyakran és jellegzetesen *-s* formánssal szerkesztve: *Almás-berek,* két *Almás-láz, Bodzás alja, Búzás-láp, Bükkös-erdő, Bükkös-halom, Csalános-rét, Füves-kert, *Füzes-szeg, Gyékényes-hát, Hagymás-mező, Harasztos-domb, Harasztos-szőlő, Kákás-tó,* két *Komlós-kert, Körtvélyes-berek, Meggyes-kert, Mogyorós forrása, Nádas-kalista, Nádas-mező, Nádas-szeg, Nádas-tó, Nyáras-berek, Nyáras kátyúja, Nyáras-szél, Nyáras-völgy, Nyíres-láz, Nyíres-szeg, Rekettyés-berek, Répás-gyepű, Somos-bükk, Sulymos-tó, Száldobos-hegy, *Széna-mező, Szedres-korong, Szilas-palaj, Tormás-völgy, Tölgyes-palaj, Tölgyes-völgy Tövises-láz, Tövis-kert.* De a kétrészes neveknek a sajátosságra utaló növénynévi előtagja állhat képző nélkül is, ilyenek a *Babhely, Bükkfa forrása, Bükk-mező, Cser-erdő, Csere-szurdok, Dinnye-szeg, Diófa sorja, *Fűz-köz, Haraszt völgye, Imola-mocsár, Kender-mező, Kender-szeg, Komló-kert, Köles parasztja, Kőris ég(e)re, Kőrös-mocsár, Rekettye-oldal, Saláta-rét, *Sásvár, *Som-kerek, Szőlő út.*

A mikronevekre jellemző lehet az is, hogy a nevekben megjelenik motivációként a hely viszonya valamilyen állathoz. Ez a típus az alábbi S+F formában jellemezhető *Bibros-tó, Borjú-delelő, *Csíkos-tó* (< m. *csík* halnévből), két *Csorda-delelő, Csorda-gát, Csorda ösvénye, Disznó-gát, Disznó-palló, Farkas-hát, Liboc-szer, Ló-kert, Ludas-nyáras, Nyulas-szer, Piskáros-tó 1.* (< m. *piskár* ’csík’, vö. FNESz. *Piskáros*), *Ráró-sziget* (< a régi nyelvi *ráró* ’a sólyomalakúak rendjébe tartozó ragadozó madár, kerecsensólyom’, TESz.), *Rókás-csere, Sólyom-kő, Szarvas-kő* nevekben tükröződik, s a bővítményrész puszta állatnévi és *-s* ellátottságra utaló képzővel szerepel.

A kisebb területen vagy közelében lévő építményre a **Kápolna-mező, Malom fele, Malom mocsara, Malom-füzes, Malom-sziget, Malom-szőlő, Ómalom parasztja,* két *Porgolát-kapu, Sajtó-szőlő, Szelep-szeg* (S+F) nevek utalnak.

Valószínűleg az a tárgy jelenik meg a *Kolompok-szőlő* és *Szán út* S+F formájú nevekben, amelyet a területen használnak.

A kétrészes mikronevek egy igen jelentős részében az előtag személlyel vagy (ember)csoporttal hozható kapcsolatba. Leggazdagabb típusa az, amikor az előtagban vélhetően a hely birtokosára (vagy arra, akinek a birtokát érinti a terület) történik utalás. Az *Aba-szeg, *András-sziget ~ András szigete ~ Andrási-sziget, Babad mezeje, Bába-kő, Bacsó-erdő, *Baka-kő, Balog-rét, Barta láza, Barta-[sziget], Belse földe, Belse mezeje, Belse mocsara, Benc-telek, Bene völgye, Benke verme, Berec láza, Bered mezeje, Bogdány vápája,* két *Borbély-szőlő, Bot-rekettye, Bőke rekesze, Bökény ~ Benkő ~ Benke ? berke, *Csákány-[ége(r) ~ (sz)ege], Csákány-szeg, Csegődi-szőlő, Cseke rekettyéje, Cseme láza, Csene-láz, Csiba-rét, Csiba-szőlő, Csima-szeg, Csobi-rét, Csök ~ Csög ? széle, Csuklya-szőlő, Csűri szurdoka, Csűrös kertje, Deák láza, Deme csere, Doba halma, Dobi-szőlő, Dobos-láz, Duminec mezeje, Eteny-szeg, Farkas bérce, Farkas útja, Fattyú János dombja, Fejér Mihály tava, File-lucska, Fodor-mező, Gálod-mező, Gál-szőlő, Gerlát rétje, Göde oltványa, Gyalai ösvénye, Gyöngyér-szőlő, Hagyó oltványa, Hagyó vápája, Hajas-hát, Hank útja, Hazaka telke, Hetei dűlője, Hitvány fája ~ Hitványd fája, *Ilosvai kertek, Jakab vápája, Jámbor-szőlő, Jankó rétje, Kankóc-szőlő, Kántor kerítvénye, Káposztás-szőlő, Karácson-mező, Kása-csere, Kasza láza, Katonák gödre, Kelemen mocsara, *Kincses-mező, Kócs füzese, Kocsis laposa, Kocsis rétje, Kojta havasa, *Kolcsi-szőlő, Komlósiné rekesze, Kónya-szőlő, Kopsa foka, Korniz-rét, Koszta mezeje, Koszta-szőlő, Kozma gyakra, Kozma irtványa, Kozma láza, Kozma-méhek, Köpes-forrás, Kun-fark, Kuzle-mocsár, Ladamér égre, Laskai tövisese, Lazsnakos-szőlő, Leleszi-oltvány, Lukács láza, Mándi gorondja, Maraz háza, Méreg tövise, Mike tövise, Mikes-oldal, Musa-fertő ? ~ Musa fertője, Nagy Lőrinc láza, *Nagylábú-füzes, Nyakas kátyúja, Nyíri lágyasa, Orbányos völgye, Orvos-szőlő, Páli-ösvény, Pál-mező, Palók út ~ Palók útja, Palók vápája, Pap Panda láza, Papi füzese, Pénzes-szőlő, Péter szege, Péter vésze, Pók örménye, Pólya-szeg, Rác füzese, *Rafajn-lugas, Rigó-láz, Rigó-szőlő, Rózsás-mező, Rudas-nyáras, Sám-pagony ~ Sám pagonya, Sánta Márton-szőlő, Sasar-szőlő, Sas-szőlő, Sile-szeg, Silye bükke, Sós-kátyú, Szakállas-barázda, Székely-domb, Szekerce-szőlő, Széles általa, Széles-szőlő, Szép-szőlő, Szerém-hegy, Szirmai-szőlő, Tamás vára, Tamás-szeg, Táncos-nyáras, Tarnóci-szőlő, Tatár Geci-forrás, Tót hídja, Tót-oldal, Tőrös telke, Vadászi sor, Vajda dombja, Vékás rekesze, Vendég gátja, Vér völgye, Veres-szőlő, Zeke völgye, Zsák-völgy ~ Zsák völgye* S+F névstruktúrájú mikrotoponimákban szerepel e motiváció.

Az *Asszony-szőlő, Hajtó-mocsár, Kajtár-hegy, Kamara-sziget, Király réve, Király útja, [Királyi ház], Pap forrása, Pap gátja, Pap kátyúja, Pap malma, Pap oltványa, Pap rétje 1.,*

*Pap-rét ~ Pap rétje 2., Pap-sziget, Paraszt-fenék, Sósok útja, *Tatár járó, Úr kertje* S+F modellű nevek a hely használójára utalnak előtagjukban.

Az ott lévő vagy lakó ember(ek)re, embercsoportra utal a **Magyar-vég, Oláhok útja, Orosz-hegy, Szász-éger, *Szász-vég* és *Zsidó-mező* (S+F) mikronevek előtagja.

A mikronevek közül néhány a hellyel kapcsolatos valamilyen történéssel írható le. A kétrészesek között közel azonos megterheltséggel jut kifejezésre a hely eredete, kialakulása és a hellyel kapcsolatos esemény. Az előbbire a *Csonka-sor* és *Hajtás-szőlő,* míg az utóbbi típusra *Nyilas sor, Vásáros út* és *Villongó-erdő* utal S+F névmintájának bővítményrészével.

A mikronevekben az egyik névrész kifejezheti a hely valamely más helyhez való viszonyát. Ennek több típusa is kemelhető. A névadási motivációban kifejezésre juthat, hogy a hely valaminek a része, de a pontos elhelyezkedésére, az irány megjelölésére vagy viszonyított helyzetére is történhet utalás (vö. HOFFMANN 1993: 46).

A név által jelölt hely valaminek a része névrészfunkció jut kifejezésre a *Batár-tő, *Csarna-tő, Éger forrása, Éger-fark, Fok-tő, Gabróc-fő, Garabóc alja, Halvány vápája, Halvány-oldal, Halványi-hát ~ Nyíres háta, Harasztos-szél, *Holló-fő, Holt-Tisza töve, Hosszú-berek-oldal, Hosszú-föld szere, [Ilonok omlása], Ilonok oszlása, Ilonok öréme, Ilonok örvénye, Ilonok romlása, Inna-fenék, Irtás-hát, Iske farka, Kis-Halvány palaja, Kobok-oldal, Kósa-fő, Köves-mál-hát, Láz-kapu, Lekence-fő, Lipó-fenék, Méhes-szomoga-tő, Mocsolya eleje, Nadány vége, Nagy-éger-rét, Nagyerdő orra, Nagy-rét farka, Nagy-rét-hát, Nyáraska-hát, Őz-fő, Palád-fő,* két *Rekettye-hát, Sugatag-tő, Szalva-fő, Szappanos oldala, Székes-Batarcs-fő, Szelis-fő, Szemerdek forrása, Sziget-hát, Szomoga-hát, Teknős-hát, Valóc közép, Vojna-fő, Zuta-hát* S+F formájú nevek bővítményrészében.

A hely pontos elhelyezkedése kategóriájának legnépesebb csoportja az, amikor a helynek a víz mellett való elhelyezkedése fejeződik ki a bővítményrészben. A vízhez való viszonyítás az *Akolna köze, Akolna-hát, Álló-hát, Által-patak eleje, Atak erdeje,* három *Batár köze, Batarcs hídja, Berenás-patak mocsara, Beszterice-oldal, Beszterice-rét, Bisztric-halom, Bontó köze, Bontó mente, Bontó-oldal, Borzs(ov)a-mező, Borzsova malma, Csecseg köze, Csobak pallója, Csobak-hát, Éger köze, Éger-hát 1. ~ Egres-hát, Éger-hát 2., Egres-szeg, Esztegő erdeje, Forrás sorja, Forrás útja, Forrás-mező ~ Forrás mezeje, Gerzence-szád, Görgő-szeg,* két *Halvány-hát, Halvány háta, Hodozló köze, Holló-fő-szeg, Hordozló-hát, Ilonok bükke, Ilonok láza, Ilonok-völgy, Kadarcs erdeje, Kadarcs köze, Kadarcsi-szurdok, Kadarcs-tekerület, Karasztó-mező, Karna-Kadarcs-hát, Kenderáztató sorja, Kerek-tó-hát, Kis-Csorgó-szőlőcske, Kis-Kadarcs-hát, Kis-Konyha köze, Kis-Tisza-hát, Kis-Tisza-oldal, Konyha-hát, Korni köze,*

*Korni-hát, Korong rétje, Korong-far, Korong-oldal, Köles-éri-rét, Köves-patak gödre, Láp-szeg, Morotvára menő, Mosó-hát, Nadány-hát, Nyomás széle, *Őz-hát,* két *Patak-hát, Patak-mező,* két *Patak-szeg, Petecske-hát, Piskáros-szeg ~ Piskáros szege, Piskáros-tó 2., Pongocs dombja, Ragozna-hát, Rednek-hát, Régi-Tisza-járás, Restás-hát, Sugatag-völgy ~ Sugatag völgye, Szalva mezeje, Szalva mocsara, Szalva-erdő ~ Szalva erdeje, Szappanos-palló, Szemerdek-hát, Tekeres köze, Tekeres-hát, Tekeres-láz, Tekeres-part, Tice tövisese, Tice vápája, Tice-hát, Tisza köze, Tisza sorja, Tisza-hagyás,* három *Tisza-hát, Tisza-járás, Tisza-szedő, Tó farka, Tó-erdő ~ Tó erdeje, Tó-fark, Tó-hát, Tó-szeg, Tó-telek, Túrra függő, Vedra oldala, Vejvás-hát, Verbőc-far, Viszketeges-hát* S+F szerkezetű nevek előtagjában kap szerepet.

A mikronévben gyakran valamely térszínformához való viszonyítás fejeződik ki: az *András-sziget útja, Baka-kő-szőlő, Becsi-kalandos-szőlő, Bérc alja, Bolya füzese, Bonya ? mocsara, Csató völgye, Csató-oldal, Csere alja, Csere-fark, Cserges útja, Csernő-kő-szőlő, Csető-far ~ Csető-fark, Csonkás ligete, Csonkás útja, Csök ~ Csög ? -szél-földmező, Csűröskert alja, Darnó füzese, Domb-mocsár ~ Domb mocsara, Domb-hát, Erdő alja, Fertő-hát,Füzes-szeg vápája, Fűz-köz-mező, Gyepű-oldal, Harasztos alja, Hát-szőlő, Hegy-far forrása, Hegy-liget, Hevek út szurdoka, Híd alja mező, Hideg-víz vápája, Hideg-víz-mező, Horgas-hegy, Ilosvai kertek alja, Kajtár-hegy forrása, Kamenája-mező, Kánya alja, Kánya út ~ Kánya útja, *Kánya-völgy ~ Kánya völgye, Kánya-völgy útja, Kapurcsa ligete, Kép vápája,* két *Két-kert alja, Kincses-mező útja, Kis-Cselőc köze, Kis-Darnó palaja, Kis-hegy alja, Kis-szeg-kert, Körtvélyes útja, Kötöny ég(e)re, Kövecses vápája, Kövecses-kert, Köz-oltvány vápája, Lapos-völgyhát, Ló-szeg füzese, *Ló-szeg, Macskás köze, Magasd völgye, Mik ? alja, Nagylábú-füzes alja, Nagy-Liget erdeje, Nagy-mocsár-oldal, Nagyút-szeg, Nagy-vész-szeg ~ Nagy-vész szege, Nakol rétje, Nakol-rekettye, Nyakas-szőlő, Nyakas-völgy, Nyáras köze, Nyáras-szeg, Oltvány-telek alja, Pap oltványa szere, Pergős alja, Rekettye-hát szurdoka, Rekettye-szeg, Rét alja, Száldobos köze, Szaró-töviske, Szatmár-völgy eleje ~ Szatmár völgye eleje, Szilas alja, *Szilas meg, Szilas-meg-mocsár, Sziuza dombja, Sziuza vápája, Szomoga-palló, Teknős köze, Ugar-oldal, Vápa széle, Vész dombja, Víz-közi-oldal* S+F formájú nevekben, ill. talán a *Szászvégardó* S+M szerkezetű névben is.

A tájrész mellett, közelében névrészfunkciójú a *Hágcsó-szőlő, Halom malma, Halom-szer, Határ pataka, Határ vápája, Határ-domb, Határ-éger, Határos-éger, Kátyú köze, *Kátyú-vég,* hét *Kert alja, Láb-földek, Mocsár-erdő ~ Mocsár erdeje, Mocsár-láz ~ Mocsári-láz,* két *Mocsár-szer, Patak köze, Patak melléke, Sziget alja, Sziget-domb, Sziget-szőlő, *Telek-tó, *Tőke forrása, Töltés sor, Vár berke, Vár útja, Várbeli-paraszt, Várfel-paraszt ~ Várfeli-*

paraszt, Város-kerek ~ Város kereke, Vár-paraszt ~ Várfali-paraszt, Vár-szeg, Víz köze (S+F) szerkezetű nevek első névrésze.

Településre is gyakran utalnak a kétrészes mikronevek első tagjában. Az *-i* melléknévképző szerepel az *Akli-palló, Ardai-föld, Ardai-hegy, Ardai-mező, Ardai-palló, Ardai-tó, Batári mezőszél, Becsi-méhkertek, Becsi-szeg, Csepei híd,* két **Csomai út, Dobi-tó, Egresi-mező, Fancsikai-mező, Fancsikai-rév, Halmi út, *Hetényi út, Keresztúri-láz, Pásti malom, Péterfalvi-mező, Salánki-szőlőhegy, Szászi-sziget, Szőlősi vám, Szőlősi-hegy, Tekeházi-rév, Terebesi mezőszél, Terebesi-liget, Váraljai-határ, Verbőci-nyomás* S+F szerkezetű nevekben. A szerkesztés dominanciáját csak erősíti az, hogy az összes S+M struktúrájú név is ide sorolható: *Becsi-Inna, Lápi-Lipó-fenék ~ Lápi Lipó feneke, Újlaki-Gyepű.*

A lakott helyre történő utalás más szerkesztési móddal is jelentkezik. Az S+F névmodellben még megfigyelhető, hogy a településnévre birtokos szerkezetű nevek is utalnak, s ezek sorában is a grammatikailag jelölt formák vannak többségben: *Falu rétje, Falu sorja,* két *Falu szere, Falu-szer, Fancsika szigete, Folyó-határ, Pást-liget, Pást-sziget, Rakasz füzese, Rákóc-liget ~ Rákóc ligete, Szent Ilona szigete, Szőlős-rév ~ Szőlős réve.*

Az építmény mellett vagy közelében megjelenő névrészfunkció a *Dézsma-szín forrása, Disznó-palló vége, Gát sorja, Halastó pallója, Halmi út fele, Hídeli mező, Híd farka, Híd feli kaszáló, Híd mezeje, Híd-fark, Horgas út, Jégverem szere, Kankói-hegy, Malom út fele, Mátyfalvi út fele, Nagyút mezeje, Régi malom útja, Rév út ~ Rév útja, Révhely, Rév-telek, *Vár alja* S+F alakú nevekben jelentkezik. A típus jellemzője, hogy itt a melléknévképzős formák szerepének csekély voltával szemben a jelölt és jelöletlen birtokos struktúrák dominanciájára figyelhetünk fel.

A kétrészes nevek előtagjában irányjelölő funkcióra gondolhatunk az előtagon *-i* formánssal alkotott *Ardai út,* két *Ardai-ösvény, Benei-ösvény,* két *Csetfalvi út,* két *Egresi út, Fancsika út,* két *Fancsikai út, Fancsikai-ösvény, Keresztúri-ösvény, Kökényesdi út, Mátyfalvi országút, *Mátyfalvi út, Pataki út, Sásvári út, Somodi útja, Szászfalusi út,* két *Szirmai járó, Szirmai út, Szőlősi-ösvény, Tivadari országútja, Újfalusi út, *Újhelyi út* nevekben, valamint a jelölt és a jelöletlen birtokos szerkezetű S+F formájú *Kövecses út ~ Kövecses útja,* négy *Malom út, Picskor útja, Rakasz utca ~ Rakasz utcája, Szilvás útja, Temető utca, Tice útja, Tisza utca, Tőke forrása útja* nevekben. A fenti nevek említéseinél nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy „oda megy”, vagy „onnan jön” motivációt rejtenek-e az előtagok.

Az *Alsó járó, Alsó-erdő, Alsó-faluvége, Alsó-irtvány,* húsz *Alsó-mező,* három *Alsó-sziget, Alsó-telek, Al-sziget,* két *Által út, Első-domb, Első-gyepű, Első-nyomás, Fel-mező, Felső út,*

három *Felső-erdő,* két *Felső-faluvége,* két *Felső-füzes*, *Felső-irtvány*, *Felső-láb,* tizenöt *Felső-mező,* két *Felső-nyomás, Felső-sziget, Fő-forrás, Harmad-éger, Kereszt-bükk, Köz-bérc, Középső-sziget, Köz-füzes, Köz-mező, *Köz-oltvány* S+F szerkezetű nevekben és az *Alsó-Abláz, Alsó-Éger farka, Alsósásvár, Belső-Nagy-szeg, Belső-Sziget, Felső-Becskerle, Felső-Éger farka, Felsősásvár, Felső-Szegés, Köz-Őz-hát, Külső-Sziget* S+M modellű nevekben a mikronév viszonyított (realtív) helyzetére történik utalás.

3.2.4. Bizonytalan-kategorizálhatatlan névrészek

Az egyrészes mikronevek sorában több nevet is megemlíthetünk, amelyeknek bizonytalanul határozható csak meg a motivációja.

Többféle szemantikai motivációval írható le pl. a *Bábony* (adatát és névfejtését ld. III/C fejezet 2.2.4. alatt) hegynév, amellyel azonos alakú településnév is ismeretes a megye névanyagában.

A neveknek egy jelentős részében nem dönthető el, hogy a helynév személynévi motivációra vezethető-e vissza, vagy egy *-s* képzős, ritkábban képzetlen köznévvel hozható összefüggésbe: *Bakos* (1570 k.: *Bakos,* Sz. 413), *Botos* (1661: *Botos,* Sz. 546), *Csontos* (1580–90 k.: *Chontos* mellett, Sz. 510), *Lugos* (1755: *Lugos,* Sz. 544), *Mézes* (1656: *Mizes,* Sz. 533), **Pergős* (< *Pergős alja*), *Porcsos* (1680: *Porcsos,* Sz. 516), *Sajtos* (1593: *Saitos,* Sz. 532) *Szennyes* (1610 k.: *Szenyes,* Sz. 510), *Vejvás* (1680: *Velyvas,* Sz. 516).

A következő határnevek személynévi áttétellel is magyarázhatók, de a földfelszín jellegzetes jegyét is kifejezhetik: *Cselle* (adatát lásd a 3.3.6. alatt; vö. m. *csille* ’könnyű kocsi; boglya’ fn. *cselle ~ csellye ~ csillye* változatával, Sz. 532, vö. TESz. *csille*), *Hanka* (1570 k.: *Hanka,* Sz. 412; vö. ruszin *hon* ’dűlő’-ből való *honka ~ hanka* ’kis dűlő’, Sz. 412), *Korong* (1679: *Korong* meget, Sz. 533; vö. m. *korong* ’kerek erdő’, TESz.), *Pócs* ([1550–650]: *Poch,* Sz. 330; vö. R. *pocs* ’pocsolya, híg sár’, TESz.).

Az alábbi mikronevek kellő számú adat hiányában csak bizonytalanul magyarázhatók. Ezek esetében metonimikus névátvitellel avagy ellipszissel számolhatunk egy korábban nem említett kétrészes szerkezetből való alakulással. Ide sorolható a *Kolos* (1620 k. *Kolos,* Sz. 510; vö. 1372: ? *Kolus* [Jakab] csn., 1430: Johannem *Kolos* csn., RMCsSz. 608), a *Kissándor* (1755: *Kis Sándor,* Sz. 544), *Szatmár* (1299: *Zothmar,* C. Tóth 2006: 26), de rendszertanilag a *Sovány* (1770: *Sovány,* Sz. 435) név is.

A kategorizálhatatlan egyrészesek sorában főleg az olvasat tisztázatlansága bizonytalanítja el a név magyarázatát. Itt említhetők a *Dobonyos* (1628: *Dobonios,* Sz. 467), *Doszlás* (1655: *Doszlas* alatt, Sz. 504), *Dős* (1739: *Dős* alatt, Sz. 355), *Korjos* (1757: *Korjos,* Sz. 442), *Ládkő*

~ Latkö ? (1478: *Ladkew,* C. Tóth 2006: 60), *Mar* (1679: *Mar,* Sz. 434), *Mocsaras ?* (1659: *Motharos,* Sz. 362) mikronevek.

A k é t r é s z e s mikronevek rétegében nagyobb számban emelhetünk ki többféleképpen elemezhető neveket, ezek részletes elemzésétől most eltekintek, de jelzem azt a névrészt, ahol a névrészfunkció megállapítása problémát okoz. Nagy számban találunk olyan neveket, amelyek előtagja többféle megoldást is megenged, ilyen a *Cserélt-szőlő* (1624: *Cherelt szőlő,* Sz. 369) ~ *Csere-szőlő* (1624: *Csereh szőlő,* Sz. 369), *Cselye szurdoka* ([1550–650]: *Chellye swrdeka,* Sz. 330), **Csernő-kő* (< *Csernő-kő-szőlő*), *Dobrin-hát* (1604: *Dobrinhat,* Sz. 532), *Hintós láza* (1472: *Hynthoslaza,* C. Tóth 2006: 57), *Hodor-liget* (1478: *Hodorliget,* Sz. 294), *Pongocsi mezeje* (1604: *Pongoczi mezei,* Sz. 532) ~ *Pongocs-mező* (1679: *Pongocs mező,* Sz. 532), *Ravasz tövise* (1476: *Rawazthowysse,* Sz. 373), *Szatmár völgye* (1498: *Zathmarwelgye,* Sz. 474), *Tengeri-tó* (1698: *Tengeri tó,* Sz. 341) nevek. A *Becsi-kalandos* (1628: *Beczy Kallandos,* Sz. 467) utótagja alapján tartható bizonytalan magyarázatú névnek.

A kategorizálhatatlan mikronevek között a *Csegeres-föld* (1646: *Czegeres feold* mellett, Sz. 492), *Fekszik-szőlő* (1604: *Fekzik zeöleö,* Sz. 532), *Foru-Szomoga* (1464: *Forwzomoga,* DL. 70920), *Nyakas-Dobonyos* (1772: *Nyakas Dobonyos,* Sz. 467), *Pergyes malma* (1503: *Pergyes malma,* Sz. 503), *Porasz-ortvány* (1661/XVIII.: *Porasz ortvany,* Sz. 488), *Szelpes-bükk* (1584: *Zelpes Bykk* aliter Hozzwhat, Sz. 495), *Tokon-hajtó* (1698: *Tokon hajto,* Sz. 341), *Vohank alja* (1464: *Wohankaly,* DL. 70920), *Zurkonde láza* (1570 k.: *Zwrkonde laza,* Sz. 412) nevek az előtagjuk alapján vehetők fel.

Olvasati bizonytalanság figyelhető meg az *Egy-szer ?* (1580–90 k.: *Eg zer,* Sz. 509), *Ek útja ?* (1754: *Ekutá,* Sz. 305), *Eszer-fark ?* (1739: *Eszer fark,* Sz. 355), *Fal(u) ? -éger* (1655: *Fal eger,* Sz. 504), *Hevek ~ Hevök ? út* (1668: *Hevik ut,* Sz. 431), *Hevek ~ Hevök ? útja* (1633: *Hevwk uttja,* Sz. 431), *(Kenecse-szer ?)* (1475: *Kenecheszer,* C. Tóth 2006: 59), *(Ketükre ?) -rét* (1739: *Ketükra ? rét,* Sz. 355), *(Soszebi ?) háza* (1481: *Sozebigaza,* C. Tóth 2006: 64), (*Szokrata-szege ?)* (1337: *Socratascigy,* Sz. 340), *Valajó ? -szer* (1690: *Valaioszer,* Sz. 274), *(Zem ? ~ Szem ? -tő?)* (1409: *Zemtheo,* Sz. 487) mikrotoponimák névfejtésében. A *Száldobos-árazat ?* (1694: *Száldobos Arrozat,* Sz. 496) utótagja bizonytalan olvasatú.

3.2.5. Az előzőkben az ó- és középmagyar kori magyar eredetű mikronevek funkcionális-szemantikai rétegeinek bemutatását végeztem el. A funkcionális modellek áttekintését nyújtja az alábbi (21.) táblázat.

A magyar etimológiájú mikrotoponimák rétegében az egyrészesek között a megnevező funkciójúak teljes hiánya tapasztalható, a sajátosságot kifejező névrészek pedig némileg

nagyobb megterheltséggel adatoltak a fajtajelölőknél. A kétrészes nevek között az S+F modell tűnik „alapmodell”-nek, mivel a nevek kétharmada írható le e funkcionális szerkezettel. Elenyésző megterheltséggel jelentkezik az S+M, és nagyon minimális adattal van képviselve az M+F szerkezettel alakult nevek rétege.

A funkcionális-szemantikai névrészek kategóráit áttekinthetjük együtt az egy- és kétrészes magyar mikronevekben is. A sajátosságot kifejező (S) névrészfunkció az összes névnek több mint a háromnegyedében megtalálható. Ezen névrész kiemelkedő szemantikai jegyei között érdemes megemlíteni a növényzetre és a hely birtokosára utaló névrészek szerepét, mivel ezek különösen nagy számban fordulnak elő az egy- és kétrészes névmodellekben. Emellett a mikronév valamely más helyhez való viszonya is nagyfokú alakító tényezőnek tekinthető az anyagban. Az ugocsai névrendszer bővülésére rávilágító tendencia vélhetően univerzális névrendszertani jellemzője lehet más névrendszereknek is.

Az F, S+F és M+F szerkezetű nevekben a fajtajelölő névrészek az összes névnek ugyancsak a háromnegyedében szerepelnek. Látható, hogy a földrajzi környezet megjelölése a mikronévi rendszerben mindig nagy szereppel bír, ez a pontos lokalizálás és az adott denotátumfajta leírására vezethető vissza.

névmodellek	**arányok**	
F	130	**9,4%**
S	200	**14,4%**
M	—	**—**
S+F	937	**67,5%**
M+F	12	**0,9%**
S+M	47	**3,4%**
bizonytalanul elemezhető egyrészes	19	**1,4%**
bizonytalanul elemezhető kétrészes	13	**0,9%**
kategorizálhatatlan egyrészes	7	**0,5%**
kategorizálhatatlan kétrészes	23	**1,6%**
összesen	1388	**100%**

21. táblázat. *Ugocsa vármegye egy- és kétrészes magyar eredetű mikronévrétegének funkcionális-szemantikai megoszlása.*

3.3. A magyar származású mikronévi réteg **keletkezéstörténeti** vizsgálata alapján az alábbi jellegű névalkotási minták jelenlétét tapasztaljuk a megyében.

3.3.1. Az e g y r é s z e s nevek között a morfematikus szerkesztés meghatározó névalakító folyamatnak tűnik (28%). E kategórián belül is többféle alakulási módot vehetünk figyelembe.

3.3.1.1. A legjelentősebb ezek sorában a helynévképzővel létrehozott nevek csoportja. A megye egyrészes képzéssel formálódott neveinek névalkotásában négy helynévformáns jelenlétével számolhatunk, de ezek felhasználtságában jelentős eltérés mutatkozik.

A *Karikád* (1357: *Karikad,* DL. 38170), *Magasd* (1423: *Magased,* C. Tóth 2006: 87), *Told* (1379: *Told,* Sz. 521), *Tövised* (1441: *Twyssed,* Sz. 316) mikronevekben a *-d* helynévképző fedezhető fel.

Az *-ó* formánssal alakult a *Felnyúló* (1692: *Felnyulo,* Sz. 362) és a **Mosó* (< *Mosó-hát*).

A *Nyáraska* (1570 k.: *Nyaraska* mellett, Sz. 412) határnév egyetlen adatával jelzi a megyében a *-ka* helynévképzőt.

A ’valamiben bővelkedő’ jelentésű *-s* helynévformánssal ellátott helynevek csoportja a leggazdagabb a névkorpuszban. A vizsgált anyagban a képző leggyakrabban növénynevekkel összekapcsolódva alkotott helynevet: *Almás* (1645: *Almas,* Sz. 433), két *Csalános* (1.: 1610 k.: *Csenalos,* Sz. 510; 2.: 1741: *Csanálos,* Sz. 543), *Egres 2.* (1570: *Egres,* Sz. 460), *Eperjes* (1483: *Eperyes,* DL 38422), *Füzes* (1770: *Fizes,* Sz. 434), **Füzes* (< *Kis-Füzes;* de ld. még 1865: *Fűzes,* P. 69), négy *Gyertyános* (1.: 1477: *Geyrthjanos,* Sz. 290; 2.: 1622: *Gyertianoss,* Sz. 304; 3.: 1757: *Gyertyános,* Sz. 442; 4.: 1580–90 k.: *Giertanos,* Sz. 510), *Gyomos* (1689: *Gyamos,* Sz. 335), *Gyümölcsényes* (1646: *Gyümölczenes,* Sz. 492), *Gyűrűs* (1655: *Giurus,* Sz. 504), *Harasztos* (1549: *Haraztos,* Sz. 374), **Harasztos* (< *Harasztos alja*), *Komlós* (1661: *Komlós,* Sz. 468), két *Körtvélyes* (1.: 1583: *Kerthwjeljes,* Sz. 315; 2.: 1632: *Kortvelies* kozt, Sz. 414), *Mákos* (1690: *Mákos,* Sz. 511), két *Mogyorós* (1.: 1545: *Mogyoros,* Sz. 474; 2.: 1642: *Magiaros,* Sz. 491), hat *Nyáras* (1.: 1696: *nyaras*on egy δarab / rétecske, Révay 2003: 130; 2.: 1759: *Nyáros,* Sz. 358; 3.: 1655: *Nyaras,* Sz. 504; 4.: 1570 k.: *Nyaras* mellett, Sz. 412; 5.: 1592/XVIII.: *Nyaras,* Sz. 488; 6.: 1749: *Nyáros,* Sz. 518), **Nyáras* (< *Nyáras köze*), két *Nyíres* (1.: 1628: *Niress,* Sz. 467; 2.: 1714: *Nyires* alatt, Sz. 542), **Nyíres* (< *Nyíres háta*), *Oltványos* (1757: *Oltványos,* Sz. 442), két *Rekettyés* (1.: 1473: *Rekethyes,* Sz. 315; 2.: 1677: *Rekettyés,* Sz. 335), két *Száldobos* (1.: 1672: *Szadapos,* Sz. 341; 2.: 1620 k.: *Szall Dobos,* Sz. 414), **Száldobos* (< *Száldobos köze*), négy *Szilas* (1.: 1337: *Zylas,* Sz. 315; 2.: 1524: *Zylas,* Sz. 373; 3.: 1655: *Szilas,* Sz. 503; 4.: 1620 k.: *Szilas,* Sz. 516), két *Szilvás* (1.: 1579: *Szilvas,* Sz. 317; 2.: 1645: *Szilvas,* Sz. 432), *Tövises* (1636: *Tövises* közt, Sz. 431), *Vadalmás* (1669: *Vadalmás,* Sz. 341). Emellett a két *Baglyos* (1.: 1478: *Baglos,* C. Tóth 2006: 60; 2.: 1483: *Baglyas,* DL 38422), *Csókás* (1506: *Csokas,* Sz. 321), *Hangyás* (1757: *Hangyás,* Sz. 442),

Hollós 1755: *Hollós,* Sz. 544), *Kecskés* (1755: *Kecskés,* Sz. 544), *Macskás* (1620 k.: *Maczikas,* Sz. 509), *Méhes* (1728: *Méhes,* Sz. 543), *Ölyves* (1509: *Elywes,* Sz. 503), **Potykás* 'víznév' (< *Potykás* 'földterület'), *Szarkás* (1475: *Harkas,* C. Tóth 2006: 59) helynevek mint *-s* képzős állatnévi származékok ugyancsak gyakoriak. Természetesen más lexémák származékaiban is feltűnik az *-s* helynévformáns: az *Aprós* (1720: *Aprós,* Sz. 305), *Aranyos* (1637: *Aranyas,* Sz. 414), *Beberkés* (1390: *Buberkes,* Sz. 426), **Cserges ~ *Csergős* (< *Cserges útja;* de ld. még 1795: *Csergős,* Sz. 358), *Csonkás* ([1550–650]: *Chonkas,* Sz. 330), **Csonkás* (< *Csonkás ligete*), *Fertős 2.* (1379: *Fertes,* Sz. 521), **Fertős* (< *Fertős* 'híd'), *Gátas* (1658: *Gatas,* Sz. 369), két *Hosszas* (1.: 1464: *Hozzeus,* Sz. 283; 2.: 1739: *Hosszas,* Sz. 355), *Korlátos* (1622: *Kollatos,* Sz. 431), *Kosolyás* (1648: *Kosolyas,* Sz. 492), *Kötényes* (1351/1385: *kutenyes,* DL. 38159), két *Kövecses* (1.: 1633: in loco *Keowechies* keoszeoth, Sz. 430; 2.: 1716: *Kövecses,* Sz. 543), *Ligetes* (1337: *Lygetus,* Jakubovich 1914: 235), két *Ördöngös* (1.: 1475: *Wrden Dekes*re (?), C. Tóth 2006: 59; 2.: 1644: *Eördőngős* meget, Sz. 492), *Szalonnás* (1740: *Szallonnás,* Sz. 543), *Szerdékes* (1755: *Szérdékos,* Sz. 544), *Vészes* (1766: *Vészes,* Sz. 317), **Viszketeges(-tó)* (< *Viszketeges-hát*) képviseli ezeket az eseteket.

3.3.1.2. Ugocsa magyar mikronévi anyagában találunk olyanokat is, amelyekben valamilyen névszójelet fedezhetünk fel (vö. HOFFMANN 1993: 82). A HOFFMANN ISTVÁNnál említett két típus — a *-k* többesjel és az *-é* birtokjel — mindegyikére találunk jelzésértékkel egy-egy adatot, ha hihetünk az oklevélírók lejegyzéseiben.

A *Kelemenek* (1706: *Kelemenek,* Sz. 542) szántóföld bizonyosan a *-k* többesjellel formálódhatott, s talán több, főtagjában azonos helynév összefoglaló neve lehetett. A névkincsből viszont eddig még nem került elő több olyan névforma, ami a főtagok névazonosságát egyértelművé tenné, de a 19. sz. második felében *Kis-Kelemenek* és a 20. sz. közepéről ismeretes *Kelemen-hegy* névalakulatok — azt gondolom — az oklevélbeli említések hiányában is kétségtelenné teszik ezt.

Az *-é* birtokjel „csökevényes névrészfunkciója eleve az egy- és kétrészes nevek közötti átmeneti kategóriává teszi e neveket is" (HOFFMANN 1993: 86). HOFFMANN ISTVÁN a toldalék helynévalkotásban betölt szerepéről kiemeli, hogy területileg és funkcionális-szemantikai szempontból tekintve is egységes képet mutat. Területileg a magyar névterület nyugati részén csupán szórványos, viszont az északkeleti (Szabolcs-Szatmár megyében) arányuk nagy megterheltéséget mutat (i. m. 85). Névrészfunkció szempontjából elmondható, hogy „szinte kivétel nélkül birtoklást fejeznek ki, néha csupán használatot" (i. h.). Ugocsában — annak ellenére, hogy szomszédos Szatmárral — a szakirodalomban jelzett megterheltséget a történeti névanyag nem mutatja. A *Ferencié* (1478: *Ferencye,* C. Tóth 2006: 60) a m. *Ferenci* (1450:

Fferenczy [András], RMCsSz. 361) családnév birtokosjeles alakja egyedül vehető itt számításba.

3.3.1.3. A határozóraggal történő névalkotás is csupán szórványosan jelentkezik a megyében. Az alábbi három esetben a helyneveket talán nem az élőszóban és leírásban is szokásos határozói funkcióban használhatták, hanem a toldalékmorfémák névalkotó szereppel bírhattak. Ennek kétségtelen igazolását a helynevek teljes szövegkörnyezetének és későbbi adatsorainak hiányossága nem teszi lehetővé. Továbbá az sem zárható ki, hogy esetleg más névalakok is e körbe vonhatók lehetnek, de a fenti bizonytalanságok mellett — vagy mert a későbbi ragtalan formák előfordulása alapján — jobbnak láttam más névalkotó kategória eseteinél tárgyalni az adott neveket.

-nál határozóragos a *Gátnál* (1749: *Gáttnal,* Sz. 517), *Képnél* (1620 k.: *Kep-nell,* Sz. 414) és *Töltésnél* (1637: *Teötes-nél,* Sz. 414) helynév, a helyrag szemantikailag helyfajtajelölő szereppel bíró földrajzi köznévi névrészt hív elő, pl. **Töltésnél* lévő *föld, dűlő* stb. (vö. HOFFMANN 1993: 87).

-ra határozóragos alakulat az *Újhelyi útra* ([1550–650]: *Uyheli uttra,* Sz. 330) mikronév. Kevésbé valószínű, hogy a szakirodalomban jelzett szerkezeti változással (vö. HOFFMANN 1993: 86–7) alakult a név, mert **Újhelyi útra/dűlő* típusú földrajzi közneves szerkesztésre a névanyag nem utal, de az is lehet, hogy ez csak a helynév szórványos adatolásával függ össze.

3.3.1.4. Az ugocsai mikronevek morfematikus szerkesztése névutóval is történhetett, de ez a névalakulási mód is igen kis mértékben mutatható csak ki (vö. ehhez HOFFMANN 1993: 88), ha hihetünk SZABÓ ISTVÁN adatközlésének. A *túl* névutóval a *Tiszán túl* (1691/XVIII.: *Tiszántúl,* Sz. 488), a *belül* névutóval a *Töltésen belül* (1757: *Töltésen belül,* Sz. 517), valamint a *fele* (’valami irányában levő tájon’ ÉKsz.[2]) névutóval a *Halmi út fele* (1604: *Halmi ut felen* Sz. 532), *Malom fele* (1620 k.: *Malom felen,* Sz. 414), *Malom út fele* (1655: *Malom ut felén,* Sz. 504), *Mátyfalvi út fele* (1620 k.: *Máttjfalvi út felen,* Sz. 510) típusú határnevek keletkezésében számolhatunk.

3.3.2. A jelentésbeli névalkotásnak két kategóriája különösen gyakori az egyrészes mikronevek csoportjában.

3.3.2.1. A földrajzi köznévből jelentéshasadással keletkezett mikronevek domináns szerepét körvonalazza a névanyag, ui. az egyrészes neveknek több mint a negyede keletkezett e módon. A három *Bérc* (1.: 1319: *Berch,* Sz. 283; 2.: 1336/1342: *Berch,* Sz. 426; 3.: 1570: *Byrcz,* Sz. 460), *Bükk* (1295: *Byk,* Károlyi 1: 22), *Cser* (1431: *Cheer,* Sz. 351), hat *Csere* (1.: 1573: *Chere,* Sz. 316; 2.: 1645: *Cziere,* Sz. 432; 3.: 1644: *Czere,* Sz. 492; 4.: 1580–90 k.:

Czere, Sz. 509; 5.: 1701: *Csere,* Sz. 517; 6.: 1714: *Csere,* Sz. 542), *Csuhos* (1662: *Tsuhos,* Sz. 341), három *Domb* (1.: 1337: *Dumb,* Sz. 274; 2.: 1692: *Domb,* Sz. 362; 3.: 1759: *Domb,* Sz. 518), **Domb* (< *Domb-hát*), három *Éger* (1.: 1482: *Eger,* C. Tóth 2006: 65; 2.: 1262/1805: *Egur,* Szirmay 149; 3.: 1516: *Eger,* Sz. 508), *Erdő* (1580 k.: *Erdeo* fele, Sz. 412), *Erge* (1585: *Egre,* Sz. 321), *Fenék* (1713: *Fenek,* Sz. 517), *Fertő* (1730: *Fertő,* Sz. 543), két *Fiatalos* (1.: 1757: *Fiatalos,* Sz. 441; 2.: 1753: *Fiatalos,* Sz. 504), két *Forrás* (1.: 1643: *Foras,* Sz. 492; 2.: 1706: *Foras*on belol, Sz. 542), **Gát* (< *Gát sorja*), öt *Gyepű* (1.: 1548: *Geppew,* Sz. 303; 2.: 1760: *Gyepű,* Sz. 317; 3.: 1669: *Gepü,* Sz. 341; 4.: 1580–90 k.: *Gepiu,* Sz. 509; 5.: 1755: *Gyepjü,* Sz. 544), *Gyümölcsös* (1593: *Gyümölcsös,* Sz. 429), két *Hágcsó* (1.: 1630–40 k.: *Hakcso,* Sz. 304; 2.: 1620 k.: *Hakczao,* Sz. 510), két *Halom* (1.: 1475: *Halom,* quartam ad viam Saswar venientem, C. Tóth 2006: 59; 2.: 1357: *Halm,* Sz. 427), *Haraszt* (1694: *Haraszt,* Sz. 496), *Határ* (1546: Nagh Laz alio nomine *Hatar,* Sz. 455), két *Hegy* (1.: 1618: *Hegi,* Sz. 369; 2.: 1667: *Hegy,* Sz. 433), *Homok* (1698: *Homok,* Sz. 517), *Honcsokos* (1741: *Honcsokos,* Sz. 543), **Horgas* (< *Horgas út*), *Kalista* (1337: *Kalysta,* Sz. 274), *Kátyú* (1661: *Katyo,* Sz. 340), két *Lágyas* (1.: 1755: *Lágyas,* Sz. 543; 2.: 1679: *Lagias,* Sz. 434), *Láp* (1391: *Laap,* Sz. 326), három *Lapos* (1.: 1739: *Lapos,* Sz. 355; 2.: 1669: *Lapos,* Sz. 511; 3.: 1698: *Lapos,* Sz. 517), **Lapos[-völgy ?]* (< *Lapos-völgyhát;* de ld. még 1865: *Lapos,* P. 65), *Láz* (1745: *Láz,* Sz. 543), **Láz* (< *Láz-kapu;* de ld. még 1855: *Láz,* K6), hét *Liget* (1.: 1490: *Ligeth,* Sz. 352; 2.: 1454: *Lygeth,* Sz. 466; 3.: 1728: *Liget,* Sz. 543; 4.: 1337: in qou quidem *Lÿgeth,* Jakubovich 1914: 235; 5.: adatát lásd a 3.3.6. alatt; 6.: 1651: *Liget,* Sz. 504; 7.: 1482: *Lygeth,* C. Tóth 2006: 65), **Mező* 'szántóföld' (> *Mező* 'település'), *Nyerges* (1732/Más.: *Nyerges,* Sz. 395), **Örény* 'víznév' (> *Örény,* 'szántóföld'), *Ösvény* (1337: *Uswen,* Sz. 274), *Palaj* ([1550–650]: *Palay,* Sz. 330), *Pást* (1677: *Past,* Sz. 511), **Pázsit* 'határnév' (> *Pázsit 1.* 'település'), *Romlás* (1451: *Romlas,* Sz. 290), *Sűrű* ([1550–650]: *Swreo,* Sz. 330), *Szakadék* (1721: *Szakadék* mellett, Sz. 488), négy *Szegés* (1.: 1548: *Zegys,* Sz. 474; 2.: 1690: *Szegés,* Sz. 488; 3.: 1646: *Szegés,* Sz. 492; 4.: 1669: Varfel paraszt, melyet ujhelyi *szegés*nek neveznek, Sz. 511), öt *Sziget* (1.: 1436: *Siketh [ɔ: Sygeth],* DL. 38269; 2.: 1689: *Sziget,* Sz. 385; 3.: 1636: Bartha Laza seu *Szigeth,* Sz. 456; 4.: adatát lásd a 3.3.6. alatt; 5.: 1644: *Sziget,* Sz. 492), **Sziget* (< *Nagy-Sziget;* de ld. már 1785: *Sziget,* Sz. 330), három *Szomoga* (1.: 1751: *Czomoga,* Sz. 284; 2.: 1579: *Somogá*-ra menő, Sz. 317; 3.: 1506: *Zomoga,* Sz. 321), **Szomoga* (< *Szomoga-hát*), *Szurdok* (1757: *Szurdok,* Sz. 442), *Tekerület* (1669: Tiszajárás avagy *tekerület,* Sz. 509), *Telek 1.* (1661: *Telek,* Sz. 546), *Tó* (1570 k.: *Toh* feleol, Sz. 412), *Tőkés* (1757: *Tőkés,* Sz. 442), *Törés* (1721: *Törés* előtt, Sz. 488), *Ugar* (1638: *Ugar,* Sz. 432), három *Vápa* (1.: 1762: *Vápa* felől, Sz. 317; 2.: 1691: *Vápa* mellett, Sz. 488; 3.: 1638: *Vapa*

mellett, Sz. 432), *Várhegy* (1673: *Várhegy*, Sz. 434), *Vész* (1656: *Vész*, Sz. 369), *Zugoly* (1668: *Szugoly*, Sz. 434) mikronevek egyszerű földrajzi köznévből alakultak. A névhasadáskor kisebb arányban összetett földrajzi köznevek is szerepet játszottak, ide sorolható az *Árokfenék* (1698: *Arok fenek*, Sz. 341), *Borzlyuk* (1772/Más.: *Borzjuk*, Sz. 533), *Csűröskert* (1688: *Csüröskert* mellett, Sz. 432), *Dűlőföldek* (1721: *Dőllő földek*, Sz. 488), *Előhegy* (1628: *Ellő hegj*, Sz. 467), *Faluvég* (1648: *Faluvégh* patak hat, Sz. 492), *Faluvége* (1655: *Falu vege*, Sz. 504), *Gyümölcskert* (1668: *Gyümölcs kert*, Sz. 429), három *Halastó* (1.: 1692: *Halasto*, Sz. 362; 2.: 1757: *Halasto*, Sz. 442; 3.: 1580–90 k.: *Halasto*, Sz. 509), *Hegyfar* (1465: *Hegfar*, Sz. 361), öt *Kenderátó* (1.: [1550–650]: *Kender arto*, Sz. 330; 2.: 1295: *Kendurattou*, Károlyi 1: 23; 4.: 1698: *Kenderato*, Sz. 341; 5.: 1680: *Kender áthó*, Sz. 380), két *Kenderáztató* (1.: 1570: *Kenderaztato*, Sz. 460; 2.: 1719: *Kenderasztato* megett, Sz. 542), **Kenderáztató* (< *Kenderáztató pataka*), *Kenderföld* (1580–90 k.: *Kender fold*, Sz. 509), két *Keresztút* (1.: 1692: *Kereszt-ut*, Sz. 362; 2.: 1701: *Keresztut*, Sz. 374), *Mezőszél* (1770: *Mezőszél*, Sz. 434), *Nyomásszél* (1696: *Nyomás szél*, Sz. 331), *Táborhely* (1770: *Táborhely*, Sz. 435), *Telekföld* (1466: *Thelekfeld*, DL. 70929), *Vadkert* (1675: *Vadkert*, Sz. 385), *Vaskapu* (1749: *Vaskapu*, Sz. 543) nevek.

3.3.2.2. Metonimikus névadással az alábbi jelentésösszefüggésekben keletkeztek nevek a megye mikronévállományában.

a) A ’egy bizonyos hely → egy másik hely, ahol ez található’ kategóriába sorolható a legtöbb helynév.

Jellegzetesnek tekinthető a névanyagban a ’folyóvíz > a terület, ahol található’ változással leírható egyrészes mikronevek csoportja: *Bolya* (1544: *Bolya*, Sz. 508), *Csortos* (1714: *Csortos* alatt, Sz. 542), *Esztegő ? ~ Isztegő ?* (1476: *Ezthegew*, Sz. 315), *Folyár* (1451: *Folyar*, Károlyi 2: 286, 290), *Görgő* (1422: *Görgő*, Sz. 302), *Halvány* (1481: *Halowan*, C. Tóth 2006: 65), *Hódos* (1659: *Hodos*, Sz. 362), *Ilonok* (1295: *Ilounuk*, ÁÚO. 5: 136), két *Kövespatak* (1.: 1690 *Kövespatak*, Sz. 274; 2.: 1658 *Köves patak*, Sz. 369), *Ökör-fő* (1482: *Ewkewrfew*, Sz. 495), *Ölyves székespataka* (1337: *Wlvesfekuspataka*, Sz. 274), *Örény* (1481: *Ewryn*, C. Tóth 2006: 65), *Rákos* (1505/1805: *Rákos*, Szirmay 14), *Sás-ér* (1451: *Saaseer*, Károlyi 2: 290), *Szalva pataka* (1357: *Zalnapataka*, DL. 38170), *Szányópatak* (1690: *Szányopatak*, Sz. 274), *Szemerdek* (1739: *Szemerdek*, Sz. 331), *Tice* (1481: *Tycye*, C. Tóth 2006: 65).

Ritkább változástípusok is megfigyelhetők a mikronevek között. Pl. a ’folyóvíz > épület, ahol ez található’ típussal számolhatunk *Rosztoka 2.* (1604: *Reztaka*, Sz. 532) történeti névfejlődésében.

Az ’állóvíz > a terület, ahol található’ névátviteli formával alakultak a *Csíkos-tó* (1468: Magasdvelge ad *Chykoztho,* C. Tóth 2006: 52), *Potykás* (1650 k.: *Potykás,* Sz. 331) mikronevek.

Az előző fordított esetére is találunk egyetlen példát, amikor az ’erdőnév > a állóvíz, ahol található’ lokális összefüggéssel írható le a név. Névtipológiailag a *Som-kerek* (1476: *Somkerek,* Sz. 316) állóvíz neve sorolható a kategóriába a latin *lacus* helyfajtajelölő szóval alkotott szerkezete alapján.

Az ’épület > a hely, ahol ez található’ érintkezési típussal a **Kép* (< *Kép vápája*) és *Szent Ilona* (1300/1805: *S. Helenae,* Szirmay 71) határnevek írhatóak le. A ’híd > a terület, ahol található’ típusú változás fejlődése mutatkozik meg az *Al-híd* (1473/1474: *Alhid,* DL 3081) és *Nagypalló* (1475: *Nagpalo,* C. Tóth 2006: 59) határnevekben.

Fordított irányú névátvitelre is szolgáltat adatot a megye névkincse: a ’terület > épület (híd), amely rajta van’ változással a *Fertős 1.* (1490: *Fertes,* Sz. 352) neve jellemezhető.

A *Magyar-vég* (1512/1532: *Magyar wegh,* Sz. 428) és *Szász-vég* (adatát lásd a 3.3.6. alatt) nevek a ’terület > út, amely rajta, mellette van’ típusba sorolhatók. A metonimikus átvitel alapjául lakott (város)résznév szolgált, oly módon, hogy belőle útnév keletkezett.

Aktív névátvitelnek látszik a ’út > a terület, ahol ez vezet’ típusú módosulás. A két *Csomai út* (1.: 1741 *Csomai ut,* Sz. 355; 2.: 1701 *Csomai ut,* Sz. 374), *Hetényi út* (1662: *Heteni út,* Sz. 341), *Tatár járó* (1636: *Tatar jaro,* Sz. 456) nevek kapcsolhatók a változás ezen típusához.

b) A ’növény → a hely, ahol terem’ metonimikus névátvitellel több mikronév is keletkezett. A *Bigecs* (1620 k.: *Bigecz* mellett, Sz. 414), *Fenyő* (1650 k.: *Fenyé*-n rét, Sz. 331), *Kék bokor* (1479: *Kekbokor,* DL 70990), *Nagyszemű kökény* (1669: *Nagy szemü kökeny*nél, Sz. 511), öt *Rekettye* (1.: 1662 *Rekettye* Sz. 340; 2.: 1473/1474 *Rekethyew* DL. 3081; 3.: 1692 *Rekettye* szelen szántóföld Sz. 362; 4.: 1580 k. *Reketie* mellett Sz. 412; 5.: 1716 *Reketye* Sz. 542), **Rekettye* (< *Rekettye-hát;* de ld. már 1865: *Reketye,* P. 68) helynevek növénynevek metonimikus használatára utalnak.

c) Az ’állat → a hely, ahol előfordul’ típus néhány adattal példázza az állatnevek metonimikus használatát: **Kánya* (< *Kánya völgye*), *Kárász* (1680: *Kárász,* Sz. 380), **Picskor ~ Piskor ~ Piskár* (< *Picskor útja*), *Ráró* (1465: *Raro,* Sz. 428).

d) Az egyrészes mikronevek között gyakoribb névadási módnak tűnik azoknak a neveknek a csoportja, amelyekben a ’személy → a hely, ami a tulajdona’ névkeletkezési típusként írhatók le. A megye névállományát átvizsgálva arra jutottam, hogy a feltételezett **Nadány* (< *Nadány-hát*) pontosan meg nem határozható víznév, a *Nyakas* (1628: *Nyakass,* Sz. 467)

domborzati név mellett több határnév is ide sorolható. A *Hetényi* (1622: *Heteni,* Sz. 362), *Tiberis* (1661: *Tyberis,* Sz. 468) szőlők nevei, valamint a *Bogyoszló* (1772/Más.: *Bogyoszló,* Sz. 533) erdőnév, s a pontosabban meg nem határozható határnevek sorában a *Balarin* (1696: *Balarin,* Révay 2003: 130), *Bán* (1692: *Ban,* Sz. 362), *Becske* (1575: *Beczke,* Sz. 384), *Csató* (1608: *Czato,* Sz. 430), **Csető* (< *Csető-far;* de ld. még 1782–5: *Cseto hegÿ,* Kat1; mai élőnyelv formája: *Csetőü*), *Fancsal* ([1290–300]: *Fonchol,* DL. 56589), *Konc* (1725: *Koncz,* Sz. 549), *Kormányos* (1645: *Kormanyos,* Sz. 433), *Körő ?* (1434: *Kwrew,* DL. 70874), **Kötöny ~ *Kötény* (< *Kötöny égre*), *Nagygyörgy* (1622: *Nagy Gieorgy,* Sz. 304), *Orbányos* (1692: *Orbanyos,* Sz. 362), *Pázmány* (1661/XVIII.: *Pázmány,* Sz. 488), *Somodi* (1645: *Somody* előtt, Sz. 433), **Szemeny(e)* (< *Kis-Szemenye*), *Utas* (1655: *Utas,* Sz. 504) nevek történeti adatuk ismeretében vélhetően puszta személynévi névadással magyarázhatók. Három várnév is itt említhető még, a *Kankó* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), a *Kávás* (1545: *Kawas,* Sz. 369) és az *Ugocsa* (1672/1805: *Ugacha,* Szirmay 2).

A névtani szakirodalom e névadási módot nem ítéli meg egyöntetűen: míg a korai településneveknél jellegzetes névalkotási módként tárgyalják, addig a mikronevek alkotásával kapcsolatban már óvatosan fogalmaznak a szakmunkák (vö. HOFFMANN 1993: 107, 109–10). A víznév és a két várnév esete a fenti fejlődést nem zárja ki, de a határnevek puszta személynévi névadással való magyarázata már névrendszertanilag bizonytalanabb. Ám teljesen el sem vethető e leírás addig, míg nagyszámú (több területről származó) névanyag vizsgálata meg nem erősíti a szakirodalmi tételt, vagy Ugocsa névkincsének újabban előkerülő elemei a másodlagos szerkezeti változásra nem szolgáltatnak megbízható adatokat.

e) A *Csobak* (1716: *Csobok,* Sz. 542), *Nyaláb* (adatát lásd a 3.3.6. alatt) és *Ugató* (1506: *Wgato,* Sz. 321) mikronevek esete a ’történés (esemény) → a hely, ahol megtörtént’ típussal írhatók le.

3.3.2.3. A metaforikus névadással keletkezett nevek körébe tartozónak tekintem a *Dajkafarú* (1640: *Daykafaru,* Sz. 414), *Kacsiba* (1749: *Kacsibá*-ban föld, Sz. 543), *Kaponya* (1479: *Kaponya,* Sz. 521), *Macskahát* (1691: *Macskahat,* Sz. 362), **Teknős* (< *Teknős folyása*) alakmeghatározó neveket. Emellett a *Sóhaj* (1691/XVIII.: *Sohaj,* Sz. 488) hangadásra utaló határnevet, de talán a szláv szóátvétellel is kapcsolatban álló m. *tályog* nyj.-i *tájog* ’(a szarvasmarháknál jelentkező vér)betegség’ (SzamSz. 941, 1023–4, TESz. *tályog*) lexémán alapuló *Tálagy* (1757: *Tálagy* alya, Sz. 442) is itt vehető számításba.

3.3.3. A szerkezeti változás három típusa hozott létre anyagunkban egyrészes mikronevet.

a) A névrész elhagyása — a kronológiai mutatók alapján — gyakori tendenciának látszik a névanyagban. Tanulságos megnézi azt, hogy az alakszerkezeti változás során milyen motivációjú előtagok mellől hiányozhatnak a fajtajelölő tagok. Kiemelkedő csoportot képez a *Barta* (< *Barta láza;* 1656: *Barta,* Sz. 456), *Gerlát* (< *Gerlát rétje;* 1591: *Gerlath,* Sz. 429), *Gyöngyér* (< *Gyöngyér-szőlő;* 1703: *Gyengyer,* Sz. 274), *Koszta* (< *Koszta mezeje;* 1698: *Kosztá*-ban szántó, Sz. 516), *Köpes* (< *Köpes-forrás;* 1691: *Köpüs,* Sz. 487), *Palók* (< *Palók vápája;* 1645: *Palok,* Sz. 432), *Sasar* (< *Sasar-szőlő;* 1689: *Sasar,* Sz. 434) személynévi előtagú helynevek ellipszissel történő másodlagos formálódása. Talán ennek sorát gazdagíthatja még a metaforikus névadásnál tárgyalt tipizálási problémát jelentő 'személy → a hely, ami a tulajdona' típussal leírt neveké, viszont a változás irányát adatok hiányában nem dönthetjük el, mint a fenti nevek esetében sem.

A főtag a két *Hosszú* (1.: ez esetben az alapul szolgáló kétrészes név szerkezete bizonytalan, de lásd ehhez pl. a szomszédos településen említett *Hosszú-oltvány*t, 1475: *Hwzyw*, C. Tóth 2006: 59; 2.: < *Hosszú-sor,* 1757: *Hosszu*-ban föld, Sz. 442) méretre, a *Tövis* (< *Tövis-kert;* 1770: *Tövis* mellett, Sz. 431) növényre, a *Kolompok* (< *Kolompok-szőlő;* 1638: *Kolompocz* alias Saito nevű zőlő, akit most Tarnóczy zőlőnek hívnak, Sz. 430) tárgyra, a *Hajtás* (< *Hajtás-szőlő;* 1659: Előhegy alias *Hajtás,* Károlyi 4: 378), *Villongó* (< *Villongó-erdő;* 1715: Felső erdő alias *villongo,* Sz. 434) történésre és a *Sugatag* (< *Sugatag-völgy;* 1481: *Sugathag,* Sz. 303) víz mellettiségre utaló előtaggal szerkesztett nevek mellől maradt el. Megfigyelhető az is, hogy az elliptikus változás az előtagon *-s* és *-ó* képzős neveken túl *-k* többesjellel alkotott névformákat is érintett.

b) Az adatok kronológiai mutatói alapján az egyrészes *Telekföld* összetett földrajzi köznévi részéből álló helynév másodlagos alakváltozata lehet a *Telek 2.* (1546: *Telek,* Sz. 455) név. Vélhetően a második fajtajelölő szerepű névelem elhagyásával formálódott a mikronév alakja.

c) A 17. sz. 60-as éveiből adatolt *Nagyszemű kökény* másodlagos *Nagyszemű kökényes* (1719: *Nagy szemű Kökényes,* Sz. 305) névpárja vélhetően másodlagosan *-s* formánssal bővülhetett. A szakirodalom a képzéses bővülés esetei közül az *-i* formáns meghatározó szerepét jelzi, de az ellátottságot kifejező helynévképző ilyen lexikális szerepéről nem szól (HOFFMANN 1993: 135–40).

3.3.4. A jelentésváltozások sorából a jelentésátértékelődés folyamata néhány korábbi településnévi névszerkezetet érintett a megyében. TÓTH VALÉRIA a településnevek jelentésvizsgálata során határozta meg a jelentésátértékelődés fogalmát, amelyen — mint írja — „azt a folyamatot értem, amelynek során egy valaha önálló település valamilyen ok (elnéptelenedés, birtokosi érdekek, egybeépülés stb.) miatt beolvadt egy másik településbe, s

neve — falu-, illetőleg határrésznévként élve tovább — a helynevek hierarchiájában alacsonyabb szintre süllyedt. Az egykori településnév jelentésében sem bővülés, sem szűkülés nem történt, mindössze a hely fajtájában, funkciójában figyelhetünk meg módosulást. Minthogy a változás a helynév fogalmi szintjét nem érinti, jogosan tekinthetjük ezt is a jelentésváltozások, s nem pedig a metonimikus névátvitel egyik típusának" (2008: 50). A *Bonya ?* (1458: *Bohnya,* DL. 38615), *Csatóháza* (1750/1805: *Csató-háza,* Szirmay 124), *Kérő* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Pázsit* (1525: *Paasth,* DL 71193), *Szénamező* (1573: *Zenamezeo,* Sz. 316) nevek korábbi lakott helyek nevei voltak, amelyeknél a hely fajtájában jelentésváltozás állott be.

A fenti elemzés arányait az alábbi táblázat szemlélteti.

keletkezési típus	**arányok**	
morfematikus szerk.	99	**28%**
jelentéshasadás	128	**36%**
metonimikus névadás	75	**21%**
metaforikus névadás	7	**2%**
jelentésátértékelődés	5	**1%**
szerkezeti változás	16	**5%**
kategorizálhatatlan	7	**2%**
bizonytalanul elemezhető	19	**5%**
összesen	356	**100%**

22. táblázat. *Ugocsa megye egyrészes magyar eredetű mikronévrétegének keletkezéstörténeti megoszlása.*

A magyar eredetű kétrészes mikronevek elemzése során a szakirodalmi megállapítással összhangban azt látjuk, hogy „A szintagmatikus szerkesztettséget mutató kétrészes helynevek a névrendszer talán legnagyobb szerkezeti csoportját adják" Ugocsa megyében is (HOFFMANN 1993: 70). A nevek 92,6%-a formálódott e névalkotási folyamat révén, s talán még a bizonytalan és kategorizálhatatlan nevek kisebb csoportja is e típust gyarapíthatja. A nevek alakszerkezeti módosulása — az egyrészes nevek alacsony arányaival összhangban — kis mértékben hozott létre a már létező helynévből újabb névtestet (ehhez ld. 23. táblázat).

3.3.5. A szintagmatikus szerkesztésű mikronevek többségét két rétegbe sorolhatjuk. A nevek 56,6%-át birtokos jelzős szerkezetű nevek adják. Ezen belül közel azonos mértékű a jelölt és jelöletlen formák megterheltsége.

a) Az *Akolna köze* (1753: *Akolna között,* Sz. 504), *Által-patak eleje* (1409: *Altalpatakeley,* Sz. 412), *András szigete* (1604: *Andreas zigete,* Sz. 429), *András-sziget útja* (1679: *Andras sziget uta,* Sz. 429), *Atak erdeje* (1669: *Atak erdeje,* Sz. 465), *Babad mezeje* (1692: *Babad mezeje,* Sz. 362), *Barta láza* (1636: *Bartha Laza* seu Szigeth, Sz. 456), három *Batár köze* (1.: 1476: *Bathaar, Kewzy,* DL. 70980; 2.: 1692 *Batar közt* Sz. 363; 3.: 1479: *Batharkezett,* Sz. 521), *Batarcs hídja* (1692: *Batarcs hidgya*n alol, Sz. 363), *Belsefölde* (1416: *Belsefelde,* Cs. 1: 431), *Belse mezeje* (1379: *Belsemezey,* Sz. 521), *Belse mocsara* (1379: *Belsemachara,* Sz. 521), *Bene völgye* (1661: *Bene völgye,* Sz. 468), *Benke verme* (1637: *Benke verme,* Sz. 414), *Bérc alja* (1479: *Bercz allya,* Sz. 284), *Berec láza* (1655: *Berecz lazza,* Sz. 504), *Bered mezeje* (1262: *Beredmezey,* Sz. 358), *Berenás-patak mocsara* (1755: *Berenás patak mocsárja,* Sz. 543), *Bodzás alja* (1509: *Boziasallya,* Sz. 487), *Bogdány vápája* (1721: *Bogdány vápája,* Sz. 488), *Bolya füzese* (1622: *Bolya fuzese,* Sz. 304), *Bontó köze* (1632: *Bonto kozt,* Sz. 412), *Bontó mente* (1637: *Bontho mente*ben, Sz. 413), *Bonya ? mocsara* (1544: *Bonnya Machara,* Sz. 474), *Borzsova malma* (1628: *Borsova molna,* Sz. 466), *Bőke rekesze* (1662: *Bőke rekeszsze,* Sz. 340), *Bökény ~ Benkő ~ Benke ? berke* (1570 k.: *Beken Berke,* Sz. 413), *Bükkfa forrása* (1659: Hegi far forrasa alias *Bikfa forrasa,* Sz. 362), *Csató völgye* (1673: *Csato völgye,* Sz. 434), *Csecseg köze* (1620 k.: *Czeczek keözt,* Sz. 413), *Cseke rekettyéje* (1319: *Chekereketiaia,* Z. 1: 164), *Cseme láza* (1522: *Chemelaza,* Sz. 508), *Csere alja* (1679: *Czere alatt,* Sz. 432), *Cserges útja* (1587: *Chierges Uthya,* Sz. 358), *Csobak pallója* (1710: *Csobok kalloja,* Sz. 542), *Csonkás ligete* (1570: *Chyonkas Lygete,* Sz. 460), *Csonkás útja* (1697: *Csonkás uttya,* Sz. 516), *Csorda ösvénye* (1645: *Cziorda eösvénye,* Sz. 433), *Csök ~ Csög ? széle* (1356: *Chukzele,* Sz. 326), *Csűri szurdoka* (1679: *Csüri szurdoka,* Sz. 533), *Csűrös kertje* (1681: *Csűrös kerte,* Sz. 335), *Csűröskert alja* (1645: *Czürüs kert allya*n, Sz. 432), *Darnó füzese* (1654: *Darno Füzesse,* Sz. 511), *Deák láza* (1570: Zaskas terra alias *Deak lazza,* Sz. 455), *Deme csere* (1690: *Demecseri,* Sz. 335), *Dézsma-szín forrása* (1659: *Desma szin (?) forrasa,* Sz. 362), *Diófa sorja* (1718: *Diofa sorja,* Sz. 517), *Disznó-palló vége* (1728: *Disto pallo végi,* Sz. 543), *Doba halma* (1397: *Dobahalma,* Sz. 373), *Domb mocsara* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Duminec mezeje* (1772/Más.: *Duminecz mezeje,* Sz. 538), *Éger forrása* (1336/1342: *Egerforrasa,* Sz. 426), *Éger köze* (1718: *Eger között,* Sz. 515), *Erdő alja* (1570 k.: *Erdeo alat,* Sz. 412), *Esztegő erdeje* (1473: *Ezthegeu Erdeje,* Sz. 315), *Falu rétje* (1703: *Falu réttye,* Sz. 274), *Falu sorja* (1714: *Falu szorja,* Sz. 542), *Falu szere* (1.: 1632: *Faluszeri,* Sz. 414; 2.: 1710: *Falu szeri,* Sz. 542), *Fancsika szigete* (1466: *Fanchyka Czygethe,* DL. 70929), *Farkas bérce* (1621: *Farkas Bercze,* Sz. 533), *Farkas útja* (1479: *Farkas utha,* Sz. 285), *Fattyú János dombja* (1575: *Fatthyu Janos Dombja,* Sz. 385), *Fejér Mihály tava* (1770:

Fejér Mihály tava, Sz. 435), *Forrás mezeje* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Forrás sorja* (1736: *Forás sorja,* Sz. 542), *Forrás útja* (1692: *Forras uttya,* Sz. 362), *Fövenyes vésze* (1478: *Fevenesweze,* C. Tóth 2006: 60), *Füzes-szeg vápája* (1583: *Fjwzessegh wapaja,* Sz. 317), *Garabóc alja* (1648: *Karabocz allja,* Sz. 492), *Gát sorja* (1744: *Gat sorja,* Sz. 517), *Gerlát rétje* (1604: *Gerlat retti,* Sz. 429), *Göde oltványa* (1341: *Gudeoltuuanya,* DL. 70998), *Gulya szurdoka* (1481: *Gwlyazwrdoka,* C. Tóth 2006: 65), *Gyalai ösvénye* (1662: *Gyalai ösvenye,* Sz. 340), *Hagyó oltványa* (1553: *Hagyo olthwanya,* Sz. 474), *Hagyó vápája* (1691: *Hagyo vápája,* Sz. 488), *Halastó pallója* (1757: *Halasto pallója,* Sz. 442), *Halom malma* (1477: *Halommolna,* Sz. 361), *Halvány háta* (1721: Nyires háta, most *Halavány háta,* Sz. 488), *Halvány vápája* (1691: *Halvány vápája,* Sz. 488), *Hank útja* (1359: *Hankkutha,* DL. 70637), *Haraszt völgye* (1540: *Haraszt völgye,* Sz. 474; SZABÓ ISTVÁN megjegyzi, hogy „a szavak eredeti írásalakja nem állott rendelkezésemre", i. h.), *Harasztos alja* (1640: *Harasztos alatt,* Sz. 414), *Határ pataka* (1671: *Hatarpataka,* Sz. 311), *Határ vápája* (1570: *Hatar wapaja,* Sz. 455), *Hazaka telke* (1262/1805: *Hazakateluke,* Szirmay 149), *Hegy-far forrása* (1659: *Hegi far forrasa* alias Bikfa forrasa, Sz. 362), *Hetei dűlője* (1696: az hegye Veggel me / gyen őʃʒve az *hettei ðőlője* nap nyugot felől egy barázðán, Révay 2003: 130), *Héthold szere* (1570 k.: *Hetth hold zeri,* Sz. 413), *Hevek út szurdoka* (1645: *Hevegh ut szurdokja,* Sz. 431), *Híd farka* (1683: *Híd farka,* Sz. 335), *Híd mezeje* (1714: *Hid mezeje,* Sz. 542), *Hideg-víz vápája* (1660: *Hideg víz vápája* mellett, Sz. 475), *Hitványd fája* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Hodozló köze* (1341: *Bodozloeuzy,* DL. 70998), *Holt-Tisza töve* (1484: *Holththyzatheve,* Sz. 303), *Ilonok bükke* (1357: *Ilulnukbyky,* DL. 38170), *Ilonok láza* (1509: *Ilonok laza,* Sz. 428), *Ilonok omlása]* (1336/1342: *Ilonuk…-sa,* Sz. 426), *Ilonok oszlása* (1509: *Ilonokazlassa,* DL. 71106), *Ilonok öréme* (1295: *Ilounukeurene,* ÁÚO. 5: 136), *Ilonok örvénye* (1551: *Ilonok erwenye,* Sz. 466), *Ilonok romlása* (1351: *Ilunukrumlasa,* Jakubovich 1914: 327), *Ilosvai kertek alja* (1632: *Ilosvai kertek alatt,* Sz. 414), *Iske farka* (1655: *Iske farka*ban, Sz. 504), *Jakab vápája* (1610 k.: *Jakab vapaia,* Sz. 510), *Jankó rétje* (1662: *Janko reti,* Sz. 341), *Jégverem szere* (1580–90 k.: *Jeg verem zere,* Sz. 510), *Kadarcs erdeje* (1483: *Kadarcherdeye,* DL 38422), *Kadarcs köze* (1610 k.: *Kadarcs keözöt,* Sz. 380), *Kajtár-hegy forrása* (1570: *Kaytar hegy forassa,* Sz. 456), *Kántor kerítvénye* (1627: *Kantor kerithwenie,* Sz. 467), *Kánya alja* (1645: *Kanya allya,* Sz. 433), *Kánya völgye* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Kánya-völgy útja* (1668: *Kanya veölgy uttja,* Sz. 433), *Kapurcsa ligete* (1341: *Kapurchaligethe,* DL. 70998), *Kasza láza* (1755: *Kasza Lazza,* Sz. 518), *Katonák gödre* (1661: *Katonák gödre,* Sz. 468), *Kátyú köze* (1661/XVIII.: *Kátyu közt,* Sz. 488), *Kelemen mocsara* (1477: *Kelemenmochara,* Sz. 290), *Kenderáztató sorja* (1714: *Kenderasztato szorja,* Sz. 542), *Kép vápája* (1620 k.: *Kep vápája,* Sz. 414), hét

Kert alja (1.: 1580 k.: *Kert alatt,* Sz. 413; 2.: 1757: *Kert alya,* Sz. 442; 3.: 1661/XVIII.: *Kert alatt,* Sz. 488; 4.: 1636: *Kert allat,* Sz. 431; 5.: 1694: *Kert alatt,* Sz. 496; 6.: 1620 k.: *Kert alatt,* Sz. 510; 7.: 1692: *Kert alatt,* Sz. 362), két *Két-kert alja* (1.: 1668: *Ket kert allya,* Sz. 431; 2.: 1643: *Ket kert alia,* Sz. 491), *Kincses-mező útja* (1770: *Kénycses mező utja,* Sz. 435), *Király útja* (1337: *Kiralutha,* Sz. 315), *Kis-Cselőc köze* (1694: *Kis Cselőcz közt,* Sz. 369), *Kis-Darnó palaja* (1669: *Kis Darno palaja,* Sz. 511), *Kis-Halvány palaja* (1669: *Kis halvan palaja,* Sz. 508), *Kis-hegy alja* (1604: *Kis heg allia,* Sz. 532), *Kis-Konyha köze* (1620 k.: *Kis konyha keözt,* Sz. 413), *Kócs füzese* (1770: *Kócs Füzesse,* Sz. 435), *Kocsis laposa* (1721: *Kocsis Laposa,* Sz. 488), *Kocsis rétje* (1721: *Kocsis réttye,* Sz. 488), *Kojta havasa* (1570: *Koyta hawasa,* Sz. 456), *Komlósiné rekesze* (1620 k.: *Komlosine rekezze,* Sz. 414), *Kopsa foka* (1341: *Kopsafoka,* DL. 70998), *Korni köze* (1604: *Kornikeözi,* Sz. 532), *Korong rétje* (1655: *Korongh rehttye,* Sz. 504), *Koszta mezeje* (1680: *Kozta mezeje,* Sz. 516), *Kozma gyakra* (1496: *Kozma gyakra,* Sz. 373), *Kozma irtványa* (1688: *Kozma irtványa,* Sz. 432), *Kozma láza* (1676: *Kozma lazza,* Sz. 542), *Kő képe* (1645: *Kü kepe,* Sz. 433), *Köles parasztja* (1483: *Kelesparazthya,* DL 38422), *Kőris ég(e)re* (1319: *Kyrusegre,* AOklt. 5: 201), *Körtvélyes útja* (1632: *Keortvelies uttia,* Sz. 414), *Kötöny ég(e)re* (1336/1342: *Kuthenegre,* Sz. 426), *Kövecses vápája* (1645: *Köviczies vápája,* Sz. 430), *Köves-patak gödre* (1703: *Kövespatak gödre,* Sz. 274), *Köz-oltvány vápája* (1660: *Köz Oltvány vápája,* Sz. 474), *Ladamér égre* (1391: *Ladamer egre,* Sz. 326), *Laskai tövisese* (1645: *Laskai tövisse,* Sz. 432), *Ló-szeg füzese* (1669: *Lu Szegh fizesse,* Sz. 511), *Lukács láza* (1580–90 k.: *Lukacj laza,* Sz. 509), *Macskás köze* (1580–90 k.: *Macjkas kozot,* Sz. 509), *Magasd völgye* (1468: *Magasdvelge* ad Chykoztho, DL. 54291), *Malom mocsara* (1587: *Malom mocziara,* Sz. 358), *Mándi gorondja* (1683: *Madi gorongya,* Sz. 274), *Maraz háza* (1262/1805: *Marozhaza,* Szirmay 149), *Méreg tövise* (1661: *Merek tövisse,* Sz. 340), *Mik ? alja* (1772/Más.: *Michalja,* Sz. 538), *Mike tövise* (1337: *Mykethyvesse,* Sz. 340), *Mocsár erdeje* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Mocsolya eleje* (1299: *Machalaeleẏ,* RegArp. 2/4: 233), *Mogyorós forrása* (1579: *Mogyoros forrasa,* Sz. 317), *Musa fertője* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Nadány vége* (1698: *Nadány vége,* Sz. 517), *Nagy Lőrinc láza* (1584: Thekeres Lazz aliter *Nagh Leorincz Lazza,* Sz. 496), *Nagyút mezeje* ([1671]: *Nagy ut mezeje,* Sz. 468), *Nagyerdő orra* (1319: *Nogerdeuorra,* Z. 1: 164), *Nagylábú-füzes alja* (1690: *Nagylábú füzes alj*án, Sz. 488), *Nagy-Liget erdeje* (1551: *Naghlygetherdeje,* Sz. 466), *Nagy-rét farka* (1697: *Nagy réth farka,* Sz. 515), *Nagy-vész szege* (1483: *Naghwezyege,* DL 38422), *Nakol rétje* (1550: Ewzfew alias *Nakolrethe,* Sz. 284), *Nyakas kátyúja* (1478: *Nakaskathyoya,* C. Tóth 2006: 60), *Nyáras kátyúja* (1679: *Nyaras katyoja,* Sz. 533), *Nyáras köze* (1644: *Nyaras között,* Sz. 492), *Nyíres háta* (1721: *Nyires*

háta, most Halavány háta, Sz. 488), *Nyíri lágyasa* (1734: *Nyiri Lágyassa*, Sz. 543), *Nyomás széle* (1688: *Nyomas szeli,* Sz. 434), *Oláhok útja* (1749: *Olláok uttya,* Sz. 285), *Oltvány-telek alja* (1482: *Olthowanthelegalya,* C. Tóth 2006: 65), *Ómalom parasztja* (1481: *Omalomparazthya,* Sz. 303), *Orbányos völgye* (1319: *Vrbanusuelge* Z. 1: 164), *Palók vápája* (1645: *Palok vápája,* Sz. 432), *Pap forrása* (1694: *Pap forrása,* Sz. 496), *Pap gátja* (1698: *Pap gattya,* Sz. 341), *Pap kátyúja* (1610 k.: *Pap katyoia,* Sz. 510), *Pap malma* (1694: *Pap mona,* Sz. 496), *Pap oltványa* (1620 k.: *Pap oltovanya,* Sz. 509), *Pap oltványa szere* (1580–90 k.: *Pap otovannia zeri,* Sz. 509), *Pap Panda láza* (1739: *Pap Panda láza,* Sz. 355), két *Pap rétje* (1.: 1545: *Pap rythe,* Sz. 474; 2.: adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Papi füzese* (1620 k.: *Popi fizesse,* Sz. 510), *Patak köze* (1698: *Patak között,* Sz. 341), *Patak melléke* (1477: *Pathakmelleke,* Sz. 290), két *Patak-hát* (1.: 1698: *Patak hát,* Sz. 517; 2.: 1648: Faluvégh *patak hat,* Sz. 492), *Pergős alja* (1560: *Pergos allya,* Sz. 503), *Petecske-hát* (1640: *Peteczke Hat,* Sz. 414), *Péter szege* (1451: *Peterzege,* Sz. 290), *Péter vésze* (1661/XVIII.: *Péter vésze,* Sz. 488), *Picskor útja* (1692: *Picskor uttya,* Sz. 362), *Pók örménye* (1669: *Pok örmenye,* Sz. 341), *Pongocs dombja* (1679: *Pongos dombja,* Sz. 533), *Rác füzese* (1645: *Racz Fizesse,* Sz. 433), *Rakasz füzese* (1570: *Rakaz Fywzzesse,* Sz. 456), *Régi malom útja* (1754 *Régi malom uttya,* Sz. 305), *Rekettye-hát szurdoka* (1679: *Rekettye hat szurdoka,* Sz. 533), *Rét alja* (1757: *Rét alya*, Sz. 441), *Sám pagonya* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Sile-szeg* (1478: *Sylezegh,* C. Tóth 2006: 60), *Silye bükke* (1694: *Sillye Biki,* Sz. 496), *Somodi útja* (1770: *Somodi uttya,* Sz. 433), *Sósok útja* (1693: *Sosok uttya,* Sz. 499), *Száldobos köze* (1679: *Szaldokos keze,* Sz. 533), *Szalva mezeje* (1671: *Salva mezeje,* Sz. 468), *Szalva mocsara* (1509: *Zalwamochara,* DL. 71106), *Szappanos oldala* (1757: *Szopányos oldala,* Sz. 442), *Szatmár völgye eleje* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Széles általa* (1757: *Szelyes átaly*ába, Sz. 442), *Szemerdek forrása* (1755: *Szemerdek forrassa,* Sz. 541), *Szent Ilona szigete* (1334: *Scenth Ilona Zygete,* Sz. 515), *Sziget alja* (1690: *Szigetallya,* Sz. 274), *Szilas alja* (1610 k.: *Szilas alatt,* Sz. 380), *Szilvás útja* (1761: *Szilvás uttya,* Sz. 432), *Sziuza dombja* (1669: *Szijuza dombja,* Sz. 508), *Sziuza vápája* (1669: *Szijuza vápája,* Sz. 508), *Tamás vára* (1284/1364/1379: cum monte in t. Babun existenti, in quo per magistrum *Thomam* antedicum *castrum* est constructum, Z. 1: 56), *Tekeres köze* (1610 k.: *Tekeres keözöt,* Sz. 380), *Teknős köze* (1580–90 k.: *Tekeneos kozot,* Sz. 508), *Tice tövisese* (1645: *Titczie teövisse,* Sz. 432), *Tice útja* (1673: *Ticze utja,* Sz. 434), *Tice vápája* (1673: *Ticze vápája,* Sz. 434), *Tisza köze* (1671: *Tisza közi,* Sz. 511), *Tisza sorja* (1718: *Tisza sorja,* Sz. 517), *Tó farka* (1698: *To farká*-ban Sz. 517), *Tót hídja* (1679: *Tótth hídgyá*nál, Sz. 335), *Tőke forrása útja* (1688: *Tőke forrása uttya,* Sz. 434), **Tőke forrása* (< *Tőke forrása útja*), *Tőrös telke* (1655: *Törös teleké*-ben föld, Sz. 504), *Úr kertje* (1628: *Ur*

kerte, Sz. 467), *Vajda dombja* (1688: *Vajda dombja*, Sz. 434), *Vápa széle* (1690: *Vápa szél*en, Sz. 488), *Vár berke* (1757: Rudós nyáros alias *Var Berke*, Sz. 442), *Vár útja* (1295: *Warutha*, ÁÚO. 5: 136), **Vár alja* (< *Váralja*), *Vedra oldala* (1755: *Vedra oldala*, Sz. 541), *Vékás rekesze* (1620 k.: *Vekas rekeze*, Sz. 414), *Vendég gátja* (1671: *Vendik gattia*, Sz. 341), *Vér völgye* (1692: *Ver völgye*, Sz. 362), *Vész dombja* (1694: *Vesz dombja*, Sz. 369), *Víz köze* (1628: *Víz között*, Sz. 467), *Zeke völgye* (1478: *Zekewelge*, Sz. 474), *Zsák völgye* (adatát lásd a 3.3.6. alatt) nevek jelölt birtokos szerkezetűek (28%).

Ezzel azonos mértékű a jelöletlen birtokos jelzős nevek sora (28,6%): *Aba-szeg* (1478: *Abazeg*, Sz. 316), *Akli-palló* (1757: *Akli palló*, Sz. 442), *Akolna-hát* (1580–90 k.: *Akolna hat*, Sz. 509), *Álló-hát* (1580–90 k.: *Allo hat*, Sz. 509), *Andrási-sziget* (1591: *Andrasy szigeth*, Sz. 429), **András-sziget* (< *András-sziget útja*), *Asszony-szőlő* (1657: *Asszonyszőlő*, Sz. 468), *Bába-kő* (1608: *Babakw*, Sz. 429), *Bacsó-erdő* (1669: *Baczo erdő*, Sz. 468), **Baka-kő* (< *Baka-kő-szőlő*), *Baka-kő-szőlő* (1604: *Bakakeo zőlő*, Sz. 429), *Balog-rét* (1591: *Balog Reth*, Sz. 429), *Barta-[sziget]* (1656: *Bartha insula*, Sz. 456), *Batár-tő* (1698: *Batár tü*, Sz. 517), *Benc-telek* (1479: *Benczthelek*, Sz. 521), *Beszterice-oldal* ([1671]: *Besztericze oldal*, Sz. 467), *Beszterice-rét* ([1671]: *Besztericze rét*, Sz. 467), *Bisztric-halom* (1669: *Bisztric Halom*, Sz. 467), *Bontó-oldal* (1580 k.: *Bontho oldal*, Sz. 412), két *Borbély-szőlő* (1.: 1669: *Borbely szőlő*, Sz. 341; 2.: 1735: *Borbely szőlő*, Sz. 434), *Borjúdelelő* (1620 k.: *Bornju Dellő*, Sz. 414), *Borzs(ov)a-mező* ([1671]: *Borsova mező*, Sz. 468), *Bot-rekettye* ([1550–650]: *Both Rekettye*, Sz. 330), **Csákány-[ége(r) ~ (sz)ege]* (< *Csákány-ége[r] foka*), *Csákány-szeg* (1336/1342: *Chakanzegh*, Sz. 426), **Csarna-tő* (< *Csarnató*), *Csató-oldal* (1693: *Csato oldal*on szőlő, Sz. 430), *Csegődi-szőlő* (1689: *Csegődi szőlő*, Sz. 434), *Csene-láz* (1522: *Csene laz*, Sz. 380), *Csere-fark* (1478: *Cherefark*, Sz. 316), *Csere-szurdok* (1642: *Czere Szurdok*, Sz. 330), *Csernő-kő-szőlő* (1668: *Cserneökeö szeöleö*, Sz. 433), *Csető-far* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Csiba-rét* (1645: *Cziba reth*, Sz. 433), *Csiba-szőlő* (1638: *Csiba szőlő*, Sz. 433), *Csima-szeg* (1655: *Cima szeg*, Sz. 504), *Csobak-hát* (1714: *Csobok hát*, Sz. 542), *Csobi-rét* ([1671]: *Csobi rét*, Sz. 468), két *Csordadelelő* (1.: 1739: *Csorda Déllő*, Sz. 331; 2.: 1759: *Csorda delő*, Sz. 518), *Csorda-gát* (1669: *Tsorda gát* Sz. 341), *Csök ~ Csög ? -szél-földmező* (1391: *Chokzelfeldmezew*, Sz. 326), *Csuklya-szőlő* (1668: *Csuklya szeöleö*, Sz. 433), *Disznó-gát* (1755: *Disznó Gát*, Sz. 543), *Dobi-szőlő* (1689: *Dobi szőlő*, Sz. 434), *Dobos-láz* (1696: *Dobos Láz*, Sz. 393), *Domb-hát* ([1550–650]: *Dombhat*, Sz. 330), *Éger-fark* (1648: *Eger fark*, Sz. 515), két *Éger-hát* (1.: 1580 k.: *Eger hat*, Sz. 413; 2.: 1680: *Eger hat*, Sz. 515), *Egres-hát* (1478: *Egreshath*, C. Tóth 2006: 60), *Egres-szeg* (1570 k.: *Egres zeg*, Sz. 413), *Eteny-szeg* (1646: *Eteny szeg*, Sz. 492), *Falu-szer* (1651: *Falu szer*, Sz. 510), *Farkas-hát* (1693: *Farkas*

hat, Sz. 499), *Fertő-hát* (1755: *Fertő hát,* Sz. 543), *File-lucska* (1295: *Fyleluchka,* ÁÚO. 5: 136), *Fodor-mező* (1636: *Fodor mező,* Sz. 456), *Fok-tő* (1755: *Foktü,* Sz. 544), *Folyó-határ* (1490: *Folyohatar,* Sz. 352), **Fűz-köz* (< *Fűz-köz-mező*), *Fűz-köz-mező* (1379: *Ffyzkuzmezeu,* Sz. 520), *Gabróc-fő* (1357: *Gabnichfew,* DL. 38170), *Gálod-mező* (1546: *Galod mezeo,* Sz. 455), *Gál-szőlő* (1661: *Gál szőlő,* Sz. 468), *Gerzence-szád* ([1411–15]: *Gerzenchezaad,* Zs. 3: 1481), *Görgő-szeg* ([1290–300]: *Gurguezeg,* DL. 56589), *Gyepű-oldal* (1671: *Gyepü oldal,* Sz. 510), *Gyöngyér-szőlő* (1690: *Gyöngier szőlő,* Sz. 274), *Hágcsó-szőlő* (1668: *Hagczo szeöleö,* Sz. 433), *Hajas-hát* (1730: *Hajas hát,* Sz. 543), *Hajtó-mocsár* (1766: *Hajtó mocsár,* Sz. 317), *Halom-szer* (1661: *Halomszer,* Sz. 340), két *Halvány-hát* (1.: 1638: *Halvani hat,* Sz. 508; 2.: 1622: *Halvanj hat,* Sz. 430), *Halvány-oldal* (1636: *Halvany oldal,* Sz. 430), *Harasztos-szél* (1620 k.: *Harastos szel,* Sz. 414), *Határ-domb* (1546: *Hatar domb,* Sz. 455), *Határ-éger* (1550: *Hathar eger,* Sz. 369), *Határos-éger* (1477: *Hatharoseger,* Sz. 290), *Hát-szőlő* ([1671]: *Hát szőlő,* Sz. 468), *Hegy-liget* (1669: *Hegy Liget,* Sz. 466, 468), *Híd alja mező* (1679: *Hid alja mező,* Sz. 532), *Hideg-víz-mező* (1690: *Hidegviz mező,* Sz. 434), *Híd-fark* (1655: *Hid fark*on, Sz. 504), **Holló-fő* (< *Holló-fő-szeg ?*), *Holló-fő-szeg* (1650 k.: *Hollo főszek,* Sz. 331), *Hordozló-hát* (1714: *Hordozlo hát,* Sz. 542), *Horgas út* (1679: *Horgas ut* atalyaban, Sz. 533), *Horgas-hegy* (1679: *Horgas hegy,* Sz. 533), *Hosszú-berek-oldal* (1580 k.: *Hozu Beregh olda*lon, Sz. 413), *Hosszú-föld szere* (1580–90 k.: *Hozzu fold zere,* Sz. 509), *Ilonok-völgy* 1357>1389: *Ilulnukvelg,* DL. 38160), **Ilosvai kertek* (< *Ilosvai kertek alja*), *Inna-fenék* (1723: *Inna Fenék,* Sz. 517), *Irtás-hát* (1630–40 k.: *Irtas hat,* Sz. 304), *Jámbor-szőlő* (1690: *Jambor zőlő,* Sz. 429), *Kadarcs-tekerület* (1620 k.: *Kadarcz tekeörolet,* Sz. 509), *Kamara-sziget* (1436: *Kamarazygeth,* DL 55021), *Kamenája-mező* (1661/XVIII.: *Kamenája mező,* Sz. 488), *Kankóc-szőlő* (1735: *Kankocz szőlő,* Sz. 434), *Kánya út* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), **Kápolna-mező* (< *Kétkápolnamező*), *Káposztás-szőlő* (1604: *Kapoztas zeőlő,* Sz. 429), *Karácson-mező* (1759: *Karácsony mező,* Sz. 358), *Karasztó-mező* (1434: *Koroztho*mezew, DL. 70874), *Karna-Kadarcs-hát* (1483: *Karnakadarchhath,* DL 38424), *Kása-csere* (1580 k.: *Kasa, cziere,* Sz. 413), **Kátyú-vég* (< *Kátyú-vég pataka*), *Kerek-tó-hát* (1698: *Kerek tó hát,* Sz. 517), **Kincses-mező* (< *Kincses-mező útja;* a vizsgált koron túl adatolva ld. 1788: *Kintses mező,* Sz. 435), *Király réve* (1351: *Kyralreve,* Cs. 1: 430), *Kis-Csorgó-szőlőcske* (1688: *Kis csorgo szőlőcske,* Sz. 434), *Kis-Kadarcs-hát* (1753: *Kis Kadarts hát,* Sz. 503), *Kis-szeg-kert* (1660: *Kis Szeg kert,* Sz. 474), *Kis-Tisza-hát* (1750: *Kis Tisza hat*on, Sz. 517), *Kis-Tisza-oldal* (1620 k.: *Kis Tiza oldal,* Sz. 510), *Kobok-oldal* (1688: *Kobok oldal,* Sz. 498), *Kolompok-szőlő* (1606: *Kolompocz zeoleo* aliter Sayto zeoleo, Sz. 430), *Kónya-szőlő* (1672: *Konya szőlő,* Sz. 341), *Konyha-hát* (1637: *Konyha hat,* Sz. 413), *Korni-hát* (1604: *Kornihat,* Sz. 532), *Korong-*

far (1655: *Korongh fark*on, Sz. 504), *Korong-oldal* (1655: *Korongh oldal,* Sz. 504), *Kósa-fő* (1479: *Kosafew,* Sz. 521), *Koszta-szőlő* (1612: *Kaszta szeöleő,* Sz. 467), *Korniz-rét* (1698: *Korniz rét,* Sz. 341), *Kozma-méhek* (1692: *Kozma Mehek,* Sz. 363), *Köles-éri-rét* (1604: *Keoleseri rett,* Sz. 430), *Köpes-forrás* (1592/XVIII.: *Köpes forras,* Sz. 487), *Kövecses út* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Kövecses-kert* (1622: *Köviches kert,* Sz. 430), *Köves-mál-hát* (1639: *Köves mál hát,* Sz. 361), *Kun-fark* (1698: *Kun fark,* Sz. 341), *Kuzle-mocsár* (1262/1805: *Kuzlemachar,* Szirmay 149), *Lapos-völgyhát* (1468: *Laposvelghath,* Sz. 473), *Láp-szeg* (1730: *Láb szeg,* Sz. 543), *Láz-kapu* (1757: *Láz kapun* kivül, Sz. 442), *Lazsnakos-szőlő* (1604: *Lasnakos zőlő,* Sz. 429), *Lekence-fő* (1319: *Lekenchefeu,* Z. 1: 164), *Leleszi-oltvány* (1698: *Leleszy otovany,* Sz. 517), *Lipó-fenék* (1500: *Lypofenek* nevű kaszáló Laap possessio határai között, Sz. 541), *Ló-kert* (1553: *Lokerth,* Sz. 474), **Ló-szeg* (< *Ló-szeg füzese*), négy *Malom út* (1.: 1669: *Malom ut,* Sz. 341; 2.: 1757: *Malom ut,* Sz. 442; 3.: 1661/XVIII.: *Malom ut,* Sz. 488; 4.: 1620 k.: *Malom ut,* Sz. 510), *Malom-füzes* (1739: *Malom füzes,* Sz. 331), *Malom-sziget* (1462: *Malumzigeth,* Sz. 373), *Malom-szőlő* ([1671]: *Malom szőlő,* Sz. 468), *Méhes-szomoga-tő* (1357: *Meheszamugathew,* DL. 38170), *Mikes-oldal* (1506: *Mikes oldal,* Sz. 321), *Mocsár-láz* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), két *Mocsár-szer* (1.: 1498: *Macharzer,* Sz. 474; 2.: 1513: *Mocyarzeer,* Sz. 429), *Mosó-hát* (1620 k.: *Moso Hath,* Sz. 510), *Nadány-hát* (1698: *Nadán hát,* Sz. 517), **Nagy-éger* (< *Nagy-éger-rét*, de a vizsgált koron túl ld. 1852: *Nagy Eger,* K1), *Nagy-éger-rét* (1651: *Nagy eger ret,* Sz. 504), **Nagylábú-füzes* (< *Nagylábú-füzes alja*), *Nagy-mocsár-oldal* (1673: *Nagy mocsar oldal,* Sz. 533), *Nagy-rét-hát* (1655: *Nagi réth hat,* Sz. 504), *Nagyút-szeg* (1482: *Naghwthzeg,* C. Tóth 2006: 65), *Nakol-rekettye* (1545: Euzfeo alias *Nakoll rekettye,* Sz. 284), *Nyakas-szőlő* (1661: *Nyakas szőlő,* Sz. 467), *Nyakas-völgy* (1661: *Nyakas völgy,* Sz. 467), *Nyáraska-hát* (1580 k.: *Niaraska hát,* Sz. 412), *Nyáras-szeg* (1478: *Nyarasszegh,* C. Tóth 2006: 60), *Nyáras-szél* (1679: *Nyaras szel,* Sz. 533), *Orvos-szőlő* (1668: *Orvos szeöleö,* Sz. 433), *Őz-fő* (1476: Imylamochar, vall. suo nomine *Ewzfeo,* Sz. 311), **Őz-hát* (< *Köz-Őz-hát*), *Palád-fő* (1490: *Paladfeo,* Sz. 351), *Páli-ösvény* (1645: *Paly eösvény,* Sz. 432), *Pál-mező* (1553: *Palmezew,* Sz. 474), *Palók út* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Pap-sziget* (1458/1805: *Pap-Zigeth,* Szirmay 138), *Paraszt-fenék* (1549: *Parazth fenek,* Sz. 374), *Pást-liget* (1499/1805: *Palástliget,* Szirmay 156), *Pást-sziget* (1604: Pongoch vel *Pasziget,* Sz. 532), két *Patak-szeg* (1.: 1627: *Patak szeg,* Sz. 503; 2.: 1698: *Patak szeg,* Sz. 516), *Pénzes-szőlő* (1619: *Penzes szőlő,* Sz. 362), *Piskáros-szeg* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Piskáros-tó 2.* (1483: *Pyskaros to,* Sz. 503), *Pólya-szeg* (1669: *Polyaszegh,* Sz. 341), két *Porgolát-kapu* (1.: 1680: *Porkolat kapu,* Sz. 516; 2.: 1716: *Porgolad kapu,* Sz. 543), **Rafajn-lugas* (< *Rafajn-lugas pataka*), *Ragozna-hát* (1648: *Ragozna hát,* Sz. 515), *Rákóc-liget* (adatát

lásd a 3.3.6. alatt), *Ráró-sziget* (1465: *Ráro sziget,* Sz. 373), *Rednek-hát* (1628: *Redmecz hat,* Sz. 465), *Régi-Tisza-járás* (1580–90 k.: *Regi Tiza Jaras,* Sz. 509), két *Rekettye-hát* (1.: 1570 k.: *Rekettye hat,* Sz. 412; 2.: 1679: *Rekettye hat,* Sz. 533), *Rekettye-oldal* (1722: *Rekettye oldal,* Sz. 335), *Rekettye-szeg* (1580 k.: *Reketye seg,* Sz. 412), *Restás-hát* (1755: *Restás hát,* Sz. 544), *Rév út* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Rév-telek* (1341: *Revtelek,* Sz. 515), *Rigó-láz* (1628: *Rigo lass,* Sz. 467), *Rigó-szőlő* (1612: *Rigo szeőlő,* Sz. 466), *Rózsás-mező* (1662: *Rosas mező,* Sz. 340), *Rudas-nyáras* (1757: *Rudós nyáros* alias Var Berke, Sz. 442), *Sánta Márton-szőlő* (1604: *Santa Marton zőlő,* Sz. 429), *Sasar-szőlő* (1688: *Sazar szőlő,* Sz. 434), *Sas-szőlő* (1622: *Sas Szeőleő,* Sz. 430), *Sós-kátyú* (1604: *Soskotio,* Sz. 532), *Sugatag-tő* ([1290–300]: *Sugatagteu,* DL. 56589), *Sugatag-völgy* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Szakállas-barázda* (1633: *Szakallas barazda,* Sz. 431), *Szalva-erdő* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Szalva-fő* (1657: *Szalva fű,* Sz. 456), *Szappanos-palló* (1757: *Szopányos palló,* Sz. 442), *Szaró-töviske* (1620 k.: *Szaro Teöviske,* Sz. 510), *Szász-éger* (1477: *Zazhegher,* Sz. 290), *Székely-domb* (1591: *Szekel Domb,* Sz. 429), *Székes-Batarcs-fő* (1319: *Zekesbatharchfeu,* Z. 1: 164), *Szekerce-szőlő* (1653: *Szekercze szőlő,* Sz. 433), *Széles-szőlő* (1689: *Szelyes szőlő,* Sz. 434), *Szelis-fő* (1666: *Szelis fő,* Sz. 456), *Szemerdek-hát* (1648: *Szemerdek hat,* Sz. 491), *Szép-szőlő* (1668: *Szep szeöleö,* Sz. 433), *Szerém-hegy* (1590: *Zeremhegh,* Sz. 549), *Sziget-domb* (1721: *Szigetdomb* a Ráró nevű szigeten, Sz. 488), *Sziget-hát* (1707: *Szigethát,* Sz. 517), *Sziget-szőlő* (1668: *Sziget szeleö,* Sz. 434), **Szilas meg* (< *Szilas-meg-mocsár*), *Szilas-meg-mocsár* (1483: *Zylasmeghmochar,* DL 38422), *Szirmai-szőlő* (1613: *Zirmay szőlő,* Sz. 496), *Szomoga-hát* (1757: *Szomoga hat,* Sz. 441), *Szomoga-palló* (1757: *Szomoga palló,* Sz. 441), *Szőlős-rév* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Tamás-szeg* (1524: *Thomas Zegh,* Sz. 373), *Táncos-nyáras* (1755: *Tánczos nyáros,* Sz. 544), *Tarnóci-szőlő* (1638: Kolompocz alias Saito nevű zőlő, akit most *Tarnóczy zőlő*nek hívnak, Sz. 430), *Tatár Geci-forrás* (1749: *Tatár Geczi Forás,* Sz. 284), **Tatár járó* (< *Tatár járó*), *Tekeres-hát* (1698: *Tekeres hat,* Sz. 517), *Tekeres-láz* (1584: *Thekeres Laz,* Sz. 496), *Tekeres-part* (1771: *Tekeres part,* Sz. 495), *Teknős-hát* (1610 k.: *Tekenős hat,* Sz. 508), **Telek-tó* (< *Telek-tó pataka*), *Tice-hát* (1669: *Ticze hát,* Sz. 511), *Tisza-hagyás* (1638: *Tisza hagyas,* Sz. 510), három *Tisza-hát* (1.: 1630–40 k.: *Tisza hat,* Sz. 304; 2.: 1721: *Tiszahát,* Sz. 488; 3.: 1580–90 k.: *Tiza hat,* Sz. 509), *Tisza-járás* (1671: *Tiszajárás,* Sz. 509), *Tisza-szedő* (1616: *Tiszaszedő,* Sz. 430), *Tó-erdő* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Tó-fark* (1660: *To fark,* Sz. 475), *Tó-hát* (1680: *Tó hát,* Sz. 516), *Tó-szeg* (1622: *Toszegh,* Sz. 304), *Tót-oldal* (1689: *Totoldal,* Sz. 335), *Töltés sor* (1710: *Tőtés sor,* Sz. 517), *Ugar-oldal* (1688: *Ugar oldal,* Sz. 432), *Vadászi sor* (1757: *Vadászi sor,* Sz. 442), *Valóc közép* (1689: *Valocz kezep,* Sz. 385), *Várfel-paraszt* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Város-kerek*

(adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Vár-szeg* (1481: *Warzeg* alio nomine Kamorazygeth, Sz. 303), *Vejvás-hát* (1697: *Velyvás hát*, Sz. 516), *Verbőc-far* (1734: *Verbőcz far*, Sz. 543), *Veres-szőlő* (1612: *Veres szeölő*, Sz. 467), *Viszketeges-hát* (1648: *Viszketeges hat*, Sz. 515), *Víz-közi-oldal* (1671: *Vizközi oldal*, Sz. 467), *Vojna-fő* (1357: *Woynafew*, DL. 38170), *Zuta-hát* ([1550–650]: *Zuta hat*, Sz. 330), *Zsidó-mező* (1357: *Sydomezeu*, DL. 38170).

b) A minőségjelzős mikronevek 42,9%-nyi arányukkal a kétrészes nevek másik nagy tömbjét képezik a szintagmatikus szerkesztettségűeken belül: *Ág-hegy* (1669: *Agh hegy*, Sz. 341), *Agyagos-szőlő* (1604: *Agiagas zeőlő*, Sz. 429), *Ájas-hegy* (1319: *Ayasheg*, OklSz. 10), *Almás-berek* (1620 k.: *Almas Bereg*, Sz. 413), két *Almás-láz* (1.: 1545: *Almaslaz*, Sz. 303; 2.: 1570 k.: *Almas Laz*, Sz. 413), *Alsó járó* (1645: *Also jaro*, Sz. 433), *Alsó-Abláz* (1645: *Also Ablasz*, Sz. 430), *Alsó-Éger farka* (1713: *Alsó éger farká*ban, Sz. 515), *Alsó-erdő* (1698: *Alsoerdő*, Sz. 341), *Alsó-faluvége* (1757: *Alsó falu végi*, Sz. 442), *Alsó-irtvány* (1645: *Also Irotvany*, Sz. 432), húsz *Alsó-mező* (1.: 1689: *Alsómező*, Sz. 385; 2.: 1754: *Alsó mező*, Sz. 305; 3.: 1762: *Alsó mező*, Sz. 317; 4.: 1650 k.: *Alsó mező*, Sz. 331; 5.: 1662: *Also mező*, Sz. 340; 6.: 1739: *Also mező*, Sz. 355; 7.: 1766: *Alsó mező*, Sz. 358; 8.: 1656: *Also mező*, Sz. 369; 9.: 1655: *Alsó mező*, Sz. 504; 10.: 1637: *Also mezeo*, Sz. 414; 11.: 1757: *Alsó mező*, Sz. 441; 12.: 1675/XVIII.: *Alsó mező*, Sz. 488; 13.: 1668: *Alsó mező*, Sz. 433; 14.: 1648: *Also mező*, Sz. 492; 15.: 1722: *Alsó mező*, Sz. 499; 16.: 1610 k.: *Also mező*, Sz. 510; 17.: 1648: *Alsó mező*, Sz. 515; 18.: 1694: *Alsó mező*, Sz. 496; 19.: 1772/Más.: *Also mező*, Sz. 538; 20.: 1714: *Alsó mező*, Sz. 542), *Alsósásvár* (1413/1805: *Alsó Sásvár*, Szirmay 117), három *Alsó-sziget* (1.: 1585: *Also sziget*, Sz. 321; 2.: 1633: *Also Szigeth*, Sz. 431; 3.: 1646: *Also Szyget*, Sz. 492), *Alsó-telek* (1634: *Also Telek*, Sz. 546), *Al-sziget* (1436: *Alzygeth*, DL. 55021), két *Által út* (1.: 1669: *Átal-ut*, Sz. 341; 2.: 1641 k.: *Atal ut*, Sz. 498), *Aranyos-hegy* (1512/1532: *Aranyas hegy*, Sz. 428), *Ardai út* (1645: *Ardai ut*, Sz. 432), *Ardai-föld* (1692: *Ardai föld*, Sz. 362), *Ardai-hegy* (1672: *Ardai hegy*, Sz. 341), *Ardai-mező* (1692: *Ardai mező*, Sz. 362), két *Ardai-ösvény* (1.: 1637: *Ardai eösveny*, Sz. 414; 2.: 1645: *Ardai eösvény*, Sz. 432), *Ardai-palló* (1696: *Ardai palló*, Sz. 331), *Ardai-tó* (1768: Esztegő, melyet most *Ardai tó*-nak hívnak, Sz. 315), *Aszós-erdő* (1669: *Aszas erdő*, Sz. 468), *Babhely* (1628: *Bab helj*, Sz. 467), *Batári mezőszél* (1319: *Batharimezeuzil*, Z. I. 164), *Becsi-Inna* (1762: *Becsi Inna*, Sz. 517), *Becsi-kalandos-szőlő* (1612: *Bechy kalandos szeölő*, Sz. 467), *Becsi-méhkertek* (1692: *Becsi mehkertek*, Sz. 363), *Becsi-szeg* (1698: *Beczi szeg*, Sz. 517), *Békélő-domb* (1757: *Békélő domb*, Sz. 442), *Belső-Nagy-szeg* (1560: *Belsew Nagh Zeg*, Sz. 515), *Belső-Sziget* (1622: *Belső Zigett*, Sz. 430), *Benei-ösvény* (1655: *Benei osveny*, Sz. 504), *Bibros-tó* (1661: *Bibros tó*, Sz. 546), *Búzás-láp* (1755: *Buzás Láp*, Sz. 544), *Bükk-mező* (1694: *Bik mező*, Sz. 496),

Bükkös-erdő (1584: *Bykkes erdeo,* Sz. 495), *Bükkös-halom* (1483: *Bykeshalom,* DL 38422), *Csalános-rét* (1729: *Csenálos rét,* Sz. 543), *Csepei híd* (1662: *Czepei híd,* Sz. 340), *Cser-erdő* (+1294/1550: *Csererdő,* RegArp. 2/4: 130), *Csetfalvi út* (1.: 1655: *Czetfalvi ut,* Sz. 504; 2.: 1677: *Csetfalvi ut,* Sz. 511), **Csíkos-tó* 'állóvíz' (< *Csíkos-tó* 'kaszáló'), két **Csomai út* 'út' (1.: < *Csomai út* 'határrész'; 2.: < *Csomai út* 'határrész'), *Csonka út* (1688: *Csonka ut,* Sz. 434), *Csonka-oltvány* (1697: *Csonka oltovány,* Sz. 516), *Csonka-sor* (+1294/1550: existentis totalem quartam partem alias *Csonkasor,* RegArp. 2/4: 130), *Derék-rét* (1698: *Derik réth,* Sz. 517), *Deszka-mocsár* (1483: *Dezkamochar,* DL 38422), *Dinnye-szeg* (1749: *Denye szek,* Sz. 518), *Disznó-palló* (1749: *Disznó pallón*ál, Sz. 543), *Dobi-tó* (1450/1805: Dob, nunc *Dobitó* pagi Fanchika, Szirmay 176), *Dögös-csere* (1641 k.: *Döges czere,* Sz. 499), két *Egresi út* (1.: 1636: *Egresi ut,* Sz. 432; 2.: 1643: *Egresi ut,* Sz. 491), *Egresi-mező* (1668: *Egresi mező,* Sz. 430), *Eldűlő-föld* (1496: *Hewdwlle fed,* Sz. 373), *Első-domb* (1620 k.: *Elseő Domb* alat, Sz. 510), *Első-gyepű* (1551: *Elsew gyeppew,* Sz. 304), *Első-nyomás* (1604: *Első niomas,* kit Egres fele zantnak, Sz. 430), *Fancsika út* (1645: *Fanczika út,* Sz. 433), két *Fancsikai út* (1.: 1643: *Fanchikay ut,* Sz. 491; 2.: 1580–90 k.: *Fancikaj ut* menteben, Sz. 509), *Fancsikai-mező* (1645: *Fanczikai mezeő,* Sz. 430), *Fancsikai-ösvény* (1620 k.: *Fancziki eösveny,* Sz. 510), *Fancsikai-rév* (1553: *Fanchykyrew,* Sz. 474), *Fekete-berek* (1499: *Fekethebereg,* Sz. 532), *Fekete-erdő* (1762: *Fekete erdő,* Sz. 317), *Fekete-tó* (1546: Kis Tisa alias *Feketeto,* Sz. 455), *Fel-mező* (1604: *Felmezeő,* Sz. 532), *Felső út* (1698: *Felső út,* Sz. 341), *Felső-Becskerle* (1481: *Felsewbechkerle,* C. Tóth 2006: 65), *Felső-Éger farka* (1713: *Felső éger farká*ban, Sz. 515), három *Felső-erdő* (1.: 1500/1501: *Felsew erdew,* DL. 38437; 2.: 1715: *Felső erdő* alias villongo, Sz. 434; 3.: 1772/Más.: *Felsőerdő,* Sz. 533), két *Felső-faluvége* (1: 1757: *Felső falu végi,* Sz. 442; 2.: 1766: *Felső falu vége*n, Sz. 358), két *Felső-füzes* (1.: 1688: *Felső Fizes,* Sz. 434; 2.: 1677: *Felseő Füzes,* Sz. 511), *Felső-irtvány* (1645: *Felseő Irotvany,* Sz. 432), *Felső-láb* (1698: *Felső lab* földek, Sz. 341), tizenöt *Felső-mező* (1.: 1720: *Felső mező,* Sz. 305; 2.: 1762: *Felső mező,* Sz. 317; 3.: 1642: *Felső mező,* Sz. 330; 4.: 1662: *Felső mező,* Sz. 340; 5.: 1739: *Felső mező,* Sz. 355; 6.: 1655: *Felső mező,* Sz. 504; 7.: 1689: *Felsőmező,* Sz. 385; 8.: 1637: *Felseő mezeő,* Sz. 414; 9.: 1660: *Felső mező,* Sz. 475; 10.: 1690: *Felső mező,* Sz. 488; 11.: 1668: *Felseő mezeő,* Sz. 430; 12.: 1648: *Felső mező,* Sz. 492; 13.: 1651: *Felső mező,* Sz. 510; 14.: 1648: *Felső mező,* Sz. 515; 15.: 1676: *Felső mező,* Sz. 542), két *Felső-nyomás* (1.: 1570 k.: *Felseo Nyomas,* Sz. 413; 2.: 1622: *Fölső niomas,* Sz. 430), *Felsősásvár* (1413/1805: *Felsö-Sásvár,* Szirmay 117), *Felső-Szegés* (1549: *Felsew Zegys,* Sz. 474), *Felső-sziget* (1633: *Felseő Szigeth,* Sz. 431), *Fő-forrás* (1648: *Fő forras,* Sz. 492), *Fürdő-palaj* (1698: *Förödő palaj,* Sz. 517), *Füves-kert* (1698: *Füves kert,* Sz. 517), **Füzes-szeg* (< *Füzes-szeg vápája*),

Gyékényes-hát (1655: *Gyekenyes hat,* Sz. 504), *Habrév* (1478: *Habrew,* C. Tóth 2006: 60), *Hagymás-mező* (1341: *Hagmasmezew,* DL. 70998), *Hajtás-szőlő* (1661: Eleöhegyen *Haitas szőlő,* Sz. 467), *Halmi út* (1679: *Halmi ut* hosszaban, Sz. 532), *Halványi-hát* (1690: *Halaványi hát,* Sz. 488), *Harasztos-domb* (1692: *Harasztos Domb,* Sz. 362), *Harasztos-szőlő* (1653: *Haraztos szőlő,* Sz. 362), *Hegyes-föld* (1721: *Hegyes föld,* Sz. 488), **Hetényi út* 'út' (< *Hetényi út* 'határrész'), *Hídeli mező* (1604: *Hid elj mezo,* Sz. 532), *Híd feli kaszáló* (1691: *Hidfeli kaszáló,* Sz. 542), **Hideg-forrás* (< *Hideg-forrás pataka;* de ld. 1865: *Hidegforrás,* P. 47), *Horgas-föld* (1696: *Horgas föld,* Sz. 331), *Horgas-szer* (1655: *Horgas szer,* Sz. 504), *Horgas-vápa* (1721: *Horgas Vápa,* Sz. 488), *Hosszú-bérc* (1464: *Hozzwbercz,* DL. 70920), **Hosszú-berek* (< *Hosszú-berek-oldal;* de ld. 1865: *Hosszu berecz,* P. 66), *Hosszú-cser* (1476: *Hozzywcher,* Sz. 352), **Hosszú-föld* (< *Hosszú-föld szere*), *Hosszú-hát* (1584: Zelpes Bykk aliter *Hozzwhat,* Sz. 495), három *Hosszú-láz* (1.: 1464: *Hozzwla…,* DL. 70920; 2.: 1570: *Hozzu Laz,* Sz. 455; 3.: 1661: *Hosszu Láz,* Sz. 546), **Hosszú-láz* (< *Hosszú-láz pataka*), *Hosszú-liget* (1722: *Hoszszu Liget,* Sz. 544), *Hosszú-mocsár* (1755: *Hoszszu Mocsár,* Sz. 544), *Hosszú-Nagyerdő* (1682: *Hoszszu Nagy Erdő,* Sz. 466), *Hosszú-nyáras* (1587: *Hozzw Nyaras,* Sz. 358), *Hosszú-oltvány* (1512: *Hozzo oltwan,* Sz. 521), *Hosszú-rekettye* (1650 k.: *Hoszu rekettye,* Sz. 331), *Hosszú-rét* (1632: *Hoszu Reth,* Sz. 414), *Hosszú-rév* (1632: *Hoszszu Rewh,* Sz. 414), *Hosszú-sor* (1757: *Hosszu sor,* Sz. 442), öt *Hosszú-szer* (1.: 1766: *Hoszszú szer,* Sz. 358; 2.: 1655: *Hosszu szer,* Sz. 504; 3.: 1660: *Hosszú szer,* Sz. 475; 4.: 1620 k.: *Hozzu zer,* Sz. 509; 5.: 1694: *Hoszszu szer,* Sz. 496), *Hosszú-vész* (1478: *Hozzyvevz,* DL. 70985), *Imola-mocsár* (1473/1474: *Imylamolmochar,* DL 3081), *Ispotály-föld* (1645: *Ispotályföld,* Sz. 432), *Kadarcsi-szurdok* (1620 k.: *Kadarczi szurdok,* Sz. 509), *Kajtár-hegy* (1636: *Kaitar hegy,* Sz. 456), *Kákás-tó* (1633: *Kákás tho,* Sz. 431), *Kankói-hegy* (1666: *Kankoy hegy,* Sz. 429), *Karós-kert* (1698: *Karos kert,* Sz. 517), *Kender-mező* (1553: *Kendermezew,* Sz. 474), *Kender-szeg* (1680: *Kender szeg,* Sz. 516), *Kerekded sor* (1770: *Kerekdét sór,* Sz. 435), két *Kerekded-tó* (1.: 1762: *Kerekded tó,* Sz. 317; 2.: 1762: *Kerekdéd tó,* Sz. 517), *Kerék-láp* (1262/1805: *Kereklap,* Szirmay 149), *Kerek-láz* (1719: *Kerék láz,* Sz. 305), két *Kerek-mező* (1.: 1553: *Kewrek mezew,* Sz. 474, 2.: 1755: *Kerekmező,* Sz. 544), *Kerek-mocsár* (1451: *Kerekmochar,* Károlyi 2: 286, 290), két *Kerek-rekettye* (1.: 1655: *Kerek rekettye,* Sz. 504; 2.: 1714: *Kerekrekettye,* Sz. 542), *Kerek-sás* (1757: *Kerék sás,* Sz. 442), *Kerek-tó* (1409: *Kerekto,* Sz. 487), **Kerek-tó* (< *Kerek-tó-hát*), *Kereszt-bükk* (1295: *Kerezthbyk,* ÁÚO. 5: 136), *Keresztúri-láz* (1697: *Kereszturi Lász,* Sz. 516), *Keresztúri-ösvény* (1697: *Kereszturi ösvény,* Sz. 516), *Kétöklű-palló* (1755: *Ket ökrü pallo,* Sz. 544), *Kettős-völgy* (1666: *Ketteős veölgy,* Sz. 456), *[Királyi ház]* (1262/1805: *Domus Regalis,* Szirmay

143), *Kis-Aprós* (1762: *Kis Aprós,* Sz. 518), *Kis-Bükk* (1694: *Kis Bik,* Sz. 496), *Kis-bükkös* (1679: *Kis Bikes* Sz. 533), **Kis-Cselőc* (< *Kis-Cselőc köze*), *Kis-Darnó* (1507: *Kysdarno,* DL. 38445), *Kisebbik-Sajtos* (1656: *Kissebik Szaytos,* Sz. 532), *Kis-Éger* (1697: *Kis Eger,* Sz. 515), két *Kiserdő* (1.: 1766: *Kis Erdő,* Sz. 317; 2.: 1706: *Kis Erdő,* Sz. 521), *Kis-forrás* (1644: *Kis Foras* előt, Sz. 492), *Kis-Füzes* (1698: *Kis füzes,* Sz. 517), *Kis-gát* (1570 k.: *Kws Gath* mellett, Sz. 413), *Kis-haraszt* (1755: *Kis Haraszt* alatt, Sz. 544), *Kis-hegy* (1604: *Kis heg,* Sz. 532), *Kis-Honcsokos* (1741: *Kis Hontsokos,* Sz. 543), *Kis-Jámbor-szőlő* (1604: *Kis Jambor zőlő,* Sz. 429), *Kis-Kánya-völgy* (1688: *Kis Kányavölgy,* Sz. 431), *Kis-Kolcsi-szőlő* (1604: *Kis Kolczi zőlő,* Sz. 429), *Kis-láz* (1692: *Kis Laz,* Sz. 363), *Kis-mező* (1661/XVIII.: *Kis mező,* Sz. 488), két *Kis-mocsár* (1.: 1483: *Kysmochar,* DL. 38422; 2.: 1680: *Kis Mocsár,* Sz. 516), *Kis-oldal* (1661: *Kis oldal,* Sz. 468), *Kis-örvény* (1580 k.: *Kis örmini* közöt, Sz. 413), *Kis-paraszt* (1553: *Kysparazth,* Sz. 474), *Kis-pázsit* (1319: *Kispasit,* AOklt. 5: 181), két *Kis-rét* (1.: 1689: *Kys reth,* Sz. 385; 2.: 1545: *Kys Ryth,* Sz. 474), *Kissásvár* (1498: *Kyssasvar,* Sz. 474), *Kis-szeg* (1690: *Kis Szeg,* Sz. 474), *Kis-Szemenye* (1633: *Kis Szeömine,* Sz. 431), két *Kis-sziget* (1.: 1465: *Kyszygeth,* Sz. 290; 2.: 1546: *Kis siget* in medio Tise, Sz. 455), *Kis-szőlő* (1555: *Kis Szőlő,* Sz. 475), két *Kis-telek* (1.: 1337: *Kystheluk,* Sz. 316; 2.: 1661: *Kis Telek,* Sz. 546), *Kis-Ugar* (1770: *Kis ugar,* Sz. 432), *Kis-vettföld* (1539: *Khyswewth fewld,* Sz. 414), *Kis-völgy* (1690: *Kis völgy,* Sz. 533), **Kolcsi-szőlő* (< *Kis-Kolcsi-szőlő*), *Komló-kert* (1757: *Komló kert,* Sz. 442), két *Komlós-kert* (1.: 1692: *Komlos kert,* Sz. 363; 2.: 1741: *Komlos kert,* Sz. 543), *Kökényesdi út* (1757: *Kökényesdi ut,* Sz. 442), *Kőrös-mocsár* (1476: *Keresmachar,* Sz. 290), *Körtvélyes-berek* (1337: *Kerthelyes berek,* Sz. 315), három *Kövecses-rév* (1.: 1356: *Kuveches rew,* Sz. 326; 2.: 1570 k.: *Keoweches Rew,* Sz. 413; 3.: 1390: *Keueches reu,* Zs. 1: 1554), *Köves-föld* ([1290–300]: *Kuesfeuld,* DL. 56589), *Köves-mál* (1319: *Kuesmal,* Z. 1: 164), *Köves-völgy* (1481: *Kevesvelgh,* Sz. 302), *Köz-bérc* (1324: *Kuzberch,* Sz. 538), *Középső-sziget* (1770: *Középső sziget,* mely András szigettyének is hivatik, Sz. 429), *Köz-füzes* (1688: *Közfizes,* Sz. 434), *Köz-mező* (1473/1474: *Kewzmezeo,* DL 3081), **Köz-oltvány* (< *Köz-oltvány vápája*), *Köz-Őz-hát* (1749: *Kösz Üsz hát,* Sz. 285), *Külső-Sziget* (1645: *Külseö Szighet,* Sz. 433), *Láb-földek* (1512: *Labfewldek,* Sz. 521), *Lápi-Lipó-fenék* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Lapos-szőlő* (1668: *Lapos szeöleö,* Sz. 433), *Látó-domb* (1690: *Láto domb,* Sz. 274), *Liboc-szer* (1669: *Libocz szer,* Sz. 341), *Ludas-nyáras* (1694: *Ludas nyaras,* Sz. 369), **Magyar-vég* 'városrész' (< *Magyar-vég* 'út'), *Mátyfalvi országút* (1645: *Matyfalvi orszag ut,* Sz. 492), **Mátyfalvi út* (< *Mátyfalvi út fele*), *Meggyes-kert* (1677: *Medgyes kert,* Sz. 511), *Mély ? -palaj* (1669: *Me palaj,* Sz. 511), *Nádas-kalista* (1319: *Nadaskalista,* Z. 1: 164), *Nádas-mező* (1481: *Nadasmezeo,* Sz. 303), *Nádas-szeg* (1620 k.: *Nadas szeg,* Sz. 510),

Nádas-tó (1570: *Nadas tho,* Sz. 456), **Nagypalló* 'hídnév' (< *Nagypalló* 'határrész'), *Nagy sor* (1579: *Nagy sor,* Sz. 317), két **Nagyút* (1.: < *Nagyút mezeje;* 2.: < *Nagyút-szeg*), *Nagy-berek* (1522: *Nagy Berek,* Sz. 355), *Nagy-Csonkás* (1570: *Nagy Chonkas,* Sz. 460), *Nagy-Darnó* (1507: *Naghdarno,* Sz. 508), *Nagy-Domb* (1696: *Nagy Domb,* Sz. 330), két *Nagy-Éger* (1.: 1319: *Nog Egur,* Sz. 351; 2.: 1637: *Nagy Eger,* Sz. 414), két *Nagyerdő* (1.: 1769: *Nagyerdő,* Sz. 291; 2.: 1454: *Nagh erdeu,* Sz. 466), **Nagyerdő* (< *Nagyerdő orra*), *Nagy-Füzes* (1690: *Nagy Fizes,* Sz. 516), *Nagy-irtvány* (1689: *Nagy ortvany,* Sz. 385), *Nagy-Jámbor-szőlő* (1604: *Nag Jambor zőlő,* Sz. 429), *Nagy-Kánya-völgy* (1688: *Nagy Kánya völgy,* Sz. 431), *Nagy-kert* (1689: *Nagy kert,* Sz. 385), *Nagy-kő* (1628: *Nagy kő,* Sz. 467), három *Nagy-láz* (1.: 1692: *Nagy Laz,* Sz. 362; 2.: 1546: *Nagh Laz* alio nomine Hatar, Sz. 455; 3.: 1679: *Nagh laz,* Sz. 533), *Nagy-Liget* (1755: *Nagy Liget,* Sz. 543; de ld. már 1551: *Naghlygetherdeje,* Sz. 466), két *Nagy-mező* (1.: 1656: *Nagy mező* Sz. 369; 2.: 1694: *Nagy mező* Sz. 496), két *Nagy-mocsár* (1.: 1262/1805: *Nag Machar* Szirmay 149; 2.: 1575: *Nagh Mochar* Sz. 384), **Nagy-mocsár* (< *Nagy-mocsár-oldal;* de ld. 1865: *Nagy Mocsár,* P. 68), *Nagy-nyilas* (1583: *Nagh Njlas,* Sz. 317), *Nagy-rekettyés* (1478: *Nagrekestyes,* unam in Dob, C. Tóth 2006: 60), *Nagy-rét* (1.: 1580–90 k.: *Nagj ret,* Sz. 509; 2.: 1689: Mocsar Laz sen *Nagy Reth,* Sz. 385; 3.: 1478: *Nagreeth,* C. Tóth 2006: 60), **Nagy-szeg* (< *Belső-Nagy-szeg*), *Nagy-Szegés* (1549: *Nagy Zegys,* Sz. 474), két *Nagy-Sziget* (1.: [1550–650]: *Nagy Sigeth,* Sz. 330; 2.: 1671: *Nagy Sziget,* Sz. 515), *Nagy-szőlő* (1624: *Nagy szőlő,* Sz. 369), *Nagy-Tóhát* (1760: *Nagy tó hát,* Sz. 516), **Nagy-vész* (< *Nagy-vész [szege ? ~ vége ?]*), *Nagy-vettföld* (1539: *Naghwewth fewld,* Sz. 414), *Nyáras-berek* (1337: *Nyaras berek,* Sz. 315), *Nyáras-völgy* (1441: *Nyaraswelgh,* Sz. 316), *Nyilas sor* (1693: *Nyilas sor,* Sz. 499), *Nyíres-láz* (1584: *Nyres Lazz,* Sz. 496), *Nyíres-szeg* (1441: *Nyressegh,* Sz. 290), *Nyulas-szer* (1655: *Nyulasszer,* Sz. 504), *Ó-gyepű* (1579: *Óh gyepű,* Sz. 317), **Oltvány-telek* (< *Oltvány-telek alja*), *Oroszhegy* (1619: *Oroz Hegy,* Sz. 430), *Pásti malom* (1650: *Pasthi malom,* Sz. 369), *Pataki út* (1710: *Pataki ut,* Sz. 542), *Pataki-mező* (1730: *Pataki mező* felől, Sz. 543), *Péterfalvi-mező* (1677: *Péterfalvi mező,* Sz. 335), *Piskáros-tó 1.* (1337: *Piscarosthow,* Sz. 315), *Rakasz utca* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), **Régi malom* (< *Régi malom útja*), *Régi-faluhely* (1675/XVIII.: *Régi falu hely*en, Sz. 488), *Régi-gyepű* (1690: *Régi gyepü* mellett, Sz. 488), *Rekettyés-berek* (1337: *Rakottyas berek,* Sz. 315), *Répás-gyepű* (1570 k.: *Repas giepw,* Sz. 413), *Révhely* (1694: *Révhely,* Sz. 369), *Rókás-csere* (1630–40 k.: *Rokas cseri,* Sz. 304), két *Rövid-szer* (1.: 1645: *Rövid szer,* Sz. 433; 2.: 1694: *Rövid szer,* Sz. 496), *Sajtó-szőlő* (1606: Kolompocz zeoleo aliter *Sayto zeoleo,* Sz. 430), *Salánki-szőlőhegy* (1659: *salánki szőllőhegy*en, Károlyi 4: 378), *Saláta-rét* (1750: *Salata ret,* Sz. 518), *Sáros-rév* (1476: *Sarasrew,* Sz. 316), **Sásvár*

’építmény’ (< *Sásvár* ’település’), *Sásvári út* (1662: *Sásvári út,* Sz. 341), *Sebes-vész* (1772/Más.: *Sebes visz,* Sz. 533), *Sólyom-kő* (1541: *Solyomkew,* Sz. 429), **Som-kerek* ’erdő’ (< *Som-kerek* ’állóvíz’), *Somos-bükk* (1584: *Somos Bykk,* Sz. 495), *Soványos-oldal* (1669: *Soványos oldal,* Sz. 510), *Sovány-sor* (1696: *Sovány sor,* Sz. 331), három *Sovány-szer* (1.: 1620 k.: *Sovanj szer,* Sz. 414; 2.: 1661/XVIII.: *Sovány szer,* Sz. 488; 3.: 1620 k.: *Sovanj szer,* Sz. 510), *Sulymos-tó* (1720: *Sulymos tó,* Sz. 305), *Száldobos-hegy* (1672: *Szaldokos hegy,* Sz. 341), *Szán út* (1698: *Szan út,* Sz. 341), *Szaporodott-szőlő* (1668: *Szaporodot szeöleö,* Sz. 433), *Száraz-erdő* (1379: *Zaraz erdeu,* Sz. 521), *Száraz-kertek* (1698: *Szaraz kertek* felől, Sz. 517), *Száraz-mocsár* (1262/1805: *Zarazmachar,* Szirmay 149), *Szár-Bábony* (1478: *Zarbabon,* Sz. 294), *Szarvas-kő* (1634: *Sarvaskő,* Sz. 369), *Szászfalusi út* (1693: *Szászfalusi ut,* Sz. 499), *Szászi-sziget* (1689: *Szaszi sziget,* Sz. 385), **Szász-vég* ’városrész’ (< *Szász-vég* ’utcanév’), *Szászvégardó* (1512/1532: *Zazwegardo,* Sz. 428), *Szedres-korong* (1478: *Zederyeskorongh,* C. Tóth 2006: 60), *Szelep-szeg* (1630–40 k.: *Szeleb szeg,* Sz. 305), **Széna-mező* (< *Szénamező*), *Szép-hegy* (1262/1805: *Ziphigh,* Szirmay 149), *Szilas-palaj* (1622: *Zilas palay,* Sz. 304), két *Szirmai járó* (1.: 1739: *Szirmai járó,* Sz. 331; 2.: 1668: *Szirmai jaro,* Sz. 434), *Szirmai út* (1770: *Szirmai ut,* Sz. 435), *Szőlő út* (1757: *Szőlő ut,* Sz. 442), *Szőlősi vám* (1498: *Zewlewsywam,* DL. 71072), *Szőlősi-hegy* (1674: *szőllősi hegy*et, Károlyi 4: 503), *Szőlősi-ösvény* (1620 k.: *Szőlősi eösven,* Sz. 414), *Tekeházi-rév* (1645: *Thekeházy Rhe,* Sz. 433), *Temető utca* (1651: *Temeteő ucza,* Sz. 433), *Terebesi mezőszél* (1319: *Therebesimezeuzil,* AOklt. 5: 181), *Terebesi-liget* (1749: Hoszszy vesz, másként *Terebesi liget,* Sz. 283–4), *Tisza utca* (1450: *Thyzawcza,* DL. 70896), *Tivadari országútja* (1741: *Tivadari országuttya,* Sz. 355), *Tormás-völgy* ([1290–300]: *Turmaswelg,* DL. 56589), *Tó-telek* (1334: *Teutelek,* Sz. 515), *Tölgyes-palaj* (1669: *Tügyes palaj,* Sz. 511), *Tölgyes-völgy* (1337: *Thewlges wlgh,* Sz. 315), *Tövises-láz* (1512: *Thewisses laz,* Sz. 521), *Tövis-kert* (1668: *Töviskert,* Sz. 434), *Újfalusi út* (1770: *Újfalusi út,* Sz. 435), *Új-gyepű* (1690: *Új gyepü* mellett, Sz. 488), **Újhelyi út* (< *Újhelyi útra*), *Újlaki-Gyepű* (1713: *Ujlaki gyepü,* Sz. 516), *Új-láz* (1482: *Wylaz,* C. Tóth 2006: 65), *Újsásvár* (1690: *Új Sasvár,* Sz. 474), *Új-Törés* (1721: *Új Törés,* Sz. 488), *Váraljai-határ* (1703: *Várallyai határ* mellett, Sz. 274), *Várbeli-paraszt* (1671: *Varbeli paraszt,* Sz. 511), *Várfali-paraszt* (adatát lásd a 3.3.6. alatt), *Vásáros út* (1583: *Wasaros wth,* Sz. 317), *Vénsásvár* (1730: *Vén Sásvár,* Sz. 474), *Verbőci-nyomás* (1645: *Verbőczi nyomas,* Sz. 492), **Veres-mart* ’határnév’ (< *Veresmart* ’település’), *Villongó-erdő* (1672: *Villongo erdő,* Sz. 434), *Zugoly út* (1610 k.: *Szugoly ut,* Sz. 380).

c) A *Harmad-éger* (1694: *Harmadeger,* Sz. 369), *Három-határ* (1583: *Harom hatar,* Sz. 317) határnevek mellett talán a körülírásból kiemelt *Két-kert* (1688: *Ket kert* alá való földek,

Sz. 431) típusú mikronévi névszerkezet is a mennyiségjelzős helynevek sorába tartozik. E kategória csekély (0,3%) megterheltséggel jelentkezik a mikronévi anyagban.

d) Határozós szerkezetű nevek még ennél is ritkábban fordulnak elő az ugocsai névkorpuszban (0,2%). A mindössze két helynév képviselte típus homogén jegyeket mutat. Mindkettő előtagján a határozói viszonyt a *-ra* határozórag jelöli, és mindkettő első névrésze vízfolyást jelöl. A *Túr* alapnévre a *Túrra függő* (1612: *Thurra fwgeo,* Sz. 532) határnév, míg a *morotva* — helynévi funkciója eddig nem nyert bizonyítást — köznévre visszavezetett *Morotvára menő* (1553: *Morothwara Menew*be, Sz. 474) határozós szerkezetükkel vehető itt figyelembe.

3.3.6. A szerkezeti változás kétrészes mikroneveket nagyon kis mértékben érint (3,9%).

a) A redukcióval formálódott neveknek két csoportját választhatjuk szét. Az első esetben a 3. személyű birtokos személyjel elhagyása figyelhető meg. A *Domb-mocsár* (< *Domb mocsara,* 1590: *Domb mocsara,* Sz. 334; 1713: *Domosár,* i. m. 335), *Forrás-mező* (< *Forrás mezeje,* 1749: *Forrás mezeje,* Sz. 542; 1755: *Forás Mező,* i. h.), *Kankóvár* (< *Kankó vára,* 1677/1805: *Kankó vára,* Szirmay 2; 1698: *Kankó vár,* Sz. 429), **Kánya-völgy* (< *Kánya völgye,* 1633: *Kanya veölgye,* Sz. 431), *Mocsár-erdő* (< *Mocsár erdeje,* 1357: *Machararerdey,* DL. 38170; 1551 *Mochyar erdew,* Sz. 427), *Musa-fertő ?* (< *Musa fertője,* 1644: *Musa ferteje,* Sz. 492; 1648: *Musa ferdő,* i. h.), *Nagy-vész-szeg* (< *Nagy-vész [szege ? ~ vége ?],* 1483: *Naghwezyege,* DL 38422; 1655: *Nagi ver* (?) *szeg,* Sz. 503), *Nyalábvár* (< *Nyaláb vára,* 1447: *Nyalabwara,* DL. 70894; 1493: *Nyalabwar,* DL. 71040), *Pap rét* (< *Pap rétje 2.:* 1668: *Pap rete,* Sz. 434; 1770: *Pap rét,* Sz. 434), *Sám-pagony* (< *Sám pagony,* 1483: *Sampogonya,* DL 38422; 1753: *Sámpogony,* Sz. 503), *Zsák-völgy* (< *Zsák völgye,* 1379: *Zachvelge,* Sz. 520; 1505: *Zakwelgh,* i. h.) mikronevek esetében a (korábbi) birtokos szerkezet átalakulása figyelhető meg. A névelemelhagyásnak ennél jóval kisebb mértékű tendenciája a bővítményi részt is érinthette. A *Hitvány fája* (< *Hitványd fája,* 1299: *Hẏtuandfaẏa,* RegArp. 2/4: 233; 1479: *Hythwanfaya,* RegArp. 2/4: 233) határnévből a *-d* formáns, míg a *Szatmár-völgy eleje* (< *Szatmár völgye eleje,* 1299: *Zathmarwolgeeleẏ,* RegArp. 2/4: 233; 1479: *Zathmarwelgheley,* Sz. 474) mikronévből a birtokos személyjel tűnt el, a *Vár-paraszt* (< *Várfali-paraszt,* 1622: *Varfali parazt,* Sz. 304; 1630 k.: *Var Paraszt,* i. h.) határnév névpárja pedig a lexéma eltűnését mutatja.

b) A kiegészülés két típusú esetére találunk elenyésző számban adatot. A már meglévő helynév másodlagosan kiegészülhet a denotátum fajtájára utaló földrajzi köznévvel. A *Cselle malom* (< *Cselle,* 1604: *Czelle,* Sz. 532; 1722: *Cselle malom,* i. h.), *Kankó vára* (< *Kankó,* 1500/1805: *Kankó,* Szirmay 97; adatát lásd fönt a redukciónál), *Liget-erdő* (< *Liget 5.* 1478:

Lyget, Sz. 316; 1481: *Lygetherdew,* i. h.), *Nyaláb vára* (< *Nyaláb,* 1315/1320: *Nylaab,* AOklt. 4: 49; adatát lásd fönt a redukciónál), *Szász-vég utcája* (< *Szász-vég,* 1512/1532: *Zaaz wegh,* Sz. 428; 1604: *Zaz Vegh uczia,* Sz. 428), *Sziget-mező* (< *Sziget 4.* 1540: *Sziget,* Sz. 474; SZABÓ ISTVÁN megjegyzi, hogy „a szavak eredeti írásalakja nem állott rendelkezésemre", i. h.; 1581: *Zigeth mező,* Sz. 475) helynevek arra utalnak, hogy nagyobb részben magyar eredetű alapnév kapott másodlagosan köznévi névrészt. Figyelemre méltó, hogy ezek többsége valamilyen építménynév, de a határnevek között is találunk egy-két esetet e jelenségre. Kisebb részben fajtajelölő névrésszel ellátottak a szláv helynévre támaszkodó magyar névadással keletkezett helynevek is: *Lucska-mező* (< **Lucska;* 1324: *Luckkamezeu,* Sz. 538), *Pelsőc hegye* (< *Pelsőc,* adatát lásd a III/B 4.4.1. alatt, a szláv mikroneveknél; 1476: *Pelsewczhegye,* DL. 88589), *Pernec-tó* (< *Prenec,* adatát lásd a III/B 4.4.1. alatt, a szláv mikroneveknél; 1414: *Pernecz to,* Sz. 466).

Egyetlen adat pedig vélhetően képzéses kiegészülésre utal az előtagon, ugyanis a korábbi *Kérő* (1650 k.: *Kérő,* Sz. 331) helynévből némileg szabálytalan módon *Kéri puszta* (1739: *Kéri puszta,* Sz. 331) lett. A változás rendhagyó formálódásában talán közrejátszhatott az alapnév használati körének megváltozása: a *Kérő* településnév kb. a 15. sz.-tól a 17. sz. közepéig jelentésátértékelődés folyamatán eshetett át, így a *Kérő* 'határnév' mikronévi szerepben már a névrendszer változékonyabb részébe került.

c) A bővülés egyik, a gazdagabb névcsoportot számláló esete anyagomban a kétrészes mikroneveknek 3. személyű birtokos személyjellel történő bővülése. A *Kánya útja* (< *Kánya út,* 1645: *Kanya ut,* Sz. 433; 1679: *Kanya utya velge,* i. h.), *Kövecses útja* (< *Kövecses út,* 1645: *Köviczes ut,* Sz. 433; 1668: *Keövicses uttya,* i. h.), *Lápi Lipó feneke* (< *Lápi-Lipó-fenék,* 1410–20 k.: *Lapylipofenek,* Sz. 541; 1424: *Lapylipofeneke,* DL. 38245), *Palók útja* (< *Palók út,* 1667: *Palok ut,* Sz. 433; 1770: *Pallók uttya,* i. h.), *Piskáros szege* (< *Piszkáros-szeg,* 1655: *Piskarosszeg,* Sz. 503; 1655: *Piskáros szegi,* i. h.), *Rakasz utcája* (< *Rakasz utca,* 1450: *Rakazwcza,* Sz. 428; 1512: *Rakazwchaya,* i. h.), *Rákóc ligete* (< *Rákóc-liget,* 1570: *Rakolcz Lyget,* Sz. 460; 1575: *Rakolcz Lygethe,* i. h.), *Rév útja* (< *Rév út,* 1645: *Rhe ut,* Sz. 432; 1668: *Reh utja,* i. h.), *Sugatag völgye* (< *Sugatag-völgy,* [1290–300]: *Sugatagwelg,* DL. 56589; 1484: *Sugathakvelge,* Sz. 303), *Szalva erdeje* (< *Szalva-erdő,* 1454: *Zalva Erdeu,* Sz. 466; 1551: *Zalwa erdeje,* i. h.), *Szőlős réve* (< *Szőlős-rév,* 1378: *Zewlewsrew,* DL. 26566; 1492: *Zewlewsrywe,* DL. 71039), *Tó erdeje* (< *Tó-erdő,* 1669: *Too erdő,* Sz. 468; 1671: *To erdeje,* i. h.), *Város kereke* (< *Város-kerek,* 1299: *Waraskerek,* RegArp. 2/4: 227; 1479: *Waraskereke,* Sz. 521) helynevek kronológiai előfordulásai a fajtajelölő utótagokon lévő birtokos személyjellel való bővülés irányába mutatnak.

A bővülés speciális esetére két példát említhetünk (ha hihetünk az adatok időbeli előfordulásának). Az előtag *-i* képzővel bővülhetett másodlagosan a *Mocsári-láz* (< *Mocsár-láz*, 1689: *Mocsar Laz* sen Nagy Reth, Sz. 385; 1689: *Moczari Laz*, Sz. 499) és a *Várfeli-paraszt* (< *Várfel-paraszt*, 1669: *Varfel paraszt*, melyet ujhelyi szegésnek neveznek, Sz. 511; 1722: *Varfeli paraszt*, i. h.) határnevekben (ehhez lásd HOFFMANN 1993: 136).

d) A *Csető-far* (1662: *Czető Far*, Sz. 341) másodlagosan névrészcserén eshetett át, ha reális képet mutat az egy évtizednyi időbeli eltéréssel később említett *Csető-fark* (1672: *Csető fark*, Sz. 341) adata.

keletkezési típus	**arányok**	
szintagm. szerk.	956	**92,6%**
redukció	14	**1,4%**
kiegészülés	10	**1%**
bővülés	15	**1,5%**
névrészcsere	1	**0,1%**
bizonytalanul elemezhető	13	**1,2%**
kategorizálhatatlan	23	**2,2%**
összesen	1032	**100%**

23. táblázat. *Ugocsa megye kétrészes magyar eredetű mikroneveinek keletkezéstörténeti megoszlása.*

A mikronevek keletkezéstörténeti elemzése (összefoglaló adatát lásd a 24. táblázatban) arra világít rá, hogy az egyrészes nevek alakításában három tendencia mondható jelentősnek: a jelentéshasadás, a helynévképzés és a metonímia. A jelentéshasadással keletkezett nevek (9%) időbeli megoszlása arra utal, hogy e tendencia az egyrészes kisebb határnevek létrehozásában a legkorábbi időszaktól kezdve jellemző. Már a 13. sz.-ban a határnevek közel 10%-a jött létre e módon, és a későbbi időszakokban is ehhez hasonló számú adatok jelzik a kategória szerepét. Helynévképzéssel a mikronevek 7%-a alakult. A 13. sz.-ban még nem mutatható ki e névalkotási mód, viszont a későbbi öt században arányuk 8% körül mozog. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye objektumfajtái között a határnevek[58] keletkezéstörténi típusait számba véve kimutatja, hogy a helynévképzés váltakozó intenzitással a 11. sz.-tól a 14. sz.-ig jelentkezik (2001a: 219). A metonimikus névalkotás ennél kevésbé jellemzi a névanyagot (5%). Nagyobb mértékű kiugrást tapasztalunk a 13. és a 15. sz.-ban, ekkor 10% körüli aránnyal jellemezhető a folyamat. TÓTH VALÉRIA a határnevek alkotásában ezt a kategóriát az

általa vizsgált két megyében a 11–12. sz.-ban ugyan nem mutatta ki, de a 13. sz.-tól növekvő megterheltséggel utal a tendenciára (i. h.).

A kétrészes nevek létrehozásában a szintagmatikus szerkesztésű nevek abszolút dominanciája jellemző (69%). A névalkotási mód 59–80%-os megterheltsége arra utal, hogy minden korszakban nagy arányban vettek részt fajtajelölő vagy megnevező főtaggal és sajátosságjelölő vagy megnevező szerepű előtaggal szerkesztett mikronevek a környezet leírásában (vö. TÓTH V. 2001a: 218).

A szerkezeti változás az egy- és kétrészes mikronevek körében a 13–14. sz.-ban szinte egyáltalán nem jelentkezik, de a későbbi századokban is csak szórványosan alakultak másodlagos nevek szerkezeti változás hatására. Ez talán a névfajta érzékenységével lehet kapcsolatos, azaz azzal, hogy a természeti, tulajdonosi, művelési stb. változások hatására a név gyakran teljesen kicserélődik, s nem módosul az adott névalak. De részben abból is adódhat e csekély arányuk, hogy a történeti források alapján a szinonimikus összefüggések felderítése olykor lehetetlen, mivel a névváltozatok lejegyzésének színessége ritkán tárul elénk a forrásokban.

típus	szint.	morf.	met.	jelhas.	szerk. változás	egyéb	biz.-kat.	összesen
1200–1300	28 **80%**	—	3 **9%**	3 **9%**	—	—	1 **2%**	35
1301–1400	64 **73%**	7 **8%**	4 **4,5%**	10 **11%**	1 **1%**	—	2 **1,5%**	88
1401–1500	98 **59%**	12 **7%**	18 **11%**	13 **8%**	13 **8%**	2 **1%**	10 **6%**	166
1501–1600	128 **65%**	16 **8%**	8 **4%**	23 **11,5%**	8 **4%**	3 **1,5%**	11 **6%**	197
1601–1700	487 **73%**	43 **7%**	34 **5%**	46 **7%**	21 **3,1%**	4 **0,6%**	29 **4,3%**	664
1701–1772	151 **63,5%**	21 **9%**	8 **3,5%**	33 **14%**	13 **5,5%**	3 **1%**	9 **3,5%**	238
összesen	**956 69%**	**99 7%**	**75 5%**	**128 9%**	**56 4%**	**12 1%**	**62 5%**	**1388 100%**

24. táblázat. *A keletkezéstörténeti kategóriák megoszlása az ó- és a középmagyar korban Ugocsa megye magyar eredetű mikronévrétegében.*

4. A magyar helynevek korjelző és szláv–magyar nyelvi érintkezésre utaló nyelvi vonásai

A magyar helynévréteg leírása után tekintsünk át, hogy szolgálnak-e bizonyos nyelvi kritériumok korjelző értékkel (ahogy a szakirodalomban többször találunk egy-egy névtípust, névváltozást merev időhatárokhoz kötve). Itt a KRISTÓ GYULA által módosított kronológiai határokat vettem figyelembe (1976). Emellett azt is érdemes megvizsgálni, hogy a szláv–magyar érintkezés következtében — a kétnyelvűség valamilyen fokán — létrejött helynevek milyen nyelvi vonásokat mutatnak.

[58] TÓTH VALÉRIA monográfiájában a határnevek fogalma nem feleltethető meg pontosan az általam jellemzett mikronévi kategóriával, ennek ellenére összevetésül szolgálhat az általam vizsgált adatokkal.

4.1. A formáns nélküli nevek csoportjában számos puszta személynévi településnév és egyetlen víznév[59] adatolható, azonban ennek a névrétegnek az időbeli határai igen bizonytalanok (KRISTÓ 1976: 15–20). KRISTÓ szerint a puszta személynévi helynevek adatai alapján a korábbi tipológiák időhatárainál — pl. KNIEZSA a 13. sz. közepéig tartotta produktívnak a típust, s szerinte a keleti országrészben a tatárjáráson túl már ezen a módon nem alkothattak neveket — tágabb névadási időszakkal számolhatunk: „az Árpád-család tagjainak nevével egyező alakú helynevek tipológiai szempontból legalábbis a XIV. század közepéig-végéig (vagy még azon túl is) létrejöhettek" (1976: 31, vö. még i. m. 38). Törzsnévi helynév adataim között nem található, és egyetlen határnévben (*Szent Ilona*) történik utalás a templom védőszentjére. Puszta népnévi helynév a 14. sz. első feléből származó *Szász* településnév: KRISTÓ szerint az ilyen nevek nagyjából a 10. század végétől, a 11. század elejétől a 14. század végéig is keletkezhettek (1976: 59). A foglalkozásnévi helynevek sorában említhető *Ardó, Szőlős* és *Ölyves,* de ezek „kialakulása nemhogy a X. századdal, hanem még a XI–XII. századdal sem fejeződött be" (i. m. 74). Az anyagomban szereplő foglalkozásnévi településnevek a 13. sz. második és a 14. sz. első feléből, valamint legkésőbb a 16. sz. második feléből való.

A magyar helynevek között a nagy számú képzett név rétegéből kiemelhetjük a *-d* képzős nevek kategóriáját. A *-d* képzővel keletkezett két víznév (*Kökényesd, Sárd*), két másodlagosan alakult településnév (*Kökényesd* és *Komlód,* ám az előbbi *-sd* képzősnek is tekinthető) és négy mikrotoponima (*Karikád, Told, Magasd, Tövised*). Az adatok szerint a képző legkorábban a 13. sz. végén, de döntően a 14. sz. elejétől jelentkezik, és felhasználásával a 15. sz. első felében is hoztak létre újabb mikroneveket. KRISTÓ megállapítása szerint „a *-d* képző talán egészen a XV. századig eleven volt" (i. m. 88). GYŐRFFY ERZSÉBET korai ómagyar kori folyóvízneveket elemezve ilyen formánssal ellátott vízneveket csak a 13–14. sz.-ból említ, s ezt az időszakot jelöli meg a képző legproduktívabb korszakának (2009: 110–1). Újabban BÉNYEI ÁGNES a képző funkcióját, produktivitását és kronológiáját vizsgálva megállapítja, hogy „Produktivitása a legaktívabbnak tekinthető korai ómagyar kor után is megmaradt, ezután is előfordul már meglévő helynevek utólagos kiegészítőjeként mint a helynéviség markáns jelölője, illetve néhány esetben újonnan létrejövő helynevek végződéseként is" (2012: 70).

Az *-i* formánssal alakult elsődleges helynevek száma a megyében mindössze három: a 13. sz. első negyedéből való *Halmi,* valamint a 14. századból való *Akli* és *Teleki* településnév,

[59] A szakirodalomban a puszta személynév > víznév alakulás nem tekinthető problémamentesnek.

ezeken kívül még itt vehetőek figyelembe az *-i* képzővel másodlagosan bővült *Csomai, Dabolci, Dobi, Gyulai, Lápi, Szászi* településnevek, amelyeken a képző a 14. sz. második felétől a 16. sz. elejéig jelent meg. BÉNYEI ÁGNES a helynévképzőt vizsgálva arra jutott, hogy az *-i* a 14. sz. végéig volt a legproduktívabb, s eddig még nem szerepelt kicsinyítő funkcióban (2010: 75, UŐ. 2012: 76, 84). Az *-s* formánssal nagy számban alakultak helynevek a névállományban, pl. az *Almás, Hagymás, Komlós* településnevek, az *Almás, Csalános, Egres, Gyűrűs* stb. mikronevek (a további példákat ld. a III/C 3.3.1.1 alatt) és a *Rekettyés, Mogyorós, Hódos, Piskáros, Szappanos* stb. folyóvíznevek (ld. a III/C 1.3.1. alatt). A település- és víznevek körében legkorábban a a 13. sz. második felétől jelentkeznek az *-s* képzőt mutató adatok, de a vizsgált kor későbbi szakaszaiban is megtalálhatók, döntően a mikronévi anyagban. A szakirodalom szerint az *-s* a legkorábbi időktől kezdve a köznevek és helynevek létrehozásában mai napig is produktív képző (BÉNYEI 2012: 101). A településneveknél a 11. sz. közepétől találunk példákat a toldalék helynévképzői szerepére, de más névfajtánál (pl. víznéveknél) már a század elejétől produktív a formáns (i. m. 95–96).

Az utótaggal alakult magyar eredetű helynevek számbavétele ebből a szempontból nem járna túl nagy haszonnal, mivel ezek kronológiai viszonyai igen csak tág határok között mozognak. Talán a legújabb névalkotási eljárásnak, azaz az M+F struktúrájú névmodelleknek a megjelenése említhető még a magyar névadással keletkezett nevek egy jellegzetes „új” kategóriájaként a megyében. Azonban ennek a legkorábbi felbukkanása is a Kárpát-medence magyar szórványaiban is változó időpontokhoz köthető (vö. KRISTÓ 1976: 94, 97).

Az eddigiek alapján tehát megállapítható, hogy komoly kronológiai értéket ezek alapján e névcsoportoknak nem tulajdoníthatunk.

4.2. Végül e névréteg tárgyalásánál is érdemes kiemelni a népi-nyelvi érintkezések egy fontos sajátosságát, a vegyes szláv–magyar helynevek ügyét. A megye víznévrendszerében a 17. sz. közepétől adatolt kétrészes magyar *Maloda-Tisza* az északi hegyvidéki területről és a *Karna-Kadarcs* a nyugati síkvidéki területről említve a szláv–magyar kétnyelvűségre utalhat. Az előbbi víznév a nyelvtani nembeli egyeztetése alapján szláv névhasználókhoz lenne köthető, azonban a *maloda* (or. *moloda* ’fiatal’ névrésznek; Sz. 456, vö. HADROVICS–GÁLDI 1968: 836) névrész e kétnyelvű területen akár jövevényszónak is felfogható, annak ellenére, hogy ilyen átvételt a területről nem találunk (vö. KMNySz.). A kétrészes helynév tkp.-i értelme ’Fiatal-Tisza’ lehet. Továbbá elképzelhetőnek tartom, hogy ezt a melléknevet a magyar névhasználat kapcsolhatta a Tisza névalakhoz. A megye területén ehhez hasonló szerkezetet mutat a *Karna-Kadarcs* adata is. Az előtag nagy valószínűséggel az ősszláv

*кърнъ ’csonka’[60] jelentésű szóra vezethető vissza (vö. ŠMILAUER 1970: 107). A helynév szláv névhasználókhoz való kötése bizonytalan, mivel a szláv nyelvi forma esetében elvárható nyelvtani nembeli egyeztetésre nem utal az egyszeri előfordulás. Sőt a másodlagos nevek korábbi előfordulása sem utal ilyen alakra. Adataim között már a 15. század közepén is megtalálható az itt tárgyalt víznév a *Karna-Kadarcs-hát* összetételben (vö. FNESz. *Kiskárna*). Az előtagnak a *Kadarcs* víznévhez melléknévi funkcióban való hozzákapcsolását az sem teszi valószínűvé, hogy folyók nevében a ’csonka’ jelentés nemigen szokott megjelenni. Hasonló névrészt találunk a szomszédos Bereg megye újabb kori helynevei között is: 1832: *Kis karna szeg*, 1832: *Karna szeg*, [1864]: *Karna szél*, 2002: *Karnaszél*, sz. (SEBESTYÉN ZS. 2002: 73), [XIX–XX. sz.]: *Karnaszeg* (i. m. 16). E nevek azt mutatják, hogy a *Karna-Kadarcs* előtagja Ugocsában is valószínűleg egy szláv eredetű **Karna* helynév meglétére engednek következtetni, így a név ’a Karna melletti Kadarcs’ értelmű lehetett.

5. A helynévfajták névtípusainak kronológiája

A következőkben az ó- és a középmagyar kori ugocsai magyar helynevek funkcionális-szemantikai modelljeit kronológiai mutatókkal látom el. Ezzel az eljárásmóddal a magyar névrendszer egy szeletének belső fejlődésébe pillanthatunk bele. A 25. táblázatban láthatók a névmodellek kronológiai mutatói, amely összevontan tartalmazza az egy- és kétrészes bizonytalan és kategorizálhatatlan helyneveket is.

[60] Ehhez érdemes figyelembe venni a magyar névkincsben a *csonka* névrésszel szerkesztett neveket: pl. a Zala megyei mikronévi alapra visszavezetett *Csonkahegyhát* (1784: *Csonka hegy*, FNESz.) helységnévben, és az Ugocsa megyei névanyagban is előfordulnak a fenti melléknévvel szerkesztett helynevek: *Csonka út* (1688: *Csonka ut*, Sz. 434), *Csonka-oltvány* (1697: *Csonka oltovány*, Sz. 516) és a *Csonka-Nyíres* (1865: *Csonkanyires*, P. 67). Az is látható, hogy a régiségben főleg fanevekben tűnik fel a *csonka* melléknév (ld. pl. 1309/1342: Per duas arbores populeas *Chuncanar* vocatas, OklSz. 136, itt további példák is találhatók, ehhez ld. még *csonka tölgyfa* címszó alatt, KMHsz. 1: 77).

típus	1200–1300	1301–1400	1401–1500	1501–1600	1601–1700	1701–1772	összesen	mindössz.
F	3 25%	3 5%	5 13%	3 10%	4 6%	3 19%	21 : 9,5%	151 : 8,5%
	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— : —	
	3 8,5%	12 14%	13 8%	24 12%	45 7%	33 14%	130 : 9%	
M	— —	1 2%	— —	— —	2 3%	— —	3 : 1%	4 : 0,2%
	— —	— —	— —	1 7%	— —	— —	1 : 0,5%	
	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— : —	
S	4 33%	9 15%	3 8%	7 23,5%	5 8%	2 12,5%	30 : 14%	297 : 16,7%
	22 67%	31 51%	10 25%	3 22%	1 7%	— —	67 : 40%	
	3 8,5%	9 10%	34 20,5%	28 14,5%	89 13,5%	37 15%	200 : 14%	
S+F	3 25%	21 34%	14 38%	10 33,5%	34 53%	5 31%	87 : 39,5%	1062 : 59,8%
	6 18%	19 31%	8 20%	2 14%	3 22%	— —	38 : 23%	
	28 80%	63 72%	97 58,5%	125 63,5%	479 72%	145 61%	937 : 68%	
M+F	— —	20 33%	4 11%	4 13%	7 11%	3 19%	38 : 17%	61 : 3,5%
	— —	4 7%	5 12,5%	— —	— —	2 40%	11 : 7%	
	— —	1 1%	5 3%	1 0,5%	3 0,5%	2 1%	12 : 1%	
S+M	1 8,5%	3 5%	6 16%	5 17%	8 13%	1 6%	24 : 11%	120 : 6,8%
	4 12%	7 11%	17 42,5%	8 57%	10 71%	3 60%	49 : 29%	
	— —	1 1%	7 4%	8 4%	19 3%	12 5%	47 : 3%	
biz.-kat.	1 8,5%	4 6%	5 14%	1 3%	4 6%	2 12,5%	17 : 8%	80 : 4,5%
	1 3%	— —	— —	— —	— —	— —	1 : 0,5%	
	1 3%	2 2%	10 6%	11 5,5%	29 4%	9 4%	62 : 5%	
össz.	12 100%	61 100%	37 100%	30 100%	64 100%	16 100%	220 : 100%	1775 : 100%
	33 100%	61 100%	40 100%	14 100%	14 100%	5 100%	167 : 100%	
	35 100%	88 100%	166 100%	197 100%	664 100%	238 100%	1388 : 100%	

25. táblázat. *A magyar eredetű névréteg*[61]

funkcionális-szemantikai névmodelljeinek kronológiai megoszlása.

Ugocsa megye magyar névállománya az egyrészes nevek két markáns típusát mutatja: az S és az F funkciójú nevek folyamatos jelenléte tapasztalható a vizsgált időszak egészében. Az S

[61] A táblázat soraiban megadott névrészfunkciók esetében mindig egymás alá helyezve közlöm a három névfajtára vonatkozó adatokat. A százalékos arányok egy névfajtán belül szolgálnak viszonyítási alapként, így adnak ki 100%-ot. A táblázat sorainak színjelölése megkönnyíti az egyes névfajták arányainak áttekintését, a folyóvíznevek világoskék, a településnevek szürke és a mikrotoponimák zöld színű árnyékolással szerepelnek.

funkció már a megye legkorábbi névanyagában, a 13. században is meghatározó. A korai ómagyar koron túl hullámzó megterheltséggel mindig jelentős típusként adatolható szinte mindhárom névfajtában. Az F típusú nevek kronológiai áttekintéséből megtudhatjuk, hogy a településnév-rétegben e kategória a megye névanyagában egyetlen előfordulással sem jelentkezik, viszont a víznevek és mikronevek anyagában folyamatosan kimutatható e névstruktúra, így pl. a folyóvíznevek esetében a két szélső században a legdominánsabb, ugyanis a korai ómagyar korban több mint a nevek negyede keletkezett ily módon, valamint a középmagyar kor utolsó bő hét évtizedében közel negyede jellemezhető e motivációval (vö. GYŐRFFY 2009: 96).

A megnevező szerepű egyrészes nevek alacsony arányát jelzik az aránybeli mutatók. A folyóvíznevek és a településnevek anyagában a 14. és a 17. sz. közötti időszakban látható egy-két adata, ezzel szemben a mikrotoponimák csoportjában teljesen hiányoznak.

A kétrészes helynevek kategóriájában az S+F szerkezetű névmodellek számítanak a legjelentősebb típusnak, de ez az összes névtípus között is a messze leggyakoribb névszerkezet: a nevek jóval több mint a fele ide tartozik. A vínevek keletkezésben betöltött szerepüket jól mutatja az adatoknak az idő előrehaladtával egyre erősödő jelenléte, a folyamat csúcsa a 17. században van, ebben a században a nevek több mint felét e modell szerint hozták létre (vö. GYŐRFFY 2009: 96). Emellett a mikrotoponimák aránya is aktív szerepére világít rá, ui. korszakunk kezdő szakaszában, a 13. sz.-ban a legnagyobb mértékű a kategóriába tartozó nevek aránya, majd az ezt követő öt században 70% körüli megterheltséget mutat. E névmodell ősi típusnak vélhető, mivel a Ugocsa megye névanyagának kibontakozásában mindig meghatározó szereppel bírt.

A más nevek alapján létrejött új (S+M) nevek a mikronevek kivételével az egész korszakban jelen vannak. A kisebb területek neveiben a 15. sz.-tól váltakozó módon, de csak 5% körüli megterheltséget mutatnak. A település- és víznevek esetében markánsabb szerepét mutatják az adatok. Az előbbi névfajta adatsora a struktúra 15–16. sz.-i folyamatos növekedését mutathatja. A névminta aktív szerepe és folyamatos megterheltsége leginkább külső nyelvi körülményekkel magyarázható (pl. faluosztódással vagy az azonos nevet viselő települések elkülönítésének igényével, vö. BÖLCSKEI 2010: 16–22). Az adatok elemzése alapján az is megállapítható, hogy a 18. sz.-ban — de lényegében már a 17. sz.-ban is — csupán M+F és S+M struktúrájú nevek modellhatásával számolhatunk a helységneveknél. Ez vélhetően azzal az egyszerű tényezővel okolható meg, hogy a megye településszerkezete kései kialakulása ellenére dinamikus fejlődése mellett korán lezáródott, s ezt követően már csak a meglévő nevek felhasználásával alkottak újabb névalakokat.

Az is kirajzolódik, hogy a kétrészes nevek sorában az M+F struktúra kései, mivel adataimban csak a 14. sz.-ban jelenkezik. Látható, hogy a folyóvíznevek létrehozásában jellemző típusnak bizonyul, viszont a településnevek felépítésében csak elszórtan alkottak e névmintára neveket, valamint az is megfigyelhető, hogy a mikronévi anyagnak is csak nagyon csekély részét képezik az M+F típusú nevek. TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye névanyagának vizsgálata alapján arra mutat rá, hogy az M+F szerkezetű nevek (főleg vízneveket említve) a 14. században (vagy döntően ekkor) válnak általános és jellemző névtípussá (2001a: 162–3). GYŐRFFY ERZSÉBET a korai ómagyar kori folyóvízneveken elvégzett kutatásaiban arra jutott, hogy a típus a 12. századtól jelentkezik, de az ómagyar kor azt követő időszakában felszaporodik az új névalkotó eljárásmód szerepe az újonnan létrehozott nevek alkotásában, a kétrészes vízneveken belül összesen 30%-ot ad e típus (2009: 94–6).

6. A helynévfajták területi megoszlása

A magyar eredetű helynevek térképi ábrázolását a következők szerint végeztem el. Az adatok kis száma miatt az ó- és középmagyar kori folyóvíz- és településnevek névanyagát egy-egy térképlapon jelenítettem meg, ezzel szemben a magyar mikronevek területi elhelyezkedését századonkénti bontásban mutatom be. Ez utóbbi tárgyalásmód lehetőséget ad arra, hogy a legkorábbi időszaktól kezdve a magyar nevek térbeli jellemzőinek elmozdulásait leírjuk, és a nagyobb mennyiségű névadat lokalizálását is megkönnyíti ez az eljárásmód. A térképlapokat egymás után közlöm, majd a fejezetet a területi megoszlást értékelő néhány megjegyzéssel összegzem.

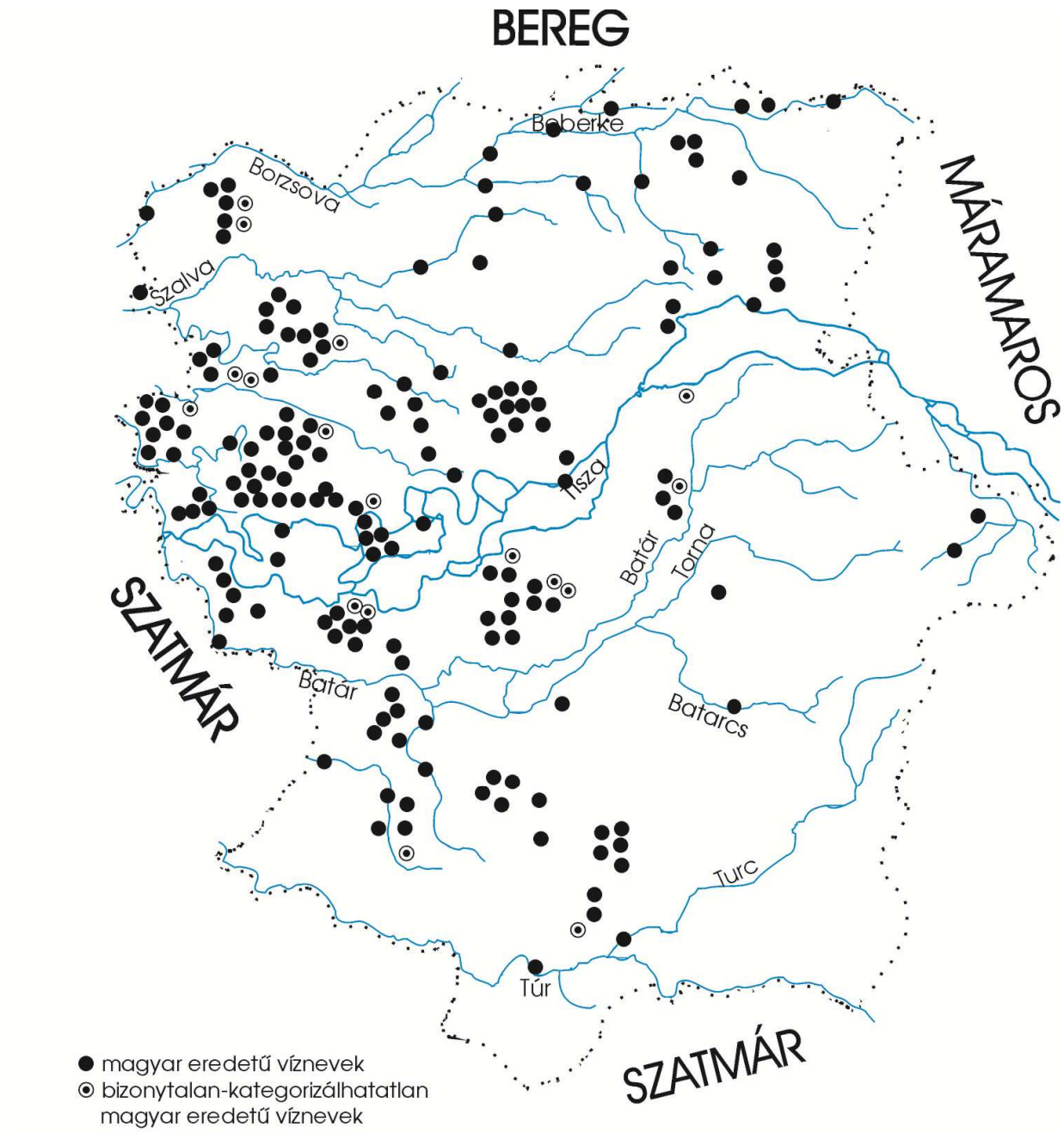

4. térkép. *Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori magyar eredetű folyóvíznevei.*

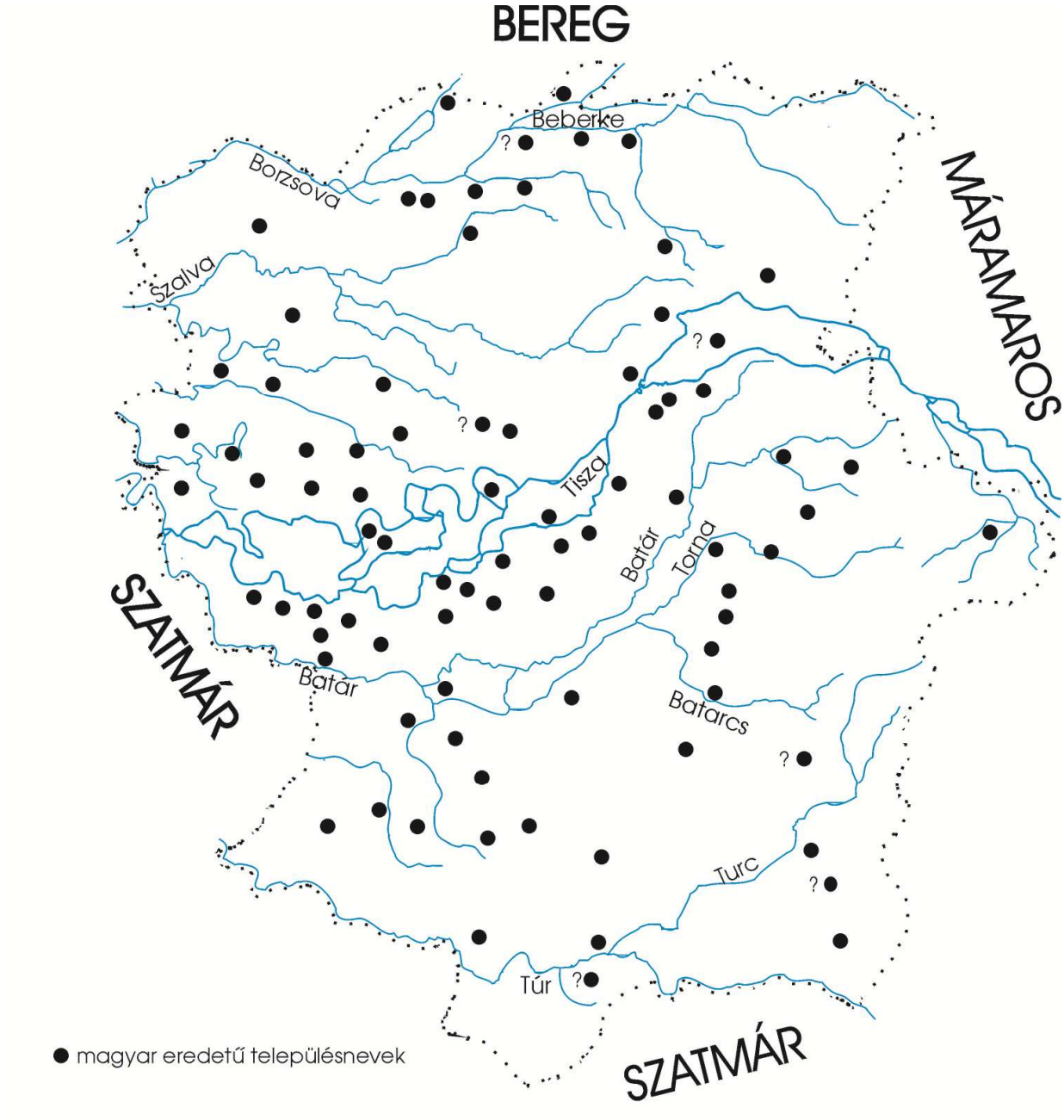

5. térkép. *Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori magyar eredetű településnevei.*

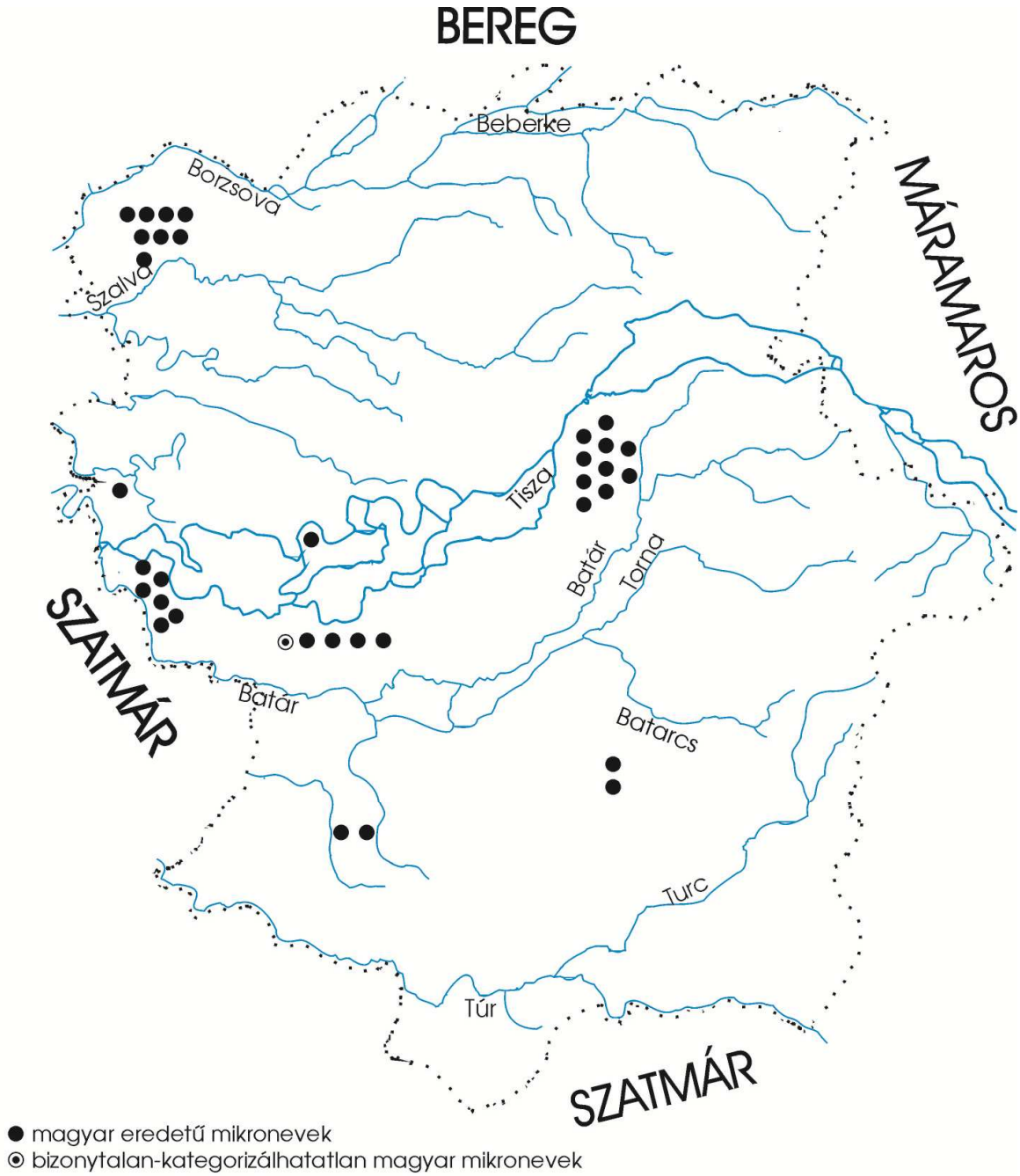

6. térkép. *Ugocsa vármegye magyar eredetű mikronevei 1200–1300-ig.*

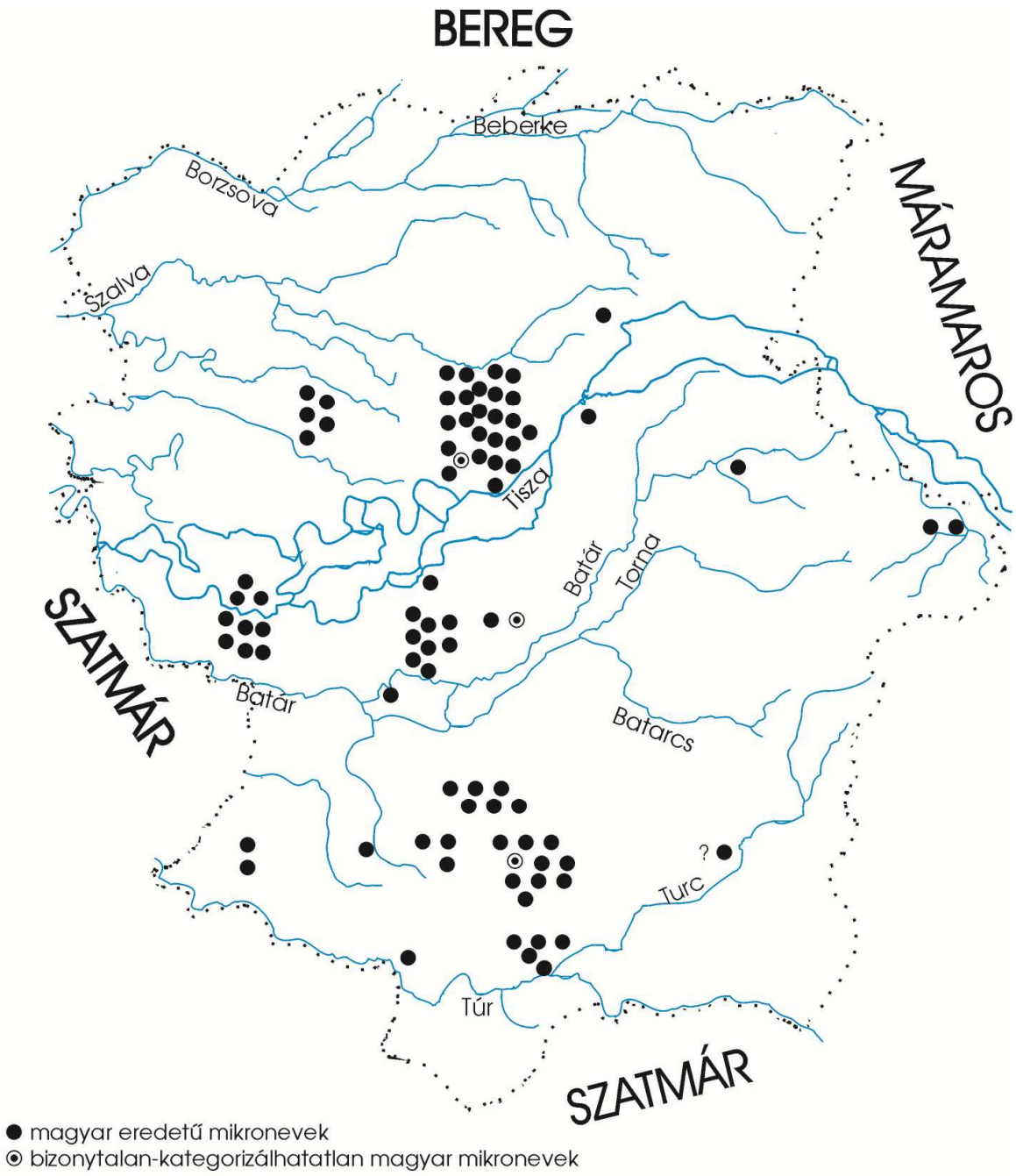

7. térkép. *Ugocsa vármegye magyar eredetű mikronevei 1301–1400-ig.*

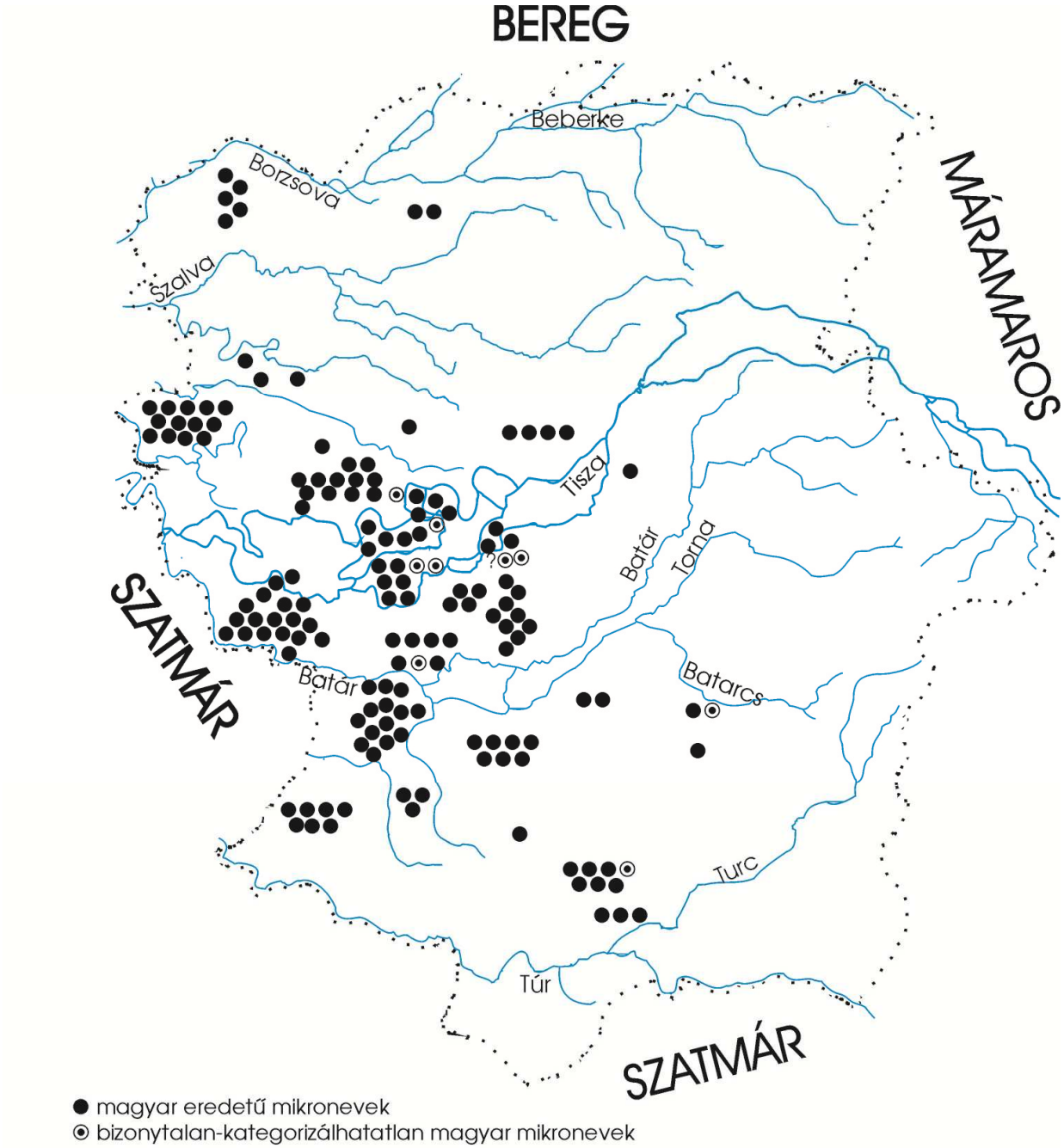

8. térkép. *Ugocsa vármegye magyar eredetű mikronevei 1401–1500-ig.*

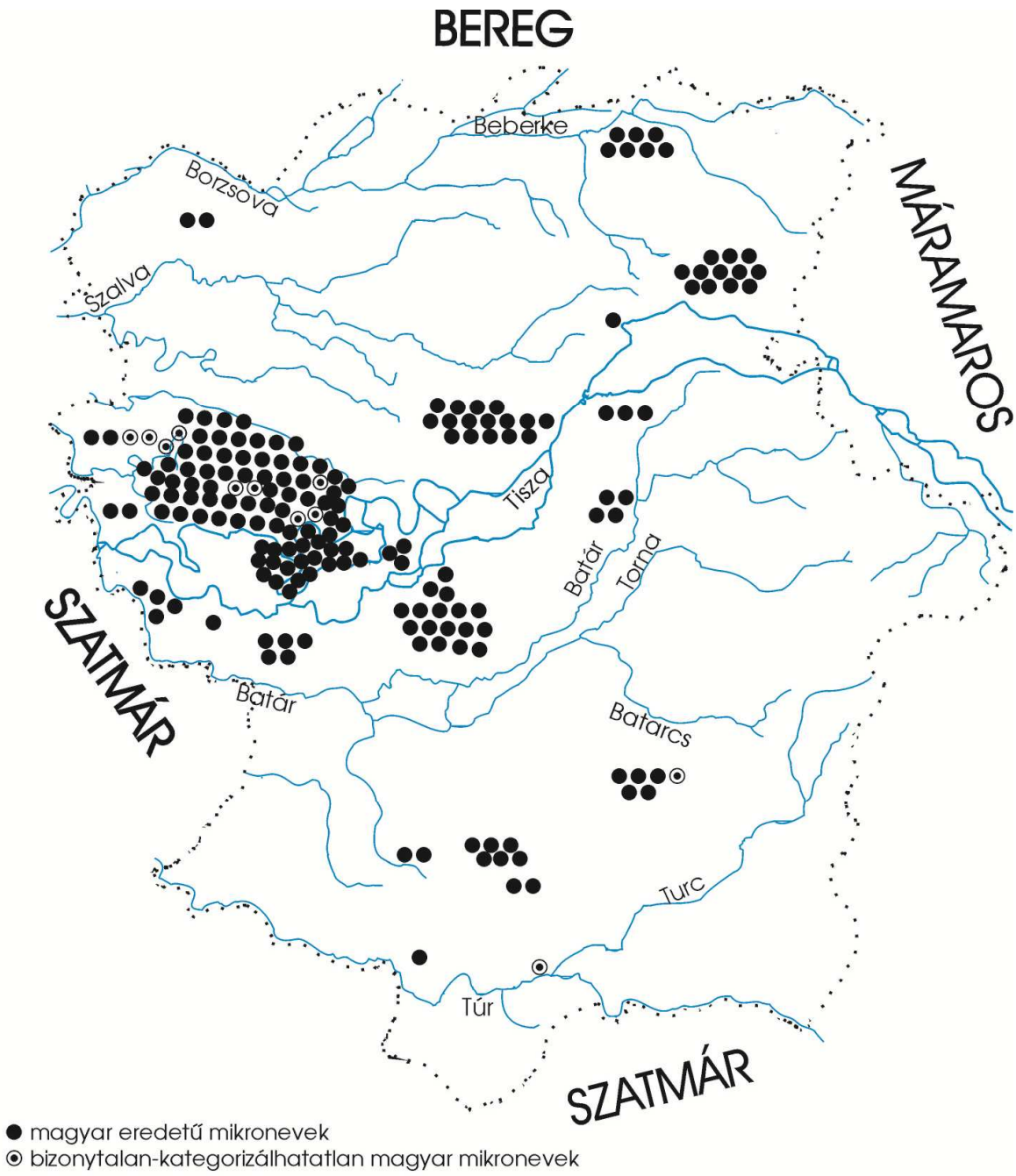

9. térkép. *Ugocsa vármegye magyar eredetű mikronevei 1501–1600-ig.*

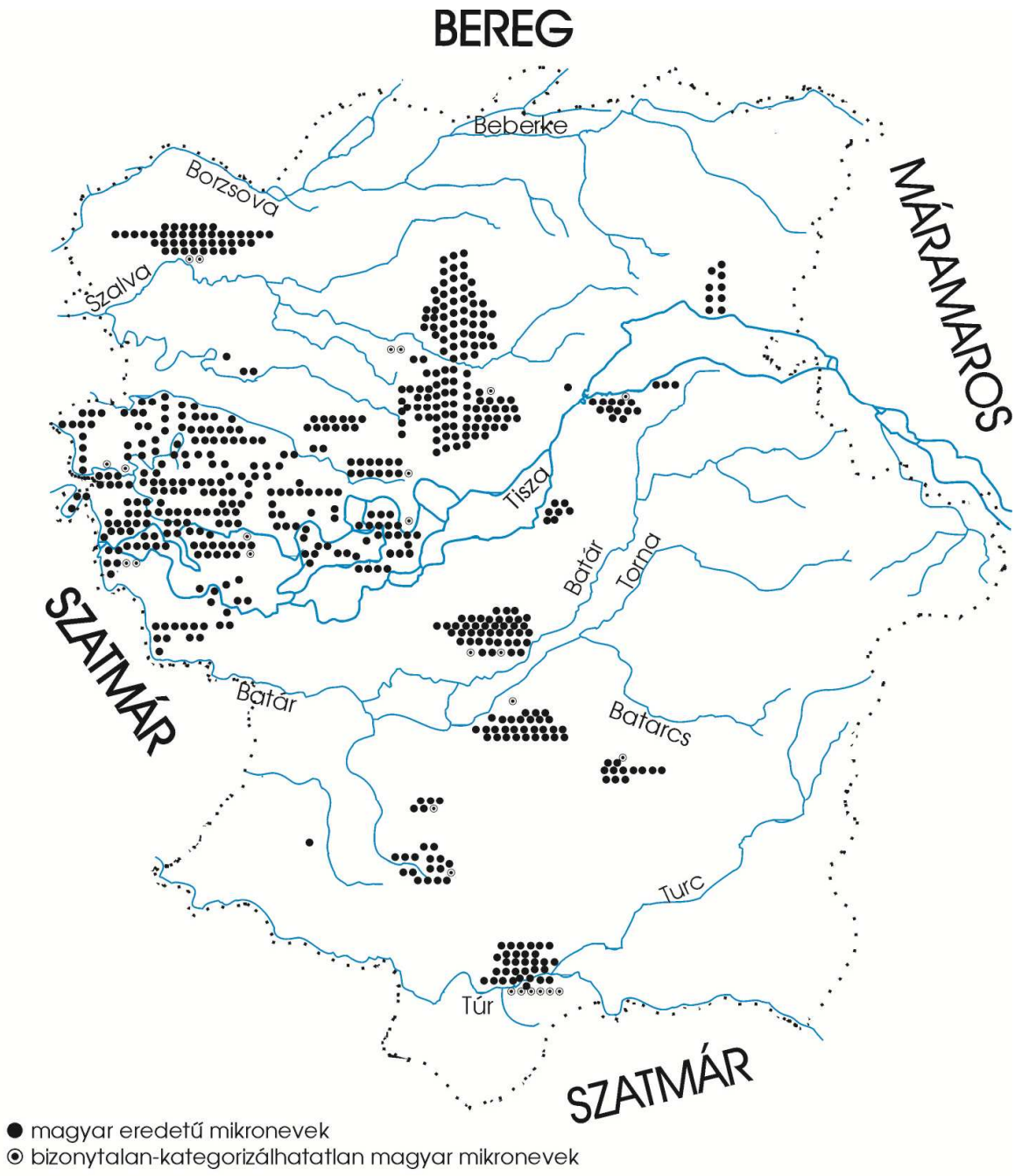

10. térkép. *Ugocsa vármegye magyar eredetű mikronevei 1601–1700-ig.*

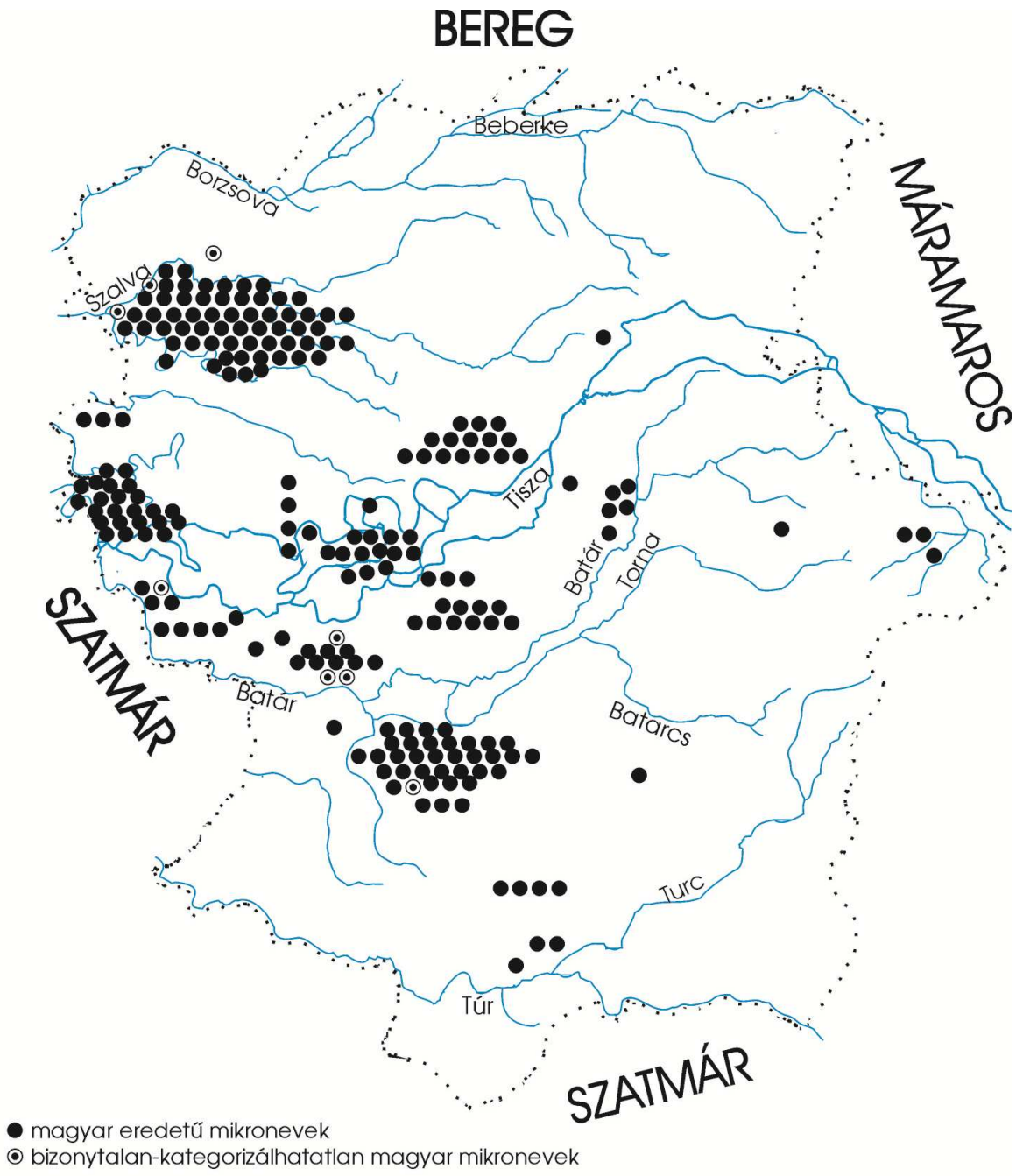

11. térkép. *Ugocsa vármegye magyar eredetű mikronevei 1701–1772-ig.*

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy az Árpád-kori helynévi adatok arról vallanak, hogy a Tisza jobb és bal partja — ennek is a nyugati része, ami egészen a megye középső területéig is benyúlik — tűnik magyar jellegűnek a kezdetektől, amit a vizsgált kor egészében is megőriz a vidék. A folyóvíznevek mellett a településnevek térbeli ábrázolása azt mutatja, hogy a korai ómagyar korban, a településnevek kialakulásának a korszakában a megye településrétegének alapját képező csoport területileg az alföldi sík vidéken jelentkezik. A Borzs(o)va és a Batár által a Tisza nyugati síkvidéki vízgyűjtőterületén számolhatunk jelentős korai magyar településnévi elemekkel, továbbá a megye déli-délnyugati sík vidékén a Batár és Túr által határolt területen. A megye magyar mikroneveinek időbeli eloszlása alapján pedig csak megerősíthető az, hogy ez lehetett mindig a magyarság központi területe, ún. „bölcsője". Az adott terület korai magyar megtelepedése és „kirajzása" vélhetően földrajzi adottságaival magyarázható. A vízfolyások mentén lévő terület erdőkben és művelésre alkalmas földterületekben gazdag. Talán nem tévedünk, ha a Tisza–Batár közének korai központi szerepét feltételezzük a magyar helynévi szórványok alapján. A terület magyar jellegét a vizsgált kor egészében előforduló mikronevek csak megszilárdítják.

A megye északkeleti hegyvidékén a 14. sz. elejétől magyar településnevekkel (*Rakasz*) is számolhatunk. Emellett e területen egy-egy magyar eredetű folyóvíznév a síkvidékből kiemelkedő hegyvidéki völgyekben is előfordul, ám legkorábban is csak a 14. sz. közepétől, és ugyan elszórtan, de a későbbi századokból is ismeretes néhány adat. Az Árpád-kori település- és folyóvíznévi adatokon túl a mikronévi említések egészen a 16. sz.-ig arra utalnak, hogy az északi erdős hegyvidék magyar helynévi elemeket nem tartalmaz, az ezt követő időszakban is csak elszórtan.

Az Avas vidékén, de döntően a hegyvidék és a síkvidék átmeneti szakaszán már a 13. sz. végén találunk magyar településnévi elemeket (pl. *Váralja*), vagy lásd még az Avas északi részén is (*Veléte*). A kései ómagyar és középmagyar korban a hegyvidéki területeken jelentkezik elszórtan néhány magyar elem (pl. *Komlós, Széphegy*). A helységnevekkel összefüggésben a mikrotponimák az Avas délkeleti részén már a legkorábbi időszaktól kezdve jelzik a magyar névadói-névhasználói tevékenységet (pl. **Vár alja*). Ezzel szemben a magyar víznevek csak a 14. sz.-tól utalnak magyar nyomokra az Avas lábánál (pl. *Szép-hegy,* **Száraz-patak*).

D) Német etnikumra utaló névréteg

A történettudományi vizsgálatok Ugocsában a szász etnikum korai szórványos jelenlétét mutatták ki (ld. a II. fejezet 2.3. pontját, de vö. KRISTÓ 2003a: 152). A történészek egyik módszertani eljárása — az írott források értékelésén túl — a korai hely- és személynevek vallatása, ez utóbbi névcsoport elemzése kapott az etnikum meghatározásában lényegesen nagyobb hangsúlyt a kutatásokban (vö. Sz. 51–4, 95, 159, 163–5, 210). Megjegyzendő azonban, hogy a személynevek etnikumjelölő szerepe jóval kisebb forrásértékű, mint a helynevekre alapozott következtetéseké.

A megye helynévkincsének nyelvészeti-névtani vizsgálatával egyetlen német eredetű helynevet sem tudtunk kimutatni. A német helynevek teljes hiánya azt mutathatja, hogy csupán olyan kis számú betelepülő réteggel számolhatunk a területen, amely — nyilván a kétnyelvűség fázisán keresztül — gyorsan elmagyarosodhatott. Ezt állapították meg a történészek is történeti források alapján (ld. a II. fejezet 2.3. pontját). Az alábbiakban ennek ellenére tanulságosnak gondolom az egyes névfajták mentén áttekinteni a magyar névadással keletkezett *szász* lexémát tartalmazó helyneveket, valamint a szakirodalomban tévesen német származásúnak vélt helynevek ügyét. E nevek bemutatását azért találom fontosnak, mert a magyar névrendszer elemeinek a segítségével is következtethetünk az ugocsai hospesek jelenlétére; másrészt a téves német névetimológiák bemutatása és (kritikai) értékelése segítheti a népcsoport kérdésének pontosabb mérlegelését.

1. Folyóvíznevek

Az ó- és a középmagyar kori Ugocsa vármegye helynévi szórványait számba véve megállapíthatjuk, hogy a megye névkincsében szász eredetű folyóvíznév nem található. A megye (folyó)vízneveinek eredetbeli rétegeit elemezve egyetlen német eredetű víznevet sem találunk annak ellenére, hogy SZABÓ ISTVÁN a betelepülő hospesek nyelvi lenyomatának tartja a *Kuncsul pataka* (1357: Rakathyespataka, alio nomine *Kunchulpataka*, DL. 38170) víznevet (Sz. 52). A helynév előtagjának olvasata bizonytalan, a *Kuncsul* mellett lehet akár *Kuncul*, vagy ha a későbbi családnévvel kapcsoljuk össze, még inkább *Köncöl ~ Göncöl* lehet. A magyar névkincsben ismeretes e személynévvel szerkesztett helynév; ehhez vö. a történelmi Magyarország északnyugati részén lévő *Göncölkarcsa* (1367: *Kunchulkarcha*, FNESz.) településnevet és a pontosan nem lokalizálható *Göncöl ~ Köncöl vágása* (1355: Villa *Kunchul*

wagasa, OklSz. 307) helynevet. A szintagmatikus szerkesztésű *Kuncsul pataka* folyóvíznév azonban nyilvánvalóan magyar névadással keletkezett: a *Kuncsul* személynév és a *patak* földrajzi köznév kapcsolatából. Az alapjául szolgáló személynév legkorábbi közvetlen említése: 1262/1413: *Conchel* (ÁSz. 229). SZABÓ ISTVÁN szerint a *Kunchul* a német *Kunzel*-ből származik (Sz. 427), a Szőlős történeti családnévanyagában 1574-ben jelentkező *Gwncheöl* családnévnél megjegyzi, hogy ez pedig „megmagyarosodott német eredetű szó" (i. m. 422). A *Kuncsul* családnév szász etnikumjelölő szerepe nyelvi jegyek alapján azonban nem határozható meg, nyelvészeti-névtani szempontból a családnév és a magyar földrajzi köznév összetételével szerkesztett folyóvíznévi modell a magyar névréteg részét képezi, magyar névhasználókra utal, így ezzel az előző részben, a magyar eredetű folyóvízneveknél foglalkoztunk.

2. Településnevek

Az ó- és középmagyar kori Ugocsa vármegye településnévi szórványait számba véve megállapíthatjuk, hogy a megye névkincsében német eredetű helységnév nem található. Annak ellenére is igaz ez, hogy a Tisza-völgyi szász hospesek falvait egy 1405. évi oklevél „villa zaz"-oknak is nevezi (Sz. 47). Emellett azt is tudjuk, hogy SZABÓ ISTVÁN — az ardai Szent Lajos- és Szent László-képek, továbbá hely- és személynevek alapján — a magyar–szász együttélést tényként kezeli, kiemelve azt is, hogy az Ugocsába betelepülő szászság a magyar településekre telepedett rá, illetve a két etnikum esetében „összetelepüléssel" számol (Sz. 51). Így a német etnikumra utaló településneveket keresve SZABÓ álláspontjához kapcsolódhatunk, megerősítve az ugocsai szász telepekről tett megállapítását, amely szerint: „E helységek német neveiről egyáltalában nem is tudunk." (i. m. 49).

A német etnikum nyelvi tevékenységének a település-névadásban ugyan nincs tapasztalható nyoma, de kétségtelen jelenlétükre utalnak a magyar etnikum névadásában keletkezett településnevek (ld. III/F fejezet 13. térkép). E német telepesekre utal a magyar névadással keletkezett *Szász* (majd a település osztódásával kialakult *Fel-* és *Nagyszász*) településnév (ezek elemzését lásd a magyar településnév-rétegnél).

3. Mikrotoponimák

A településnevekhez hasonlóan a mikronevek közül is csupán magyar névadással keletkezett szász hospesekre utaló neveket vonhatunk a vizsgálatba. A szakirodalomban néhány ugocsai mikronév névfejtése kapcsán a német eredeztetés ténye felmerült, ezeket az

előbbi csoport bemutatása után nyelvi-névtani szempontból részletesebben áttekintjük, hogy az eddigi megállapításokat az újabb adatok és vizsgálatok fényében láthassuk.

3.1. A magyar névadással keletkezett népnevet tartalmazó mikronév kettő található a korpuszban, mindkettő első névrészében a *szász* lexémát tartalmazza: a *Szász-vég* és *Szász-éger*. A megye két pontján számolhatunk szász elemmel a névadásban: *Szász-vég* (adatát lásd a magyar mikroneveknél) utcanév Ugocsa központi területén, Szőlős névanyagában a 16. sz. első harmadából adatolható. Névtipológiailag és a 17. sz. első évtizedéből való *Szász-vég utcája* tanúsága alapján az adatokkal korábbról nem említett **Szász-vég* 'városrész' > *Szász-vég* 'utcanév' fejlődést feltételezhetünk. Valószínűleg az alapnévi **Szász-vég* városrésznév a differenciáló szerepű *szász* népnévnek és a *vég* 'valaminek (térben) befejező része; valami széle, határa' (TESz.) jelentésű köznévnek a jelzős összetétele (de ehhez lásd még *cigányvég:* NEMES 2005: 29). Az első névrész a lakosság nemzetiségére utalhat (vö. FNESz. *Szászalmád,* itt még számos hasonló szerkezetű helynév szerepel). A másodlagos utcanév metonimikus névadással keletkezett. Szász-vég a *Magyar-vég* megkülönböztető névrészével áll korrelációs viszonyban.

A másik név, a 15. sz. második feléből ismeretes a megye délnyugati részén lévő Batár névanyagából. *Szász-éger* előtagjának népnévi magyarázata bizonytalan. Az első névrész személynévként és népnévként is értelmezhető. A mikronévnek a népnévhez való kötését két tényező is gyengíti: egyrészt a *Szász-vég*gel ellentétben nem ismerjük korrelációs párját a forrásokból, másrészt a *Szász* a régiségben gyakori személynévi előfordulása is elbizonytalanítja a névnek a betelepülő hospesekhez való kapcsolását. A személynév Árpád-kori előfordulására lásd az egyszeri adatolású: 1287: *Zaz* (ÁSz. 840), ehhez még 1266/1274: *Saas* (i. h. 693). A későbbi időszakban gyakori családnév (ld. RMCsSz. 974), s a vizsgált település jobbágynévsorában is adatolt ilyen nevezetű személy (1617: *Saas,* Sz. 289 —, ezt SZABÓ még a századból adatolt *Sos*-sal is összekapcsolja, i. h.), és a szomszédos vagy közeli települések családnévanyagában is kimutatható személynévként (pl. Farkasfalva: 1615: *Zaz,* Sz. 333; Almás: 1743: *Szaz,* i. m. 351; Halmi: 1478, 1481: *Zaz,* 1576, 1591: *Szasz,* i. m. 365, 366 stb.).

3.2. SZABÓ ISTVÁN a megye történetét megírva az általa összegyűjtött helynevek egyes elemeihez névmagyarázatot is fűzött, ezeket nyelvészetileg KNIEZSA ISTVÁN egészítette ki vagy írta meg sok esetben (a magyarázatok készítőjét nem mindig jelöli a szerző, de egyes esetekben igen). Az alábbi öt név (*Abláz ~ Ablász, Stulba, Gerlát, Hank útja, Petecske*) esetében elsősorban német vagy német–szláv, német–magyar származtatást valószínűsítenek.

A német eredetű mikroneveket vizsgálva e névcsoport bemutatásától nem tekinthetünk el, noha ezen nevek szláv–magyar magyarázata névelméletileg jobban indokolható.

Két csoportra bontható a korábban német eredeztetéssel is ellátott nevek rétege SZABÓ monográfiájában. Az első csoportba sorolhatók azok a nevek, amelyek német magyarázatánál a szlávból való névfejtése a valószínűbb (ezek szláv származtatásának részletét lásd a szláv mikroneveknél). A szőlősi *Abláz ~ Ablász* helynevet SZABÓ ISTVÁN a német *Ablass*, *Ablaz* 'vízleeresztő, kifolyás, árok' jelentésű szóra vezeti vissza (Sz. 430). Megítélésem szerint sokkal inkább szláv eredetű mikronévre gondolhatunk (a név alapjául szolgáló szláv földrajzi köznevet ld. a szláv mikronevek 3.2. pont alatt). A szomszédos Bereg megyében találunk *Obláz* településnevet is, ezt MIZSER LAJOS szláv tővel hozza összefüggésbe (2007: 107–8).

A SZABÓ ISTVÁN monográfiájában szereplő királyházi *Stulba* helynév kapcsán azt olvashatjuk, hogy „esetleg a német »*Stillbach*«-ra, vagy inkább az orosz »*Stolb*« (oszlop) szóra" vezethető vissza (Sz. 384). Német névfejtését a megye névanyaga nem támogatja, viszont más névrendszerek és a megye névrendszerében jelentkező jövevényelemek alapján szláv névátvételre gondolhatunk (adatát és elemzését lásd a szláv mikroneveknél).

A következő csoportba sorolhatók azok a német lexémával összekapcsolt nevek, amelyeknél névrendszertani alapon magyar vagy szláv–magyar névadással létrejött formát találunk. SZABÓ ISTVÁN szerint a *Gerlát* helynév „Minden bizonnyal a német *Gerlach* szóból" származik (Sz. 429). Szőlős határában több mint egy évtizeddel későbbről *Gerlát rétje* mikronév adatolt. A közel azonos idejű említések alapján keletkezésük végérvényesen nem tisztázható, de névrendszertanilag a *Gerlát* valószínűleg a némileg később adatolt *Gerlát rétje* összetételből szerkezeti változással alakulhatott, azonban ez adatokkal nem bizonyítható kellőképpen. Ha ezt a fejlődésfolyamatot elfogadjuk, akkor a kétrészes névstruktúra a német eredetű *Gerlát* személynév és a birtokos személyjeles *rét* 'a legelőnek alacsonyabban fekvő, kissé vizenyős része, kaszáló, legelő, liget stb.' (NEMES 2005: 163) földrajzi köznév összetétele. Az egyrészes név pedig a modellkövetés alapján ellipszissel alakulhatott. Az alapul szolgáló személynév — SZABÓ anyagában ezek mindegyike német minősítéssel szerepel — a megye több pontján is adatolható a 16–17. sz.-ból; vö. 1631: *Gerlat*, 1632: *Ghellat* (Almás, Sz. 351), 1545: *Gerlat* (Sásvár, i. m. 471), 1578: *Gerlat* (Tivadar, i. m. 520), 1589: *Gerlatt* (Csedreg, i. m. 310). Jól látható, hogy a SZABÓnál közölt magyarázatot megcáfolják a névrendszertani összefüggések.

SZABÓ ISTVÁN Szőlős 13–14. sz.-i helynévanyagát vizsgálva a *Hank útja*[62] útnév keletkezésében szász hatást feltételez. A névstruktúra alpján megállapítható, hogy a *Hank útja* mikronevet a kései ómagyar korra uralkodóvá váló kétrészes magyar névmodellek mintájára alkották, amely mögött magyar névadói tevékenységet kell látnunk az előtag ingadozó írásformája ellenére is (vö. 1359/1365: *Hanchkuta* [DL 38175], 1359/1571: *Hanthkutha* [DL 38584, Sz. 428, itt 1359/1371. évi kelettel], 1359 *Hantzkwtha* [Sz. 428], 1390: *Hank vta* [Zs. 1: 1554], 1667: *Hankuta* [Sz. 428]). Az útnév a *Hank* személynév és az *út* földrajzi köznév birtokos személyjeles szerkezete (vö. FNESz. *Hankvágása*). A szakirodalomban a személynévi névrész német származtatásáról is megoszlanak az elképzelések,[63] de amennyiben a német eredeztetését elfogadjuk, akkor sem bizonyítaná a szász etnikum jelenlétét a megyének ezen a részén, ugyanis a személynevek közvetlenül nem utalnak etnikai hovatartozásra.

Végül a *Petecske* (1637: *Peteczke* mellett, Sz. 414) név ide sorolása is ingatag lábakon áll, német származtatása nem tűnik meggyőzőnek. A Tisza-völgyi szász sziget települési körén kívül található *Petecske* nevet SZABÓ ISTVÁN a ném. *petetsche* > *peticsen* > *Petecs;* vö. *Peticsen = Fleckfieber;* esetleg a m. *petecs – patécs* szóból eredeztette (Sz. 414). A névnek SZABÓ által felvetett nyelvjárási *petecs* ~ *patécs* 'egy fajta kiütéses betegség' fn.-vel való összekapcsolása a szó területi elterjedtsége alapján bizonytalan, ui. az északkeleti régióban, Szatmár megyében *pepecs* 'pestis' formában említik (ÚMTsz. *patécs*). Ehhez lásd még a moldvai *petecske* 'kicsi kakas' tájszót is (ÚMTsz.). A *Petecske -ke* végződése a magyar névterület keleti peremén mind a magyar kicsinyítő (hely)névképző, mind a szláv *-ьka* kicsinyítő képző elvonásával (helységnév)képzővé vált *-ka/-ke* lehet (BENKŐ 1950: 144–5). Az ugocsai *Petecske* tövében nem ismerünk fel egyértelműen valamilyen köznevet, személynévvel való összekapcsolhatósága csak fokozza a bizonytalanságot. Elviekben a névalak a *Péter* név *Pet-* tövének egy képzett változatát is felvethetné, viszont ilyen képzésű személynevet sem a régiségből (vö. ÁSz. — ehhez lásd még TÓTH VALÉRIA tanulmányát, amelyben a *Péter* alapnév személynévi származékainak a vizsgálata során az említett tőnek **Petecske* alakját nem mutatta ki, 2009: 51), sem a családnevek köréből nem ismerek (vö.

[62] SZABÓ szerint ebből az időszakból „Szőllős területéről 34 földrajzi nevet ismerünk, melyek egy kivételével határjárásban szereplő határpontokat jelölnek. Ezek közül a szász hospesek nyelvének hatása csupán kettőben jelentkezik (Hankuta = Hans útja s Kunchul – Kunzel pataka), de a német szó ezekben is magyar szóval párosodott" (Sz. 52). Máshol kiemeli, hogy Veresmart, a két Sárad és Rakasz határvitáiban szereplő útnevet „Indokolt azonban e további adatokat is itt Nagyszőllősnél felsorolni, mivel az út kétségtelenül a város (értsd Szőlős — K. B.) hospeseinek egyikétől nyerte nevét s az is valószínű, hogy az út egyes szakaszai az említett közbetelepülések után is a szőllősi határban maradtak" (i. m. 428).

[63] KISS LAJOS a német *Hank* szn. < : *Johann* 'János' fejlődését valószínűsíti (FNESz. *Hankvágása*). KNIEZSA ISTVÁN a magyar és szlovák családnevek rendszerét vizsgálva a *Hank* családnévben a magyar *-k* kicsinyítő-becéző képzőt feltételezi, a töve pedig a német *Hans*-ból való (1965/2003: 275). Szerinte a *Hank* nem lehet sem német, sem szláv képzésű, ui. ebben az esetben *Hanek* lenne várható, így valószínűleg ez magyar név (i. h.).

RMCsSz.), de az internetes telefonkönyvek adatállományában sem szerepel ilyen nevezetű ember (vö. http://telefonkonyv.hu/). Ehhez azonban érdemes figyelembe venni a *Petecs* (1462: Benedicto *Pethecz,* RMCsSz. 846) családnevet is, KÁZMÉR szerint ez a *Péter* becéző képzős származéka (i. h.). A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az ugocsai névtest is beillik a *-ka/-ke* képzős helynevek körébe, valószínűleg nem német etimonra vezethető vissza, hanem szláv vagy magyar képzésű lehet, de az alapszó tisztázatlan volta miatt eredete nem állapítható meg pontosan.

4. A német etnikumra utaló magyar eredetű nevek területi megoszlása

A szász etnikum nyomait a magyar névadással keletkezett népnévi helynevek alapján a megye középső részén valószínűsíthetjük (lásd III/F fejezet 13., 14. térkép). Kétségkívül erre utalnak a Tisza és a Batár közén említett *Szász, Fel-* és *Nagyszász* településnevek, ezek legkorábban a 13. sz. második felétől jelzik az új etnikumot a területen. A történészek a szőlősi hospesekről korai oklevélbeli említések alapján szólnak, legkorábban az 1262. évi királyi kiváltságlevél alapján, mely kiváltságlevél 1355-ig többször megerősítetett (vö. Sz. 43–4). Emellett a kutatók a település 13–14. sz.-i, sőt 15–16. sz.-i német etimonra visszavezethető személynevei és az előbbi század helynevei alapján valószínűsítik a korai összetelepülést (vö. i. m. 52–3). Az 1512. évi *Szász-vég* és *Magyar-vég* helynévi adata a népi keveredés tényét rögzíti, de a népcsoport megjelenésének pontos időpontját a helynevek első említése sem jelöli, ugyanis az adatok előkerülésének bizonytalanságával számolhatunk itt is. A megye délnyugati részéről származó *Szász-éger* a fenti bizonytalanságok alapján nem vonható be a vizsgálatba, annak ellenére sem, hogy Batár 13. sz. eleji lakosai flandriaiak voltak, de ezen népelemről az egyszeri említésen túl a későbbiekben nem hallunk, sőt a 14–15. sz.-i adatok vallatása — SZABÓ szerint — sem utal a népcsoportra (Sz. 47–9).

Láthattuk, hogy kutatóink a megye több helynevéhez is kapcsoltak német eredeztetést, bár a névanyagban nincs egyetlen német eredetű mikrotoponima sem. Ezek magyarázatainál valószínűleg számolhatunk a történettudományi ismeretek hatásával, ti. a *Petecske* kivételével csak olyan helységek névanyagában tételeznek fel szász etnikumra utaló névtestet, ahol a szász vendégekre korai írott források is utalnak (pl. kiváltságlevél, hospesek stb.), így talán joggal gondolhatjuk azt, hogy a szőlősi és a királyházi határban levő nevek ilyen irányú magyarázatát ez a tényező befolyásolta.

E) Román névréteg

Történeti kútfőkből tudjuk, hogy a román etnikum térfoglalásával a 14. sz. hetvenes éveitől számolhatunk a megye déli hegyvidékén (vö. Sz. 119–20). Ugocsa megye ó- és középmagyar helynevei között 0,2%-nyi (4 adat) bizonyosan román eredetű helynevet találunk. Ezek között egy bizonytalan etimológiájú (*Kömpöly*) és egy kikövetkeztetett helynév (**Korni*) is található.

A románok betelepülésének nyelvi nyomait két névadási móddal tudjuk kimutatni (ehhez vö. RÁCZ 2004a). Az első típust a magyar névadással keletkezett népnevet tartalmazó helynevek, a másodikat a román etnikum névadására utaló román nyelvi eredetű helynévi minták képviselik. A folyóvíznevek esetében ez utóbbira találunk példát, viszont a település- és mikronevek csoportjában mindkét típus képviselve van.

1. Folyóvíznevek

Az ómagyar kori ugocsai folyóvíznevek nyelvészeti-névtani vizsgálata nem utal román etnikumra. Viszont a középmagyar korban a 17. sz. első negyedében említett magyar *Korni köze* helynévből kikövetkeztethető **Korni* név talán román eredetű. A név talán összekapcsolható a Bihar megyei *Kornice(l)* településnévvel (vö. RÁCZ 2007: 159–60). Ennek alapja a rom. *corn* 'som(fa)', amelyből a románok lakta területeken számos helynév alakult, vö. rom. *Corni* hn. (IORDAN 1963: 64–5, 464 — itt további helynévi származékok is). A névbokor tagjainak legkorábbi említései — a román növénynév többes számú alakjának semleges névformája — akár román–magyar névhasználat elemei is lehettek.

2. Településnevek

A településnevek sem árulkodnak a románoknak a 14. sz. második felénél korábbi megjelenéséről a megyében, sőt csak egy bő évszázaddal későbbről datálhatók. Ez — az adatok szórványos előkerülését is figyelembe véve — nem cáfolja, de nem is erősíti meg a történettudományi állításokat.

2.1. A románok legelső településnévi nyoma az őket körülvevő magyar etnikum névadásából mutatható ki egy 15. sz. közepén keletkezett átiratban lévő oklevélben említett *Oláhfalu* (adatát és elemzését lásd a magyar névrétegnél) jelzői névrészében. A település pontos elhelyezkedését nem ismerjük, valahol Terebes és Csongova között említik. Ez az

egyszeri említésű falu valószínűleg az Avas vidéken keresendő, ugyanis történészeink e keleti, délkeleti határszélre utalnak a román etnikum térfoglalása kapcsán. Az ómagyar korból más helynévadat a történészek által jelzett folyamatos beszivárgásukra nem utal. Ezt követően csak a középmagyar korból találunk népnevet tartalmazó helységnevet. Az 1628-ban említett egyszeri előfordulású *Oláhújfalu* hozható itt példaként, amely az eredetibb *Sósújfalu* jelzői névrészcseréjével a románok északi irányú térfoglalására és más etnikummal való keveredésére utal.

A románok korai jelenlétére más magyar névadással keletkezett településnév nem utal. Például nem találunk népnév + *-i* képzős (**Oláhi*) formájú adatokat a megyéből (ennek kronológiai határait ld. KRISTÓ 1976: 62). RÁCZ ANITA a népnévvel alakult régi településneveket vizsgálva a Fogarasföld északi részén lévő — viszonylag gazdag latin és magyar adatsorral szereplő — *Oláhi* településnevet egyedül említi az *-i* képzős népnév esetei sorában (vö. 1222/Pp.: t-m *Blachorum,* [1285]: *Olachi,* 2011: 111).

2.2. A román etnikum jelenlétére utal még a megye névrendszerében megtalálható (település)névpár román nyelvi alakja is: a kései ómagyar korból származó *Szárazpatak* középmagyar kor végi *Valeszaka* ([1750]: Szarasz Patak vel *Vale Szak*, ComMarmUg. 215) adaptációja. A magyar *Szárazpatak* és a román *Valeszaka* névpárok között teljes lexikális megfelelés van. A kétnyelvűség valamilyen fokán a magyar név mintájára alakult ki a másodlagos román névalak. A név első néveleme a rom. *vạle* ’völgy’ (Dicț. 522), de ehhez lásd még az erdélyi *Válé* helység eredeténél a rom. *Vale* ’völgy; patak’ jelentést is (FNESz.). A rom. *seacă* névelemhez pedig figyelembe vehetjük a rom. *sec* ’száraz, kiszáradt’ mn.-et, valamint a rom. *secạ* ’kiszárít; kiszárad’ igét is (Dicț. 448, vö. FNESz. *Valea Seacă*).

E névnek az átvevő névrendszerbe való beillesztése a következő módon történt. *Szárazpatak* nevének adaptációján láthatjuk, hogy a *Valeszaka* név a szóalakok értelmezésén alapuló tükörfordítással keletkezett (ld. a *Valea* lexémával szerkesztett neveket: IORDAN 1963: 46–7). Így az átvett névhez az új névrendszerben is S funkció köthető. Az átvételi mód azzal magyarázható, hogy az egymás mellett élő, eltérő nyelvű közösségek kétnyelvűségéből adódóan a név összetevőit az átvevők meg tudták feleltetni valamilyen saját nyelvi rendszerükben meglévő lexémával.

3. Mikrotoponimák

3.1. A magyar névadással keletkezett nevek sorából kiemelhetjük a 18. sz. közepéről származó bábonyi *Oláhok útja* útnevet, amely a magyar *oláh* ’román’ népnév *-k* többesjellel ellátott alakjának és a birtokos személyjeles *út* földrajzi köznévnek az összetétele (adatát és

elemzését lásd a magyar névrétegnél). SZABÓ ISTVÁN közlése alapján a környékbeli lakosok szerint „az oláhság itt járt az úrdolgára” (Sz. 285). Ehhez érdemes még azt is megnézni, hogy e névforma az 1479-től adatolt *Farkas útja* szinonim neveként adatolt. Az eredetibb névforma mellett lejegyzett névváltozat *oláh* névrésze a település határában (elvonuló) megjelenő új népelemre utalhat.

3.2. A kisebb területek nevei között az Avas vidék nyugati határában a Tarna patak közelében találjuk a *Kornet* (1732/Más.: *Kornét,* Sz. 395) helynevet, amelynek etimológiája alapján a román etnikum egykori jelenlétére gondolhatunk. SZABÓ ISTVÁN a helynév eredetét ismeretlennek tarja (Sz. 395). A román névkincsben megtalálható *Cornet(ul), Cornăţel(ul)* (IORDAN 1963: 41) hn.-ek alapján román eredetű névnek tartható. Töve azonos a *Korni* vízfolyásnév feltételezett tövével (lásd a román folyóvíznévrétegnél). A roman *-et* végződés a román névrendszerben gyakori, valamivel való ellátottságot fejez ki, és leggyakrabban faneveket képeznek e toldalékkal (i. m. 426), ahogy vizsgált nevünk ’somos’ jelentése is ezt mutatja. Román–magyar névhasználatot egyaránt feltételezhetünk a legkorábbi forma alapján.

E réteg bemutatásánál még egy névvel számolhatunk, amely bizonytalanul sorolható e csoportba. A történészek szerint megállapított román települési körön kívül található, és a románból való névfejtése vagy bonyolult hangtani változásokkal magyarázható, vagy adaptációs jelenségként írható le. A Tisza-völgyi hospesfaluk sorába ékelődő Tekeháza 17. sz. közepi *Kömpöly* (1641 k.: *Kömpöly,* Sz. 499) helynévi adata kapcsán SZABÓ ISTVÁN — vélhetően KNIEZSA ISTVÁN[64] nyomán — kiemeli, hogy a név talán a román *Cimpul* ’mező’ szóból való (Sz. 499). Ehhez esetleg hozzákapcsolhatjuk még az Erdély területén ismeretes *Kimpur* településnevet is (1485: *Kampur,* FNESz.). KISS LAJOS ezt román eredetűnek tartja, melynek tövében a rom. *cîmp* ’mező; határ; tábla’ lexéma található (i. h.). A román onomasztikai gyűjteményekből láthatjuk, hogy a helynévkincsben számos *Cîmpul* helynév létezik (ld. IORDAN 1963: 22), illetve *Cîmpu, Cîmpean(u)* családneveket is említenek, s ezeket helynévi származásáúaknak tartják (IORDAN 1983: 133). Ha a fenti feltételezést elfogadjuk, akkor a következő alakulást valószínűsíthetjük: **Cîmpul* > **Kɨmpul* ~ **Kümpul* > **Kömpöl* > *Kömpöly.* A román illabio-veláris *î* a magyar szóátvételekben igen változatos képet mutat (vö. BAKOS 1982: 23), itt talán rom. *î* > m. *ü* fejlődéssel számolhatunk, bár gyengíti a feltételezést, hogy az átvételek során bekövetkezett ilyen változásokat BAKOS FERENC csupán a 20. sz.-ban erős román hatás alatt álló területen mutatja ki. Ennél talán sokkal valószínűbb az, hogy „voltaképpen a magyarba került eredeti román hangnak, azaz az *ɨ*-nek a pontatlan lejegyzése (az *ü* — K. B.)” (i. m. 24–5), amely a magyarban *ü* > *ö* nyíltabbá válással alakulhatott. A

második szótagbeli rom. *u* másodlagos illeszkedéssel m. *ö*-vé fejlődhetett (vö. BAKOS 1982: 20). Továbbá a rom. *-ul* végartikulus feltehetőleg a magyarban palatalizálhatódott (a román helynevekben gyakori *-ul*-ra ld. IORDAN 1963: 425–8), habár egyes jövevényszavakban már a román nyelvben mehetett végbe a fejlődés (ehhez lásd még BAKOS i. m. 45).

Mérlegelve a *Kömpöly* körüli névfejtési bizonytalanságokat a következőket mondhatjuk: a román etnikumhoz a névadás csak sok bizonytalansággal köthető. Amennyiben ez valószínű is, a helynévnek a fonotaktikai szerkezete már magyar névhasználókra utal.

4. A helynévfajták területi megoszlása

A fentieket összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy a betelepülő románok az Avas déli és északnyugati, valamint a keleti peremén jelentkeztek (ld. III/F fejezet 12., 13., 14. térkép). A megye településnév-anyagában bemutatott fenti nevek közül a magyar névadással keletkezett kétrészes nevek a román etnikum 15. sz. közepi halvány jelenlétére utalnak. A vagylagos névhasználat (*Sósújfalu ~ Oláhújfalu* megnevezés) pedig az egymás mellett élő, eltérő etnikumok (magyar–román) érintkezésére világít rá. Az időszakos névhasználatot csak az befolyásolhatta, hogy az adott területen nem elhanyagolható számú lehetett a román réteg az elnevezés keletkezésének idejében. Az Avas nyugati lejtőjén jelentkező magyar névkincsből kölcsönzött román jövevényelem (*Valeszaka* településnév) pedig a román etnikumnak a korábbi lakosságra való rátelepülését bizonyítja (III/F fejezet 13. térkép), mivel önálló román településnevet nem találunk a térségben, szemben más vidékek névrendszerével, ahol a korai jövevénynevek döntő többsége a románból került át a magyarba (vö. RÁCZ 2004a, UŐ. 2004b: 83–4). A kikövetkeztetett **Korni* csupán a 17. sz. első évtizedének első feléből, az eredeti *Kornet* mikronév adatai csupán a 18. sz. első felében-közepén jelzik az új térfoglalókat alig kivehetően.

[64] A szláv eredetű folyóvíznevek leírásánál lásd a III/B fejezet 4.3. alatti lábjegyzetben írtakat.

F) Ismeretlen-bizonytalan eredetű névréteg

A megye helynévkincsében az eddigiekben tárgyalt névrétegek mellett 3,4%-nyi ismeretlen-bizonytalan eredetű névanyagot is elkülönítettem. Ezek egy részében a korábbi szakirodalomban ismertetett névetimológiák bizonytalanságával számolhatunk, vagy a névadatok olvasati okokból nem értékelhetők megnyugtatóan.

1. Folyóvíznevek

A folyóvíznevek csoportjában hét olyan folyóvíznév említhető meg, amelynek bizonytalan ugyan az etimológiai magyarázata, de leginkább idegen eredetűnek magyarázza a szakirodalom. A *Batár* (< talán az ótörök *bat-* ’elmerül, elsüllyed; lenyugszik, lemegy ‹égitest›’ ige *-ar* képzős származéka; 1262: *Batar*, F. 7/3: 44) víznevet PAIS DEZSŐ a törökből fejtette meg, ez ma általánosan elterjedt magyarázata a folyóvíznévnek (1931: 215). Ezt a feltevést veszi át KISS LAJOS is (FNESz. *Batár*), de összeveti a szerb-horvát *Bàtar* vízfolyás nevével is. A törökségi névfejtés bizonytalansága mellett ez az utalás kétféleképpen értelmezhető: egyrészt a szláv eredeztetés lehetőségének felvetéseként, másrészt akár a szerb-horvát *Bàtar* is lehet török eredetű.

A megye középső területéről ismert *Tice* ([1290–300]: *Tycche*, DL. 56589) eredete is kérdéses. A magyar nyelvterületen, a Tisza folyásának más részén is említenek ilyen nevezetű folyóágat, pl. Bodrogközben (MELICH 1909: 369–70, MELICH 1925: 65, MIZSER 2009: 226), Szabolcs megyében a Kis-Tiszát nevezik így (MELICH 1923: 38). Feltehetőleg a Tisza folyónévből alakult, MELICH a *Tisza* > **Tisze* > *Ticze* fejlődést tételezi fel (MELICH 1909 i. h.). A honfoglaláskori Magyarország c. monográfiájában a Tisza folyónak *Tisza* és *Tica* két alakváltozatát elkülönítve utal még a *Tica* > *Tice* változásra is (MELICH 1925–29: 65, 69). SZABÓ szerint az oklevelekben a *Tice* és *Tisza* bizonyosan nem azonosak, szerinte az előbbi az utóbbitól vehette a nevét, talán valamilyen régies kicsinyítéssel (Sz. 303, 432).

Az Ugocsa északnyugati mocsárvidékén lévő *Batnuka* (1295: *Batnuka*, ÁÚO. 5: 137), valamint a megye középső kisnemesi vidékén lévő *Ösztöke* (1337: *Wztuke*, Sz. 316) és a déli mocsármedencében adatolt *Ösztöke* (1341: *Wuzthuka*, DL. 70998) számazása ugyancsak bizonytalan. KNIEZSA szerint a két azonos alakú víznév közül az előbbi esetleg az Esztegővel azonos, ha nem, akkor a népnyelvi magyar *ösztöke*, régi magyar *üsztöke* ’a jószág ösztönzésére szolgáló vasvégű bot, ill. eketisztító vaseszköz’ (< szl. *stykъ*) jelentésű szóval

lehet kapcsolatban (Sz. 316, OklSz., TESz. *ösztöke*). Azonban a pataknév az előbb említett jelentésekkel névrendszertanilag nem hozható összefüggésbe.

Tisztázatlan a *Porcsik* (1655: *Porchik,* Sz. 504) származása is, de a név végződése esetleg a szláv helynévképzésben jellemző *-ikъ* formánssal összekapcsolható volna (vö. ŠMILAUER 1970: 28–9).

A kikövetkeztetett **Iske* eredete szintén ismeretlen. A magyar nyelvterület más részén is ismeretes ilyen helynév. KISS LAJOS a kelet-szlovákiai *Iske* helységnevet puszta személynévi eredetűnek tartja (FNESz.). *Iske* családnevet (1566: Michael *Iske*) egyszeri említésben találunk KÁZMÉR szótárában (RMCsSz. 498). Legkorábbról FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtárában szintén egyszeri említéssel találunk ilyen személynevet: 1297: *Iske* (ÁSz. 431). Névrendszertanilag azonban kevésbé valószínűsíthető a pataknév személynévi eredete. KISS LAJOS a fenti helységnév kapcsán a személynévi eredeztetés mellett más eredeztetést is mérlegel, szerinte a név a szlovén vízrendszerben adatolt *Iška* folyónévvel nincs kapcsolatban (FNESz. *Iske*). Ez az ugocsai víznév vonatkozásában azért fontos, mert akár az *Iske* jövevénynévi jellegére is gondolhatunk az *Iška* alapján.

2. Településnevek

Ugocsa megye ó- és középmagyar kori településnév-anyagában az ismeretlen-bizonytalan eredetű nevek (7%) két csoportját emelhetjük ki (ehhez ld. 13. térkép). Az első csoportba sorolhatók azok a helységnévi említések, amelyek olvasata problémás (ezek többsége pontosan nem is lokalizálható — elképzelhető, hogy téves adatok, s csupán írott neveknek, úgynevezett oklevélneveknek vehetjük ezeket). A jelentősebb számú csoportba pedig azok a nevek kerületek, amelyek esetében a névadók-névhasználók kiléte a keletkezéstörténeti típus egybeesése vagy az etimológiai bizonytalanságok miatt nem ítélhető meg. Az itt felvett nevek így két etnikum (pl. szláv–magyar) nyelvhasználatába egyaránt beletartozhatnak.

2.1. Olvasati bizonytalansággal számolhatunk a Tisza jobb partján lévő *Elei ?* (1351/1385: *Ellei,* DL. 38159) településnév, valamint *Veresmart* egyszeri említéseként szereplő *Kopanya neuo* (1648: *Kopanya neuo,* ComMarmUg. 215) utótagja esetében. Az utóbbi név első névrésze Kiskopány szláv *Kopanya* alakja. Utótagjában talán a német *neu* ’új’ lexéma fedezhető fel, viszont az ezzel való kapcsolatát a szó végi *o* és a hátravetett jelzős szerkezet nem támogatja (vö. még román *nọu* ’új’, Dicț. 346, lat. *novus* ’ua.’, Finály). Talán oklevélnév lehet, amely mögött nem feltételezhetünk valós névhasználatot. Esetleg az írnok (bizonytalan) nyelvi ismeretével magyarázhatjuk a feljegyzett formát.

2.2. Az ismeretlen-bizonytalan eredetű településnevek másik csoportja két alcsoportra osztható.

Az első réteg esetében nem állapítható meg egyértelműen a névadók etnikuma, sőt a korai említések névhasználói is ismeretlenek.[65] Ide tartozik az ismeretlen-bizonytalan nevek több mint fele. A névadók és -használók kitapintását annak ellenére nem végezhetjük el, hogy az ide sorolt egyrészes nevek mindegyikének ismert a motivációja, szemantikai tartalma (valamely más helyhez való viszonyra utalnak), és keletkezéstörténetileg metonimikus névátvitellel keletkeztek. A bizonytalanság az alapnév nyelvi jellegzetességével kapcsolatos, ugyanis minden esetben idegen név szolgált a településnevek alapjául. Egyetlen esetben nem ismeretes az alapul szolgáló név etimonja (ld. *Batár* folyóvíznév), a többi név alapját képező nevek mindegyike szláv eredetű. Vízfolyás → település áttétellel alakult a *Batár* (1216: *Batar,* Sz. 286), *Verbőc* (1251: *Vrbeuch,* F. 4/2: 96), *Csong(o)va* ([1268 ?]: *Chungua,* ComMarmUg. 166), *Rákóc* (1351: *Rakoch,* Sz. 96), *Turc* (1378: *Thwrch,* DL. 26566) és a *Tarna* (1430: *Thorna,* DL. 70858). Emellett még néhány egyéb típusú jelentésbeli névalkotási esettel is számolhatunk: a megye északkeleti részén hegy → település átvonódással a *Dabolc* (1351: *Dubouch,* ComMarmUg. 174), valamint az épület → település névátvitellel a *Gérce* (1393: *Gerche* et alia Gerche, Sz. 389–90) településnevek keletkeztek. A metonimikus névadási mód mind a magyar, mind a szláv névrendszerre jellemző, így a másodlagos helységnevek nem sorolhatók egyértelműen valamelyik fent elkülönített nyelvi réteghez. Viszont az megjegyzendő, hogy egyes nevek esetében a névtestet jellemző fonotaktikai változások (pl. a szövégek m. adaptációját jelző *-óc ~ -olc/-őc* végződések, lásd *Rákóc*) a nevek magyar használati körét jelezhetik. De erős kétnyelvű környezetben hangtani változás nélkül is átkerülhetett a név egyik nyelvből a másikba; és talán az sem zárható ki, hogy az átvett nevet felhasználták (metonimiával) újabb hely megjelölésére. Például az egykori Ugocsa területének mai névrendszerében megfigyelhető, hogy a magyar helynév a kétnyelvű névhasználatban a magyar és az ukrán nyelvi helynévpárok teljes azonos hangalaki megfelelését[66] mutatják; vö. 2008: ukr. *Csergőüs ~ Csörgőüs* ~ m. *Csergőüs* (élőnyelvi gyűjtés, Gődényháza;[67] ld. 1865: *Csőrgős,* P. 65); 2008: ukr. *Magyar-mező* ~ m. *Magyar-mezőü* (élőnyelvi gyűjtés, Szászfalu, Tekeháza; ld. 1865: *Magyar mező,* r., sz., P. 68, L24); 2008: ukr. *Fenyü* ~ m. *Fenyőü*

[65] A szakirodalomban az idegen (pl. szláv alapnév) helynévből keletkezett településneveket jellegzetesen magyar névadókhoz kötik. Például PÓCZOS RITA Borsod vármegye etnikai összetételét tárgyalva a *Tapolca* és *Tardona* településneveket metonimikus úton, magyar névadással magyarázza korábbi szláv víznévből (2006: 95, de ennek a szemléleti alapját lásd még 90–1).

[66] Póczos RITA a modern kori névanyagban a többnyelvű névpárok között a teljes hangtani megfelelést — pl. m. *Tó/fű* ~ n. *Tofi*, m. *Szunyog/vár* ~ n. *Szunyogvár* stb. — jellemző típusnak láttatja (vö. 2010: 185–6, 203).

[67] Ehhez lásd még III/B fejezet 1.2. pontját.

(élőnyelvi gyűjtés, Sásvár; ld. 1650 k.: *Fenyé*-n rét, Sz. 331); de lásd még 2008: m. *Rebnyik* (élőnyelvi gyűjtés, Hetény). Mivel a régi névrendszerek többnevűségéről igen kevés ismeretünk van, de a modern kori gyűjtések alapján látható, hogy a jövevénynevek sokszor minimális hangtani változással kerülnek be az átvevő névrendszerbe, így a folyamatok (névadók, névhasználók) mérlegelése óvatosságra int (vö. PÓCZOS 2010: 204–5). A fentiekhez még azt is érdemes figyelembe venni, hogy a névadók kérdését (nyelvi hovatartozását) a korabeli névrendszer ismerete alapján is nagy valószínűséggel megítélhetnénk, így érdemes áttekinteni a tárgyalt településnevek első említésével azonos vagy közel azonos időszakból előkerülő névkörnyezet nyelvi jellemzőit. Korpuszomban a vizsgált nevek névkörnyezetét átvizsgálva azt láthatjuk, hogy két tömbbe sorolhatók az elemzett nevek. Az első csoportra (*Batár, Csong[o]va, Dabolc, Gérce, Tarna, Turc*) az jellemző, hogy nem adatolható az adott települési körből korai helynév, csupán a középmagyar korból vagy nagyobb számban csak a 19. sz. második feléből. A településnév legkorábbi adatához képest néhány évtizeddel későbbről származó nevek pedig nem alkalmasak a településnevek névadóinak-névhasználóinak a megismerésére. A másik csoportban két név említhető (*Rákóc, Verbőc*), ezek esetében is csak egy-két korai értékes névadattal rendelkezünk. *Rákóc* névkörnyezetében két korai, 13. sz.-i szláv víznév mellett a 14. sz.-ból három magyar víznév és egy köznév is adatolható. *Verbőc*nél a 13. sz.-ban egy-egy szláv és magyar víznév adata ismert, majd a 14. sz.-ban két-két szláv és magyar helynév. A kis számú fellelhető nevek alapján itt sem foglalhatunk egyértelműen állást a névadók kilétéről, ugyanis az adott névpéldák előkerülése esetleges is lehet. A névkörnyezet alapján való értékelés nagyobb számú korabeli név alapján vezethetne csak eredményre.

A fenti csoport második rétegét három névadat képviseli. Ezek esetében a névfejtési bizonytalanság okozza a konkrét nyelvi rétegbe való sorolásukat. Így szláv vagy magyar névadással egyaránt keletkezhetett *Daróc* (1262/1319: *Droch,* Sz. 425) és *Csedreg* ([1215]: *Cheydreh,* EO. 144), az előbbi foglalkozásnév–szláv névalak, az utóbbi személynév–szláv névalak kettőségével jellemezhető. *Szirma* (1251: *Zirma*, Sz. 484) nevében pedig többen török etimont sejtenek, KISS LAJOS szerint talán török személynév rejlik benne; ehhez ld. még ótörök **sïrïma* ’kutyaszar’ (vö. FNESz. *Szirmabesenyő*).

3. Mikrotoponimák

Az ismeretlen eredetű mikronevek csoportjában találunk néhány olyan helynevet, amelyek esetében személynévi eredeztetésre is gondolhatunk, de ezt csupán feltételezhetjük korábbi névfejtések és saját etimológiai feltételezéseim alapján. Itt említhetjük az *Itme* (1319: *Ithme,*

AOklt. 5: 181), *Kanócs ?* (1262/1805: *Banouczh,* Szirmay 149), *Turkal* (1549: *Thwrkal,* Sz. 374) neveket. SZABÓ ISTVÁN szerint az utóbbi név talán a faluban előforduló *Turkoly* családnév után alakulhatott (Sz. 374).

A *Valkán* (1570 k.: *Valkan,* Sz. 413) határnév a magyar történeti helynévkincsben található *Valkány* (1337–7/PR.: *Wolkan,* KMHsz. 1: 291) helynévvel kapcsolható esetleg össze. A Csanád megyei település legkorábban még *Kül-* és *Végvalkány* (+1256: *Kyuolkan,* i. h. 169; +1256: *Weguolkan,* i. h. 297), később *Hegyes-* és *Tompavalkány* (1274>1340: *Heyusuolkan,* 126; 1274>1340: *Tumpawolkan,* 279) néven szerepel az oklevelekben. KISS LAJOS a fenti *Valkány* alapnevet puszta személynévből keletkezett magyar eredetű helységnévnek tekinti (vö. FNESz.). Az alapul szolgáló személynév szláv származását több szláv nyelvi személynévi alakkal támasztja alá. Ehhez lásd még FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtárában a *Vlcan* címszónál a *Valkan* alakváltozatú korai személynevet; vö. [1272–1290]/XVIII: *Valkan* (ÁSz. 819). A hangalaki összecsengés alapján még esetleg az ugocsai területen is előforduló N. *balkány* ’vízállás, mély láp’ földrajzi köznév feltételezhető alakváltozatára is gondolhatunk. Mai népnyelvi formái: *bālkány, bālkám*ba (KMNySz. 2000: 152, SzamSz. 62, NEMES 2005: 13 [itt még *bákány ~ bákán* is]), *balkány* (ÚMTsz. 326). A *balkány* közszó tájnyelvi alakjai kevésbé valószínűsítik az összekapcsolást, de esetleg *b* > *v* képzés helyének az eltolódásával alakulhatott a helynév első mássalhangzója (vö. MNyt. 303: ehhez lásd még a *β* > *v* tendenciát, amely a keleti magyar nyelvjárásokban még a 16–17. században is eleven lehetett). Ma a közeli Salánkon *Bolokvány* nevet találunk.

SZABÓ ISTVÁN a *Csudar ~ Cudar* (1570 k.: *Chudar* una pars horrei, Sz. 413) nevet illetően a helynév után álló lat. *horreum* ’csűr’ szó egyes nyelvjárási *csűr ~ csűd* alakváltozatának képzésére gondol a név eredeztetése kapcsán. Azonban a *csüd-ar* képzés jelentését ismeretlennek véli (Sz. 413). KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótárában a *Cudar* név gazdagon adatolt, legkorábbi említésére vö. 1361: Petro *Zwdar* (RMCsSz. 207, ehhez l. még 1247: *Chudur,* ÁSz. 206), de későbbről még 1462: Benedicti *Chwdar,* 1584: *Chudar* (i. h. 208) említéseket is.

A *Göblér* (1641 k.: *Göblér,* Sz. 499) talán *-ér* végződése alapján említhető a személynévi származású nevek sorában, habár ilyen formájú személynévről nincs tudomásom.

A *Dok ~ Dók* (1655: *Dok,* Sz. 504) mikronév mai népnyelvi *Dóuka* (2007) alakja alapján talán a puszta családnévi eredetű helynévi származást erősítheti, ehhez vö. 1469: Anthonio *Doka* csn. (RMCsSz. 307). A kikövetkeztetett **Mic ~ *Mik* (< *Mic ~ Mik ? alja*) és *Fegya* (1772/Más.: *Fegya,* Sz. 538) is valószínűleg szintén e kategóriát gyarapítja.

A névbokor alapján már a 14. sz. első negyedétől ismeretes *Pongocs* (1604: *Pongoch* vel Pasziget, Sz. 532) határnévnek SZABÓ ISTVÁN személynévi eredetét valószínűsíti (Sz. 532). A névbokor részét képező *Pongocs foka* névmodellje a személynévi eredeztetést támogatná, viszont az ÁSz. névanyagában nem találtam ilyen korai személynevet, a későbbi korok családnévanyagában sem tűnik fel ilyen nevezetű ember (vö. RMCsSz., http//telefonkonyv.hu).

A *Csókási* (1721: *Csokasi,* Sz. 488) helynév puszta személynévből magyar névadással is keletkezhetett; vö. 1582: *Chiokassy* (RMCsSz. 254). KÁZMÉR szerint ez a *Csóka* hn. *-si* melléknévképzős származéka lehet, amit származási helyre utalónak tart (i. h.). Továbbá helynév alapját képezheti a *csóka* állatnév is.

Az *Akt* (1739: *Akt,* UC. 148: 1), *Becskerle* (1691/XVIII. sz.: *Beczkelle,* Sz. 488), *Ertemlak ?* (1471: *Erthemlak,* Sz. 303), *Ibarun* (1481: Sozebigaza és *Ibarun* nevű birtokaikat, C. Tóth 2006: 64), *Inna* (1723: *Inna,* Sz. 517), *Kobok* (1641 k.: *Kobok,* Sz. 498), *Lőr* (1337: *Leewr,* Sz. 340), *Tike* (1351/1385: *Tyke,* DL. 38159), *Zaskas* (1570: *Zaskas* terra alias Deak lazza, Sz. 455) helynevek névfejtése ismeretlen, sőt itt említésre méltó feltételezéseket sem idézhetünk. A *(Hamus ?)* (1585: *Honus,* Sz. 321) kiemelkedésnév SZABÓ szerint talán a *Homus ~ Hamus* elírása lehet (Sz. 321). Ehhez l. még FEHÉRTÓI Árpád-kori személynévtárában *Honos, Honus* címszónál: 1211: *Honus* szn.-et (ÁSz. 390).

A *Vaszók* (1645: *Vaszok,* Sz. 433) határnevet SZABÓ ISTVÁN a Tiszántúl egyes részein adatolt *vaszók* ’aszalt gyümölcs’, *vaszóka* ’aszalt körte’ tájszóval hozza kapcsolatba (Sz. 433, vö. MTsz. 2503). A *Csiszó* (1754: *Csiszo,* Sz. 305) nevet pedig a m. *csiszol* ige tövéből valónak véli (Sz. i. h.).

Ismeretlen eredetű nevek egy jelentős részénél a névfejtés az olvasati bizonytalansággal kapcsolatos: *(Bipút?)* (1497: *Bypwth* lugum multiplicibus lungum (!), C. Tóth 2006: 72), *Dolabrosa ?* (1410–20 k.: *Dolabrosa,* Sz. 541), *Gócsás ~ Gócás ?* ([1550–650]: *Gochas (?),* Sz. 330), *Herengut* ([1411–15]: *Herengut (?),* Zs. 3: 1481), *Karnos ?* (1436: *Karnos (?),* C. Tóth 2006: 87), *(Könnyűdik ?)* (1627: *Keönyüdik,* Sz. 467), *Ongoró ? ~ Ungoró ?* (1633: *Onghoro,* Sz. 431), *Petanta ?* (1643: *Pettenta,* Sz. 491), *Pohor* (1650 k.: *Pohor,* Sz. 331), *(S[z]unyara ?)* (1524: *Swnyara,* C. Tóth 2006: 83), *Sziuza* (1507: *Zywza,* DL. 38445), **Zuta* (< *Zuta-hát*). Vélhetően a *Rekely ?* ([1550–650]: *Rekely (?),* Sz. 330) helynév is itt említhető, amely SZABÓ ISTVÁN szerint talán a *rekettye* alakkal hozható kapcsolatba (Sz. 330).

Az ismeretlen-bizonytalan nevek utolsó csoportja abból a szempontból sajátos, hogy az adott névtestek két (vagy három) etnikum — gyakran magyar–szláv, vagy román — névadói

tevékenységéhez is köthetők. A magyar–szláv névadói tevékenységet az alábbi nevek esetében nem tisztázhatjuk biztosan.

A *Szered* (1692: *Szered,* Sz. 362) névfejtése kétféleképpen végezhető el. SZABÓ ISTVÁN szerint valószínűleg a szláv *srêd* 'középső' szóból alakult a név (Sz. 362, ehhez vö. HADROVICS–GÁLDI 2: 550–1, 657). Az általam megvizsgált ugocsai névanyagban csak a 18. sz. harmadik negyében találunk először *szered* névrészt kétrészes helynevek előtagjában (pl. *Szered-Tisza* típusú kettős névszerkezetet), ezek is általában a Tiszától északra eső települések határában, egy kivétellel a folyó bal oldalán a két Tarna település határában találhatók (*Szerednyi horb*). Amennyiben szláv névadókoz köthető, abban az esetben **Szerednya* ~ **Szerednye* névalak lenne elvárható. Emellett a feltételezett szláv helynévi forma alapjául szolgáló lexéma az adott terület nyelvjárásába is átkerülhetett (akár alkalmilag is), s talán ezzel lehet kapcsolatos a *Szered* névtest, ennek viszont ellentmond, hogy nem ismerek ilyen jövevényelemet (vö. KMNySz., SzamSz.). A magyar nyelvterületen ismeretes még a *Szered* helységnév, amelyet KISS LAJOS puszta személynévre vezet vissza (vö. FNESz.). FEHÉRTÓI Árpád-kori személynévtárában *Zered, Zerend* személynevet találunk; vö. 1208/1359: *Zered* (ÁSz. 848).

A *Vajna* (1628: *Vajna,* Sz. 467) szőlőhegy neve is megenged szláv és magyar magyarázatot. Talán a *Vajna* hegynév már magyaros formát mutat — első szótagi *o* > *a* nyíltabbá válással —, amely egy szláv **Volьna* < **volъ* 'ökör' fn. szláv *-ьna* melléknévképzős származék átvétele lehet. SZABÓ ISTVÁN szerint a *Vajna* valószínűleg személynévből keletkezett (Sz. 467). Salánk történeti és jelenkori családnévanyagában nincs tudomásom ilyen névről (vö. Sz. 462–5, CT 281–4, ДТ 167–8). Ha családnévi eredetre vezethető vissza, abban az esetben az alapul szolgáló családnév szláv eredetű lehet, a 2006. évi magyarországi internetes telefonkönyvben Pest, Hajdú-Bihar és Somogy megyében több *Vajna* nevezetű embert találunk (vö. http//telefonkonyv.hu). Az Árpád-kori személynévanyagban ld. 1228/1228/1488: *Woyna* (ÁSz. 825).

Sárdik (1657: *Sardik,* Sz. 279) és *Garabóc* (1646: *Garbocz* mellett, Sz. 492) névfejtési problémája összefügg. A *Sárdik* kiemelkedés neve a 19. sz. harmadik negyedéből adatolt *Sárdik* folyóvíznévből alakult másodlagosan (a víznevet ld. III/B fejezet 1.2. alatt). A *Garabóc* név Szőlősvégardóval szomszédos települések határában található névbokor alapján vélhetően **Gabróc* ~ *Garabóc* víznévre vezethető vissza, amely másodlagosan — metonimikusan — válhatott a mellette vagy közelében lévő terület nevévé, amely a fenti kiemelkedésnévvel együtt szláv és magyar névadók tevékenységének egyaránt köszönhető. A *Garabóc* mai differenciált népnyelvi alakjai arról tanúskodnak, hogy az alapnév egy-két évszázad múlva

visszakerült a helyi szláv névhasználók nyelvébe (vö. *Gárábóvec ~ Gárábóvic, Máléj Gárábóvec* és *Velô̯kéj Gárábóvec*, 2008).

Az alábbi három helynév végződése alapján bizonytalan magyarázatú. A *Toborzik ?* (1651: *Toborzik,* Sz. 511) határnév végződése alapján esetleg szláv eredetű lehet. Ehhez l. az or. *monop* ’fejsze, szekerce’ tő szláv *-ik* főnévképzővel alakult származékát, *монорик* ’kis fejsze’ (HADROVICS–GÁLDI 2: 750–1); vö. szlk. *Toporec* hn., ukr. *Топорівці* hn., or. *Топорок* hn. (ŠMILAUER 1970: 183). A *Baboska* (1478: *Baboska,* C. Tóth 2006: 60) név a közeli Farkasfalva határában lévő *Babos-szurdok zugja* alapjául szolgáló *Babos-szurdok* előtaggal is összefügghet. Talán e név előtagjának képzővel ellátott változata, amelyben a formáns magyar és szláv egyaránt lehet. Ehhez ld. a megye névanyagában szereplő *Hollóska, Kormoska, Nyáraska, Lyukacsuska, Tiszka* stb. neveket. Végül még itt említhető meg a *Petecske* (ld. a német mikronévi névrétegnél, 4.2. pont alatt) mikronév is.

A *Kottyha* (1762: *Kottyha,* Sz. 317) határnévben KNIEZSA ISTVÁN szerint a ruszin *kotyha* ’taliga’ szó található (Sz. 317), amely jelentése alapján helynévi szerepe nem látszik alkalmasnak. Az adat valós névhasználata a forrás alapján pontosan nem ítélhető meg. A névhez érdemes megnézni a szláv köznévi származtatás mellett a területről ismeretes m. nyelvjárási *kotyka* ’pocsolya, sáros mélyedés; az utakon lévő kisebb gödör, mélyedés; víz medrében levő mélyedés; kákával, náddal benőtt, vizenyős mélyedés’ (KMNySz. 2006: 211, ÚMTsz. 3: 519, SzamSz. 544, NEMES 2005: 113) földrajzi köznevet, esetleg számolhatunk az oklevélírói *Kotyka* (vagy *Konyha*) > *Kotyha* tévesztésével.

A *Polyána* (1772/Más. *Polyána,* az alsó mezőn, Sz. 538) határnév ügye átvezet a szláv–román–magyar névhasználók kérdéséhez. A szláv/román eredetű magyar nyelvjárási *polyána* ’erdei tisztás; hegyi rét’ (TESz. *pojána,* NEMES 2005: 158) földrajzi köznév jelentéshasadás útján is válhatott helynévvé a fenti nyelvek bármelyikében; vö. szb.-hv. *Poljana* hn., le. *Polana* hn. (ŠMILAUER 1970: 145, ehhez ld. or. *поля́на* ’erdei tisztás; hegyi rét’ HADROVICS–GÁLDI 2: 185), rom. *Poiana* hn. (IORDAN 1963: 23, 42, ehhez ld. rom. *poiạnă* ’erdei tisztás’ Dicț. 386). A TESz. szerint a m. *pojána* román eredetű, amely a szláv nyelvből való. A román szó a vlach pásztorkodás elemeként került át a magyarba (i. h.). Az ÚMTsz. adatai szerint a *pojána* elterjedsége Moldva térségére lokalizálható, ill. a Dunántúlra áttelepített csángók területén ismert. NEMES MAGDOLNA földrajzi közneveket tárgyaló szótárában a Kárpát-medence északkeleti részén — Erdélyben, Moldvában — találjuk meg (2005: 158). Az ugocsai területen a nyelvjárási szótár szerint nem ismeretes (lásd KMNySz.). A fentiek alapján idegen névadással keletkezhetett jövevénynévként való értelmezése a

valószínűbb, itt szláv és román átadó nyelvre egyaránt gondolhatunk. De mivel a mikrotoponimák között csupán egyetlen biztosan román eredetű helynév látható, és harminc szláv alapokra visszavezethető kisebb területnév, ezek alapján a *Polyána* szláv származása tűnik meggyőzőbbnek.

A *Kapurcsa ligete* alapján felvett **Kapurcsa* mikronév hangszerkezete alapján idegen eredetűnek tűnik. Két etnikum névadói tevékenysége vethető fel a névtest alapján. KISS LAJOS az erdélyi *Kapurka ~ Toporcsa* helységnév elsődleges *Kapurka* (de itt még 1336. évi adatolással *Kapurcha* alakban is) névváltozatát puszta személynévi névadással magyarázza. Ezt az alábbi személynévvel hozza kapcsolatba; vö. 1211: *Capirca* (vö. FNESz. *Toporcsa*). Esetleg szláv eredetű is lehet a határnév, amely a 19. sz. harmadik negyedében *Kopurcsa* formában jelenik meg. Ez alapján talán **Kapurcsa ~ Kopurcsa* < **Kapurca ~ *Kopurca* < **Koprъica* fejlődésre gondolhatunk. Vö. blg. *Konapa* hn., cseh *Koprnik* hn., lausitzi *Kiperna* hn., or. *Укрop* hn. Tövükhöz l. ősszl. **kropъ ~ *koprъ* 'kapor' (ŠMILAUER 1970: 102). A magyar helynévkincsben is találunk a fenti tőre visszavezetett helynevet. Ehhez ld. a Zala megyei *Nagykapornak* 1237. évi *Copurnuch* alakját is (vö. FNESz., ehhez ld. még *Kapronca*). De a szomszédos Szatmár megyei Egrin levő *Kapron* mikronevet (SzamSz. 455) KNIEZSA szintén a szlávból magyarázta, szl. *Koprьnь* v. *Koprinъ* átvétellel (1943/2003: 69). Ha a fenti szláv magyarázatot fogadjuk el, akkor *o* > *a* nyíltabbá válással és esetleg hangátvetéssel alakulhatott magyarossá a név szerkezete. Ez alapján már szláv névhasználókra nem gondolhatunk. A szó végének **-ca* > *-csa* alakulásának oka ismeretlen — ha valóban ezt történhetett —, mégis talán ez is az átvétel következtében változhatott. Emellett talán egy eredeti rom. *-işte* végződésű alakra (IORDAN 1963: 439–40) is gondolhatunk, mivel a román–magyar szókölcsönzésekkor a rom. *ş* > m. *cs* (*s, sz* és *zs* mellett) megfelelést is mutat, pl. *hrişcă* > m. *hariska ~ haricska, veşcă* > m. *véska ~ vecska* (BAKOS 1982: 40). BAKOS példák alapján arra is rámutat, hogy az *s ~ cs* váltakozás magában a románban is megjelenhet, de arról is szól, hogy *cs(ka)* végződés a magyar *-cska* kicsinyítő képző hatására is alakulhatott (i. h., vö. még 553).

4. A helynévfajták területi megoszlása

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a bizonytalan magyarázatú nevek területileg a megye több pontján elszórtan jelentkeznek (ld. 12., 13., 14. térkép), az eddig vizsgált magyar és idegen (szláv és bizonytalanul besorolható szláv) elemek között vegyülnek el a megye északnyugati, nyugati és keleti részén (ehhez még ld. még a szláv és magyar névréteg térképeit is).

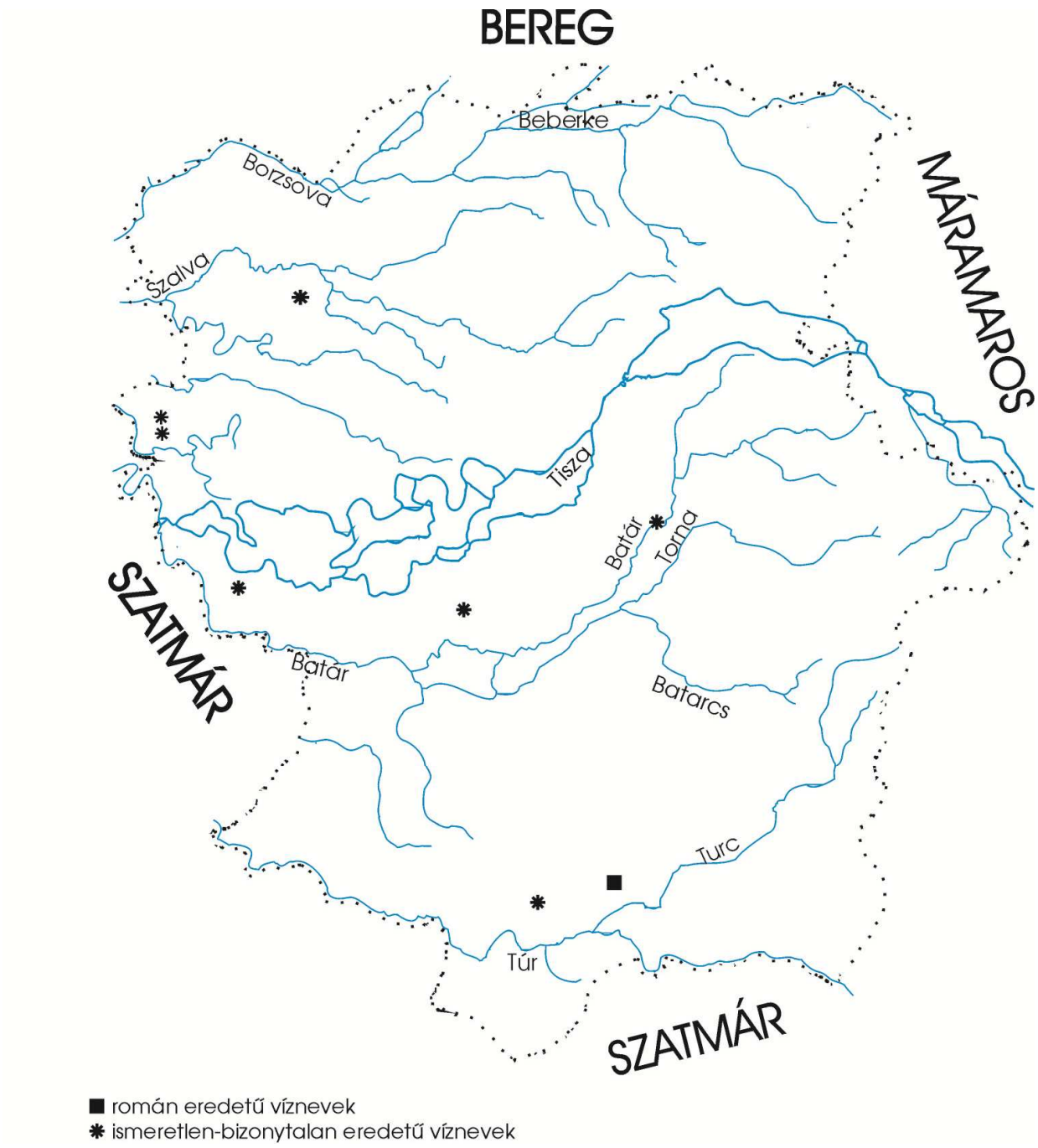

12. térkép. *Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori folyóvízneveinek eredetbeli rétegei.*

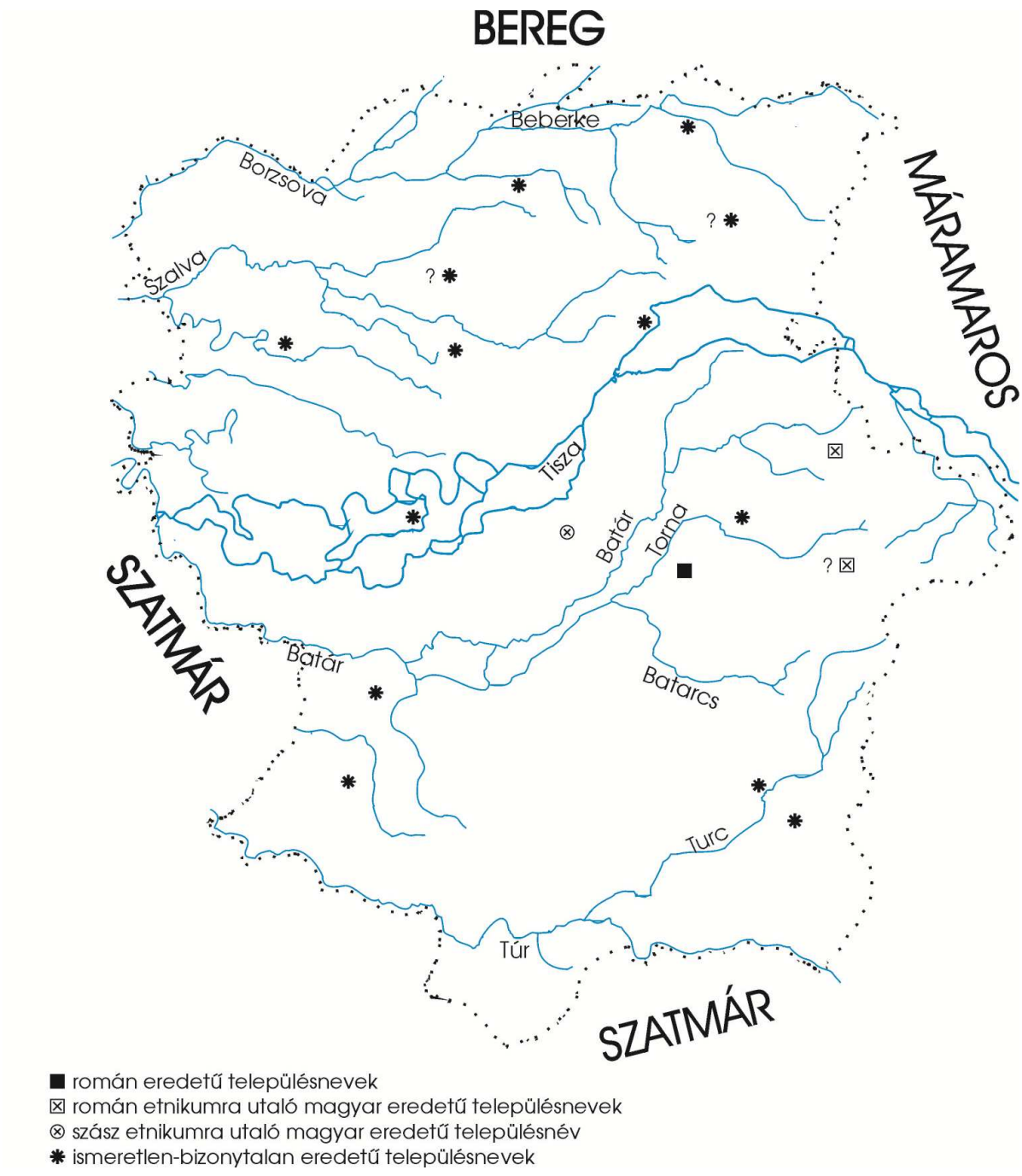

13. térkép. *Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori településneveinek eredetbeli rétegei.*

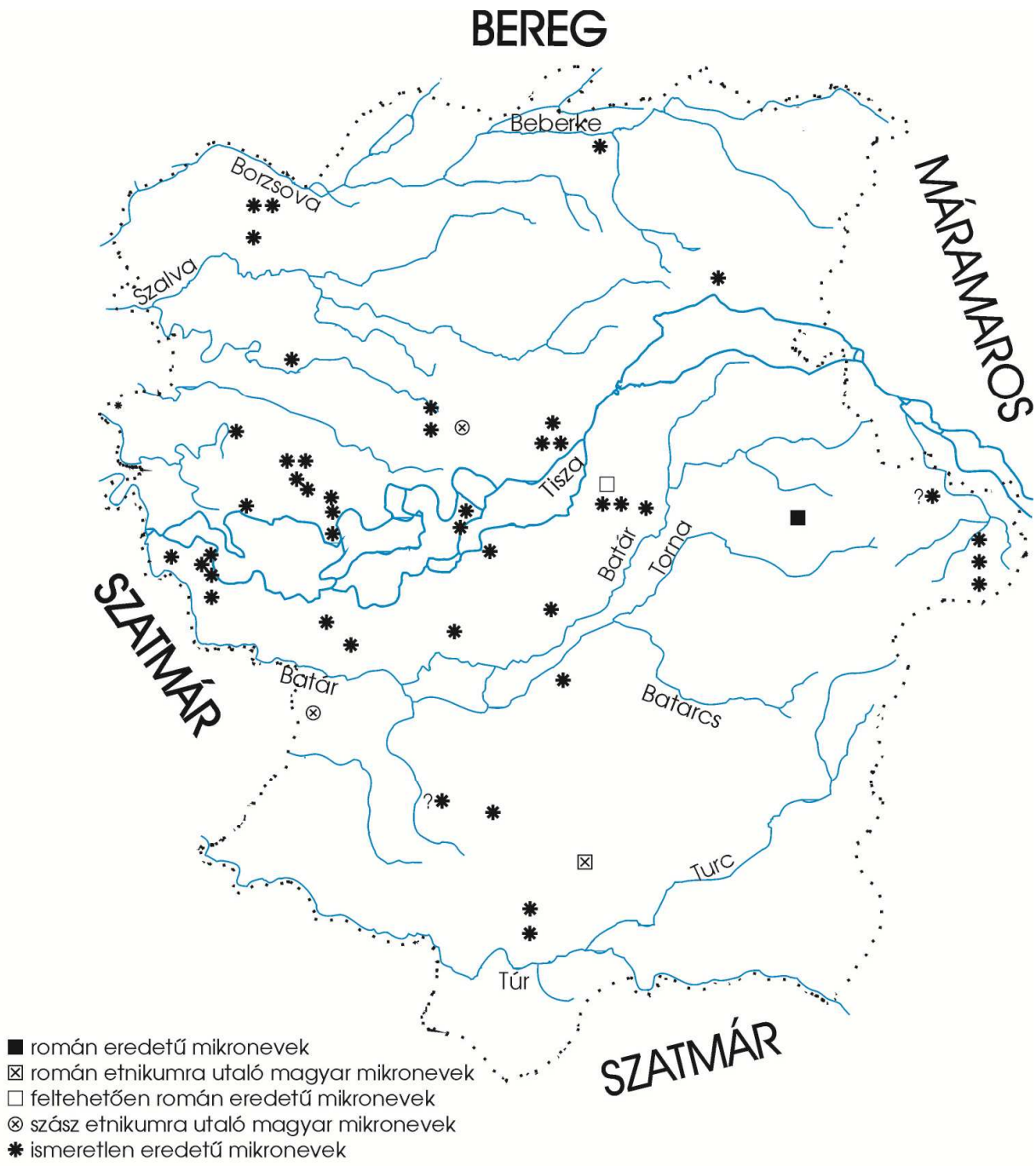

14. térkép. *Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori mikroneveinek eredetbeli rétegei.*

F) Összegzés

1. Értekezésem e fejezetében a névkorpusz származásbeli rétegeinek bemutatásával kettős célom volt: egyrészt annak a feltárása, hogy az egyes névrétegek adnak-e lehetőséget etnikai következtetésekre, illetve milyenekre, és azok mennyiben igazolják az eddigi szakirodalmi állításokat; másrészt hogy vajon az egyes nyelvi rétegek helynévfajtánként mutatnak-e különbségeket.

2. A szakirodalom szerint különböző etnikumok térnyerésének helyszíne lehetett a megye. Láthattuk, hogy a régészek és történészek eltérően nyilatkoznak a megye népességi képének alakulásáról. A helynevek értékelésekor feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a magyar névréteg mellett a más etnikumokhoz köthető névanyag igen szűk, így az uralkodó magyar népesség névadási és névhasználati jellegzetességei mellett más etnikumok helynévi vallomása eltörpül, elhalványul (lásd 26. táblázat).

helyfajta	**víznév**	**településnév**	**mikrotoponima**	**összesen**
szláv	35 **13,2%**	12 **6%**	30 **2%**	77 : **4%**
magyar	220 **83,3%**	167 **86,5%**	1388 **94,7%**	1775 : **92,3%**
német	— —	— —	— **—**	— : **—**
indoeurópai	1 **0,4%**	— —	— **—**	1 : **0,1%**
román	1 **0,4%**	1 **0,5%**	2 **0,1%**	4 : **0,2%**
ismeretlen	7 **2,7%**	13 **7%**	46 **3,1%**	66 : **3,4%**
összesen	264 **100%**	193 **100%**	1466 **100%**	1923 : **100%**

26. táblázat. *Ugocsa megye ó- és középmagyar kori helyneveinek eredetbeli rétegei.*

Elsőként érdemes röviden felidézni a már említett történettudományi és nyelvészeti álláspontokat a magyar etnikummal kapcsolatosan (a magyarokról régészeti nyomokkal nem rendelkezünk: ehhez és az alábbiakhoz ld. a II. fejezetben írtakat). SZABÓ ISTVÁN a magyarság első rétegének megjelenését a megyében a 12. sz. második feléhez köti, és (a településneveket is figyelembe véve) a nyugati síkföldön számol a terjeszkedésükkel, emellett az északkeleti hegyvidéken a 14. sz. közepi, a délkeleti erdős hegyvidéken 14–15. sz.-i magyar jelenlétéről számol be. Fordulópontnak tekinti a magyarság ugocsai jelenlétében — a személynevek vallatása alapján — a 18. sz. közepét, szerinte ugyanis az idegen etnikum ekkor került számbeli fölénybe a magyarokkal szemben. KNIEZSA nyelvészeti vizsgálatainak megállapítása

a szláv nazálisokra épül, ezek alapján a magyarság megjelenését a 10. sz. vége utánra vagy a 11. sz. elejére teszi.

Névrekonstrukciós vizsgálataim alapján a következőket tudom megállapítani: a vármegye kialakulásának a legkorábbi időszakától a középmagyar kor végéig a magyar helynévkincs döntő számbeli fölénye tapasztalható, annak ellenére is, hogy két szláv elem már a 12. sz.-ból is adatolt. A névanyag robbanásszerű kialakulásával számolhatunk, amelyben a magyar névrétegnek uralkodó szerepe volt. A korábbi szakirodalmi nézetekkel szemben még a legkorábbi magyar folyóvíznévi adatok is csupán a 13. század harmadik negyedéből származnak, amikor már más területek névrendszere előrehaladottabb képet mutat (vö. TÓTH V. 2001a, GYŐRFFY 2009). Mindhárom névfajta a magyar eredetű nevek dominanciáját rajzolja ki, de különösen a mikrotoponimák arányában kiemelkedő a magyar névadás és névhasználat szerepe. Ez azzal is kapcsolatban lehet, hogy e csoport kevésbé megőrző jellegű, mint pl. a településnevek vagy a víznevek rétege. Területileg a magyarság a Tisza völgyét és annak mellékágaitól övezett sík vidéket szállta meg először (feltételezhetően nyugati irányból), ahol művelésre alkalmas területet is talált. A megye északi hegyvidékén is jelentkeznek magyar helynevek, ám a történészi állásponttal szemben némileg korábbról, a 14. sz. elejétől találunk magyar helynévi emlékeket, majd ezt követően szórványosan (főként a mikrotoponimák körében). Ezzel szemben az Avas lábánál már a legkorábbi időszaktól adatolhatók elszórtan magyar nevek. Mivel a 18. sz.-ot csak 1772-ig vizsgáltam, így a SZABÓ által említett fordulóponról a helynevek alapján teljes pontossággal nem nyilatkozhatok, de az látható, hogy a 17. sz.-i magyar helynévi anyag kiemelkedő nagyságához képest e szakaszban csökkenés tapasztalható.

Tehát a magyarság térfoglalásának időpontjáról való tudásunkat a helynevek nyelvi nyomai némileg módosítják, de új módszertani megállapításként — amire eddig a szakirodalmak nem utaltak — azt emlehetjük ki, hogy a térség szláv eredetű helynevei egy tekintélyes részének a fonotaktikai felépítése nem az idegen etnikumokról árulkodik, hanem a magyar névhasználat tényét mutatja. A fenti vonások arra engednek következtetni, hogy a lejegyzések időpontjában a térség meghatározó etnikuma és nyelve a magyar lehetett, mivel csak elvétve találunk szláv névhasználatra utaló neveket, más népesség jelenlétére utaló helynévi alakok pedig még ennél is elenyészőbb számban találhatók (ld. alább).

A teljes névkorpuszon belül igen csekély a szláv eredetű nevek száma, de még így is e réteg számít meghatározónak a magyar mellett. Két szláv réteggel számolhatunk. A régészeti leletek a korai szlávokat a 7–9. századra datálják, ezzel szemben a helynevekkel (a mikronevekkel) csupán azt lehetséges bizonyítani, hogy a a szlávok nyoma a 11. sz. előtti

időszakból igazolható a szláv nazális magánhangzó hanghelyettesítésével (feltéve, ha a helynévi említés forrásértékének és a hangtani tendencia lefolyásának időbeli bizonytalanságával nem számolunk). A korai szlávokhoz köthető mikrotoponimák az északi mocsármedence vidékére lokalizálhatók (a legkorábbi adatok csupán a 13. sz.-ból valók). A 14. sz.-ban a szlávok e rétege a Tisza jobb és bal partján jelentkezik, a későbbi századokban szórványosan, a Tisza és mellékágainak árterületein találunk szláv helynévi nyomokat. A szlávokhoz köthető településnévi előfordulások sorából egyes 14. sz. első feléből származó adatok, pl. a *Kirva* és a *Komjáti* formái az őslakos szlávság nyelvi tevékenységére utalhatnak. Látható, hogy a korai szlávok helynévi nyomai a sík vidéken, döntően a megyének a mocsarakkal és erdőkkel szabdalt központi részén jelentkeznek, azon a területen, ahol a megjelenő magyarság is számos helynévi nyomot hagy majd maga után. Viszont a szláv nevek arról nem vallanak, hogy pontosan mikor milyen mértékű lehetett a területen a szláv etnikum. Azonban a feltárt névkincsen belül az összes névfajtában is csak vékony réteget mutató szlávság kivehető jegye alapján a kétnyelvűséghez nem férhet kétségünk, pl. ezt a szórványosan felbukkanó szláv és magyar nevek esetei, a korai szláv–magyar névpárok (m. *Rakasz* ~ szl. *Rakaszov*), az oda-visszakölcsönzések (szl. **Kriva* > *Kirva* > *Kriva*), vagy az ún. kettős névszerkezetek (*Karna-Kadarcs*) jelzik, de a korai szlávság eltűnésének időpontjáról, folyamatáról biztosat nem mondhatunk. Sőt elővigyázatosságra int az is, hogy a modern kétnyelvű névrendszerek elemzési tapasztalataiból tudjuk, hogy e réteg egyes elemei már nem utalhatnak a korai (szláv) etnikumra, mert népcsoport eltűnése után a helynévi szórványaikat az újonnan érkező magyarság is megőrizhette (vö. PÓCZOS 2010: 205). A történeti névtan mai nézete szerint ez esetben csupán a nyelvi alkat alapján fogalmazhatunk meg valamit is a kérdésről. Módszertani tekintetben figyelemre méltó és hangsúlyozandó jellemzője a teljes vizsgált ugocsai szláv névállománynak (a korai és kései szláv rétegre egyaránt igaz lehet) az, hogy döntően két kategóriába sorolhatók a nevek: egy jelentős részének névhasználata nem tisztázható (szláv–magyar egyaránt lehet), viszont mintegy három tucat helynév alakszerkezete a feltételezett szláv származtatás ellenére is már magyar hangszerkezetű. Az utóbbi csoport elemei habár szláv lexémákra visszavezethetők vissza, de alakszerkezetüket gyakran formálta valamilyen magyar hangtani tendencia, ami már a névtest magyar névhasználatát nyomatékosítja, így az adatok a szlávokra való rátelepülés, összetelepülés tényét erősítik. Fontos adalékként megjegyezhető, hogy szláv név(nyelv)használatra csakis néhány településnév magyarból való adaptációjának változása utal (*Rakaszov*, *Bábonya*, *Kupánya* stb.). A két etnikum találkozási pontjai a folyóvíznevek és mikronevek alapján a megye középső vízgyűjtő területére, valamint az északnyugati,

északkeleti és a déli határvidékre tehetők. Ez is csak abban erősít meg bennünket, hogy a két nép ugocsai történetének megismerése egymástól elszakíthatatlan, mindkét névréteg elemei a másikról is vallanak.

A második szláv réteg a szakirodalom szerint a 14. sz. közepén jelent meg az északkeleti hegyvidéken, és észak-északkeletről terjeszkedett déli irányba (ld. II. fejezet). A helynevek etnikai vallatása szerint a ruszinok az északkeleti hegyvidéken mutathatók ki, folyóvíznévi és mikronévi adattal igazolhatóan legkorábban a 17. sz.-ban. Ezzel szemben a *Kriva* 15. sz. közepi és *Szaszova ~ Szaszovo* 18. sz. első évtizedéből származó lejegyzése alapján szláv névhasználókat valószínűsíthetünk a megye keleti és középső részén is, valószínűleg mindkét esetben a név hangtani vagy integrációs foka alapján az új népelem hatásával számolhatunk.

Elhanyagolható számban — mindhárom névfajtában egy-egy biztos adattal — román helyneveket is kimutathatunk a megyében, román elemekkel talán a déli-délkeleti és az Avas vidékén a Torna jobb és bal partján számolhatunk. A népnévi névrészeket tartalmazó magyar helynévi említések szerint legkorábban is csak a 15. sz. közepéről, de a román eredetű helynevek első előfordulása csak a 17. sz.-ban mutatható ki, legkorábban a víznevek körében, majd egy századdal későbbi adatok jelentkeznek más névfajtákban is. A fentiekkel ellentétben a történettudomány álláspontja szerint a románok első népi hulláma a 14. sz. közepétől jelenhetett meg az Avas vidékén, majd északi irányú terjeszkedésükkel számolnak, és SZABÓ ISTVÁN szerint a 16. sz.-i személynévi elemzések már nem mutatják az etnikum határozott nyomát.

Az előzőekkel szemben német nyelvi elemet nem tudunk igazolni Ugocsa névrendszerében, csak a megye középső részén, a Tisza jobb és bal partján jelzik a jelentkező magyar településnevek (és részben mikronevek) az új népesség jelenlétét, ezek legkorábban is a 13. sz. második felétől adatoltak, így elmondható, hogy a kronológia és lokalizáció azonosságot mutat a történettudomány következtetéseivel.

3. A névrétegek rendszertani jellemzőit is érdemes röviden összegezni, mivel ezek között jelentős különbségek és hasonlóságok mutathatók ki.

Mindhárom névfajta szláv helyneveinek jellegzetes nyelvi arculata a egyrészesség, a nevek többségükben morfematikus szerkesztésűek. Produktív szláv formánsokat emelhetünk ki a térség neveit vallatva (pl. *-ova, -ьсь, -ьna* stb.), de látható, hogy sok esetben a formánsok már magyar megfeleléseket mutatnak (ld. magyaros *-óc/-őc* stb.). A sajátosságot kifejező névrész tűnik a legmegterheltebbnek, s jellemző kategóriának mutatkozik főleg a növényzetre, állatvilágra, anyagra stb. utaló jegy. A fentiek alapján elmondható az is, hogy az említett szláv

helynevek vélhetően univerzális jegyeiről árulkodik az ugocsai névréteg. Feltűnő, hogy a szláv víz- és a településnevek estében (pl. *Csenge* > *Csong[o]va*, *Sárd* > **Sárdik*, *Rakasz* > *Rakaszov*, *Bábony* > *Bábonya* stb.) a korábbi magyar helynév került át — a szláv helynévrendszer elemeihez idomulva — a szláv víznévállományba, ami a magyar–szláv kontaktusra mutat.

A magyar helynevek névmintái arra utalnak, hogy a vizsgált intervallum korai szakaszában a folyóvíznevek és a településnevek állományában az egyrészes nevek dominánsak. Jellegzetes tendenciákat figyelhetünk meg: a fent említett két névfajta 13. sz.-i adatsorában az egyrészes nevek túlsúlya észlelhető, majd a kétrészesség a folyóvíznevekben a 14. sz.-ban, a településnevekben a 15. sz.-ban válik uralkodóvá. Jelentős különbségként kiemelhető, hogy a magyar mikrotoponimákat — a kezdetektől a vizsgált korszak végéig — a kétrészes névstruktúra erőteljessége jellemzi. A folyamatok mögött talán az egyes névfajtákban meglévő névmodellekhez való igazodás rejlik. A településnevek szerkezeti jegye vélhetően a névfajta megőrző, állandóbb jellegével is összefügghet.

Névrendszertanilag a magyar helynevek keletkezési kategóriái is markáns névfejlődési típusokra utalnak a névfajták létrehozási módjaiban. A szintagmatikus szerkesztettségű folyóvíz- és településneveken belül a minőségjelzős szerkezet megterheltebbnek látszik a birtokosnál, a mikroneveken belül kitűnőbb a birtokos jelzős struktúra. A kétrészes vízfolyás- és településnevek körében nagy számú a szerkezeti változással létrejött neveknek a csoportja, viszont a mikrotoponimák körében e változás ritkán formálta a helynevek alakját. Az előbbi két denotátumfajtában markáns névalkotó mód a kiegészülés. E mögött és az alább tárgyalt modelltípusok kronológiai változatosságában is vélhetően a névfajták azon jellemzőjét kell látnunk, hogy a magyarság tájszemléletében már a legkorábbi időszaktól a víznevek fontos igazodási pontok voltak (vö. KRISTÓ 2003b: 16–7, 36), így a térfoglalás során e tájalkotó elemek hamar kaphattak megnevezéseket, s későbbiekben már a meglévő víznévi névmodellek alakszerkezeti módosulása figyelhető meg. Ez a folyamat a településnevekben még jobban tetten érhető, ugyanis a névfajta kialakulásának tekintett korai ómagyar koron — nálunk ennek kései szakaszán — túl a településnév-rendszer újabb elemeket már kevésbé termelt ki a megyében. Ezzel szemben a már meglévő névtestek alakját az adott időszakban ható névfejlődési tendenciák formálták névszerűvé (pl. fajtajelölő utótagot kaphattak a nevek).

Az egyrészes magyar helynevek keletkezésében is eltérő tendenciákat rajzolnak meg a névfajták. A településnevek prototipikus kategóriája a metonímia, de a mikrotoponimák jelentős számát is e névalkotáshoz köthetjük. A helynévképzés (főleg *-s* formáns) és a

névhasadás a folyóvíz- és mikronevek körében számottevő típus, ezzel ellentétben az utóbbi keletkezéstörténeti kategória a helységnevek csoportjában egyáltalán nem jelentkezik.

Látható az is, hogy mindhárom névfajtában az egyrészes nevekben jellegzetes típusnak látszik az S funkció. Prototipikus névmodell az S+F minta, de az is kiemelendő, hogy a településnevekben csak a 17. sz.-ig jelentkezik. A mikrotoponimák és a településnevek csoportjában például e modellen belül gyakori a birtoklás/birtokosi viszonyt kifejező szerkezet, de a folyóvíznevekben ez kevésbé megterhelt kategória. Az összes névfajtában kiemelkedő a más helyhez való viszonyítás szerepe is, pl. a mikronevekben leggyakrabban víz- és határnévhez történő viszonyítás tapasztalható a névanyagban, ami a névrendszer kibomlásának, fejlődésének a folyamatát is láttatja. A névminták időbeli elterjedtségének sajátos vonása, hogy az S+M struktúra a víz- és településnevekben már a 13. sz.-tól kitapintható, viszont látványos, hogy a mikronevekben kései (14. sz.-i) és szórványos. Talán az sem elhanyagolható jelenség, hogy az M+F modell a névfajtákban csak a 14. sz.-tól van jelen, s talán a folyóvíznevek csoportjában — a másik kettővel szemben — a későbbi „megszilárdulása” jól kivehető.

Német helynév nem adatolható, így a névréteg névrendszertani jellemzőiről nem beszélhetünk. A román névadás sajátosságaira is csupán három névadat világíthat rá. Etimológiailag kettő összefügg, ui. a víznevekben kikövetkeztetett **Korni* és a mikronevekben szereplő *Kornet* töve növénynévi előzményből fakad (vö. rom. *corn* ’som[fa]’), az előbbi képző nélküli, míg az utóbbi ellátottságot kifejező román formánssal van ellátva. A településnevekben a magyar *Szárazpatak*nak a román *Valeszaka* névpárja a kétnyelvűség valamilyen fokán tükörfordítással keletkezett. A román nevek névrendszertani jellemzőiről elmondható, hogy kronológiailag késeiek, legkorábban is a 17. sz. elejéről ismeretes a kikövetkeztetett víznévi alak. De talán ennél is lényegesebb adalék, hogy önálló településnevet nem adtak e népelemek tagjai a megyében, ez valószínűleg elenyésző számukkal vagy presztízsbeli szerepükkel lehet összefüggésben.

IV. Ugocsa megye helyneveinek névrendszertani összefüggései

Munkám negyedik részében a névrendszer belső összefüggéseire összpontosítom a figyelmet, leginkább arra, hogy a névállomány milyen mértékben határozza meg önmaga bővülését, épülését. E célból egy olyan jelenséget vizsgálok, amelyik az eddigiekben a névtani kutatásokban kevesebb figyelmet kapott: a helyneveknek újabb helynevekben való felhasználását elemzem. A téma kiemelkedő szerepét a kutatásokban több úttörő tanulmány is bizonyította (pl. lásd HOFFMANN 1984–5, TÓTH V. 1999), és rámutatnak a folyamatok módszeres tanulmányozásának a fontosságára is, mégpedig a legkorábbi időszaktól kezdve (TÓTH V. i. m. 442). A kutatásom újdonságát abban látom, hogy a megye helynévanyagának legkorábbi elemeinek előkerülésétől a középmagyar kor végéig ábrázolom a helyneveknek más helynevekre gyakorolt névképző hatását Ugocsa vármegye egészére vonatkozóan.

A névbokrosodás folyamata összetett, több szempontból is vizsgálható (erről részletesen a 2.1. pontban szólok). Értekezésemben ennek csak egyik formáját mutatom be: azokat a neveket veszem számba, amelyeknek az alakjuk a denotatív jelentésük megváltozása mellett vagy nem változik, vagy változik, mégpedig bővül (elő-, ill. utótaggal). Az elemzés során nem érintem azt a névalkotási típust, ahol a denotatív jelentés átalakulása nem következik be a meglévő helynév újbóli felhasználása mellett (ehhez ld. 2.1. alatt írtakat), habár kétségkívül ennek a jelenségnek a tanulmányozása is tanulságos lenne (a jelenség korai ómagyar kori gazdagságát TÓTH VALÉRIA bemutatta, vö. 1999, de lásd még BÍRÓ 1999). Az, hogy e komplex jelenségből csak ezzel az egy megközelítéssel foglalkozom, az indokolhatja, hogy fő célom az ugocsai névrendszer belső „önszervező”, „önépítő” mechanizmusának feltárása volt, tehát az új nevek születése, és nem a meglévők nevek szerkezeti változásvizsgálatára helyeztem a hangsúlyt.

Elemzésem előtt fontos kiindulási pontnak tekintettem a jelenség szakirodalombeli bemutatását: itt arra összpontosítottam, hogy a módszert milyen névfajták esetében alkalmazták, és milyen hozadéka volt az eljárásnak. Ezt követően a névbokrosodás jelenségének (általános) leírását és a folyamat bemutatása során használt fogalmak bevezetését és ezek szakirodalmi összekapcsolását végeztem el, majd a megyében tapasztalható tendenciák feltárásával zártam a fejezetet. Hipotézisem az, hogy a más nevek alapjául szolgáló nevek helynévfajtájukat tekintve (pl. víznév, településnév, mikrotoponima)

időszakonként nem azonos módon vettek részt az újabb nevek létrehozásában, és hogy ez tükröződik a létrehozott helynevek fajtájában és szerkezetében is. A névtani szakirodalomban e gondolat elvétve ugyan felmerült (ehhez ld. 1.6. alatt írottakat), de ennek módszeres igazolásával nem találkozunk. Fontosnak tartom, hogy az alapnevekből létrejövő új másodlagos nevek keletkezéstörténeti elemzését is adjam, mivel ez a számba vehető kategóriák — jelentésbeli névadás, helynévképzés, szintagmatikus szerkesztés — megterheltségéről nyújt képet az adott időszakra vonatkozóan, így egyben a kategóriák felhasználtságáról és produktivitásáról is.

A kutatásom előterébe helyezett irányvonal azzal az onomasztikában tapasztalt folyamattal is összekapcsolódik, hogy az újabb történeti helynévvizsgálatokban erőteljesen jelentkezik a névrendszerbeli meghatározottság kérdése (vö. HOFFMANN 2008: 23). „A létező helynévrendszer többféleképpen is meghatározza az új helynevek keletkezését. Közvetlenül, pozitív értelemben a meglévő nevek újbóli felhasználásával, negatív értelemben pedig oly módon, hogy közeli helyek esetén a névazonosság általában nem szokás… Hatását tekintve azonban felülmúlja ezek szerepét az a közvetett determináció, amely a névminták átörökítése révén érvényesül.” — állapítja meg HOFFMANN ISTVÁN (1993: 26; a kiemelés tőlem: K. B., ehhez l. még HOFFMANN 2008b: 25; TÓTH V. 1999: 435).

A) A vizsgálat elméleti háttere

1. Tudománytörténeti előzmények

A helyneveknek a névalkotó hatásával a névtani szakirodalomban kevésbé foglalkoztak, e problémakör nem számított rendszerszerű kutatási területnek a névtudományban. A 20. század negyvenes éveitől kezdődően főleg egy-egy terület névanyagát bemutató írásokban került elő egy-két bekezdés vagy fejezet erejéig a jelenség részleges leírása, gyakran valamilyen helyfajtának a jellemzésénél. Az elmúlt évtized névtani tárgyú dolgozataiban ugyan erőteljesebben megjelenik a folyamat leírására való igény — a névrendszer jegyeinek pontosabb megismerésének érdekében —, ám csak néhány cikk foglalkozik egy-egy névrendszerben a tendencia jellemzőinek a bemutatásával. A következő részben ezeket veszem sorra egy-egy helynévfajtához kötve, és a főbb megállapítások kiemelésével végzem el a fontosabb tudománytörténeti előzmények áttekintését.

1.1. Több szerző foglalkozott a **határrésszé vált települések** névalkotó, rendszerépítő szerepével. Legkorábban HOFFMANN ISTVÁN egyik régebbi, történeti szemléletű munkájában egy település, Tapolcafő névanyagában az elpusztult településeknek a helynévrendszerre gyakorolt hatását mutatja be (1984–5). E zárt korpusz névanyagának leírása során a neveknek egymásból való épülésére és az ezek alapjául szolgáló elsődleges helynevekre hívja fel a figyelmet. TÓTH VALÉRIA a településnevek változás-tipológiáját leíró monográfiájában általánosan érinti a vizsgált témakört. A jelentésváltozások eseteinek a leírása során a jelentésátértékelődés folyamatát elemezve szól a meglévő nevek (egykori lakott helyek) névalkotó szerepéről. A településnevek változástörténetéhez csak érintőlegesen kapcsolódó egykori települések aktív névalkotó szerepére hívja fel a figyelmet, de e jelenségvizsgálat bemutatását keletkezéstörténeti keretben látja leírhatónak, így munkájában erre nem is tér ki (TÓTH V. 2008: 51–2).

Újabban PÁSZTOR ÉVA a mikrovizsgálatok területén mutatja be az elpusztult helységek névrendszertani hatását: a hátárrésszé vált Árpád-kori *Vid* település nevének névbokoralkotó szerepéről szóló írása a névrendszer bővülését tárja fel (2008). A névbokrosodás folyamatának jellemzését fontos kiindulópontnak tekinti az egykori települések pontos helyének meghatározásában. Vid település névbokoralkotó szerepét kétféle irányból véli leírhatónak: egyfelől a település nevével szinonim névformáknak a bemutatásával, másfelől az egykori település határán belül keletkezett nevek alkotásában betöltött szerepének a leírásával (i. m.

219). Itteni témánk szempontjából bennünket a névbokorképzésből a denotatív jelentés változásával járó utóbbi folyamat érdekel elsősorban. A *Vid* névalak felhasználásával kétféle névmintát mutató újabb kétrészes szintagmatikus szerkesztésű neveket mutatott ki a tanulmány szerzője: (1) *Vid* hn. + fajtajelölő földrajzi köznévi utótagú és (2) kétrészes helynév (amelynek egyik névrésze a *Vid* hn.) + birtokos személyjeles földrajzi köznévi szerkezetet (i. m. 220). A szerző arra is rámutat, hogy a módszer hozadéka az is lehet, hogy az egykori falvak lehetséges lokalizációját[68] is rekonstruálhatjuk (vö. PÁSZTOR 2008: 217–9).

A helynévi alapú megnevezések ügyét a névtudományban egy sajátos jelenség kapcsán, a névdifferenciálódás folyamatának a vizsgálata során korábban többen is érintették. Elsőként INCZEFI GÉZA egy kisebb táj, Makó környéke földrajzi nevei differenciálódásának az értékelésével foglalkozott. Differenciálódásnak „a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését” nevezi (1970: 65). Monográfiájában e folyamatnak két típusát különíti el: 1) külső differenciálódáson az egymástól távol fekvő helyek (települések), azonos neveinek elkülönítését érti; 2) belső differenciálódásnak egy nagyobb terület részeinek a régi név bővülésével való jelölését tekinti (i. m. 67, lásd még INCZEFI 1965: 76). Ez utóbbival foglalkozik részletesen, e jelenség tárgyalásánál szól a hiányos differenciáció jelenségéről is, ide veszi azokat a helyneveket, „amelyeknek állandó eleme nem él ugyan névként (talán nem is élt soha, vagy kihalt), de több közeli helyet jelölő névnek alkotója”[69] (i. h.).

A **településnevek** körében az INCZEFI által meghatározott külső differenciáció jelenségével többen foglalkoztak az utóbbi évek névtani irodalmában.[70] RÁCZ ANITA leíró jellegű, funkcionális szempontokra épülő dolgozata 9 ómagyar kori vármegye településneveinek körében vizsgálta a névdifferenciálódás jelenségét (1997). A településnevek jelzői előtaggal való bővülésének meghatározó, jellemző módját írja le az elkülönítésük szempontjából. BÖLCSKEI ANDREA 15 ómagyar kori vármegye névanyagát olyan szempontból vizsgálta meg, hogy milyen sajátosságok fejeződtek ki a jelzővel történő differenciálódás során. Dolgozata két (település- és mikronév) névréteggel foglalkozik ebből a szempontból: elemzi a településnevek jelzői előtaggal való egyénítését (1999: 76–8), ez szorosan az INCZEFI-féle külső differenciációhoz kapcsolódik. Egy másik diakrón szemléletű írásában pedig a szentnévi helységnevek korrelációs rendszerének alakulását vizsgálta meg (BÖLCSKEI 2005).

[68] A modern névtudomány más kutatásaiban is alkalmazzák a metódust. Például SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Tihanyi alapítólevél szórványainak azonosítása esetében hasznosítja — topográfiai és szemantikai tekintetben is — a történeti és jelenkori névbokrokat, továbbá a korai nevek emlékét őrző modern kori mikrotoponimák helynévfajtájának a megváltozására is utal (2007: 30-1; 2008b: 256, 262–6, vö. még UŐ. 2008a: 41, de ld. ui. 44, 49).

[69] Az INCZEFInél szereplő új nevek létrehozásában szerepet játszó differenciálódásról a mikroneveket érintő szakirodalmi áttekintésnél térek ki (ld. az 1.4. pontban).

[70] Ezen belül is elsősorban az INCZEFInél meghatározott elsődleges differenciáció körébe tartozó folyamatokkal (ld. az 1.4. pontban).

Ebben az azonos patrocíniumi helységnevek jelzővel történő differenciálódását történeti síkon mutatja be. Monográfiájában BÖLCSKEI ANDREA a magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulásáról összegző igénnyel szól a természetes névadás korszakában, a 13–19. sz. közötti időszakban. Munkájában a névdifferenciálódás általános jellemzőit bemutatva a jelzővel történő differenciálódás több szempontú nyelvi elemzését végzi el. E vizsgálat során történetileg a jelzők funkcionális-szemantikai típusait tárja fel, majd a településnév-korrelációk típusait és grammatikai felépítését végzi el (2010).

1.2. Az általam vizsgált jelenségről JUHÁSZ DEZSŐ A magyar tájnévadás c. munkájában a **tájnevek** típusainak a leírásánál szól. A tájneveknek egy kisebb csoportjáról azt állapítja meg, hogy ezek tagjai olyanok, „amelynek egyedei tulajdonnévi létük első szakaszában nem tájnevek, csak később, névátvitellel lettek azzá" (1988: 24). E csoport, azaz a „másodlagos tájnevek" rétege alapjául vízfolyásnév (pl. *Hortobágy* 'víznév' > *Hortobágy* 'tájnév'), megyenév (*Baranya* 'megye' > *Baranya* 'tájnév') és helységnév (pl. *Bugac* 'település' > *Bugac* 'tájnév') szolgálhatott. Az elsődleges nevek típusainak névadási indítékait tárgyaló fejezet szerint a nevek egy rétege erdős dombvidéket vagy fátlan kiemelkedéseket jelölnek, így vélhetően domborzati név is válhatott a tájnév alapjául (i. m. 24–5). JUHÁSZ elemzéséből látható, hogy a tájnevek keletkezése a fenti névfajtákon kívül nem épít más névtípusokra (vö. i. m. 29). Emellett a névdifferenciálódással alakult tájneveknél felfigyelhetünk a réteg belső fejlődésére: „Ha egy altájegységnek a nagyobb táj nevéből alkotnak nevet, n é v d i f f e r e n c i á l ó d á s útján létrejött tájnévről beszélünk." — állapítja meg JUHÁSZ DEZSŐ (i. m. 28). Pl. *Szigetköz* > *Alsó-Szigetköz* stb.

A fentiekhez összefüggésben érdemes megemlíteni RESZEGI KATALIN doktori értekezését, amelyben a tájneveknek a hegynevekkel való kölcsönhatásáról is ír. Történeti vizsgálatában kimutatja, hogy míg a tájnév > hegynév névkeletkezés egyáltalán nem jellemző, ennek fordítottja, a hegynév > tájnév, tájrész neve változás kis mértékű tendencia, pl. a *Hegyalja*, *Erdőhát* nevekben (2008: 50–51).

1.3. A tájnevek mellett a **víznevek** helynévképző szerepével is foglalkoztak a kutatók, főleg egy-egy névközösség[71] tárgyalása során, de nem ritka az sem, hogy egy nagyobb területi egység víznévrendszerének a bemutatásánál érintik a témát. BENKŐ LORÁND A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez c. tanulmányában KNIEZSA egyik írását értékeli, pontosítja (1948/2003). Ebben a történeti irányultságú írásában az általam vizsgált jelenség leírásának

[71] A névközösség fogalmát HOFFMANN ISTVÁN értelmezése szerint használom: „A névközösség fogalmának leginkább egy-egy viszonylag kisebb település lakossága felel meg … több település vagy járás, megye ezzel szemben névtanilag is mesterséges egységnek tekinthető csupán" (1993: 29).

módszertanát alapozza meg, s rámutat a helynevek közötti kölcsönhatások körültekintő értékelésének fontosságára. Az általa alkalmazott módszer bemutatására és hasznosítására a későbbiekben térek ki, mivel a kikövetkeztetés eljárásmódját részletezi a témában (ld. a 3. pontban).

BÍRÓ FERENC újabb kori névanyagon elvégzett elemzéseivel arra mutat rá, hogy a meglévő régi vízi világ nevei milyen névrendszeralakító hatással bírnak. A víznévi anyag vizsgálatával azt is érzékelteti, hogy Körösladány 19. és 20. századi gazdaságtörténeti változásai (vízszabályzások, csatornázások stb.) a névanyagban hogyan vezetettek a bemutatott folyamatokhoz. E munkájában a nevek kölcsönhatását a névdifferenciálódással létrejött nevek rétegénél mutatja be: pl. *Kis-Kengyel, Kis-Körös* stb. (1992: 143). Munkájában azt is kiemeli, hogy „Igen megszaporodtak és uralkodóvá váltak (különösen mesterséges) víznevek között az utóbbi századokban” a helynév + földrajzi köznévi szerkezetű (víz)nevek (i. m. 144). Elemzése alapján elmondható, hogy az ilyen nevek előtagjában leggyakrabban víznév szerepel, de közel hasonló aránnyal határneveket is találunk, ezektől jóval elmaradva azonban a település- és „több külső objektum”-nevek névalkotó szerepére is rámutat. Fontos jelenségként emeli ki a nevek életében bekövetkezett „funkcióváltozás”-t, azaz a névátvitel jelenségét. E tanulmány újragondolásának fogható fel a Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére c. munkája, amelyben a fenti jelenséget, azaz a „névcsaládokat” keletkezéstörténeti szempontból írja körül a szerző (BÍRÓ 1999). A víznevek névalkotó szerepét négy keletkezési mód bemutatásával végzi el Körösladány anyagában. Gazdag adatolású az elemzett anyagban a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett olyan (különféle fajtájú) nevek csoportja, amelynek elő- vagy utótagjaként víznevet találhatunk, pl. *Csurgós/kert, Kis/Körös* stb. (i. m. 37). Jelentésbeli névadással is keletkezett már meglévő víznévből újabb helynév, de minden esetben csak határrésznevet alkotva (i. m. 39). Morfematikus szerkesztéssel víznévi alaptag felhasználásával csupán kevés alkalommal alakult újabb név a területen: *Körösöntúl* stb. (i. h.). Utolsó keletkezési módként a névszerkezeti változás esetét sorolja a névbokrosodás jelenségébe, ahol csak a kisebb vízfolyások nevének szerkezeti átalakulását, kiegészülését emeli ki, mint például a *Kengyel* > *Kengyel/ér* stb. módosulást (BÍRÓ 1999: 39–40).

PÁSZTOR ÉVA egy másik tanulmányában a Hajdú-Bihar megyei egykori Tedej település névállományában a víznevekre támaszkodó névbokrosodást is vizsgálja (2009). Megállapítása szerint a névbokrosodás elsődlegesen az újonnan keletkező nevek kialakulásában játszik nagy szerepet, de a már meglévő nevekre is hatást gyakorol (i. m. 136). A *Fertős ~ Fürdős* mocsár névbokrának a bemutatásán keresztül végzi el a jelenség leírását. Az alapnév előtaggal való

differenciálódására mutat rá (*Kis-Fürdős*), de feltárja, hogy ennél gyakrabban alkottak az alapnévhez kapcsolva fajtajelölő utótaggal újabb mikroneveket (*Fürdő-lapos*, *Fürdős-sziget* stb.). Fontos megállapítás a vizsgálatában az is, hogy kiemeli az alapnév objektumfajtájának időbeli változását. Ez a vizsgált folyamat leírásakor sokszor bizonytalan is lehet, ui. a történeti forrásokban nem mindig találjuk meg a név fajtájának megjelölését. Ez arra világít rá, hogy a névfajta figyelemmel követése a helynevekből alakult újabb nevek leírásánál még fokozottabban jelen kell, hogy legyen.

HOFFMANN ISTVÁN a Kárpát-medence víznévkincsében a (magyar eredetű) nevek feltűnő névalkotó szerepére irányította rá érintőleg a figyelmet történeti szempontú vizsgálatával; illetve kiemelte, hogy a víznevek keletkezésében más névfajták — pl. településnevek — is jelentős szerepet játszanak (2008c, 2010b).

A HOFFMANN ISTVÁN által megjelölt kutatási területnek a kibontását végezte el GYŐRFFY ERZSÉBET doktori értekezésében, amelyben a víznevek és más helyfajták viszonyát is érintette a korai ómagyar korból. A szerző szerint „bármilyen hely nevében előfordulhat folyóvíznév, e tekintetben ugyanis elméletileg semmilyen megszorítást nem tudunk tenni” (2009: 144). Elemzésében aszerint halad, hogy a folyóvíznév milyen más névnek lehet az alapja. Legproduktívabb tendencia a víznév > településnév változási folyamat, ahol 1. a víznév metonimikus átvitellel (pl. *Sáros-patak* ’víz’ > *Sárospatak* ’település’), 2. helynévképző formáns segítségével (*Erecs* ’víz’ > *Ercsi* ’település’), 3. fajtajelölő köznévi utótaggal (*Szamos* > *Szamosfalva* ’település’) vehetett részt a településnév-alkotásában, valamint 4. víznév járulhatott előtagként is egy már létező helynévhez (*Drávakeresztúr*) (GYŐRFFY 2009: 144–53). A korai ómagyar korban e névfejlődési iránynak az erőteljes megjelenését a településnevek oklevélbeli megterheltségével hozza kapcsolatba (i. m. 161). A víznévi előzmény kisebb mértékű felhasználtságát tapasztaljuk a táj-, a vár-, a hegynevek és egyéb névfajták esetében (i. m. 153–60). Végezetül GYŐRFFY ERZSÉBET következtetései közül kiemelendő a névréteg vizsgálatához fűzött megjegyzése, mely szerint a víznevek más helynévfajták létrehozásában betöltött szerepét a korai ómagyar kor viszonyain túl is érdemes lenne tanulmányozni, mivel a víznevek és más névfajták kölcsönhatására ezáltal még árnyaltabban rávilágíthatunk (i. m. 161). Ehhez kapcsolhatjuk BÍRÓ FERENCnek egy újabb kori névanyagon készített elemzéshez tett észrevételeit: a földrajzi nevek (és azok névcsaládjainak) segítségével egykori vízfolyások lokalizációját a névtudomány is elvégezheti, ezzel támogatva a történeti földrajzi vizsgálatokat (1992: 147).

1.4. A **mikrotoponimák** csoportjára vonatkozóan is találunk szép számmal olyan vizsgálatokat, amelyek a helynévrendszer belső fejlődéséről szólva a helynevek helynevekbeli

szerepét érintik. Legkorábban a 20. század közepének névtani elemzéseiben találunk utalásokat a folyamatra. KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz helynévanyagát szerkezeti szempontból leíró dolgozatában a másodlagos megkülönböztető elemek bemutatásával szól a jelenségről: „eredetileg az alapelemek csoportjába tartozó önálló földrajzinevek voltak [ti. a másodlagos megkülönböztető elemek — K. B.], tehát földrajzi tulajdonnévként, másodlagosan váltak egy-egy földrajzinév megkülönböztető elemévé", pl. *Tölös* > *Tölösilapos* stb. (1957: 70). Megállapítása szerint „legtöbbjük *-i* képzős alakulat, általában önállóan is él" (i. h., de lásd még ehhez 1957: 6, ahol a jövevénynevek differenciálódását is kiemeli).

INCZEFI GÉZA a már említett névdifferenciálódás jelensége kapcsán szól legrészletezőbben a mikronevek kölcsönhatásáról. A belső differenciálódás két altípusát emeli ki: a) elsődleges differenciációnak nevezi az alapnév első bővülését, amely elő- vagy utótaggal is történhet: pl. *Ardics* > *Ardicsihegy*, *Ányás* > *Alsóányás* stb. (INCZEFI 1970: 67–8); b) másodlagos (többszörös) differenciáción egy elsődlegesen differenciált név újbóli felhasználását érti, amely elő- és utótag (pl. *Biberés* > *Biberéshát* > *Kisbiberéshát, Nagybiberéshát* stb.), valamint közbülső tag beépülésével is alakulhat: pl. *Fehéregyházisziget* > *Fehéregyházikissziget* stb. (INCZEFI 1970: 68–9, 1965: 77–8). Ezek nem kronológiai fejlődési tendenciát jelentenek — jegyzi meg INCZEFI —, „azonban általánosnak és így tipikusnak mégis csak azt tartjuk, hogy az elsődleges differenciáció megelőzi a másodlagost" (1965: 78).

BALOGH LÁSZLÓ Szamosszeg mikrotoponimáinak jelenkori és történeti anyagában a földrajzi nevek struktúráját vizsgálva érinti a helynevek más helynevekbe való beépülését (1970). Elemzésében a helynevek általános szerkezetét kívánja megragadni, s a földrajzi nevek fő kategóriáit a nevek területi osztatlansága, ill. osztottsága alapján határozza meg. Így a mikronevek három típusáról szól, amelyben jól kivehető a tárgyalt jellegzetesség: pl. az elsődleges osztatlan tájegység, a *Lintag* határnév, amelyből a megosztottságot mutató *Lintagosi rámpa* egyszeri differenciálódással másodlagos földrajzi név vált, s ebből alakult kétszeri differenciálódással a *Lintagosi rámpakapu* harmadlagos név (i. m. 112, de még 120–1). Az utóbbi alakulásnál kiemeli, hogy a „Történeti adatokkal nem tudjuk egyelőre igazolni ennek a névtípusnak [ti. a harmadlagos neveknek] a létezését, de a jelenkori földrajzi névanyagból kevés számmal kimutatható" (BALOGH 1970: 112). A három névtípus bemutatásánál szemantikai és szerkezeti jellemzőikről is szól (i. m. 99–114), ennek részletezésétől azonban itt eltekintek, mivel az általam vizsgált kérdéskört ez kevésbé érinti.

ZÁNTHÓ EDINA a BALOGH LÁSZLÓ által kimunkált tételt alapul véve a növényneveket tartalmazó mikronevek vizsgálata kapcsán szól a helynévrendszer belső bővüléséről, azaz a

növénynévi nevek „családosulásáról” (1998). Szerinte a „nyelvi ökonómia azonban módot ad arra, hogy egy alapnevet újra fel lehessen használni más-más változatban. Ilyenkor beszélhetünk családosulásról” (i. m. 116). A „családosulás”-nak nevezett folyamat leírásába tartozik a helyneveknek a helynevekben való előfordulása is, de e jelenséget tágan értelmezi a szerző, mivel a névkorpuszában a denotatív jelentés változatlanságát mutató szinonim neveket is vizsgálja (pl. *Lencsés ~ Lencsés dűlők*, i. m. 118–9), sőt a növénynévi földrajzi közneveket is alapnévként kezeli munkájában.[72]

Elemzésében a magyar nyelvterület nyolc pontjáról (a Keszthelyi, Egri, Jászberényi, Baktalórántházi járás, Makó környéke, Alsó-Szigetköz, Kalotaszeg, Nyárádmente) vett névminták alapján elemzi a családosulás jellemzőit, s ahol lehet, ott keletkezéstörténeti folyamatokat is feltár (ZÁNTHÓ 1998: 117–21). A nevek családosulásában keletkezéstörténetileg a következő változásokról szól: helynévképzésről (általában a kétrészes név előtagján *-i, -s* képzővel való bővülésről), jelzői előtaggal való differenciálódásról, utótaggal való kiegészülésről és ezek ellentétes folyamatairól, a névelemmel való csökkenésről (redukcióról), valamint a névrésszel történő rövidülésről (ellipszis).

A településneveknél BÖLCSKEI ANDREA tanulmányának a második részében a tizenöt ómagyar kori megye anyagában a mikronevek névkorrelációs rendszerét is felvázolja a jelzővel való bővülések során (1999: 78–80). A névfajta jelzővel való ellátottságának sajátosságaira, összefüggéseire mutat rá dolgozatában. A munka egyes részei szorosan érintik az általam vizsgált jelenséget, ugyanis nálam is többször előfordul, hogy jelzői előtaggal bővül a már meglévő „alapnév”, ami a denotatív jelentés módosulásával is együtt jár (nála pl. *Szartos* > *Aszú-Szartos*) (i. h.).

RESZEGI KATALIN a korai ómagyar kori domborzati nevek egy sajátos csoportjának, a hegyneveknek az elemzése során szól a hegynevek és más névfajták egymásra hatásáról (2008, de ld. még 2007). Munkáiban alapvető névrendszertani tendenciákat mutat be arra vonatkozóan, hogy milyen irányú névfejlődéssel számolhatunk a korai ómagyar kori hegynevek esetében. Vizsgálatában helynévfajták szerint rendszerezi a jellegzetességeket, s ezzel feltárja a névfajták kölcsönhatását (RESZEGI 2008: 49–57). Ritka beépülésként jellemzi a víznév > hegynév tendenciát, s ennek fordított irányú fejlődését egyetlen gyanús esettel hozza kapcsolatba. Tájneveknek a hegynévadásban való felhasználását egyáltalán nem tartja

[72] A *Pap-szőlő* és a *Füzesi-szőlő* nevek esetében a foglalkozásnévi és tulajdonosnévi előtaggal való bővülésről is szól (ZÁNTHÓ 1998: 117). Ez a szerkezeti típus BALOGH LÁSZLÓ fenti tanulmányának a többelemű elsődleges földrajzi nevek mintájára tartozik a családosulás jelenségébe, ui. BALOGH az ilyen nevek előtagját lokalizátornak, a földrajzi közneveket bázisneveknek tekinti (vö. 1970: 100–1). ZÁNTHÓ EDINA értelmezése szerint a fogalmak eme megjelölt „alapnév” kategóriájába így tartozik bele a fenti *szőlő* (1998: 119), de ez a névstruktúra típusainak és a keletkezéstörténeti elemzés kategóriáinak az összemosását jelenti.

jellemzőnek, viszont a hegynév > tájnév keletkezési irányt kis megterheltséggel jellemzi. Egyik legmarkánsabb tendenciaként említi a régi hegynévadásban a településnév > hegynév folyamatot, sőt ennek fordítottját is. A településnevekhez hasonlóan az erdőnév > hegynév nagyobb számú megterheltségű, ahol az erdő- és hegynevek bonyolult, olykor kibogozhatatlan elkülönítéséről is szól. Az eddigiek mellett kis mértékben kimutatja más névfajták (pl. mező-, völgynevek) kölcsönhatását is a hegynevek névalkotásában. A hegyneveknek más helynevekbe való beépülésének két fő keletkezéstörténeti tendenciáját emeli ki: a metonímiát és a földrajzi köznévvel kapcsolt újabb nevek létrehozását (i. m. 58). Felhívja a figyelmet arra is, hogy a képzés nem jelentkezik az új nevek keletkezése során.

1.5. Az alábbi munkák szerzői általánosabban foglalkoznak a helynévi alapú megnevezések ügyével, mivel a mikro- és makronevek különböző helynévfajtáinak a kifejtett determinációját **átfogó (szak)munká**ikban ismertetik. TÓTH VALÉRIA a Helynevek a helynevekben c. leíró szemléletű dolgozatában két vármegye korai ómagyar kori helynévállománya alapján irányította rá a problémára a figyelmet (1999). Tágan értelmezi a jelenséget, ugyanis nála az alaki szerkezet és a denotatív jelentés változása nem együttjáró tényező a meglévő helynevek felhasználása szempontjából. Ugyanakkor utal arra a folyamatra is, amelynek során egy meglévő helynévből új helynév új jelentéssel keletkezik, azaz egy alapnév felhasználása a denotatív jelentés módosulásával jár együtt (i. m. 436).

HOFFMANN ISTVÁN A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai c. tanulmányában a felhasznált forrás alapján a legrégebbi magyar helynévrendszer fő vonásainak a felvázolása kapcsán szól a helynévi alapú helynevekről (2008b). Leírása szerint „arra is van lehetőségünk, hogy az egyes oklevelekben közvetlenül megjelenő helynevek mellett olyan neveket is figyelembe vegyünk, amelyek valamely m á s h e l y n é v r é s z e k é n t s z e r e p e l n e k” (i. m. 17; a kiemelés tőlem: K. B.; vö. még UŐ. 2010a: 232). A neveknek más nevekben betöltött szerepét etimológiai és helynévtipológiai ismeretek alapján véli megközelíthetőnek. Az általa vizsgált nyelvemlékben fellelhető egyrészes és kétrészes „helynévi mag”, azaz az újabb nevek alapjául szolgáló név egyaránt lehet ilyen struktúrájú. Az egyrészes tulajdonnévi alapú nevek szintagmatikus szerkesztésű nevekben mutathatók ki, pl. *Keuris tue* < **Keuris* stb. Továbbá egyrészes nevek metonimikus névátvitel révén is válhattak másik hely jelölésére alkalmassá, pl. **Culun* ’település’ > *Culun* ’víz’ (i. h., de még lásd 25). Kétrészes név is több név alapját képezi az alapítólevélben, pl. az *Ohut cuta (*< **Ohut)* szórvány is erre utal (vö. HOFFMANN 2008b: 17–8, 23).

1.6. A vizsgált kérdéskör főbb szakirodalmát áttekintve láthatjuk, hogy a kutatók egy része a névdifferenciálódás folyamatának értékelése kapcsán említi a helynévi alapú nevek rétegét. Például INCZEFI GÉZA vizsgálata abban különbözik az általam elvégzendő elemzéstől, hogy ő csak az alapnévnek elő- és utótaggal való kiegészüléséről szól (amit elsődleges differenciációnak nevez), valamint a már differenciált név hasonló bővüléséről (ez a másodlagos differenciáció) (INCZEFI 1970: 67). A helynevek újbóli felhasználása azonban nemcsak a nála említett differenciációval valósulhat meg, hanem egy meglévő helynév metonímia útján is alkalmassá válhat újabb hely jelölésére a szemantikai szerkezet módosulásának következtében (pl. az ugocsai *Turc* 'víz' > *Turc* 'falu') (ehhez lásd még pl. RESZEGI 2008, GYŐRFFY 2009).

Fontos tényezője még a korábbi elemzéseknek, hogy főleg egy-egy névfajta kapcsán szóltak a jelenségről, és szinte nem is került előtérbe a folyamatok szemléltetésében a különböző helynévfajták névbokrosodásban betöltött hatásának az összevetése. Bár utalásokat és valószínűsítéseket találunk erre vonatkozóan a régebbi névtani szakirodalomban, de konkrét időszakra vonatkozó szintéziseket nem.[73]

Jelen vizsgálatom módszertanát tekintve a névrendszertani vizsgálatok általános szemléletű munkáihoz kapcsolódik, ám jól hasznosíthattam az egyes helynévfajták alaposabb mikrovizsgálatainak tapasztalatait is (pl. PÁSZTOR 2008, 2009, RESZEGI 2008, GYŐRFFY 2009). TÓTH VALÉRIA (1999) és HOFFMANN ISTVÁN (2008b, 2010a) átfogó jelenségleírásához csatlakozom, s a makro- és mikronevek, azaz a különböző helynévfajták névalkotó szerepének rendszerszerű elemzését mutatom be egy nagyobb terjedelmű névkorpuszon. Ennek során Ugocsa vármegye (mint mesterséges egység) régi helynévanyagával dolgozom, de csak a már meglévő helynevekre épülő újabb helynevekkel foglalkozom.

2. Terminológiai kérdések

A fent bemutatott munkák a tárgyalt jelenségek leírásánál sajátos terminusok bevezetését kívánták meg, ezt a problémát én sem kerülhetem meg. Először a jelenség általános leírását és az általam használt fogalmi keretet mutatom be, majd egy kiterjedt ugocsai névbokor szemléletes leírása után arról szólok, hogy a névtani szakirodalomban milyen terminusokat milyen értelemben használtak a tendencia kapcsán. A folyamat egészének bemutatását azért

[73] Például BÍRÓ FERENC a víznevek rétegének rendkívüli determináló szerepe mellett más névfajták vélhetően aktív körére és elképzelhető területi különbségekre is utal: „Természetesen nem csupán a víznevek játszhatnak szerepet másodlagosan földrajzi nevek alkotásában, hanem egyéb helynevek is, s ezáltal valamilyen mértékben mindegyik hatással lehet az adott nyelvközösség helynévrendszerére. Az egyes régiókra, vidékekre jellemző lehet, hogy mely objektumfajták nevei milyen típusú és miféle újabb helynevek formálásában vesznek részt" (1999: 36; az idézet első mondatának elképzeléséhez még lásd PÁSZTOR 2009: 137, 138).

tartottam fontosnak — annak ellenére, hogy én ennek minden részletével nem kívánok foglalkozni, csak az alábbi a) esetével —, mert fontosnak tartottam a teljes működéséről képet nyújtani, hogy ebben helyezzem el a tárgyalt folyamatokat.

2.1. N é v b o k r o s o d á s nak nevezhetjük összességében a mindenkori helynévrendszer kiépülésének azon komplex névrendszertani tendenciáját, amelynek során a meglévő helynevek újbóli felhasználásával a rendszer újabb elemei jönnek létre. A névbokrosodás középpontjában mindig egy alapnév áll (ehhez lásd az 1. ábrát). A tendencia irányai a denotatív jelentés, a névstruktúra és a keletkezéstörténet szempontjából is leírhatók. A (név)bokrosodás két jól elkülöníthető esetével számolhatunk: az első (a) az, amikor a létrehozott új helynév jelentése elszakad az alapnév jelentésétől, és ez a helynév szerkezeti változását nem vonja magával (pl. *Kadarcs* ’vízfolyás’ [1332: *Kadarch,* fl., Sz. 503] > *Kadarcs* ’tanya’ [1884: *Kadarcs,* Kat3]; *Kadarcs* ’vízfolyás’ [ua.] > *Kadarcsi-szurdok* [1620 k.: *Kadarczi szurdok,* Sz. 509] stb.). Keletkezéstörténetileg a denotatív jelentés változásával egybekapcsolt újabb helynevet megjelölő névalkotásban három kategóriával számolhatunk: a jelentésbeli névadással (pl. metonímiával), a képzéssel és a szintagmatikus szerkesztéssel. A második eset (b) az, amikor a denotatív jelentés nem változik, csupán a névstruktúrában történik elmozdulás (pl. *Kadarcs* ’vízfolyás’ [ua.] > *Kadarcs-patak* [1875: *Kadarcs patak,* L45]; *Kadarcs* ’tanya’ > *Kadarcstanya* [1902: *Kadarcs tanya,* Hnt. 1379]). Ha azonban nem változik a denotatív jelentés, akkor a keletkezés szempontjából a szerkezeti változás kategóriáival kell számolnunk: a kiegészüléssel és az ellipszissel, a bővüléssel és a redukcióval, illetve a névrész- és névelemcserével. Természetesen a bokrosodás két típusának szétválasztása nem tekinthető mindig problémamentesnek, főleg nem a régi névrendszerek tanulmányozásában. Ennek oka, hogy nem ismerjük a maga teljességében a névrendszereket, mivel az oklevelekbe, határjárásokba, térképekre stb. írott nevek nem mindig árulkodnak ezen jelentésbeli-keletkezéstörténeti jegyekről, vagy csak áttételesen. A tendencia irányainak megítélésében segítségünkre lehetnek olyan filológiailag pontos és gazdag adatállományú névtárak, amelyekben viszonylag tág időintervallumból származó nevek találhatók (lehetőség szerint széles forrásfelhasználással), s azok adatsoraiban a pontos időhöz kötés mellett a morfológiai elmozdulások is szerepet kapnak. De még így is elővigyázatosnak kell lennünk a korai névrendszerekben ható tendenciák körvonalazásában.

A névbokrosodásban alkalmazott teminusok: alapnév és másodlagos név. A l a p n e v e k nek azokat a helyneveket nevezem, amelyekből újabb, más denotátumokat jelölő nevek keletkeztek, akár úgy, hogy alakjuk módosult, akár úgy, hogy változatlan maradt, azaz alapnév az, ami másodlagos név forrásaként szerepel. M á s o d l a g o s n e v e k nek az

alapnevekből alakult neveket tekintem. Így például a víznévi *Kadarcs* alapnévből idővel másodlagos *Kis-Kadarcs* név keletkezett, amely azt követően alapnévként a *Kis-Kadarcs-hát* másodlagos név alapját is alkotta a korpuszban. Az utóbbi rendszertani fejlődés példájánál látható, hogy a másodlagos nevek újból alapnévi funkciót töltenek be. Ez a viszonyítási rendszer azt mutatja, hogy mind az alapnév, mind a másodlagos név viszonyfogalom, mert csupán egymáshoz képest értelmezhetők, egymást kölcsönösen feltételezik. Elvileg e rendszer kifelé nyitottnak tekinthető, azaz bármilyen helynév lehet egy új helynév alapja is.

A névbokrosodási tendencia átfogó vizsgálata megtermékenyítő (újító) hatással bírhat a modern kori átfogó igényű névtani kutatásokra is. Ezt pl. azzal látom igazolni, hogy a nyelvészeti-névtani összefoglalásokban az egyes névterületek etimológiai szempontú leírása során az általánosan elterjedt névetimológiák árnyalását, módosítását is biztosabban elvégezhetjük a bokrosodási folyamatok megismerésével. Tehát a történeti névtudományban kamatoztatható lenne a névbokoralkotási folyamatok figyelembe vétele, mivel az ilyen módszerrel készített névetimológiák az adott nevet nem kiszakítva, önállóan teszik a kutatás tárgyává, hanem az adott névrendszer kisebb egységének részeként, apróbb névrendszertani jegyek segítségével teszik jobban megragadhatóvá; továbbá a névfejtéseket elősegítő lokalizációs eljárásmódokban (mint ahogy azt többek között SZENTGYÖRGYI RUDOLF is tette, 2007 stb.) is jól lehet hasznosítani a jelenkori névbokrok vallomását.

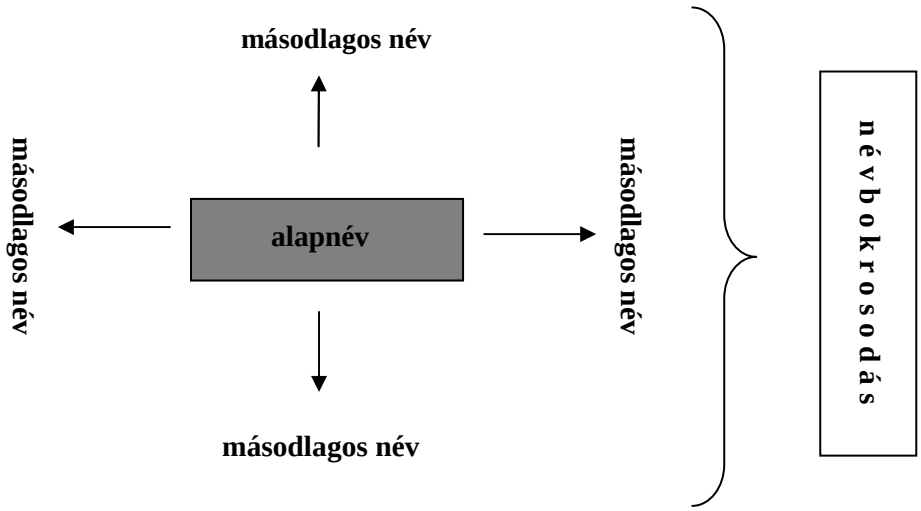

1. ábra. *A névbokrosodás folyamatának modellje.*

2.2. A továbbiakban a névbokrosodás folyamatát két összefüggő példán keresztül mutatom be, a Tisza bal oldali mellékágának, a *Batár* vízrajzi névnek (1262: *Batar*, fl., F. 7/3: 44, Sz. 357, Ortvay, Vízr. 1: 115) és a bal oldali mellékágának, a *Batarcs*nak (1319: *Batharch*, fl., Z.

1: 164, AOklt. 5: 181, Sz. 283, ComMarmUg. 164) a bokrosodását leírva (2. ábra). Magát az alapnevet bizonytalan eredetű jövevénynévként tartja számon a szakirodalom (vö. ótörök *bat-* ’elmerül, elsüllyed; lenyugszik, lemegy ‹égitest›’, FNESz. *Batár*, a víznevet ld. még a III/F fejezet 1. alatt). E víznévből másodlagosan metonimikus névadással keletkezett a *Batár* településnév (1216/1550: *Batar*, K. Fábián 1997: 29, Sz. 286 [itt 1216. évi kelettel], ComMarmUg. 167 [ua.]), amelynek szemantikai tartalma a víz melletti elhelyezkedésre utal. A víznév *Batarcs* mellékágának neve képzéssel keletkezett (ld. alább), a Batárhoz hasonló típusú névfejlődés figyelhető meg a *Batarcs* (1378: *Batharch*, DocVal. 282) településnév kialakulásában is.

A továbbiakban a két névbokor víz- és településnévi alapnevének fokozatos bokrosodását figyelhetjük meg az adott névrendszerben. Habár vizsgálatom célkitűzésében már megfogalmaztam, hogy a névanyagomban csak olyan helynévből keletkezett neveket vizsgálok, amelyek mindig újabb denotátumot neveznek meg, ennek ellenére hasznosnak láttam az alábbi bemutatáskor a tendencia mindkét esetét illusztrálni (az ábrán zárójelben szerepelnek azok a nevek, amelyek az alapnévvel azonos denotátumot jelölnek). Az új jelentéssel együttjáró névbokrosodási folyamat három típusa mutatkozik meg a vizsgált korpuszban: az alapnévből (1.) képzéssel, ill. (2.) elő- és (3.) utótaggal való bővülés következtében jön létre másodlagos név. Először: a *Batár*ból képzéssel keletkezett a *Batarcs* pataknév (1319: *Batharch*, fl., Z. 1: 164, AOklt. 5: 181, Sz. 283, ComMarmUg. 164). A másodlagos alapnév a *Batár* ’víznév’ m. *-cs* kicsinyítő (helynév)képzős származéka (FNESz. *Batarcs*). Másodszor: gyakran kapcsolódik a helynévhez egy sajátosságot kifejező előtag, így jöttek létre az *Élő- ~ Elő-Batár* (1476: *Elewew Bathaar*, fl., DL. 70980, Sz. 315 [itt *Elewew Bathar* alak áll]), *Holt-Batár* (1458/1805: *Holth-Bathár*, fl., Szirmay 138), *Tekeres-Batár* (1476: *Tekeresbathar*, Sz. 290) nevek, amelyekben a főtag, a *Batár* névrész megnevező funkcióban áll. A *Batarcs* víznév esetében is erre a változásra találunk példát, pl. szintagmatikus szerkesztéssel jött létre az S+F struktúrájú *Székes-Batarcs* (1319: *Zekesbatharch*, ex. ips., Z. 1: 164, AOklt. 5: 181, Sz. 283, OklSz. 904). Harmadszor: a meglévő helynév összekapcsolódhat valamilyen fajtajelölő földrajzi köznévi utótaggal, pl. a vízrajzi név esetében *Batár-hát* (1796, 1797: *Batár hát*, Sz. 335–6), *Batár-szeg* (1796, 1797: *Batár szeg*, Sz. 336) stb. A *Batarcs* víznév névborából pl. a *Székes-Batarcs-fő* (1319: *Zekesbatharchfeu*, ex. ips., Z. 1: 164, AOklt. 5: 181, Sz. 283, OklSz. 904), vagy a *Batarcs*ból létrejött *Batarcs hídja* (1692: *Batarcs hidgya*n alol, Sz. 363) említhető itt meg.

A névbokrosodás másik esetére is több példát találunk a kiterjedt *Batár*hoz kapcsolódó névmodellekben. A *Batár* víznévből kiegészüléssel *Batár-patak* (1782–5: *Batar Pat.*, Kat1),

Batár vize (1334: *Bakarvize,* fl., F. 8/3: 751) (ebből szerkezeti változással *Batár-víz* hn. 1782–5: *Batár víz,* Kat1) keletkezett, az azonos falunév pedig *Batártelek* (1301: *Botarteluk,* t., AOklt. 1: 54, SzSzBML. 22), *Batárfalva* (1429: *Batarfalua,* DL. 38599) formában is használatos. Továbbá a *Tekeres-Batár* névben megfigyelhető az elliptikus változás is, ui. a megnevező névrész szerkezeti változás következtében kiesik a névtestből: *Tekeres* (1458/1805: *Thekeres,* fl., Szirmay 138).

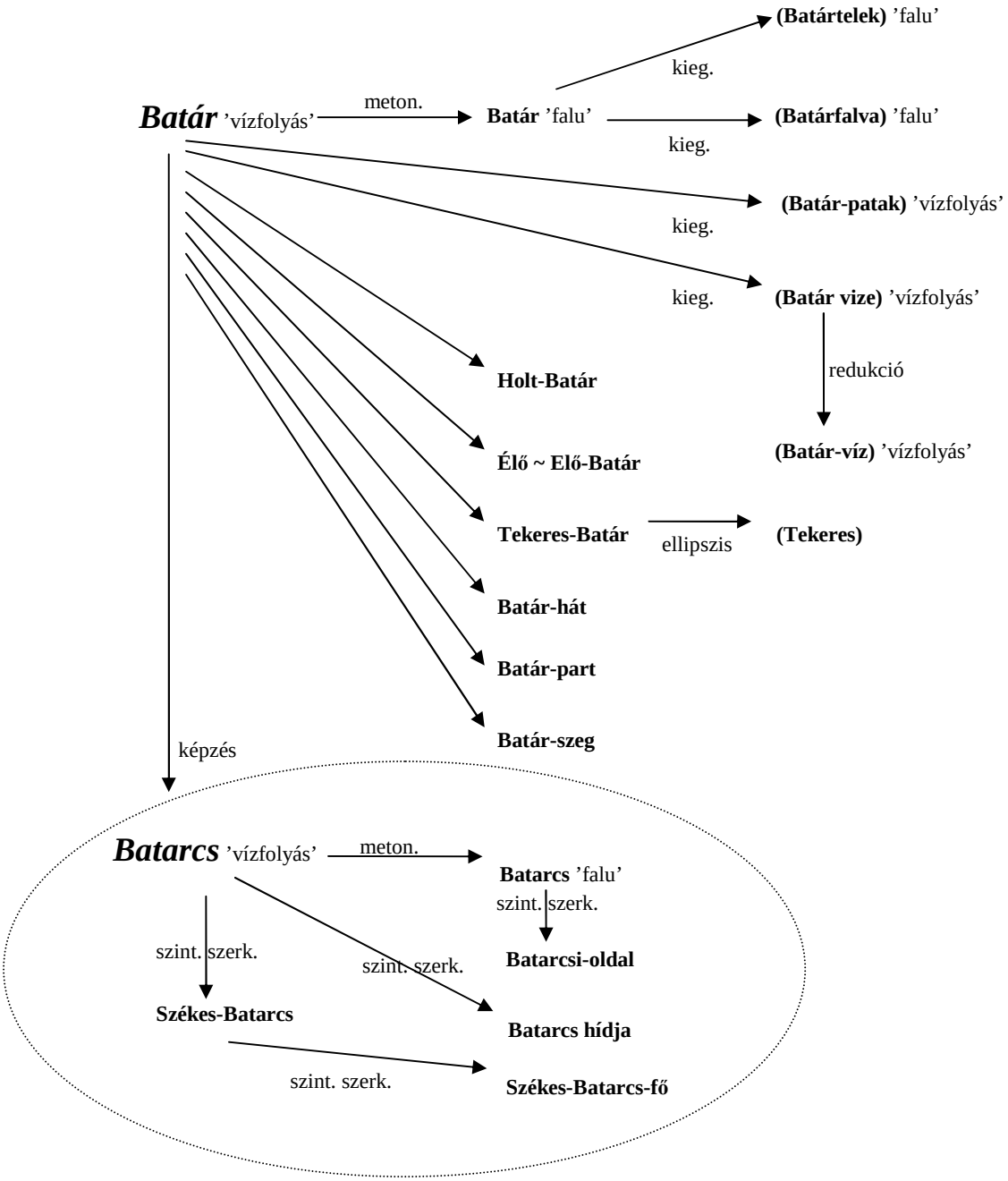

2. ábra. *A* Batár *és a* Batarcs *névbokra.*

2.3. A névtani irodalomban a helynevekre épülő újabb helynevek összességét — az általam is alkalmazott — összefoglaló terminussal is megnevezik a szakmunkák. Két fogalomhoz szokás kapcsolni az adott folyamat eredményét: a névbokor vagy a családosulás fogalmához. Az első fogalom értelmezését figyelhetjük meg PÁSZTOR ÉVÁnak a Bihar megyei *Vid* névbokrosodásának folyamatát leíró dolgozatában (2008). Értelmezése szerint a névbokrosodás az a folyamat, „melynek során az elpusztult település neve újabb helynevek névalkotójává válik, s ez nem csupán az adott területet jelölő név szinonimáiban, hanem a vele határos területek neveiben is kimutatható" (i. m. 217). Egy másik tanulmányában, az egykori Tedej település névanyagának bemutatásakor tovább tágítja a fenti meghatározást, itt már nem csupán az elpusztult település névbokrosodását fogalmazza meg, hanem általában a nevek újabb névalkotó szerepéről ír (PÁSZTOR 2009: 136). GYŐRFFY ERZSÉBET a víznevek névrendszeralakító szerepének leírásakor használja a névbokor fogalmat. Bár nem értelmezi a fogalmat, a leírásból mégis kivehető, hogy a meglévő víznevek újabb nevek létrehozásában betöltött szerepével összefüggésben összefoglaló megnevezésként használja azt (2009: 150).

A másik fogalmat, a családosulást ZÁNTHÓ EDINA alkalmazza a növénynévi alapú nevekről írott dolgozatában (1998). A családosulás olyan névalkotási folyamat, amelyben megengedett az, hogy „egy alapnevet újra fel lehessen használni más-más változatban" (ZÁNTHÓ 1998: 116). Így említi az alsó-szigetközi névanyagában meglévő *Alsó Gyűrűs, Fősőgyűrűs, Gyürüsiér, Gyürüsikanális, Gyürüsihid* családosulást (i. m. 117).

Jellemző a névbokrosodás terminus használatára, hogy az egy-egy névfajtára való alkalmazástól az összefoglaló megnevezésig terjed. A tendencia mozgatórugóiról, a folyamat típusairól, és az ahhoz kapcsolódó lehetséges leírási módszerről (fogalmi keretéről) már kevésbé szólnak a terminust alkalmazó munkák.

A következőkben azt is érdemes még megnézni, hogy a bokrosodás folyamatára illő jelenség (ha ugyan sok esetben következetesen nem is nevezték így) ábrázolása kapcsán milyen fogalmakatat milyen értelemben használtak. Ennek során a nálam alkalmazott alapnév és másodlagos név fogalmaknak megfelelő megnevezésekre térek ki.

KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz földrajzi névanyagát az alapelem és megkülönböztető elem szétválasztásával írja le (1957). „Alapelemeknek nevezem — írja KÁZMÉR — azokat a földrajzineveket, amelyeket az elnevező közösség elsődlegesen használt fel tájékozódási igényeinek kielégítésére, tehát amelyek önmagukban, más determináns nélkül is alkalmasak földrajzinévi funkció betöltésére" (i. m. 6). E csoportba veszi a tájegység anyagában fellelhető helynévi szubsztrátumok és az ismeretlen eredetű

nevek rétegét is. Emellett a „megkülönböztető elemek azok a névalkotó eszközök, amelyeket az elnevező közösség a meglevő földrajzi tulajdonnevek és ezzel együtt a jelölt tájrész differenciálására *(Köper: Kisköper, Alsóköper…),* vagy a meglevő földrajzi köznevekkel társítva új névadásra használ fel *(Bírósziget, Papföld…)*" (i. h.). A megkülönböztető elemek fenti két csoportja közül az előbbit másodlagos megkülönböztető elemeknek (ahol földrajzi tulajdonnév a megkülönböztető elem), míg az utóbbit elsődleges megkülönböztető elemeknek nevezi (ahol közszó vagy személynév tölt be ilyen szerepet) (KÁZMÉR 1957: 60).

BALOGH LÁSZLÓ Szamosszeg helynévanyagának szerkezetét vizsgálva a nevek kölcsönhatására utalva több fogalmat is teremt: „azokat a földrajzi neveket, melyek egy határozott tájegységen belül megosztatlan földrajzi tárgyat jelölnek, elsődleges földrajzi nevek-nek mondhatjuk, szemben azzal a másodlagos földrajzi nevek-nek mondható típussal, melyek megosztott, differenciált földrajzi tárgyak lokalizálásaira szolgálnak. Természetesen, ha az egyszer már differenciálódott földrajzi tárgy újabb differenciálódást szenved, újabb, de méginkább komplikáltabb név keletkezik a lokalizálásra [...] Az ilyen típusú földrajzi neveket a keletkezésük időrendje alapján harmadlagos földrajzi nevek nek mondhatjuk" (BALOGH 1970: 99). Például az elsődleges földrajzi névhez képest a *Karasznaji fahíd* alakulat másodlagos földrajzi név, de ugyanilyen a *Nyáros*hoz képest a *Nyárosi kut* is (BALOGH 1970: 110–1, 112). A *Homoróutháti tanya* harmadlagos földrajzi név pedig a *Homoróuthát* másodlagos névből keletkezhetett (i. m. 112), az elsődleges földrajzi nevet nem közli, de egy **Homoróut* ~ **Hát* név tételezhető fel az általa leírtak alapján.[74]

A tájegység osztatlanságán alapuló elsődleges földrajzi nevek struktúrájánál két nagy csoportot különített el: az „egyelemű" és a „többelemű" elsődleges neveket. Az előbbieken belül is két csoportot vett fel: a jelentés nélküli *Bigecs*, *Tenyhe* stb., valamint a jelentéssel bíró *Mezőü*, *Fiatalos*, *Nyáros* nevek eseteit (i. m. 99–100). A többeleműekhez a *Farkas zug*, a *Nagyszeg* stb. (BALOGH 1970: 107–8) neveket sorolja. A nevek szerkezetében két csoportról szól: pl. a *Mezőü* helynevet vagy a fenti többelemű nevek végén megjelenő *-zug, -szeg* földrajzi közneveket bázisnévnek nevezi. A „bázisnév a földrajzi név tartalmának a hordozója" (i. m. 121). Emellett lokalizátornak a *Bigecs*-féle

[74] A munkában példaként hozott neveknél nem mindig figyelhetünk meg gazdag névrendszeralakító hatásokat, de kivétel erre az elsődleges *Kraszna* folyóvíznév esete.

neveket vagy a bázisnév előtti egy- vagy többelemű részt nevezi, amely „a földrajzi név szerepének a hordozója” (i. h.).

A víznévanyag determináló hatásának leírása során BÍRÓ FERENC részben BALOGH LÁSZLÓ terminológiáját veszi át, a vizsgált helynévfajtához alakítva. A tulajdonnévi alapú nevek rétegének terminushasználata azonban nem mutat mindig letisztult képet. E munkájában a következő folyamatokat írja le: „külön csoportba soroltam az olyan neveket, amelyek azt mutatják, hogy a hajdani névadás egy már létezett földrajzi névből indult ki, ezt tette meg alaptagnak. Az utóbbiakat másodlagos, földrajzi tulajdonnévi eredetű alapelemeknek nevezem”[75] (1992: 143, a kiemelés tőlem: K. B.). A „másodlagos vízfolyásnevek”, azaz másodlagos nevek felhasználása révén „végül ritkábban a további névdifferenciálódással keletkezett harmadlagos víznevek” rétegét is érinti (BÍRÓ 1999: 37; a kiemelés tőlem: K. B.). Pl. *Csécs/eri* > *Csécseri/derék, -/ér* stb. (lásd i. h., de ld. még 39–40, vagy BÍRÓ 1992: 146).

E szakirodalmi vonulat folytatásaként értékelhető ZÁNTHÓ EDINA növénynévi alapú helynevek körében tett vizsgálatának szakszóhasználata is, ahol „alapnevet” említ (1998: 116). A nála alkalmazott alapnevet a következőkkel jellemzi: „A nevek többsége, ha differenciálódás alapjául szolgál, vagy tőszó, vagy a valamivel való ellátottságot kifejező *-s* képzős alak” (i. h.).

A differenciálódás jelensége kapcsán INCZEFI az alapnév és a másodlagos név fogalmat használja. Az alapnév mindig „földrajzi név szerepet tölt be” (INCZEFI 1970: 67, l. még itt 68, 69, 70), azaz a már meglévő, a további névalakulás alapjául szolgáló helynevet érti rajta.[76] (i. m. 137). Az alapnévhez képest a másodlagos név olyan differenciált név, amely az alapnév felhasználásának eredményeként jött létre (vö. INCZEFI 1970: 70, 1965: 79). Más szakmunkákban is találkozunk e fogalmakkal. KÁLNÁSI ÁRPÁD a Szatmári helynévtípusok tárgyalása során említi a terminusokat (1996). Az alapnév fogalma az egyes helynévfajták differenciálódása kapcsán bukkan fel néha (pl. a *Csonkás* alapnév a *Felső-Csonkás*-hoz képest) (i. m. 141, vö. még 10, 22., 155). A másodlagos név terminust a falurendszer kialakulásának névadása kapcsán említi, abban az értelemben, hogy egy újabb névalak

[75] Itt még felhívja a figyelmet arra is, hogy „leginkább a névdifferenciálódással létrejött nevek bizonyos csoportjai tartoznak ide” (BÍRÓ 1992: 143). Talán azt is megjegyezhetjük, hogy a nála alkalmazott terminusok variánsaival találkozunk, vagy pusztán a névfajta megnevezésével ellátva szerepelnek, pl. másodlagos nevek (i. m. 145) ~ másodlagos vízfolyásnevek (BÍRÓ 1999: 37), sőt elsődleges nevek ~ elsődleges tulajdonnévi alapréteg ~ alaptag (1992: 142, 145) ~ bázisnév ~ alapnév (1999: 37).

[76] E terminusokat RÁCZ ANITA (1997: 138, 139, 140, 141) és BÖLCSKEI ANDREA (2005) is alkalmazza dolgozatában. A településnevek változási körének leírása során TÓTH VALÉRIA is alkalmazza a fogalmat, pl. a névdifferenciálódásnál az alapnév jelzői résszel való elkülönítéséről szól (2008: 32, 36), de a névosztódásnál is használja (i. m. 38, 39), emellett a képzőcsere eseteit is részletezve is említi (TÓTH V. 2008: 137).

másodlagosan (birtoklástörténeti mozzanat következtében) keletkezve jelöli ugyanazt a helyet: pl. *Aporháza* < *Dedemez* (i. m. 20).

Korábbi szakmunkák is alkalmaztak a fenti két fogalomhoz hasonló terminusokat egy-egy mikrotáj névrendszerének leírása kapcsán. BENKŐ LORÁND például Nyárádmente helyneveinek fejlődéstörténeti rendszerezése kapcsán elsődleges alakulású nevek-ről, „melyek születésük pillanatától kezdve semmi alaki vagy jelentésbeli változáson nem mentek keresztül" (1947: 42) és másodlagos alakulású nevek-ről beszél, „melyek születésük óta valamilyen alaki vagy jelentésbeli változáson mentek keresztül" (i. m. 43). Bizonyosan e két típus kiegészítésének fogható fel az egy évvel később írott dolgozatában a székelyföldi víznevek kérdésénél kimelt idézet: „Az ilyen fajta nevek [pl. *Lokodpataka, Derzspataka* stb. — K. B.] mind másod- vagy harmadlagos alakulások" (1948/2003: 384–5, a kiemelés tőlem: K. B.).

A fentiekhez kapcsolódva JUHÁSZ DEZSŐ fogalomhasználatából két megnevezést vehetünk számba, a szerző terminushasználata itt lényegében BENKŐ LORÁND fent említett monográfiájának hatását tükrözi,[77] de azoknak a JUHÁSZ által elemzett névfajtához való igazítását találjuk. Az elsődleges tájnév „keletkezésekor is tájnév, tehát a névadó közösség azzal a »céllal« alkotta meg, hogy tájat nevezzen meg" (JUHÁSZ 1988: 24). Másodlagos tájnevek csoportjának feltétele „a funkcióváltást kísérő alaki-lexikai változatlanság" (i. h.), azaz a denotatív jegy megváltozása a névszerkezet alakjában nem jár elmozdulással.

Összegzésképpen elmondható, hogy a szakirodalomban az általam alkalmazott alap- és másodlagos név terminusokat változatos módon nevezték meg (alapnév, elsődleges név, bázisnév stb.), és több esetben csak egy adott névfajtára korlátozták (pl. elsődleges tájnév, másodlagos vízfolyásnév stb.). Az alkalmazott kifejezések szakirodalmak közötti kölcsönzését is nyomon követhetjük, olykor különféle jelenségek leírására is alkalmazták. A kutatók többször nemcsak két név relációjában vizsgálták a jelenséget, hanem sorrendiséget felállítva ún. harmadlagos nevekről is szóltak. Kétségtelen, hogy a folyamatot — olykor — meg lehet így is rajzolni, de erre a kitágított kategóriára nincs szükség, mert pl. a

[77] A BENKŐnél jelentkező terminushasználat irányultságára és jelentésére vezethető vissza több más modern kori szakmunkában alkalmazott megnevezés is. Például TÓTH VALÉRIA a településnevek változását vizsgálva a többször említett alapnév mellett az elsődleges név és a másodlagos név fogalmakkal is operál (vö. 2008: 17, 18, 20, 22, 33, 59, 62, 63, 66, 68, 77, 83, 89, 144 stb.). Továbbá itt említhető példaként még RESZEGI KATALINnak a hegyneveknél és GYÖRFFY ERZSÉBETnek a víznéveknél alkalmazott elsődleges név, valamint másodlagosan keletkezett névformák (RESZEGI 2008: 58), illetve a másodlagos településnév (GYÖRFFY 2009: 146) fogalomhasználata is. HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél szórványainak névalkotó szerepét újraértékelve alkalmazza a másodlagos nevek megnevezést (HOFFMANN 2008b: 24; de ehhez ld. még UŐ. 1984–5: 111). A TA. *sumig* szórványa kapacsán másodlagos alakulású nevekről beszél (HOFFMANN 2010a: 200), továbbá a TA. *cuesti*-t tárgyalva analóg helynévi példáknál alapnévről is említést tesz (HOFFMANN 2010a: 197).

Homorúthái tanya harmadlagos földrajzi név szempontjából teljesen lényegtelen, hogy mi az alapnév, s a névadók mentális lexikonában nem ez alapján képeződhet le a rendszer újabb eleme. Tehát a fenti példa harmadlagos neve tkp. nevezhető másodlagos névnek, s az ennek az alapjául szorgáló *Homorúthát* (a másodlagos helyett) alapnévnek (ehhez ld. 2.1. alatti fogalmat).

3. A kikövetkeztetés módszere és a kikövetkeztetett nevek

A névbokrosodási folyamatok rendszerszerű leírása egy fontos eljárásmóddal gazdagíthatja a történeti névtani kutatásokat. Ugyanis a rendszerkapcsolatok alapos feltárása lehetőséget kínál arra, hogy más alap- és másodlagos nevek viszonyában értékelve bizonyos típusú névmintákat egyes névbokrok esetében nem adatolt (alap- és másodlagos) nevek felvételét elvégezzük. Az így nyert helyneveket kikövetkeztetett vagy feltételezett (alap- és másodlagos) nevek nek nevezzük, és az adatolható nevektől a név elé tett * jellel különítjük el. A kikövetkeztetés módszerének alapelvének tekinthetjük a mindenkori névbokrok tagjainak minél pontosabb megismerését, a megbízható tanulságok elvonatkoztatását, a kikövetkeztetendő név közvetlen névkörnyezetét, a helynévi analógiákat, a helynévfajták és a nevek szemantikai tartalmának és morfológiai felépítésének (azaz a helynév-etimológiák tisztázásának) módszeres számbavételét.

Ugocsa ó- és középmagyar kori névanyagának rendszertani leírása során konzekvensen bevontam a kikövetkeztetett neveket is — mint utaltám már rá — *-gal jelölve és számukat megadva. Az elemzésben hasznosított nevek minden egyes esetét külön — az alább csupán áttekintően bemutatott szempontok alapján — értékeltem, az egyes neveket csakis rendszertanilag megindokolható esetekben vettem fel a jelenségvizsgálatok körébe. A kikövetkeztetés módszerének gyakorlati hasznosítását értekezésem egészében kamatoztattam, de pl. a IV. fejezet C pontjában a középmagyar kori névanyagban a nevek egy jelentékeny része a módszer hasznosításával vált bekapcsolhatóvá a vizsgálatokba.

3.1. A kikövetkeztetés módszertani elveit a névtörténeti írásokban következetes, tudatos eljárásként nem alkalmazták, noha a történeti stúdiumok gyakran folyamadnok a rekonstruálás valamilyen módszeréhez (ld. pl. a köznevek etimológiai vizsgálatát). Ennek ellenére megfigyelhető, hogy a névtani munkákban rendre vissza-visszatérő igényként szembesülhetünk a kikövetkeztetés bevonásának szükségességével (a problémás jelenségek megítélésekor), de a jelenség leírása és annak általános működési elveinek a bemutatása

elmarad. A teljesség igénye nélkül megemlíthető módszertani előzményként egy-két — főként víz- és más helynevek összefüggésével foglalkozó — kiemelkedő tanulmány előremutató felismerése. KNIEZSA ISTVÁN az erdélyi Sztrigy baloldali mellékvizével kapcsolatban állapítja meg, „hogy ennek a középkorban *Sebes* volt a neve, mert ahol a patak a hegységből kilép, a középkorban *Sebestorok* (ma Gureni) nevű helység feküdt” (1942: 5). Emellett BENKŐ LORÁND kikövetkeztetési módszertani elvei is iránymutatók számunkra. Eljárása jól mutatja, hogy a meglévő nevek alapján — történeti adatok hiányában is —, kellő körültekintéssel „kikövetkeztetett neveket” vehetünk fel. A kikövetkeztetés tételei nála az alábbiak: „azoknak a patakneveknek az esetében, amelyek újabban keletkeztek helységnevekből vagy hegynevekből, gyanakodhatunk egy régebbi víznév → helységnév (hegynév) fejlődésre is akkor, ha a víznév eredetibb voltát jelentésbeli érvek támogatják, ha a vizet a névadó helységen (hegyen) felül is a helységről (hegyről) vett névvel illetik, ha a helységnévben (hegynévben) a *patak, víz, ér* vagy a *fő, tő* szók megmaradtak, végül ha bőséges víznévanalógiát tudunk felmutatni” (1948/2003: 385). A legújabb névtani munkákból pedig figyelemre méltó a kikövetkeztetés egyik esetének a gyakorlati alkalmazása, mivel PÓCZOS RITA a Garam és az Ipoly víznévrendszerét bemutató írásában a következőket emeli ki: „A korpusz elsősorban folyóvizek neveiből áll, de felvettem azokat a *-tő* és *-fő* utótagú neveket is, melyek f o l y ó v í z n é v i e l ő t a g o t tartalmaznak, az elemzésbe viszont ezeket az utótag nélkül, tehát lényegében k i k ö v e t k e z t e t e t t v í z n é v ként vontam be” (2004: 106; a kiemelés tőlem: K. B.).

3.2. Az alábbiakban a kikövetkeztetés működési mechanizmusát ábrázolom az általam megismert ugocsai névrendszer esetei alapján. Ennek során a kikövetkeztetés lehetőségeire és annak különböző problémákat felvető (bizonytalan) pontjaira is kitérek, majd szólok a feltételezett nevek gyakorlati hasznosításának egyéb kérdéseiről is (pl. datálásukról). Előrebocsátható, hogy mint minden rekonstrukciós eljárás, ez is csak nagyfokú körültekintéssel, a névrendszerek (vagy az adott névrendszer alapos) ismerete és az adatok viszonylagos gazdagsága (bőséges adattár) alapján alkalmazható. De még így sem lehetünk teljesen bizonyosak a felvett rekontsrumok helyes megítélésében, mert akár többféle kikövetkeztetést is megenged a másodlagos név strukúrája és a névfejlődési tendenciák korszakonkénti változó volta, ezért szerencsés esetben a (történeti) adatok esetében a nevek — véletlenszerű — utólagos előkerülése az adott névkörnyezetből a feltételezett módszert igazolhatja vagy pontosíthatja is. Pl. BALOGH LÁSZLÓ a nevek szerkezetét tárgyalva hívta fel a figyelmet INCZEFI GÉZA munkájában e módszertani problémára. Szerinte a *Sebeshát* határnév alapjául szolgáló név nem egy **Sebes* név, mivel nem talál ilyen alakot, hanem a terület

névrendszerében meglévő *Sebespatak* (1970: 97–8). Ehhez kapcsolható az is, hogy az alapnevek rekonstruálása nem mindig egyszerű, egyes esetekben többféle (alak)szerkezetű alapnevet is feltételezhetünk a másodlagos név modellje alapján (ehhez lásd még GYŐRFFY 2002: 44). JUHÁSZ DEZSŐ a tájnevek névtudományi vizsgálatában erre figyelmeztet, szerinte a tájnevek differenciálódása — de általánosságban is igaz lehet e tétel — a névszerkezetből nem mindig következik,[78] pl. az *Altáj* és az *Alvidék* nevek nem differenciált nevek (azaz nem nagyobb tájnévből alakultak), „mert nincs **Táj* és **Vidék* tájnevünk" (1988: 28).

3.2.1. A kikövetkeztetés elveit a másodlagos nevek és azok alapján felvett alapnevek szerkezeti leírásán keresztül mutatom be. A kikövetkeztetés módszerében, de általában bármilyen etimologizálásban is alapvető kérdés a névstruktúráé. Azért láttam célravezetőnek a nevek e jellegzetessége mentén elvégezni a jelenség tárgyalását, és nem a fordított (ti. az elvek) szempontjából bemutatni a jelenséget, mert ugyanaz az elv (pl. helynévfajta, névbokor stb.) olykor-olykor eltérő modell felvételét engedheti meg, és a bemutatásmód mellett szól az is, hogy a segítő elvek a következtetésekben nem kiragadottan, hanem együttesen vonhatók be. Ehhez ld. a *Palád* víznév etimológiájával kapcsolatos esetettanulmányom tapasztalatait is, amelyből jól látható, hogy egy-egy kikövetkeztetés olykor összetett tendenciák elemzése alapján végezhető csak el (KOCÁN 2009: 116–7).

3.2.1.1. Az egyrészes másodlagos nevekből kiinduló rekonstruálás esetei és alkalmazott alapvetései.

a) Ritkán fordul elő névanyagomban, hogy egyrészes másodlagos név alapján egyrészes alapneve felveendő legyen. Ezt segítő fogódzó lehet a helynévfajta (ha ismert vagy következtethetünk rá a forrásokból) és az ezzel összefüggő szemantikai tartalom, de emellett igen lényeges az (adott) névkörnyezetben ható jellegzetes vagy általános fejlődési folyamatok ismerete is (pl. vízfolyás → település irányú metonímia alakító hatása vagy annak hiánya). Ezek alapján például az ómagyar kori *Rákóc* 'település' < **Rákóc* 'víz', *Egres* 'település' < **Egres* 'víz', a középmagyar kori *Potykás* 'szántó' (1650 k., 1696, 1739, 1744, 1785: *Potykás*, szántó, Sz. 331) < **Potykás* 'víz' esete utalhat erre; de a **Görgő* alapnév felvételének ügye is itt említhető meg. Az utóbbi kikövetkeztetés egyrészt az alapján végezhető el, hogy a település névrendszerében már a 13. sz. végén *Görgő-szeg* ([1290–300]: *Gurguezeg*, angulatio fluvii, DL 56589) folyószöglet adatolt, s a víznévi alapnevet valószínűsíti a későbbi *Görgő pataka*

[78] Ide kapcsolható TÓTH VALÉRIÁnak a településnevek változásának (névintegrálódás, névösszevonódás jelenség) a leírásakor tett óvatosságra intő megfogalmazása is. A névösszevonódás során létrejött névalakok esetében — az alapul szolgáló nevekkel kapcsolatban — felveti a kérdést: „számolhatunk-e az egykori tényleges létezésükkel, vagy pedig inkább fiktív neveknek kell őket tartanunk" (TÓTH V. 2008: 44). Az általa vizsgált jelenségből számunkra a „fiktív nevek" ügye lehet

(1637) név is. Másrészt a területtől távolabb *Görgő* víznévi analógia található a 16. sz. második felében. Az adatok alapján a *Görgő* völgynév és a **Görgő ~ Görgő pataka* víznév összefüggése és felvétele reálisnak tűnhet.

b) Ennél jobban kitapintható az olyan korábbról nem adatolható kétrészes név, amely később egyrészes névvé vált jelentésbeli névátvitel útján, így például jelentéstanilag és morfológiailag is megokolható a közvetlenül más névfajtában megőrzött alapnév: a *Kövespatak* (1690: *Kövespatak,* prat., Sz. 274) rétnév például nyilvánvalóan egy elsődleges kétrészes **Köves-patak* víznevet őriz, akár az egyrészes *Égerpatak* 'terület' (1865: *Éger patak,* rét, szántó, K34) határrnév, amelynek előzménye az **Éger-patak* 'víz' vízfolyásnév lehet. Továbbá a *Szőlősi út* 'terület' (1865: *Szőlősi ut,* szántó, K16) név alapján felvehető a **Szőlősi út* 'közlekedési útvonal' másodlagos alapnév is, amely pedig a *Szőlős* településnévvel van relációban. Egyéb példák is idézhetők e jelenségre a megye makro- és mikroneveinek köréből, ahogyan más területen is találunk hasonló neveket (vö. TÓTH V. 2003: 90).

3.2.1.2. A kétrészes másodlagos nevekből kiinduló rekonstruálás esetei és alkalmazott módszerei pedig azt mutatják, hogy ezek körében változatosabb struktúrájú kikövetkeztetett nevekkel számolhatunk.

a) Az elsőbe tartoznak azok a kétrészes nevek, amelyeknek előtagjában egy egytagú alapnevet fedezhetünk fel például. Ezek kikövetkeztetését segítheti az, ha ismerjük a névkörnyezetet, és az ebben megfigyelt népi-nyelvi kölcsönhatásokat, de fogódzót nyújthat az is, ha a másodlagos név valamely névbokor tagja, vagy esetleg a magyar nyelvterület más részén említett analóg nevek ismerete. Az e csoportba felvehető alapnevek két jól elkülöníthető részre bonthatók: a jövevénynevet és a belső alakulású nevet tartalmazó helynevekre. Az előbbi megítélése talán kevésbé problémát vet fel. Az ugocsai *Ragozna-hát* (1648: *Ragozna hát,* Sz. 515) szláv helynévre támaszkodó magyar névadással keletkezett jelöletlen birtokos jelzős szerkezetű mikronév, amely esetében egy **Ragozna* vízrajzi névre gondolhatunk. Más területen is találunk ilyen előtaggal szerkesztett helynevet, ehhez lásd a szomszédos Szatmár megyei Kisszekeres határában említett *Kis-* és *Nagy-Ragozna* patakneveket a 20. sz. második felében; vö. 1935–6: *Kisragozna* (SzamSz. 518), 1935–6: *Nagyragozna* (i. h. 721). De ld. még *Restás-hát* (1755: *Restás hát,* Sz. 544) < **Restás* 'víz' (2007: *Restás,* élőnyelvi gyűjtés), *Tice-hát* (1669: *Ticze hát,* Sz. 511) < **Tice* ('víznév', de 1481: *Tycye* 'szántóföld', C. Tóth 2006: 65; A megye területén a víznév borkrosodása

fontos. A felvetett kérdést el nem döntve, az összevonódással keletkezett településnevek alapját képező nevek valós névhasználatára is gondol szórványos példák alapján (i. h., de még 42–3).

következtében keletkezett több mikronév: *Tice-hát, Tice vápája, Tice tövise, Tice útja*), *Picskor útja* (1692: *Picskor uttya,* Sz. 362) (< **Picskor*) stb.

Kevésbé jól felismerhető esetekkel is találkozunk, főleg azoknál a kétrészes helyneveknél, ahol a név bővítményrésze földrajzi köznév. Ezen neveknél azonban nem lehet eldönteni, hogy az helynévi előzményre vezethető-e vissza vagy közszói szerkezetből alakult. E problémás megítélésű esetről pl. HOFFMANN ISTVÁN is szól a Tihanyi alapítólevél szórványai kapcsán, szerinte pl. a *Ziget zadu* < **Ziget* stb. bizonytalan tulajdonnévi névrészek esetébe tartozik (HOFFMANN 2008b: 18). Anyagomban pl. a Csepe határában adatolt *Nyáras-berek* (1337, 1583: *Nyaras berek,* nem., Sz. 315) és *Nyáras-völgy* (1441: *Nyaraswelgh,* t., Sz. 316) nevek ügye kapcsolható ehhez, amelyek alapján egy **Nyáras* alapnévre vagy az ugyanilyen alakú közszóra mint névalkotó elemre egyaránt gondolhatunk (vö. m. *nyáras* 'nyárfaerdő, nyárfás' földrajzi köznév; NEMES 2005: 145). A megye névkincsében Mátyfalváról a 16. sz. harmadik negyedéből van az első adat *Nyáras* helynévre (vö. 1570 k.: *Nyaras* mellett, Sz. 412), de a középmagyar kortól kezdődően Ugocsa több pontján találunk ilyen mikronevet. A magyar nyelvterület más részén már a korai ómagyar kortól találunk *Nyáras* helyneveket; lokalizálatlanul 1297: Ad quoddam pomeriumquod uocatur *Nyarras* (OklSz. 692, itt további adatok a későbbi időszakból egyrészes és kétrészes nevekre egyaránt találhatunk), Bodrog vm.-ben lévő helységet is így neveznek (1344: *Nyaras,* KMHsz. 1: 202). A fenti példa alapján úgy gondolom, hogy bár szép számmal említhetünk analógiákat, mégsem szabad a világos közszói azonosíthatóságú előtagú nevekből kikövetkeztetni alapneveket. A jelenség pontosabb leírásának és a módszer meggyőzőbb alkalmazhatóságának az érdekében még annak ellenére sem számolhatunk ezekkel a bizonytalan kikövetkeztetésekkel, hogy természetesen sok esetben fennállhatott valós alapnévi használat is. Ha ezeket a típusú eseteket is felvennénk, akkor tévedésbe is eshetünk, ui. így minden szerkezet mögött „névképződményeket" kereshetünk.

b) Másodlagos név utótagjaként ritkábban fordul elő alapnév (**Mély-ér* > *Sásas-Mély-ér*), *Kis-Hordozló* 'víz' (1424: *Kyshordozlo,* fl., DL. 38245, Sz. 377) < **Hordozló* 'víz' (2007: *Hordozlóu,* élőnyelvi gyűjtés), *Kis-Darnó* (1507: *Kysdarno,* t., ins., DL. 38445, Sz. 508), *Nagy-Darnó* (1507: *Naghdarno,* t., ins., DL. 38445, Sz. 508), < **Darnó* (amely a középmagyar korban már adatolt, vö. 1719: *Darno,* Sz. 304). Vannak olyan esetek is, amikor a feltételezett alapnév másodlagosan maga is alapnévi szerepet tölt be (pl. **Konyha* > **Kis-Konyha* > *Kis-Konyha köze,* **Csorgó* > **Kis-Csorgó* > *Kis-Csorgó-szőlőcske*).

c) A második csoportba az olyan kétrészes helynevek tartoznak, amelyek elő- vagy utótagjukban „jól kivehető” kétrészes alapnevet tartalmaznak, itt általában a feltételezett alapnév kétrészessége (tehát a névstruktúra) segíti a kikövetkeztetést. Több ilyen esetet is találunk a névanyagunkban, pl. a *Tőke forrása útja* (1688, 1782, 1802, 1805: *Tőke forrása uttya*, Sz. 434) (< **Tőke forrása*), *Kis-Csorgó-szőlőcske* (1688, 1690: *Kis csorgo szőlőcske*, Sz. 434) (< **Kis-Csorgó*) stb. Ennek fordított esete, amikor kétrészes másodlagos név utótagja alapján tételezhetünk fel kétrészes alapnevet: *Köz-Őz-hát* (1749: *Kösz Üsz hát,* Sz. 285) (< **Őz-hát*), *Belső-Nagy-szeg* (1560: *Belsew Nagh Zeg,* pom., Sz. 515) < **Nagy-szeg* utal erre.

3.2.1.3. A névtani irodalomban a kikövetkeztetéshez kapcsolódhat az ún. „névszerűtlen szerkezet”-ek ügye is. Az eddigiekben bemutatott esetekkel szemben ez is ide kapcsolható, de a problémák a felhasznált forrástípusokból adódhatnak, mert pl. egy határjárás, birtokösszeírás szövegében olykor nehéz a névszerkezetet megítélni (összefügg a névterjedelemmel), de egy térkép névanyagában ez a probléma már sokkal kisebb mértékű. Erre HOFFMANN ISTVÁN a TA. szórványainak elemzése során hívta fel a figyelmet, ti. arra, hogy a vizsgálatok során a szövegkörnyezetben található névszerűtlen struktúrákból kivehetők pl. *Castelic, Feheruuaru* helynevek (HOFFMANN 2008b: 17). Nyilvánvalóan itt az előzőektől annyiban eltérő a helyzet, hogy a szórványból kikövetkeztet névszerű szerkezeteket egy része a későbbi adattárakban szép számmal megtalálhatók. Az alábbi ugocsai eset erre jó példa: A fancsikai 1696-os határleírás részlete szerint: „az hegye Veggel me / gyen ő*ʃ*ve az *hettei δőlője* nap nyugot felől egy barázδán” (Révay 2003: 130 — a kiemelés tőlem: K. B.). MIZSER LAJOS szerint a forrásban szereplő szerkezet csak helymeghatározás, és nem valódi földrajzi név. Állítását még azzal is megtámogatja, hogy a település családnévanyagában nem ismeretes *Hettei* (valószínűleg *Hetei*) családnév (MIZSER–RÉVAY 2004: 24). A megállapításával nem érthetünk egyet, mert itt a tágabb, ún. névszerűtlen szerkezet minden bizonnyal valós helynévi használatot tükrözhetett, erre utal a név kontextusbeli helyzete és az itt említett további helynévelőfordulások is (a település névkörnyezetéből pl. az ómagyar kortól adatolt *Által-patak* vízrajzi nevet is a forrásban találjuk). Természetesen a családnévi előfordulás hiánya a falu személynévanyagában nem jelenthet kizáró okot a „kikövetkeztetésre”, ui. más területek személynévrendszerében megtaláljuk a bővítményrész elemét (vö. 1419: Paulus *Hetheÿ,* RMCsSz. 472, de: [1067]/1267: comes *Hetey* (ÁSz. 385).

Gyakran az oklevelekben ún. körülírásszerű szerkezetek kapcsán is felmerül a név valós névhasználatának, a kikövetkeztetés helyességének a kérdése. Azt gondolom, hogy pl. az 1865-ös „Batarcsra vezetö útnál” (P. 46) szövegből a *Batarcs út* vélhetően joggal felvehető,

mivel a település + út(ja) típusú névmodell jellegzetes modellnek számít. Ehhez említhető egy másik eset, ahol a körülírásos szerkezetben megjelenő névszerűtlen formára azonos évből találunk adatot, pl. *Hegy út* (1865: Alol a *hegy ut*on, K17; ehhez ld. 1865: *Hegyút,* P. kézirat, P. 60 [itt *Hegyu*]).

Néha a névszerkezet kikövetkeztetése csak az idegen (latin) szövegkörnyezetre támaszkodva végezhető el. Ehhez lásd pl. a TA. szórványait, ui. részfordítással kerülhetett be az oklevélbe az *ad Kangrez viam* és az *ad portum Ecli,* amelyek mögött esetleg **Kangrez út(ja)* és **Ecli-rév(e)* megfelelő állhatott (HOFFMANN 2008b: 15, vö. még HOFFMANN 2005). Ugocsa névanyagában alig találunk e problémára példát, talán a Szőlős határában említett *[Nagy(obb)]-Ilonok* (1357: *Magnus Ilulnuk,* riv., DL 38170) példája vonható ide. Az Ilonok bal oldali (forrás)ágának az első névrésze latin formában szerepel, amely önmagában nem tenné lehetővé a melléknév magyar alakjának pontosabb meghatározását, viszont a területről ismeretes magyar *Kisebb-Ilonok* (1357: *Kisseb Ilulnuk,* riv., DL 38170) víznév előtagjával való korrelációs kapcsolat segíti a név morfológiai szerkezetének megadását.

A kikövetkeztetett nevek időhöz való kapcsolásának kérdéséről is érdemes röviden szólni. Abban az esetben, ha a kikövetkeztetett név adata a későbbiekben sem bukkan fel, vagy amelyek esetleg csak jóval az általam itt vizsgált korszak, azaz 1772 után jelennek meg a megye helynévadatai között, és a másodlagos névvel azonos vagy szomszédos területen lokalizálhatók: ezekben az esetekben a másodlagos nevek első előfordulásához kötöttem a kikövetkeztetett alapnevek első említését, pl. **Régi-Tisza* (1580–90 k.) > *Régi-Tisza-járás* (1580–90 k.: *Regi Tiza Jaras,* Sz. 509). Ahol a későbbiekben előkerül a korábbról már joggal felvett alapnév (*-gal jelölöm ezeket is), ott erre utalok, pl. a *Régi-Tisza* (1865: *Regi Tisza,* L13) a névanyag részeként csak majd három évszázaddal később bukkan fel, de a korábbi másodlagos név alapján aligha lehet kétségünk, hogy már ekkor a névrendszer része lehetett a név. Ezzel az eljárással a vizsgált korszakon túl adatolt alapneveket vagy másodlagos alapneveket is nagy biztonsággal korábbi időpontokhoz köthetjük és a névrendszert alakító elemként szemlélhetjük.

A kikövetkeztetett nevek nemcsak az adott területek névkincsét gyarapítják, hanem az egyes nevek hiányos adatolásának kiegészítéséhez is hozzájárulnak, és elősegítik a történeti adatoknak a mai nevekkel való azonosítását. Például a középmagyar korban adatolt *Forrás* (1706: *Foras*on belol, Sz. 542, Verbőc) helynév a következő nyelvtörténeti korszakban nincs meg, ma viszont *Forrás* (2007: *Forrás,* élőnyelvi gyűjtés, uo.) szántót és forrást is ismernek az adott településen. Az alapnév kiteljesedő névbokra arra utal, hogy az adathiányos időszak — 1706 és 2007 között — áthidalható. A középmagyar kor végén a *Forrás-mező* (1755, 1804:

Forás Mező, Sz. 542, Verbőc) és az újmagyar korban a *Forrás út* (1865: *Forrás ut,* P. 69, uo.) nevek tanúsága alapján a névrendszer aktív részét képezte abban az időben is az alapnév, így a másodlagos nevek időpontjára felvehető az alapnév is nagy bizonyossággal. A bemutatott eljárásmód más névcsaládok esetében is a központi tag (a kiindulásul szolgáló alaptag, mint fent a *Forrás* név) adatsorának a bővítését eredményezheti.

3.3. A kikövetkeztetés módszerének hasznosságát és szükségességét illetően aligha lehet kétségünk, maga BENKŐ is hangoztatta a módszer településtörténeti kutatásokban betöltött gyümölcsöző hatását (vö. 1948/2003: 388), de a (történeti és jelenkori) névrendszertani elemzések módszertani eljárását is képezheti. Ennek az eljárásmódnak a hasznosíthatóságát egyrészt abban látom, hogy a helynév-etimológiák terén kamatoztatható a folyamatok rekonstruálása, amely egyben az általánosan elfogadott téves névfejtéseknek az alapjaiban történő módosítását, átgondolását vonhatná magával (ehhez ld. a *Palád* víznév etimológiájának újragondolását: KOCÁN 2009: 116–7). Másrészt a történeti névkutatások megtermékenyítéséhez is vezethet azzal, hogy a magyar nyelvtörténet — források hiányában kevésbé megismerhető — adathiányos időszakait némiképpen rekonstruálni tudnánk. Így főleg a korai korszakok (pl. korai ómagyar kor) névrendszere válhat jobban megismerhetővé, de emellett természetesen a későbbi korok egy másik név részeként feljegyzett névben fennmaradt névformái is segíthetik a névrendszertani változások jobb megértését.

B) Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései

Ebben a fejezetben Ugocsa vármegye teljes ómagyar kori helynévnévanyagát abból a szempontból mutatom be, hogy a meglevő helynevek újbóli felhasználása milyen determináló hatással van az egész névrendszerre nézve: e sajátos fejlődési iránnyal a megye névkincsének a legkorábbi időktől meghatározó (fokozatos) gyarapodási módját kívánom szemléltetni.

1. A jelenségvizsgálatot a névkorpusz és a névbokrosodás bemutatásával kezdem. Az ómagyar kori Ugocsa vármegyében 497 helynevet ismerünk, amelyek 596 alak- és írásváltozatban szerepelnek, ebből 92 (19%) másodlagos, azaz a meglévő helynevek újbóli felhasználásával létrejött név. A másodlagos nevek alapját 58 elsődleges név képezi, amihez hozzászámoltam 5 nem adatolható feltételezett alapnevet is. Az alapnevek a névkincs 12%-át[79] adják: ez a névréteg képezi a vizsgált jelenségnek és bizonyos tekintetben az egész névállománynak is a magját. Az alapnév és másodlagos név együtt 31%-ot tesz ki, tehát csaknem a harmadát adja az összes névnek (lásd 3. ábra). HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél szórványainak nyelvi-névtani elemzése alapján kimutatta, hogy a legrégebbi magyar helynévrendszer „azaz a régi névadás is határozottan támaszkodott a mindenkori névállományra” (2008b: 25, de lásd még HOFFMANN 2010a: 232). Az alapítólevél szórványait 94 biztos és bizonytalan megítélésű helynév adja, ezek közül (a névváltozatokkal együtt) 20 másodlagos név (21%) alapját 19 (20%) alapnév képezi (vö. i. m. 18–20): az alap- és a másodlagos nevek együtt 41%-át adják a Tihanyi alapítólevél helynévanyagának.[80] Az is jól látható az elemzése alapján, hogy az anyagban az aktív névbokrosodási folyamat kiterjedt névcsaládokat nem alkotott, de amennyiben a *Gnir uuege holmodia* < **Gnir uuege* < **Gnir* fejlődési sor alapját képező közszói *Gnir* valós tulajdonnév, abban az esetben a **Gnir uuege* alapnévként is funkcionálhat, és felhasználásával már újabb név is kimutatható. TÓTH VALÉRIA az általam vizsgált jelenségnél tágabban értelmezve a „helynév a helynévben” jelenségét, a korai ómagyar korban Abaúj és Bars megye névanyagában 19%-nyi helynévi névrészt tartalmazó földrajzi nevet mutatott ki vizsgálatával (1999: 442). A fenti adatok

[79] Az e vizsgálat eredményeit bemutató írásomban korábban hibásan 11%-ban adtam meg az alapnevek százalékos arányát (vö. KOCÁN 2008b: 185, de korrigálását l. KOCÁN 2008a: 97).

[80] A fenti arányokat az alapítólevél szórványait összegző leírás alapján magam számítottam ki (ehhez l. HOFFMANN 2008b: 18–20), amelynek során a névszerűtlen szerkezeteket és a latin szövegkörnyezetből rekonstruált neveket kizártam, ui. ezek nem tartoznak az általam leírni kívánt jelenség körébe.

egyértelműen azt mutatják, hogy a meglévő nevekre támaszkodó helynévadás a régi magyar helynévrendszerben igen gyakori, kedvelt eljárás volt.

	alapnevek	másodlagos nevek	együtt
Ugocsa megye	12%	19%	31%
Tihanyi alapítólevél	20%	21%	41%

3. ábra. *A másodlagos nevek és az alapnevek aránya az összes névhez viszonyítva az ómagyar korban.*

Vizsgálatomban ebben a fejezetben csak olyan forrásadatokat tárgyalok, amelyek első előfordulásuk alapján a kijelölt időszakon belül — tehát a legkorábbi helynévi említésektől, a 13. sz. elejétől 1526-ig — szerepelnek. Az olyan másodlagos nevek alapját képező alapneveket is felvettem azonban e névrétegbe, amelyeknek előfordulása nem adatolható a korból, csak a vizsgált koron túl szerepel először, ám a másodlagos névre az ómagyar korból is van adat: pl. a másodlagos *Karna-Kadarcs-hát* (1483: *Karnakadarchhath,* DL. 38424) a *Karna-Kadarcs* (1655: *Korna Kadarcz,* Sz. 503) alapnévhez viszonyítható, amely csak jóval későbbi előfordulással adatolt. Emellett azokat az említéseket is tárgyalom, amelyeknek egyáltalán nem adatolható az alapnévi előzményük, mint például a *Sugatag-tő* ([1290–300]: *Sugatagteu,* loc., DL. 56589, H. 7: 342 [itt é. n. áll], Sz. 303 [itt 1300 k. kelettel]), *Sugatag-völgy* ([1290–300]: *Sugatagwelg,* loc., DL. 56589, H. 7: 342 [itt é. n. áll], Sz. 303 [itt 1300 k. kelettel]) helynevek, amelyek alapján egy hangutánzó eredetű **Sugatag* víznév következtethető ki.

2. Az alábbiakban a korpusz ómagyar kori helynévanyagát az eddigiekben elmondottak alapján az alapnevek és a másodlagos nevek összefüggésében vizsgálom meg. Elsőként a két névrétegnek helynévfajták szerinti tárgyalását végzem el. Ennek során arra lehetünk kíváncsiak, hogy e jelenség helyfajta-specifikus-e, azaz vannak-e olyan helynévfajták, amelyek gyakrabban szerepelnek alapnévként, továbbá fontos lehet az is, hogy az alapnevek milyen fajtájú denotátumok jelölésére szolgálnak a másodlagos névben. Gyakorlati célból e vizsgálat során is három helynévfajtát különítettem el (amelyek azonban lefedik a helynevek teljes körét): a lakott területek neve és víznevek mellett a mikronevek csoportját, amely felosztást azonban egy részletezőbb, nagyobb korpuszon végzett elemzésben tovább lehet részletezni.

A 4. ábra a) és b) része az alapnevek másodlagos nevekbe való beépülését mutatja meg a helyfajták megoszlása szerint. Itt 58 alapnév 92 másodlagos névben jelenik meg.

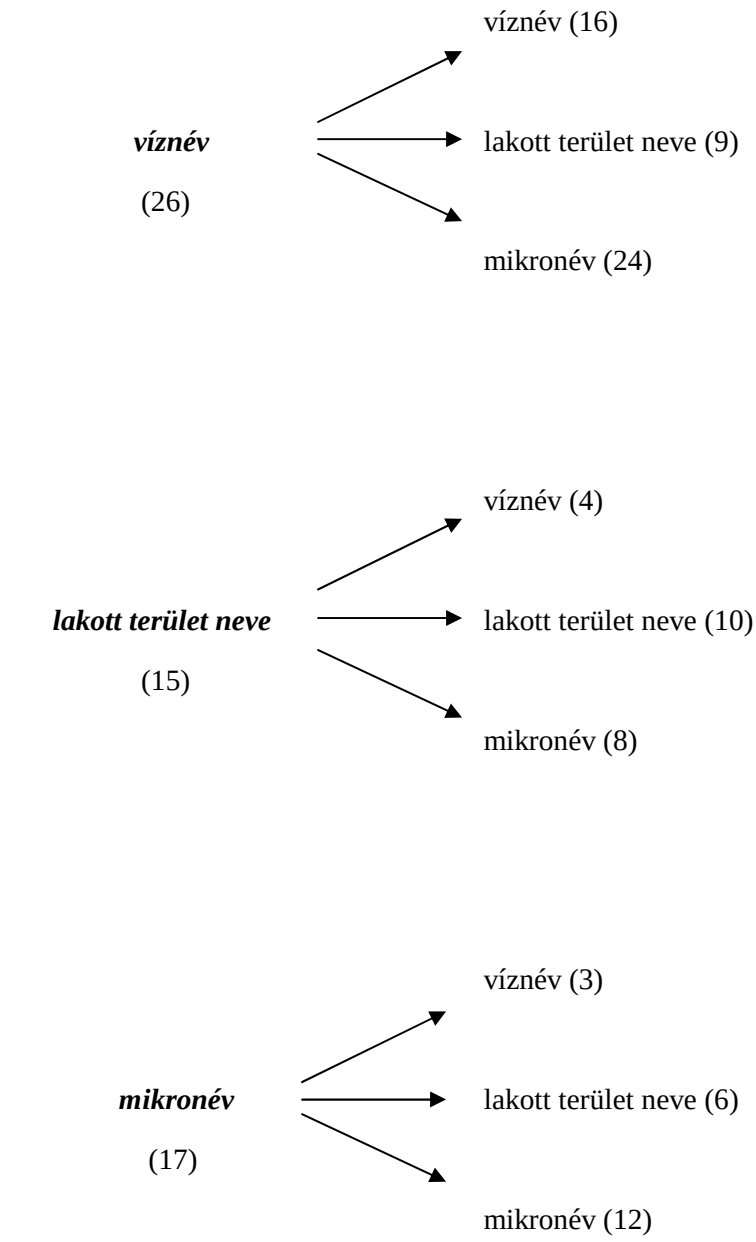

4a. ábra. *A helynévfajták módosulása az alapnevek szempontjából.*

	alapnévként	másodlagos névben
víznév	45%	53%
lakott terület neve	26%	24%
mikronév	29%	23%

4b. ábra. *Az alapnevek és belőlük alakult másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása.*

Az itt bemutatott ábrák jól szemlélteti az alapnevek helynévfajták szerinti megterheltségét. A víznevek az alapnevek 45%-át teszik ki, s belőlük keletkezett a másodlagos nevek 53%-a. E megterheltség alapján a névfajta domináns alapnévi rétegnek bizonyul, ui. ezek felhasználásával keletkezett Ugocsa megye másodlagos neveinek egyik fele: víznév, (metonímia útján) településnév, valamint mikronevek létrejöttében is meghatározó szerepük mutatkozik meg a névanyagot vizsgálva.

A lakott területek neve és a mikronevek az alapnevek másik felén majd fele-fele arányban osztoznak meg: 26% és 29%-os megterheltséget mutatva. A lakott területek neve a másodlagos nevek 24%-ába, a mikronevek a másodlagos nevek 23%-ába épülnek be. A szakirodalomban gyakran előforduló település > víznév metonimikus névátvitelre azonban két bizonytalanul értékelhető adatom van: a *Kökényes* (1319: *Kukenes,* fl., Z. 1: 164, AOklt. 5: 181, Sz. 406) és *Veléte* (1324: *Velethe,* fl., Sz. 538, Szirmay 146 [itt 1324/1805. évi átiratban], F. 8/5: 149) településnévből másodlagosan válhatott vízrajzi név. E folyamatnak a fordított iránya sem zárható ki ugyanakkor, ui. az előbbi belső keletkezésű helynév, az utóbbit szláv személynévi eredetűként értékelik (FNESz.). Településnévből másodlagosan víznév mindemellett ritkán alakult a megye névanyagában. A mikronevek a víznevekhez hasonlóan mindhárom névfajta másodlagos neveinek létrejöttében szerepelhetnek, elő- és utótaggal ellátva jelölhetik valamely terület kisebb egységét.

3. A 5. ábra a) és b) része a másodlagos nevek helyfajtáinak megoszlása szerint mutatja be az alapnevekből a névalakulás irányát és intenzitását.

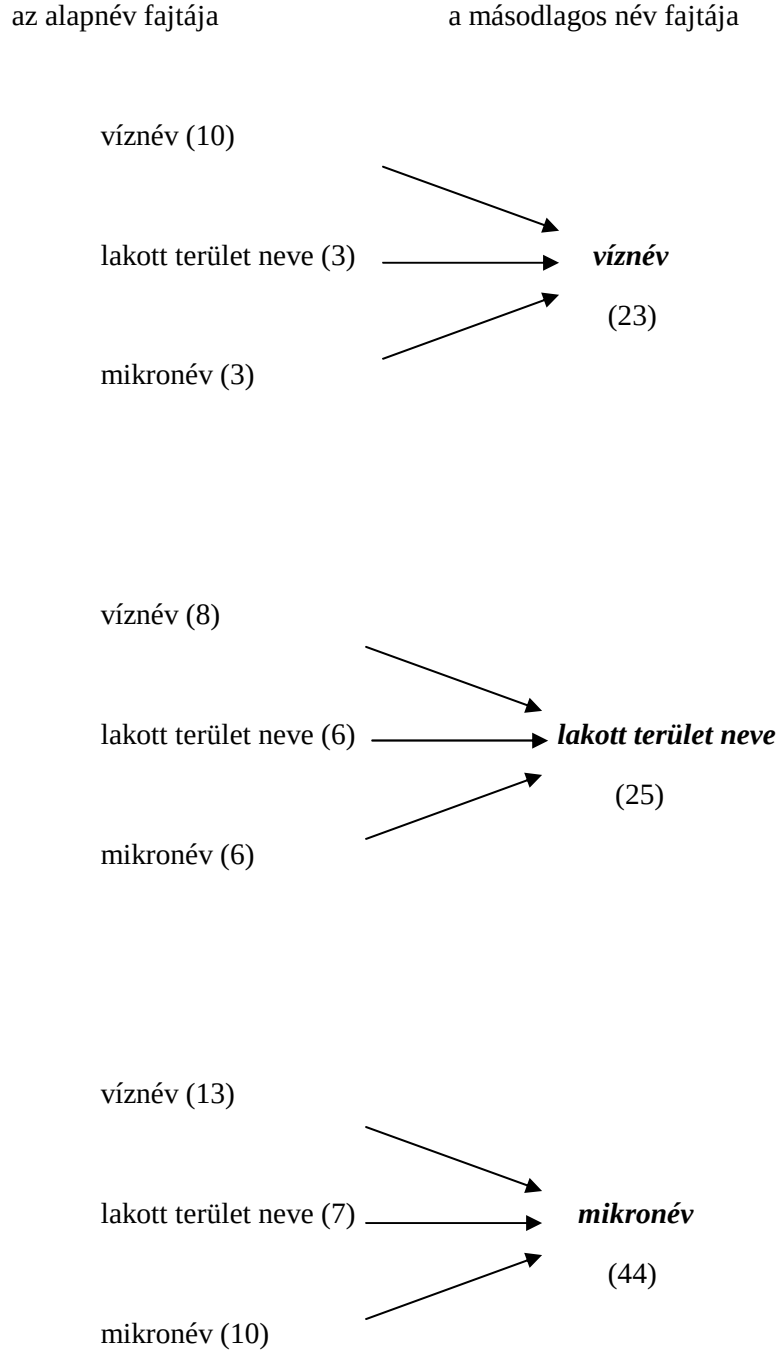

5a. ábra. *A helynévfajták módosulása a másodlagos nevek szempontjából.*

másodlagos név	ómagyar kor
víznév	25%
lakott terület neve	27%
mikronév	48%

5b. ábra. *A másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása.*

Ez a megközelítés a másodlagos alakulású nevek oldaláról az alábbi arányokat mutatja: a víznév és a lakott területek nevei valamivel több mint a felét képezik a másodlagos neveknek. Az ábrák jól mutatják azt is, hogy a mikronevek jöttek létre legnagyobb számban másodlagosan a felhasznált alapnevekből, 48%-nyi keletkezett így. Másodlagos alakulású víznév jellemzően víznévből jöhetett létre, a másik két névfajta szerepe a víznevek alkotásában elhanyagolható. A másodlagos lakott helyeknek és mikroneveknek keletkezésében szintén a víznév enyhe dominanciája tapasztalható, de emellett a másik két névfajta is aktívan részt vesz a névalkotásban.

4. A vizsgált jelenség szempontjából érdekes lehet annak a bemutatása is, hogy az alap- és másodlagos nevek kronológiailag hogyan oszlanak el a vizsgált kor egészében. Az alábbiakban először a másodlagos neveket tekintem át az időrendi feltűnésüknek megfelelően (6. ábra). Az első adat megjelenésétől (1210) egy-egy századnyi időintervallumot kitevő korszakolást alkalmazva vizsgálom meg a neveket.

ómagyar kor	
1210–1310	16 (17%)
1311–1410	34 (37%)
1410–1526	42 (46%)
összesen	92 (100%)

6. ábra. *A másodlagos nevek számának alakulása.*

A másodlagos nevek folyamatos gyarapodását mutatja az ábra: a legkorábbi időszakban 17%-nyi e nevek aránya, amely a két következő szakaszban 37%-ról 46%-ra módosul. E tendencia azt mutatja, hogy a meglévő névállomány annál erősebben és szám szerint is nagyobb mértékben határozza meg az újonnan keletkező nevek jellegét, minél kiterjedtebb és bőségesebb maga a névkincs.

Az alapnevek az alábbi időbeli megoszlást mutatják.

ómagyar kor	
–1310	25 (43%)
1311–1410	17 (29%)
1411–1526	7 (12%)
későbbről adatolt és kikövetkeztetett alapnév	9 (16%)
összesen	58 (100%)

7. ábra. *Az alapnevek számának alakulása.*

Az alapnevek időbeli előfordulása a másodlagos nevekével ellentétes folyamatot mutat: míg az első korszakban számuk 43%-os megterheltséget mutat, addig a következő

szakaszokban jelentős visszaesésük tapasztalható: 29–12%-os időszakonkénti gyengüléssel. A fenti arányokat módosíthatja még némileg a vizsgált koron túl adatolható és a kikövetkeztetett alapnevek 16%-os aránya. E jelenség arra utalhat, hogy minél régebbi és ezáltal nagyobb ismertségű egy-egy név, annál nagyobb az esélye annak, hogy belőle, a felhasználásával újabb, másodlagos nevet alkossanak.

5. A következőkben a másodlagos nevek, azaz a helyneveket tartalmazó nevek csoportjának keletkezéstörténeti vizsgálatát végzem el (vö. HOFFMANN 1993: 67). A helyneveket tartalmazó nevek általános elemzésekor már rámutattam arra, hogy a névbokrosodás ezen formájának keletkezéstörténeti tipizálása szerint csak háromféle módon jöhettek létre ilyen jellegű nevek: jelentésbeli névalkotással, képzéssel és szintagmatikus szerkesztéssel. Ugocsa vármegye ómagyar kori névrendszerében a meglévő helynevek újbóli felhasználásának keletkezéstörténeti módjait szemlélteti az alábbi táblázat:

	1210–1526
morf. szerk.	3 (3%)
metonímia	20 (22%)
szint. szerk.	69 (75%)
együtt	92 (100%)

8. ábra. *A másodlagos nevek keletkezéstörténeti megoszlása.*

Az ábrából jól kitűnik, hogy a vizsgált időszakban a másodlagos nevek létrehozásának legtermékenyebb módja a szintagmatikus szerkesztés (75%), metonimikus névátvitellel 22%-uk, képzéssel 3%-uk keletkezett.

Az alábbiakban a másodlagos neveket ezen névalkotási módok alapján tárgyalom részletesen.

5.1. A vizsgált korpuszban másodlagos egyrészes helynevek képzés útján is létrejöhettek. Ugocsában az egymásból épülő helynevek között 3 ilyen helynevet találunk: *-cs* képzővel keletkezett a *Batarcs* (< *Batár* ’vízfolyás’) víznév, valamint feltehetőleg *-s* helynévképzővel a *Kötényes* (< **Kötöny ~ *Kötény* ’erdő’) és a *Beberkés* (< *Beberke* ’vízfolyás’) mikronevek. Hasonló módon keletkezett neveket a megye szláv eredetű víznévrétegében is találunk: szláv képzésű a *Turc* folyóvíz neve is, amely a *Túr* folyónévnek az ősszláv *-ьсь* kicsinyítő (helynév)képzős származéka (FNESz.). Látható, hogy a másodlagos nevek létrehozásában a képzés ritka és kivételes szerepű. A korai magyar névrendszerünk alapvonásait bemutató vizsgálatában HOFFMANN ISTVÁN képzéssel létrejött másodlagos neveket nem mutat ki (2008b: 17–8). TÓTH VALÉRIA sem utal a képzés szerepére a helynévi lexémára támaszkodó újabb nevek születésénél (vö. 1999: 436–7), ezzel szemben Ugocsában megfigyelhető a

keletkezési mód.[81] A néhány adat ellenére az jól látszik, hogy többször a mellékvizek neve szláv (*Túr* > *Turc*) vagy magyar (*Batár* > *Batarcs;* de ehhez ld. még a középmagyar kori *Verbőc* > *Verbőcke* példáját is) helynévformánssal másodlagosan alakult. Elképzelhetőnek tartom, hogy az ugocsai magyar névrendszer e speciális esete a szláv névrétegben aktív helynévképzés (ld. III/B fejezet) modellhatását tükrözheti.

5.2. Az egyrészes másodlagos helynevek elsősorban metonimikus névadásmóddal keletkezhettek. E névalkotási folyamat során a „nyelv meglévő belső elemkészletét oly módon használják fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg" (HOFFMANN 1993: 91–2). A vizsgált korpuszban 20 egymásra épülő helynév (22%) jött létre metonímia útján,[82] ezek közül is a településnevek alkotását meghatározó tendenciának mutatkozik a metonímia. Víznév képezi az alapját a *Batár, Batarcs, Csong(o)va, Csarnató, Láp, Palád, Sárad (< Sárd), Tarna (< Torna), Turc, Verbőc* lakott helyek neveinek. Ez a típus, azaz a víznév > településnév metonímia a leggyakoribb a névátvitelek körében. A metonímia más helynévfajták közötti elmozdulást is elősegített, viszonylag gyakran keletkezett víznévből mikronév, erre utalhatnak a *Görgő* és az *Esztegő* határnevek, valamint az *Ilonok* és az *Ökörfő* erdőnevek. Mikronévi metonímia útján keletkezett az ugocsai *Széphegy* és feltehetően a *Karaszló* helységnév. Építmény neve vált átvitel útján településnévvé a *Gérce, Királyháza* és a *Váralja* helységnevek esetében.

5.3. A helynévi elemet tartalmazó (másodlagos) kétrészes helynevek csoportja csakis szintagmatikus szerkesztéssel alakulhatott. A jelzős szerkezetből alakult helynevek változatos csoportjai mutathatóak ki az anyagban.

5.3.1. A minőségjelzős szerkezetű helynevek csoportján belül TÓTH VALÉRIA besorolásához hasonlóan vizsgálom a neveket (2001a: 167–77). A kiemelő jelzői összetételek sorában említhetők a *Holt-Batár, Tekeres-Batár, Székes-Batarcs, Szár-Bábony* nevek. Kijelölő jelzői összetétel a *Kisebb-Ilonok — Nagy[(obb)]-Ilonok, Elő-Batár, Két-Csenge* víznevek; továbbá a *Kissásvár* településrésznév, valamint a *Sásvár megye* és az *Ugocsa megye* nevek. A *Kis-Pázsit, Kis-Darnó, Nagy-Darnó* (< *Darnó,* elsőként a 18. sz. első negyedéből adatolva), *Kereszt-Bükk* mikronevek előtagjuk alapján ugyancsak ide sorolhatók. A megkülönböztető jelzői összetételeket is több név képviseli: a

[81] Ugocsához területileg viszonylag közel eső egykori Ung megye modern kori névanyagában is megfigyelhető, hogy a mellékág megnevezésében képzéssel jön létre az újabb denotátum, ld. az *Ung* folyóvíznév egyik ága az *Ungocska* (HORVÁTH–LIZANEC–SZABÓ 1992: 42).

[82] HOFFMANN ISTVÁN elemzése kimutatta, hogy a tihanyi apátság birtokkörzetében, azaz a több vármegye területén elhelyezkedő birtoktesteken is gyakran keletkezett újabb helynév a meglévő nevek jelentésváltozásának az útján, tehát metonímiával (2008b: 25). Előfordul „településnévből természeti név" irányú fejlődés is, de ennek fordított irányú folyamata gyakoribb, amikor „természeti névből településnév" lett (i. h., de ehhez még lásd 18).

Tornatelek, Karasztó-mező, Batári-mezőszél, Terebesi-mezőszél, Szőlős-rév, Szőlősi-vám, Lápi-Lipó-fenék stb.; valamint a *Rakasz utca* és a *Tisza utca* közlekedési útvonalak nevei is itt vehetők számításba. Feltehetőleg a bizonytalan olvasatú *Foru ? -Szomoga (< Szomoga)* alak is a minőségjelzős szerkezetű nevek rétegének állományát gyarapíthatta.

5.3.2. A birtokos jelzős szerkezetű kétrészes helynevek sorában a jelöltség és a jelöletlenség alapján vizsgálhatjuk a másodlagos nevek rétegét.

A jelöletlen birtokviszonyt tartalmazó helynevek (12) kisebb számban vannak jelen, ezek között víznevek és mikronevek találhatók: *Al-híd-kátyú, Lekence-fő, Méhes-Szomoga-tő, Palád-fő, Sugatag-tő, Székes-Batarcs-fő* vízrajzi nevek; valamint a *Görgő-szeg, Ilonok-völgy, Karna-Kadarcs-hát, Lipó fenék, Sugatag-völgy, Szalva-erdő* mikronévi említések.

A jelölt birtokos jelzős szerkezetű nevek (25) hasonló helyfajták szerinti megoszlást mutatnak: *Cser folyása, Éger forrása, Holt-Tisza töve, Ilonok öréme, Kökényes pataka,*[83] *Palád vize, Szomoga folyása;* továbbá az *Ilonok romlása, Ilonok [omlása]*. A *Batár köze, Bérc alja, Ilonok bükke, Ilonok láza, Által-patak eleje, Mocsolya eleje, Szatmár völgye eleje* határnevek; ill. az *Esztegő erdeje, Kadarcs erdeje, Fancsika szigete, Kötöny ég(e)re, Ilonok oszlása, Szalva mocsara* stb. erdőnevek adatai is e típus osztályába sorolhatók.

6. Az adott vármegye fellelhető ómagyar kori névanyagában a meglévő földrajzi tulajdonnevekre támaszkodó névadás jelenségét az alapnevek és másodlagos nevek összefüggésében mutattam be. Vizsgálatom eredményei az alábbiakban összegezhetők:

A helynévi alapú nevek (másodlagos nevek) jelentős csoportja mutatható ki Ugocsa legkorábbi, ómagyar kori névrétegében. A jelenség fokozatos gyarapodása és meghatározó volta is egyértelműen megfigyelhető a megye névkincsében. Jó látható az is HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA korai helynévvizsgálatai alapján, hogy a névbokrosodás nemcsak Ugocsa megye korai névkincsének formálásában játszott nagy szerepet, hanem a magyar nyelvterület más részein is aktív tendenciaként jelentkezett. A fentebb bemutatott változási folyamatok, névrendszerbeli szabályszerűségek, úgy gondolom, hogy egyben a magyar helynévkincs egészének általános jellemzői is lehetnek, azaz univerzális névrendszerbeli tendenciáknak tekinthetők. Ugocsa viszonylagos késői megtelepüléséből talán az is következik, hogy itt a névállomány egy olyan időszakban kezdett kialakulni és indult fejlődésnek, amikor már az általánosan elterjedt névminták átörökítése útján épülhetett ki a helynévkincs. Úgy vélem, a másodlagos nevek fontos szerepe ugyancsak általános érvényűnek

[83] E másodlagos pataknév valószínűleg nem azonos a megye területén ismeretes *Kökényes[d]* víznévvel, valószínűleg különböző denotátumot jelölnek, ui. az előbbi Batár határában adatolt, s a vele szomszédos Kökényes település határpatakára utalhat, az utóbbi pedig ettől területileg nem túl távol egy azonosíthatatlan vízfolyást jelölhetett.

tekinthető a magyar helynévréteg egészének vonatkozásában is, e téren azonban valószínűleg területenként és koronként némileg eltérő arányok tapasztalhatók (vö. TÓTH V. 1999, HOFFMANN 2008b, INCZEFI 1970).

Tanulságos eredményekhez vezet az alapnevek több szempontú, a másodlagos nevek összefüggésrendszerében való vizsgálata is, ui. ez a névrendszertani sajátosságok jobb megismerését is lehetővé teszi. Ugocsa vármegye ómagyar kori névrétegében az alapnevek között „helyfajta-specifikus" névréteg mutatható ki, a víznevek csoportja (45%), mivel ezek a másodlagos nevek több mint a felében szolgáltak alapul (53%). Ez bizonyára összefügg azzal a szakirodalomban általánosan megállapított tényezővel, miszerint egy névrendszer legszívósabb csoportját a víznevek alkotják (vö. KISS L. 1999a: 104, KNIEZSA 1942: 3). Az Ugocsában tapasztalt aktív névalkotó szerepük és domináns alapnévi rétegük is a víznevek ősiségével kapcsolatos. De talán azzal is magyarázható, hogy a vízfolyások általában nagyobb területek is érintenek, tágabb az érvényességi körük (több település vagy akár megye határán húzódnak át), mint a pontszerű objektumoknak. Kutatóink felhívták arra is a figyelmet, hogy az aktív névalkotó helynevek általában nem közszói eredetűek (HOFFMANN 1984–5: 111–3). Ezt igazolja az alapnévi víznevek belső megoszlása is, ui. a vármegye itt felhasznált vízneveinek nagy része (szláv) átvétel következtében vált a névkincs szerves részévé.

C) A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései

A megye ómagyar kori névanyagának „kiépülése” után a következő nyelvtörténeti időszak helynévrendszerének determináló hatásával kívánok foglalkozni, amely egyben folytatása is az előző fejezetben leírtaknak, további jó összevetési lehetőséget kínál az akkori folyamatokkal.

1. Vizsgálatomban csak olyan forrásadatokat tárgyalok, amelyek első előfordulásuk alapján a kijelölt időszakon belül — tehát 1526 és 1772 között — adatoltak. Azonban a középmagyar korban megjelenő névanyag nem tárgyalható elszigetelten a korábbi és a későbbi korok névanyagától. Az ómagyar kor névanyagának egy jelentős része tovább él, így ezzel a réteggel a középmagyar kor névrendszerében is számolnunk kell, tehát a korai nevek kontinuitását is követhetjük (ehhez l. KISS L. 1999b: 140–49).

A középmagyar kori Ugocsa vármegyében 1331 helynevet ismerünk, amely 1437 alak- és írásváltozatban realizálódik (ehhez hozzászámoltam azt a 40 kikövetkeztetett alapnevet is, amelyet a fentieknek megfelelően mutathatunk ki a megye névanyagában). Az említett számarányokba beleszámítottam még a helyneveknek azon rétegét is (202 névváltozat), amelyek már az ómagyar korban kialakultak, s azóta is folyamatosan adatoltak a megye területén; itt főleg településnevek és fontosabb helynevek szerepelnek, így pl. víznevek, jelentősebb kiemelkedések nevei stb. Az ómagyar és a középmagyar korban meglévő névanyag alap- és másodlagos neveinek összevetését mutatja a 9. ábra. A jelenségvizsgálat számarányai a két kor között az alap- és a másodlagos nevek némi aránybeli bővülését mutatják.

	alapnevek	másodlagos nevek	együtt
ómagyar kor	12%	19%	31%
középmagyar kor	14%	21%	35%

9. ábra. *Az alapnevek aránya a másodlagos nevek és az összes névhez viszonyítva.*

2. A továbbiakban a korpusz névanyagát az eddigiekben felvázoltak alapján az alapnevek és a másodlagos nevek összefüggésében vizsgálom meg.

A 10. ábra az alapnevek másodlagos nevekbe való beépülését mutatja meg a helynévfajták megoszlása szerint.

az alapnév fajtája a másodlagos név fajtája

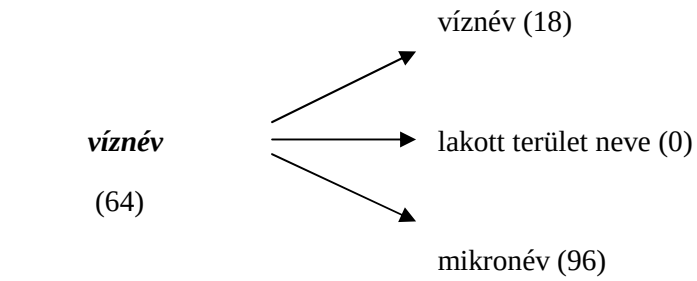

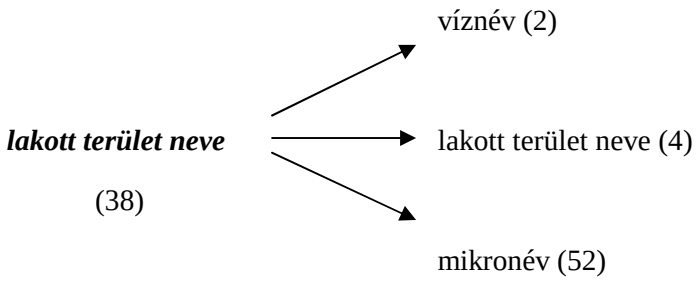

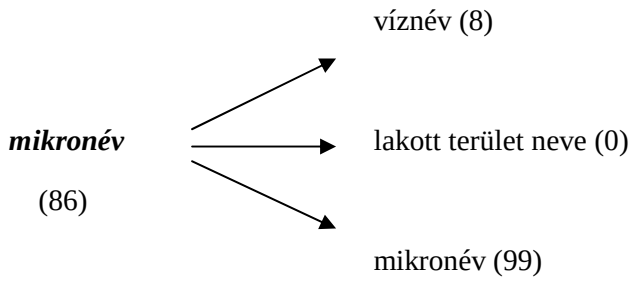

10a. ábra. *Helynévfajták módosulása az alapnevek szempontjából a középmagyar korban.*

	alapnévként		másodlagos névben	
	ómagyar	középmagyar	ómagyar	középmagyar
víznév	45%	34%	53%	41%
lakott terület neve	26%	20%	24%	21%
mikronév	29%	46%	23%	38%

10b. ábra. *Az alapnevek helynévfajták szerinti megoszlása.*

Az itt bemutatott viszonyító adatok jól szemléltetik az alapnevek helynévfajták szerinti megterheltségét, s azok dominanciáját a másodlagos nevek körében, és emellett megmutatják az ómagyar és a középmagyar korban az alapnevek helynévfajták szerinti elmozdulását. Az ómagyar korban a víznevek rétegének meghatározó szerepét 45%-os alapnévi arányuk jelzi. E megterheltségi mutatók alapján a középmagyar korban a víznevek némileg visszaesést mutatnak az aktív alapnévi rétegben, de a 34%-os alapnévi dominanciájuk következtében e korszakban a másodlagos neveknek még mindig majdnem a fele keletkezett a felhasználásukkal (41%). A lakott helyek alapnévi megterheltsége az ómagyar korban 26%-nyi, amely névbokrosító jellegének visszaesését tapasztalhatjuk a középmagyar korban, mivel a névfajta alapnévi jelenlétére már csak 20%-os arányuk utal. E tendencia azzal is kapcsolatos lehet, hogy a lakott területek nevének a beépülési lehetősége viszonylag korlátozott körű (pl. *út, -patak, -mező* stb.), ezzel szemben a másik két objektumfajta jóval differenciáltabb névalkotásra lehet alkalmas (pl. *-tő, -fő, -hát, -híd, -vég, alja* stb.). Látható az is, hogy lakott terület nevéből másodlagos víznév ritkán keletkezett, ennél gyakrabban mikronevekből. Az összevetés jól mutatja az alapnévi mikronevek jelentős felszaporodását, az ómagyar kori 29%-os felhasználtságuk a középmagyar korban 46%-ra módosul. Tehát megfigyelhető, hogy a helynevek névbokoralkotó szerepe egyre kevésbé támaszkodik tkp. a régebbi makrotoponimákra, egyre erősebb viszont a folyamatosan bővülő mikrotoponima-állomány szerepe a folyamatban.

3. A 11. ábra a) és b) része a másodlagos nevek helynévfajtáinak megoszlása szerint mutatja be az alapnevekből való építkezés irányait.

az alapnév fajtája a másodlagos név fajtája

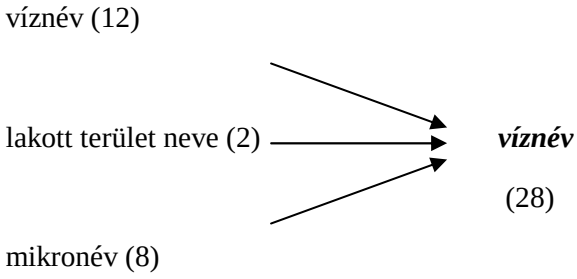

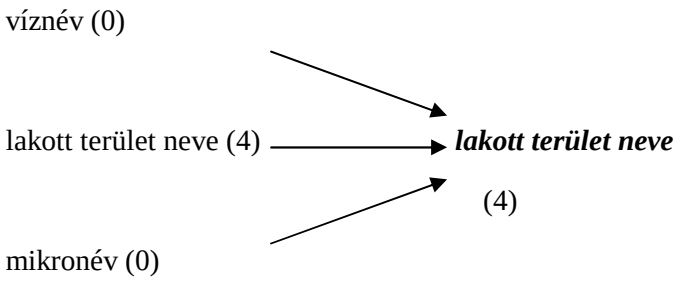

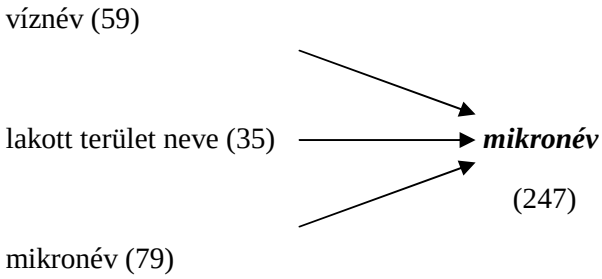

11a. ábra. *Helynévfajták módosulása a másodlagos nevek szempontjából a középmagyar korban.*

	ómagyar kor	középmagyar kor
víznév	25%	10%
lakott terület neve	27%	1%
mikronév	48%	89%

11b. ábra. *A másodlagos nevek helynévfajták szerinti megoszlása.*

A másodlagos nevek oldaláról a középmagyar kori névbokrosodás az alábbi arányokat mutatja: a másodlagos nevek döntően mikronevek: 89% (247). Az ómagyar kori 48%-os megterheltségükhöz mérten ez csaknem kétszeres emelkedett, amely azt mutatja, hogy a mikronevek jelentősége — az idő előrehaladtával — a legmeghatározóbb a másodlagos névrétegen belül. Ennek megfelelően a lakott helyek és a víznevek aránya jelentősen visszaszorult: a másodlagos neveknek csupán a 10%-a (28) víznév, a másodlagosan alakult lakott területek pedig csupán 1%-nyi (4) részét alkotják a névanyagnak. A korábbi nyelvtörténeti korszakban a víznevek 25%-os, a településnevek pedig 27%-os megterheltséget mutattak a másodlagos nevek körében. Ezek visszaszorulásának fő oka az lehet, hogy a nagyobb vizek és a települések döntő többsége egy-egy terület benépesítésekor szinte azonnal nevet kap, míg a határ kisebb részeinek egyre aprólékosabb megnevezése hosszabb folyamat eredménye. Az aránybeli eltérések oka részben az adatolás jellegzetességeiben is kereshető, mivel az ómagyar korban adatolható összes névben eleve jóval magasabb a településnevek aránya. Az oklevelezési gyakorlatban a mikronevek felszaporodása — például az egyes határleírásokban — a két korszak összevetésében a névfajta jelentős adatolásbeli gazdagodását is megmutatja.

4. A vizsgált jelenség szempontjából tanulságos lehet annak a bemutatása is, hogy az alapnevek és másodlagos nevek hogyan oszlanak el a korban. Először a másodlagos neveket részletezem ilyen szempontból (12. ábra): 1526-tól egy-egy századnyi időintervallumot kitevő korszakolást alkalmazva mutatom be a vizsgált névréteget, az e korszakban tapasztalt arányokat párhuzamba állítva az ómagyar korban mutatkozó arányokkal, hogy az elemzett folyamatban az esetleges rendszerbeli elmozdulások jobban megragadhatók legyenek.

ómagyar kor			középmagyar kor	
1210–1310	16 (17%)		1526–1600	37 (13%)
1311–1410	34 (37%)		1601–1700	181 (65%)
1410–1526	42 (46%)		1701–1772	61 (22%)
összesen:	92 (100%)			279 (100%)

12. ábra. *A másodlagos nevek alakulása az ómagyar és a középmagyar korban.*

Az ómagyar korban határozottan kirajzolódik a másodlagos nevek számarányának fokozatos és folyamatos gyarapodása: 17–37–46%-os erősödő megterheltséggel. A középmagyar kori névanyagban a helynevekre épülő megnevezések állománya tovább bővül, bár nem egyenletes arányban. Úgy gondolom, hogy a kimutatott aránybeli eltolódások oka lehet a három időmetszet eltérő hosszúsága is, de még inkább a jelentősen felszaporodó források egyenetlen megoszlása. Ettől függetlenül azonban megállapítható, hogy a másodlagos nevek keletkezése, tehát az újabb neveknek a régi helynevek segítségével történő alkotása

mind az ómagyar, mind a középmagyar korban igen fontos tényezője volt a névrendszer bővülésének.

Tanulságos lehet a másodlagos nevek időbeli rétegzettsége mellett az alapneveknek hasonló szempontú vizsgálata is. A 13. ábra az alapnevek időbeli megoszlását mutatja az ómagyar és a középmagyar kor egyes szakaszainak egymás mellé helyezésével.

ómagyar kor			középmagyar kor	
–1310	25 (43%)		–1300	27 (14%)
1311–1410	17 (29%)		1301–1400	21 (11%)
1411–1526	7 (12%)		1401–1526	16 (9%)
későbbről adatolt és kikövetkeztetett alapnév	9 (16%)		1527–1600	15 (8%)
			1601–1700	42 (22%)
			1701–1772	16 (9%)
			későbbről adatolt és kikövetkeztetett alapnév	51 (27%)
összesen	58 (100%)			188 (100%)

13. ábra. *Az alapnevek alakulása az ómagyar és a középmagyar korban.*

Az ómagyar kori alapnevek 43, 29 és 12%-os időszakonkénti megterheltsége, az idő előrehaladtával az alapnevek körének a leszűkülését mutatja, amely tendenciával ellentétes folyamatot mutat a másodlagos nevek időbeli gyarapodása. A középmagyar kori helynevekben előforduló alapnevek természetszerűen a vizsgált kor előtti és utáni időkből is származhatnak, ráadásul, mint a fenti adatok érzékeltetik, kimutatható, hogy a középmagyar kori alapnevek számottevő része (34%-a) már 1527 előttről adatolható. A középmagyar kori másodlagos nevekben előforduló, az ómagyar korból adatolható alapnevek korszakonkénti előfordulásának arányai a korábbi (az ómagyar) kor alapneveinek változási mintáit mutatják: az alapnevek egyre kisebb részét képezik az egész névkorpusznak. Ez a csökkenő tendencia a középmagyar korban adatolható alapnevek körében megállni, sőt némileg módosulni látszik (erre utal a 17. században 22%-nyi, a 1701–1772 közötti szakaszban 9%-nyi arányban kimutatható legkorábbi előfordulása az alapneveknek). Az itt mutatkozó egyenetlenségek azonban részben az adatolás már korábban említett esetlegességeiből, s a korszakok nem azonos időtartamából is adódhatnak. Emellett a feltételezett és az elemzett koron túl adatolható nevek első említése szintén fokozza a vizsgálati bizonytalanságot, mivel ezek rétegei a meglévő nevek alapján már a középmagyar korban is aktív névbokoralkotó szerepet mutatnak.

5. Az alábbiakban azt mutatom be, hogy az alap- és másodlagos nevek milyen szerkezeti típusokba tartoznak, azaz milyen arányban fordulnak elő egyrészes és kétrészes nevekként a vizsgált korszakban. A középmagyar kori névanyag ilyen szempontú megoszlását a ómagyar kori anyaggal összevetve a 14. ábra mutatja.

	alapnevek		másodlagos nevek	
	ómagyar	középmagyar	ómagyar	középmagyar
egyrészes név	79%	65%	27%	6%
kétrészes név	21%	35%	73%	94%

14. ábra. *Az alapnevek és a másodlagos nevek szerkezeti megoszlása az ómagyar és a középmagyar korban.*

Az ómagyar korban az alapnevek 79%-a egyrészes, ez a középmagyar kori anyag esetében 65%-a; az ómagyar korban a kétrészes alapnevek 21%-ot tesznek ki, míg a középmagyar korban 35%-ot. A belső arányok azt mutatják, hogy az alapnevek között mindkét időszakban az egyrészes nevek csoportja a domináns, ami meghatározó modell a korai időszakban. Az egyrészes alapnevek körében tapasztalható csökkenés oka egyrészt a mikronévi alapnevek arányának a növekedésével magyarázható, ezek ugyanis általában kétrészesek,[84] másrészt ezt magyarázza az is, hogy a másodlagos kétrészes nevek is egyre gyakrabban szerepelnek alapnévként. Az arányváltozás összefüggésbe hozható még a terület magyar–szláv nyelvi érintkezésével is, amely a magyarságnak a letelepedésekor számos egyrészes alapnévvel: szláv névátvételekkel gazdagította a névrendszert.

Az alapnév felhasználásával keletkezett másodlagos nevek megoszlása az alábbi változásokat mutatja: az ómagyar korban 27%-uk egyrészes, míg a középmagyar korban ez a típusú névszerkezet csupán 6%-ot tesz ki. A másodlagos nevek meghatározó része mindkét korban kétrészes szerkezetű nevet eredményezett, erre utal az ómagyar kori 73%-os, valamint a középmagyar kori 94%-os növekvő aránybeli megjelenésük. A folyamat az egyrészes nevek arányának fokozatos és határozott csökkenését mutatja, ami azzal magyarázható, hogy a névalkotásban a metonímia és a képzés egyre inkább visszaszorul, és nő a grammatikai szerkesztés, az összetétel szerepe.

Közel hasonló aránybeli megoszlást mutatott ki TÓTH VALÉRIA is Abaúj és Bars vármegye korai ómagyar kori névkincsében a helynevek más helynevekbe való beépüléseinek lehetőségeit vizsgálva (összesen 181 adatban tárta fel a jelenséget). A kétrészes nevek (elő- vagy utótagján, illetőleg mindkét tagján) 81%-ban talált valamilyen helynevet. Egyrészes nevek jóval kisebb gyakorisággal, 19%-ban tartalmaznak helynévi lexémát (1999: 442).

[84] Ehhez lásd pl. a magyar névréteg mikrotoponimáinak névstruktúráit.

6. A következőkben a fenti jelenségeket kibontva, értelmezve a másodlagos helynevek keletkezéstörténeti elemzését mutatom be.

6.1. A korpuszban 7 egymásra épülő helynév jött létre metonimikus névadással, mindegyik mikronevek alkotásában: v í z n é v képezi az alapját a *Hódos, Csortos, Kövespatak, Szányópatak, Szemerdek* mikroneveknek és a *Rosztoka* malomnévnek, t é r s z í n i f o r m a szerepel a *Hetényi út* mikronévben. Jelentésátértékelődés[85] következtében 6 másodlagos mikronév alakult ki. Egykori elpusztásodott t e l e p ü l é s n é v képezi az alapját az *Andrásfalva, Csatóháza, Kérő, Láp, Laskod* és a *Széna-mező* határneveknek.

6.2. Morfematikus szerkesztéssel 3 másodlagos név keletkezett: feltehetőleg *-ke* névformánssal alakult a *Verbőcke* helynév az e területen ismeretes *Verbőc* település- vagy víznévből. Határozóraggal alakult az *Újhelyi útra* másodlagos név, valamint névutóval szerkesztett a *Tiszán túl* mikrotoponima.

6.3. A helynévi elemet tartalmazó kétrészes nevek csoportja csakis szintagmatikus szerkesztéssel jöhetett létre. A jelzős szerkezetű másodlagos nevek változatos csoportját mutatja e névréteg.

6.3.1. A minőségjelzős szerkezetű helynevek (81) csoportján belül az alábbi típusok említhetők. A k i e m e l ő i j e l z ő i ö s s z e t é t e l e k hez 3 másodlagos név sorolható: a *Holt-Tisza* és a *Sásas-Mély-ér* víznevek, valamint a *Nyakas-Dobonyos* határnév. A k i j e l ö l ő i j e l z ő i ö s s z e t é t e l e k (27) sorában említhetők az *Alsó-Abláz, Alsó-* és *Felső-Hódos, Kisebbik-Sajtos, Kis-Tisza, Kis-* és *Nagy-Jámbor-szőlő, Kurta-Kadarcs, Nagy-Csonkás* stb. A m e g k ü l ö n b ö z t e t ő j e l z ő i ö s s z e t é t e l e k et képviseli a legtöbb név (51): az *Ardai-ösvény, Csepei híd, Fancsiki-mező, Kankói-hegy, Mátyfalvi országút, Pásti malom, Szőlősi-ösvény, Tekeházi-rév, Vénsásvár* stb.

6.3.2. A b i r t o k o s j e l z ő s szerkezetű kétrészes helynevek a jelöltség és a jelöletlenség alapján különíthetők el a másodlagos nevek körében.

A j e l ö l e t l e n birtokviszonyt tartalmazó nevek (82) némileg kisebb számban vannak jelen az anyagban. Ezek között víz- és mikronevek találhatók: *Batár-tő, Éger-fark, Szalva-fő, Szelis-fő* víznevek; továbbá a *Borzsova-mező, Egres-szeg, Köves-mál-hát, Nakol-rekettye, Nyáraska-hát, Rákóc-liget, Szilas-palaj, Tekeres-láz, Teknős-hát, Tisza-hát* stb. mikronevek.

A j e l ö l t szerkezetű alapnevet tartalmazó másodlagos nevek (97) az előzőhöz hasonló helynévfajtákban találhatók meg: *Csontos pataka, Dobonya(os) pataka, Ilonok örvénye,*

[85] E névalkotási mód általános jellemzőit a III/C fejezet 3. pont alatt, a magyar eredetű mikronevek keletkezéstörténeti leírásában összegeztem.

Kenderáztató patakja, Szennyes folyókája, Teknős folyása stb. vízrajzi nevek; *Bolya füzese, Csecseg köze, Csonkás ligete, Halmi út fele, Macska köze, Nakol rétje, Pergős alja, Rakasz füzese, Tice tövise* stb. mikronevek képviselik a típust.

6.3.3. Egyetlen határozós szerkezetű helynév fordul elő a vizsgált másodlagos nevek között: a *Túrra függő* mikrotoponima.

Ugocsa megye középmagyar kori névrendszerében a meglévő alapnevekből szerkesztett másodlagos nevek keletkezéstörténeti módját szemlélteti a 16. ábra. Összevetésként bemutatom az ide vonatkozó ómagyar kori adatokat is.

	morf. szerk.	jelentésbeli névalk.	szint. szerk.	együtt
1210–1526	3 (3%)	20 (22%)	69 (75%)	92
1526–1772	3 (1%)	13 (5%)	263 (94%)	279

15. ábra. *A másodlagos nevek keletkezéstörténeti jellemzői az ómagyar és a középmagyar korban.*

A vizsgálatból jól kitűnik, hogy a középmagyar kor messze legtermékenyebb másodlagosnév-alkotó módja a szintagmatikus szerkesztés, az ide tartozó nevek 94%-os megterheltsége erre utal. A jelenség az ómagyar kori másodlagos nevek körében 75%-os meghatározó terheltséggel bír. A vizsgált korban más névalkotási módok elenyészőek: 1%-ot mutat a morfematikus szerkesztettségű nevek csoportja; a jelentésbeli névalkotással létrejött helynevek 5%-os rétegét a metonímia (3%) és a jelentésátértékelődéssel (2%) alkotja. Az ómagyar korban a metonímia ugyanakkor még meghatározó folyamat volt a másodlagos nevek alakulásában, a vizsgált másodlagos nevek 22%-a ennek következtében keletkezett. A másodlagos nevek elenyésző része keletkezett képzéssel, az ómagyar korban ez valamivel gyakoribb eljárásmód volt.

7. A középmagyar kori Ugocsa megye alapneveinek és másodlagos neveinek a vizsgálata és összevetése a korpusz korábbi névállományában tapasztaltakkal mutatja, hogy igen jelentős belső szerveződési mód a névbokrosodás a megye névrendszere történetének e munkában vizsgált csaknem fél évezredében. A rendszertani észrevételek összefonódnak azzal az általános érvényű megállapítással, amiben TÓTH VALÉRIA a helynevek rendszerszerűségét látja: „Az egyes nevek keletkezését a mindenkor meglévő tulajdonnévi rendszer (mint vonatkozási szisztéma) árnyékában, attól való meghatározottságában kell elképzelnünk, azaz leginkább olyan helynevek jöhetnek újjonan létre, amelyekre létezik névmodell, a rendszertől idegen formák kialakulásával csak ritkán találkozhatunk” (2001a: 123, a kiemelés tőlem: K. B., ehhez vö. HOFFMANN 1993: 25, 136–7). A

névbokrosodás mint univerzális tendencia az elemzés alá vont anyagban rendszerszerűen leírható, több esetben a hiányos névbokrok[86] esetében is modellezhető folyamatból tudunk következtetni a névanyag gazdagodási formájára.

A megyében a nevekre támaszkodó másodlagos névadás szerepe az előző időszakhoz képest némileg nőtt is: az ómagyar korban az alapnevek és a másodlagos nevek az összes helynév 31%-nyi részét alkották, a középmagyar korban pedig a névanyagnak a 35%-nyi részét képezték. Emellett a névbokrosodás folyamata alapján az is megállapítható, hogy minél régebbi egy-egy név, annál gyakrabban válhatott másodlagos név alapjává. Az alap- és a másodlagos nevek helynévfajták szerinti vizsgálata a belső rendszerkapcsolatok általános jegyeire is utalhat. Az alapnevek között megfigyelhető, hogy az ómagyar korhoz képest a vízrajzi alapnévréteg produktivitása némileg visszaesést mutat arányaiban (45%-ról 34%-ra), de ennek ellenére a középmagyar korban a másodlagos neveknek majd a fele (41%) keletkezett a felhasználásukkal. Ebből következik, hogy a névfajta az ómagyar koron túl is megőrizte specifikus alapnévi jellegét, annak ellenére, hogy a középmagyar korban a mikronevek száma jelentősen megnőtt az előző korszakhoz képest az alapnevek rétegében: 29%-ról 46%-ra szaporodott. A középmagyar korban a másodlagos nevek 10%-nyi része víznév, ami az ómagyar kori 25%-nyi részarányukhoz képest jól mérhető visszaesést mutat. Ez azonban azzal magyarázható, hogy a vizek erre az időre már jórészt megszilárdult, stabil elnevezésekkel rendelkeztek a területen. A másodlagos nevek névfajták szerinti elemzése a mikrotoponimiai állomány nagyfokú gyarapodását mutatja (89%). Kronológiai szempontból megvizsgálva a névbokrosodás folyamatát az ómagyar korban tapasztalt változási irányokat észlelhetjük: az alapnevek körének a fokozatos szűkülésével ellentétben a másodlagos nevek gyarapodását a 18. századig.

A másodlagos nevek keletkezéstörténeti típusainak aránybeli eltolódása a vizsgált két korszakban, úgy vélem, hogy az általános nyelvfejlődési tendenciákkal is összefügg (vö. ehhez TÓTH V. 2005: 134). A középmagyar korban a képzés 1%-ra és a metonímia 3%-ra csökken a korábbi viszonylag aktív szerepéhez képest. A szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett kétrészes nevek meghatározó szerepét mutatja viszont, hogy a másodlagos nevek 94%-a tartozik ebbe a típusba, amely jórészt a modellhatással és a modellkövetéssel magyarázható (azaz a névminták átörökítésében gyökerezhet).

[86] Ezt ld. IV/A fejezet 3. pont alatt.

Áttekintés

Munkámban egy megye korai helynévrendszerét vizsgáltam meg a legkorábbi időszaktól a középmagyar kor végéig. A munka során két egymással összefüggő cél vezérelt: a helynévanyag nyelvi rétegeinek feltárása és ezek több szempontú elemző bemutatása; másrészt a viszonylag későn létrejövő ugocsai névrendszeren belül megmutatkozó kapcsolatok, tendenciák leírása.

A vizsgálat eredményeit az alábbiakban összegezhetjük. Ugocsa megye korai névrendszerének nyelvi rétegek és azon belül helynévfajták szerinti leírása fontos hozadékkal járt. A névrétegek nyelvi-névtani vizsgálata arra utal, hogy a névátvételek és a belső fejlődésű nevek szisztematikus leírása elengedhetetlen, mivel pl. az idegen (M funkciójú) nevek fonotaktikai szerkezetének változásvizsgálata némely esetben olyan népességtörténeti vonakozásokra is rávilágíthat egy terület múltjával vallatva, amellyel kapcsolatosan más nyelvi részrendszer elemei (pl. a személyneveké vagy a jövevényszavaké) kevesebb értékelhető információval szolgálnak. E vizsgálati eljárás a névadók és névhasználók kérdésének megítélésében is gazdagíthatja ismereteinket, továbbá a népi-nyelvi érintkezéseknek, kölcsönhatásoknak a megye helynévrendszerében megmutatkozó vonásai is jól kimutathatók. Pl. a szláv eredetű helynevek magyar helynévi adaptációjára nemcsak a hangszerkezeti, hanem a morfológiai beillesztés (helynévformánsokkal) vagy a román nevek névintegrálására az értelmezésen alapuló tükörfordítás is rávilágít. A névrétegek névszerkezeti, funkcionális-szemantikai és keletkezéstörténeti elemzése és más területek méréseivel való összehasonlítása a különbségek és azonosságok feltárásával az egyes nyelvi rétegek panchronikus jegyeit is megmutathatja. Pl. a szláv nevek esetében a morfematikus szerkesztéssel keletkezett egyrészes, valamilyen (természeti) sajátosságra utaló név prototipikusnak vélhető, sőt akár a szláv képzés modellhatásának gyanúja is felmerülhet bennünk néhány magyar víznév esetében.

A modern kétnyelvű névállományok elemzésének tapasztalatait igazolja Ugocsa régi névanyaga is, mely szerint: „A jelenkori települések lakosságának etnikai hovatartozását jól jellemzik a kisebb denotátumok nevei (dűlőnevek, térszínformák nevei és kisebb vizek nevei), a nagyobb denotátumok nevei (pl. nagy vizek neve) és a településnevek viszont gyakran nem tükrözik a lakók nemzetiségét” (PÓCZOS 2006: 91; ld. még HOFFMANN 1993: 41). A megye névkincsének nyelvi elemzésében is kirajzolódtak a helynévfajták közötti különbségek, pl. jól

látható, hogy a magyar mikrotoponimák a víz- és településnevek rendszerében tapasztaltakhoz képest a magyar dominancia még nagyobb fokára utalnak.

A megye névrendszerének kiépülését bemutató ó- és középmagyar kori vizsgálatok arra világítanak rá, hogy a diakrón helynévvizsgálatok során a névbokrosodás jelenségének és a kikövetkeztetések módszerének figyelembevétele hozzájárulhat a kutatások árnyaltabb, pontosabb eredményeihez. Más vizsgálatok eredményeit is figyelembe véve talán nem tévedünk, ha a névbokrosodást (mégpedig az új nevek születésében betöltött szerepe alapján) aktív és univerzális jelenségnek tekintjük. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a helynévrendszer determinációjában a nyelvünk rendszerének időszakonkénti elmozdulása is nagy szerepet játszhatott. A jelenségvizsgálat rávilágított arra, hogy az alapnevek között kiemelkedően fontos helyfajta-specifikus réteg a víznevek csoportja. Az elvégzett vizsgálat alapján megállapítható, hogy a víznevek ősiségüknél fogva gyakran vettek részt másodlagos nevek alakításában (jó viszonyítási alapnak számíthattak), azonban ez kronológiailag egyre visszaszoruló tendenciát mutat. Ezzel szemben a mikronevek másodlagosnév-alkotó szerepe kiteljesedett a középmagyar korban, a névbokrosodásban játszott szerepük az idő előrehaladtával egyre inkább megnőtt.

Végül a kutatásom lényeges újdonságáról, a kikövetkeztetés eljárásának tudatos és következetes alkalmazásáról szólok. A módszer a névtudományi kutatásokban fontos szerepet tölthet be, az eljárás további finomításához pedig a nagyobb névanyagon vagy más területen való alkalmazása is hozzájárulhat. A kikövetkeztetés módszere a megbízható, körültekintő történeti névtani kutatások egyik lényeges pontjává válhat, jelentősége a korai időszakok névállományának elemzésében pedig különösképpen kiemelkedő.

Irodalom

A. = *Anjoukori okmánytár I–VI.* Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.

An. = *Anonymus Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedetiről.* Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon PAIS DEZSŐ fordításában. Bp., 1975.

AOklt. = *Anjou-kori oklevéltár.* Szerk. KRISTÓ GYULA. Bp.–Szeged, 1990–.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár (1000–1301).* Bp., 2004.

ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII.* Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.

BAKOS FERENC (1982), *A magyar szókészlet román elemeinek története.* Akadémiai Kiadó, Bp.

BALAHURI EDUÁRD (1973), Vallanak emlékeink. In: *Kárpáti Kalendárium 1974.* Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 125.

BALAHURI EDUÁRD (1974), Őseink nyomában. In: *Kárpáti Kalendárium 1975.* Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 34.

BALAHURI EDUÁRD (1975), Régészeti emlékeink tanulmányozása a szovjethatalom éveiben. In: *Kárpáti Kalendárium 1976.* Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 98–9.

BALAHURI EDUÁRD (1977), Archeológiai ásatások a Vinogradovói kerületben. In: *Kalendárium 1978.* Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 83.

BALAHURI EDUÁRD (1980), Területünk őskora a legújabb kutatások tükrében. In: *Kalendárium 1981.* Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 58.

BALOGH LÁSZLÓ (1970), A földrajzi nevek struktúrája. In: *NyK.* LXXII: 95–124.

BÁRCZI GÉZA (1958/2001), *A magyar szókincs eredete.* Tinta Könyvkiadó, Bp.

BÁRCZI GÉZA (1967), Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN. *A magyar nyelv története.* Szerk. BENKŐ LORÁND. Tankönyvkiadó, Bp. 95–180.

BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei.* MNyTK. 74. sz. Bp.

BENKŐ LORÁND (1948/2003), A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. In: *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány.* Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. II: 381–8.

BENKŐ LORÁND (1950), *-ka, -ke* képzős helységneveink kérdéséhez I. In: *MNy.* 46: 143–5.

BENKŐ LORÁND (1996/2003), Az Árpád-kori magyarság nyelvföldrajzi helyzete. In: *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány.* Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. III: 72–9. Bp.

BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Akadémiai Kiadó, Bp.

BENKŐ LORÁND (2002), *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről.* Bp.

BENKŐ LORÁND (2003), *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Akadémiai Kiadó, Bp.

BÉNYEI ÁGNES (2010), *Helynévképzés a magyarban.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem. In: http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/105522/9/disszertacio_BenyeiA-t.pdf [utoljára megtekintve: 2012. 09. 01.]

BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen.

BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998), *Az Árpád kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen.

BÍRÓ FERENC (1992), A régi vízi világ emlékei Körösladány földrajzi neveiben. In: *MND.* 100: 140–7.

BÍRÓ FERENC (1999), Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére. In: *NÉ.* 21: 36–42.

BOTÁR ISTVÁN (2008), Csík Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. A Magyar Névarchívum Kiadványai 13. Debrecen 71–94.

BÖLCSKEI ANDREA (1999), Névkorrelációk az ómagyar kori helynevek körében. In: *NÉ.* 21: 75–81.

BÖLCSKEI ANDREA (2005), A szentnévi alaptagú helységnevek korrelációs rendszerének alakulása. In: *NÉ.* 27: 152–162.

BÖLCSKEI ANDREA (2010), *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Bp.

BULLA BÉLA–MENDÖL TIBOR (1947/1999), *A Kárpát-medence földrajza.* Kocsis Károly Társadalom és gazdaság napjainkban a Kárpát-medencében c. tanulmányával. Bp.

C. TÓTH NORBERT (2006), Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526). Budapest.

ComMarmUg. = GEORG HELLER, *Comitatus Marmarosiensis. Comitatus Ugocsiensis.* Serie A. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 18. München, 1985.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Bp., 1890–1913.

CSATÁRY GYÖRGY (2008), *Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711.* PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász.

CSERNICSKÓ ISTVÁN (1998), *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén I.* Sorozatszerk. KONTRA MIKLÓS. Bp.

D. BARTHA KATALIN (1958), *Magyar történeti szóalaktan II. A magyar szóképzés története.* Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Bp.

DÁVID ZOLTÁN, (2001), *Az 1598. évi házösszeírás.* Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Bp.

Dicţ. = Dicţionar român–maghiar. Pentru uz şcolar. Red. BÉLA KELEMEN. Bucureşti, 1974.

DL. = *A középkori Magyarország levéltári forrásai II. (DL–DF 4.2). Bővített kiadás.* Szerk. RÁCZ GYÖRGY. In: Arcanum Adatbázis Kft., CD-ROM, 2003.

DocVal. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustratia usque ad annum 1400 p.* Christum. Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAI. Bp., 1941.

EH. = SZABÓ M. ATTILA, *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára I–II.* Csíkszereda, 2003.

EO. = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I.* Bevezető tanulmánnyal és jegyzékkel regesztákban közzéteszi JAKÓ ZSIGMOND. Bp., 1997.

EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–II. Bp., 1993–1995.

ÉKsz.^{2} = Magyar értelmező kéziszótár. Főszerk. PUSZTAI FERENC. Bp., 2003.

F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae, 1829–1844. In: Arcanum Adatbázis Kft. *Magyarország középkori digitális okmánytára 1.0,* CD–ROM, 2005.

Finály = *A latin nyelv szótára a kútfőkből a legjobb és legújabb szótárirodalomra támaszkodva.* Összeállította: Dr. FINÁLY HENRIK. Franklin Társulat, Bp. 1884. In: Arcanum Adatbázis Kft.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.

FRISNYÁK SÁNDOR (1995), *Magyarország történeti földrajza.* Harmadik kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

Gönczy = GÖNCZY PÁL tervezte. *Ugocsa megye térképe.* Posner Károly Lajos és fia térképészeti intézetének kiadása. Bp., 1889.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Bp., 1963–1998.

GYŐRFFY ERZSÉBET (2002), Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. In: *MNyj.* 40: 35–46.

GYŐRFFY ERZSÉBET (2004), Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. 129–45.

GYŐRFFY ERZSÉBET (2009), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem. In: http://mnytud.arts.unideb.hu/doktorik/gyorffy_e_1635.pdf [utoljára megtekintve: 2011. 06. 20.]

GYŐRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen.

H. = *Hazai okmánytár I–V.* Kiadja NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHELY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHELY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.

HADROVICS LÁSZLÓ–GÁLDI LÁSZLÓ (1968), *Orosz–magyar szótár.* I–II. Harmadik javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp.

HÁRI GYULA (2010), *Név és környezet viszonya a létesítménynevekben. A névrészek funkcionális-szemantikai jegyeinek tanulságai Mór környéki helyneveinek alapján.* Vniversitas Pannonica 3. Gondolat Kiadó, Bp.

Hernádkak a mi falunk! URL: http://www.hernadkak.hu/index.php?menu=2&page=2 [utoljára megtekintve: 2011. 08. 17.]

Hnt. 1902 = *A magyar korona országainak helységnévtára.* A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp.

HOFFMANN ISTVÁN (1984–5), A helynévrendszer változásai egy határrésszé vált településen. In: *MNyj.* 26–7: 103–13.

HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN (1997), Név- és nyelvföldrajzi térképlapok az Árpád-korból. In: *Szavak—Nevek—Szótárak.* Írások KISS LAJOS 75. születésnapjára. Szerk. KISS GÁBOR és ZAICZ GÁBOR. Bp., 1997.

HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. In: *MNyj*. 37: 207–16.

HOFFMANN ISTVÁN (2003a): *Magyar helynévkutatás 1958–2002.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN (2003b): Patak. In: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA. Bp. 664–73.

HOFFMANN ISTVÁN (2005), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen 9–63.

HOFFMANN ISTVÁN (2007a), A Tihanyi alapítólevél nyelvészeti jelentősége. In: *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére.* Szerk. ÉRSZEGI GÉZA. Tihany. 61–6.

HOFFMANN ISTVÁN (2007b), Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ, Debrecen–Bp. 11–20.

HOFFMANN ISTVÁN (2008a), A név mint történeti forrás. In: *Név és Valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 20–9.

HOFFMANN ISTVÁN (2008b), A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. A Magyar Névarchívum Kiadványai 13. Debrecen 9–29.

HOFFMANN ISTVÁN (2008c), A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései). Tézisek. In: *NÉ.* 30: 233–8.

HOFFMANN ISTVÁN (2010a), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN (2010b), Víznevek a Kárpát-medencében: hidak nyelvek és kultúrák között. *A víz kultúrája.* Szerk. BARÁTH ELEK–KEMÉNYFI RÓBERT–LAJOS VERONIKA. Debrecen.

INCZEFI GÉZA (1965), A földrajzi nevek differenciálódásáról. In: *MNy.* 61: 75–80.

INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján).* Bp.

IORDAN, IORGU (1963), *Toponimia Romînească.* Editura Academiei Republicii Populare Romîne.

IORDAN, IORGU (1983), *Dicţionar al numelor de familie româneşti.* Bucureşti.

JAKUBOVICH EMIL (1914), Nyelvtörténeti adatok. Szemelvények az Oklevélszótár készülőben levő pótlékából. In. *MNy.* 10: 234–6.

JUHÁSZ DEZSŐ (1988), *A magyar tájnévadás. NytudÉrt.* 126. sz. Bp.

JUHÁSZ DEZSŐ (1989), Toponímia és onomatopoézis. In: *MNyTK.* 183: 116–9.

K. FÁBIÁN ILONA (1997), *A Váradi Regestrum helynevei.* Szegedi Középtörténeti Könyvtár 13. Szeged.

K1 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tiszakeresztúr kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 4592. 1852.

K5 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tiszapéterfalva kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 3239. 1854.

K6 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Nevetlenfalu kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 1342. 1855.

K10 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Alsósárad kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 4431. 1865.

K16 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Fancsika kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 3964. 1865.

K19 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Fertősalmás kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 1679. 1865.

K34 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Szőlősvégardó kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 3249. 1865.

K36 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tiszakeresztúr kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 4593. 1865.

K37 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tiszaújlak kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. № 600. 1865.

K50 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Nagypalád kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. No. 581. 1896.

K51 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Nagypalád kataszteri térképe.* 125Ф/1оп. No. 582. 1908.

KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996), *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük.* DEMNyIK. 67. sz. Debrecen.

Károlyi = *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára.* Sajtó alá rendezte GÉRESI KÁLMÁN. I–V. Bp., 1882–1897.

Kat1 = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–85.* In: Arcanum Adatbázis Kft. DVD–ROM. 2004. október.

Kat3 = *A harmadik katonai felmérés. 1872–84.* In: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára (1353 színes szelvény).

KÁZMÉR MIKLÓS (1957), *Alsó-Szigetköz földrajzinevei. MNyTK*. 95. sz. Bp.

Kázmér, Falu = KÁZMÉR MIKLÓS, *A »falu« a magyar helynevekben (XIII–XIX. század).* Nyelvészeti Tanulmányok 13. Bp., 1970.

KENYHERCZ RÓBERT (2006), A *s, sz* kezdetű szó eleji mássalhangzó-kapcsolatok a régi helynevekben. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 2. A Magyar Névarchívum Kiadványai 11. Debrecen 195–206.

KENYHERCZ RÓBERT (2011), A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban (A helynevek hangtörténeti forrásértéke). Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem. In: http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/109293/9/%C3%A9rtekez%C3%A9s-t.pdf [utoljára megtekintve: 2013. 01. 04.]

KÉSZ BARNABÁS (1993), A honfoglalás kori magyarok emlékei Kárpátalján. In: *Kárpátaljai Szemle*. június: 14–5.

KISS LAJOS (1995), *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* In: Nyelvtudományi Értekezések 139. Bp.

KISS LAJOS (1997), Erdély vízneveinek rétegződése. In: *Honfoglalás és nyelvészet.* Főszerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Bp. 199–211.

KISS LAJOS (1999a), A Felvidék víznevei. In: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Sorozatszerk. HEGEDŰS ATTILA. Piliscsaba 73–93.

KISS LAJOS (1999b), A Kárpát-medence régi helynevei. In: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. 1: 104–116. Piliscsaba.

KISS LAJOS (1999c), A Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. 1: 140–49. Piliscsaba.

KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Debrecen, 2005.

KMNySz. = A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára. Főszerk. LIZANEC PÉTER. A–C In: *Acta Hungarica.* IX. évf., 1998. Ungvár, 2000. 95–242; Cs–D In: *Acta Hungarica.* X–XI. évf., 1999–2000. Ungvár, 2003. 197–261; E–F In: *Acta Hungarica.* XII. évf., 2001. Ungvár, 2004. 135–273; G–J In: *Acta Hungarica.* XIII–XIV. évf., 2002–2003. Ungvár, 2004. 123–233.

KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk., *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század.* Bp., 1994.

KNIEZSA ISTVÁN (1935), Szomoga. In: *MNy.* 31: 231–7.

KNIEZSA ISTVÁN (1938/2000), *Magyarország népei a XI. században.* Újraközlése KISS LAJOS bevezető tanulmányával. Bp.

KNIEZSA ISTVÁN (1942), *Erdély víznevei*. Kolozsvár.

KNIEZSA ISTVÁN (1943/2003), Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. In: *Helynév- és családnév-vizsgálatok.* Újraközlése KISS LAJOS bevezetőjével. Bp. 59–114.

KNIEZSA ISTVÁN (1943–4/2001), *Kelet-Magyarország helynevei.* Újraközlése KISS LAJOS bevezető tanulmányával. Bp.

KNIEZSA ISTVÁN (1949/2003), A Zombori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. In: *Helynév- és családnév-vizsgálatok.* Újraközlése KISS LAJOS bevezetőjével. Bp. 185–254.

KNIEZSA ISTVÁN (1965/2003), A magyar és szlovák családnevek rendszere. In: *Helynév- és családnév-vizsgálatok.* Újraközlése KISS LAJOS bevezetőjével. Bp. 255–349.

KOBÁLY JÓZSEF (1993a), Kárpátalja népei a történelem keresztútján. In: *Kárpátaljai Szemle.* október: 19–20.

KOBÁLY JÓZSEF (1993b), Kárpátalja népei a történelem keresztútján. In: *Kárpátaljai Szemle.* november: 19–20.

KOBÁLY JÓZSEF (1993c), Kárpátalja népei a történelem keresztútján. In: *Kárpátaljai Szemle.* december: 30–1.

KOBÁLY JÓZSEF (1993d), Kárpátaljai ruténok: Mítosz és valóság. In: *Kárpátaljai Szemle.* augusztus: 25–6.

KOBÁLY JÓZSEF (1994), Kárpátalja népei a történelem keresztútján. In: *Kárpátaljai Szemle.* január: 26–8.

KOBÁLY JÓZSEF (1996), A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. A kárpátukránok (ruszinok) őslakosságának kérdéséhez. In: *„Szem látta, szív bánta ...”* Kárpátaljai honismereti tanulmányok. Szerk. P. Punykó Mária. Bp.–Beregszász 45–58.

KOBÁLY JÓZSEF (2001), Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. XLIII. http:// http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/evkonyv/2001/Kobaly.html [utoljára megtekintve: 2011. 08. 17.]

KOCÁN BÉLA (2006a), Ugocsa megye korai ómagyar kori szláv eredetű helynevei. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 2. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 11. Debrecen 107–28.

KOCÁN BÉLA (2006b), Ugocsa vármegye korai ómagyar kori településneveinek nyelvi rendszere: *MNyj*. 44: 69–82.

KOCÁN BÉLA (2007), Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ. Debrecen–Bp. 97–112.

KOCÁN BÉLA (2008a), A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. A Magyar Névarchívum Kiadványai 13. Debrecen 95–104.

KOCÁN BÉLA (2008b), Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: *Név és valóság.* A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp., 2008: 182–9.

KOCÁN BÉLA (2009), *A folyóvíznevek típusai és változásaik Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori névanyagában.* In: *Helynévtörténeti tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 15. Debrecen 115–31.

KOVÁCS ANDRÁS (2006), Som földrajzi nevei: *NÉ*. 28: 91–100.

KOVÁCS ÉVA (2008), *Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése.* In: *Név és Valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 189–195.

KOVÁCS ÉVA (2011), A 800 éves Tihanyi összeírás helynévi szórványainak névrendszertani tanulságairól. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 23. Debrecen 47–58.

KRISTÓ GYULA (1976), *Szempontok „korai” helyneveink történeti tipológiájához.* Acta Historica LV. Szeged.

KRISTÓ GYULA (1988), *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Bp.

KRISTÓ GYULA (1996), *Magyar honfoglalás. Honfoglaló magyarok.* Kossuth Könyvkiadó. Debrecen.

KRISTÓ GYULA (2000a), Etnikai viszonyok Magyarországon Szent István király korában. In: *Kisebbségkutatás.* 3. sz. 398–406.

KRISTÓ GYULA (2000b), Magyarország népei Szent István korában. In: *Századok* 134: 3–44.

KRISTÓ GYULA (2003a), *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Bp.

KRISTÓ GYULA (2003b), *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged.

KRISTÓ GYULA (2006), *Magyarország története 895–1301.* Bp.

KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFŰ LÁSZLÓ (1973), *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez.* Acta Historica XLIV. Szeged.

KULCSÁR LEVENTE (1998), *Összeállítás Mályinka helyneveiről.* URL: http://www.epa.oszk.hu/00500/00552/00002/14hist03.htm [utoljára megtekintve: 2011. 08. 11.]

L13 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tiszahetény birtokrészleti jegyzőkönyve.* 125Ф/1оп. № 998. 1865.

L19 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tiszapéterfalva birtokrészleti jegyzőkönyve.* 125Ф/1оп. № 3235. 1865.

L23 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Szőlősvégardó birtokrészleti jegyzőkönyve.* 125Ф/1оп. № 3246. 1865.

L24 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tekeháza birtokrészleti jegyzőkönyve.* 125Ф/1оп. № 3836. 1865.

L30 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Fertősalmás határleírása.* 125Ф/1оп. № 1681. 1876.

L31 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Nagypalád határleírása.* 125Ф/1оп. 185[1].

L32 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Veréce határleírása.* 125Ф/1оп. № 596. 1852.

L37 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Karácsfalva határleírása.* 125Ф/1оп. № 2062. 1864.

L45 = Kárpátaljai Állami Levéltár. *Tiszakeresztúr határleírása.* 125Ф/1оп. 1875.

MEDVIGY, NYIKOLAJ (1987), Német telepesek Kárpátontúlon. In: *Kalendárium 1988.* Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 32.

MELICH JÁNOS (1909), Tisza. In: *MNy*. 5: 369–70.

MELICH JÁNOS (1923), Tisza. In: *MNy.* 19. sz. 1923: 37–8.

MELICH JÁNOS (1925–29), *A honfoglaláskori Magyarország.* Bp.

MIKESY SÁNDOR (1940), Szabolcs vármegye középkori víznevei. In: MNyTK. 53: 1–32.

MIKESY SÁNDOR (1950), *-ka, -ke* képzős helységneveink kérdéséhez II. In: *MNy.* 46: 145–7.

MIZSER LAJOS–RÉVAY VALÉRIA (2004), *Tanulmányok Bereg, Máramaros, Szatmár és Ugocsa XVII–XIX. századi nyelvállapotáról.* Nyíregyháza.

MIZSER LAJOS (2007), Máramarosi és Munkács környéki helységnév-magyarázatok. In: *MNyj*.45: 97–110.

MIZSER LAJOS (2009), Nyelvjárási szövegmutatvány Kaposkelecsényből. In: *MNyj.* 47: 225–7.

MNyt. = *Magyar nyelvtörténet.* Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Osiris Kiadó. Bp., 2003.

MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár. I–II.* Bp., 1893–1901.; Reprint kiadását is használtam, amelyet a Nap Kiadó adta ki 2003-ban.

N. FODOR JÁNOS–F. LÁNCZ ÉVA (2011), A Történeti magyar családnévatlasz előmunkálatairól. In: *NÉ.* 33: 175–90.

NEMES MADOLNA (2005), *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.* Debrecen. Kézirat.

NYIRKOS ISTVÁN (1987), *Az inetimologikus mássalhangzó a magyarban*. Debrecen.

NYIRKOS ISTVÁN (1993), *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen.

NYITRAI RENÁTA (2009), A *-ka/-ke* képző a magyar helynevekben. In: http://mnytud.arts.klte.hu/szakdolgozat/1612/nyitrai_r_1612.pdf [utoljára megtekintve: 2012. 08. 12.]

OklSz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Bp., 1902–1906.

Ortvay Egyh. = ORTVAY TIVADAR, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve I/1–2.* Bp., 1891–1892.

Ortvay, Vízr. = ORTVAY TIVADAR, *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig.* I–II. Bp., 1882.

P. = MIZSER LAJOS, *Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi Helységnévtárában*. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testületének Közleményei. Nyíregyháza. 1999.

P. kézirat = *Kimutatása Ugocsa Megye öſszes községeiben lévő egyes dűlők elnevezésének.* OSZK mikrofilmtár, Bp.

PAIS DEZSŐ (1931), Báta. In: *MNy*. 27: 215.

PÁSZTOR ÉVA (2008), Határrésszé vált települések névbokrosodásának elméleti kérdései. In: *Név és Valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 217–22.

PÁSZTOR ÉVA (2009), Vizek, vízparti helyek neveinek változása a Hajdúnánáshoz tartozó Tedej területén. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen 131–42.

PENYÁK ISTVÁN (1974), Kárpátontúl új őszláv és óorosz régészeti emlékei. In: *Kárpáti Kalendárium 1975*. Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 74.

PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen.

PÓCZOS RITA (2003), A Sajó vízgyűjtőjének nyelvi rétegei. In: *MNyj*. 41: 487–96.

PÓCZOS RITA (2004), A Garam és az Ipoly vízrendszerének nyelvi rétegei. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen 105–29.

PÓCZOS RITA (2006), Az Árpád-kori Borsod vármegye lakosságának nyelvi-etnikai összetételéhez. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 2. A Magyar Névarchívum Kiadványai 11. Debrecen 87–105.

PÓCZOS RITA (2007), Jövevénynév, jövevényszó. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ, Debrecen–Bp. 21–8.

PÓCZOS RITA (2008), Többnevűség egy mai helynévrendszerben. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. A Magyar Névarchívum Kiadványai 13. Debrecen 179–207.

PÓCZOS RITA (2009), Etnikai viszonyok tükröződése a helynévmodellekben. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. A Magyar Névarchívum Kiadványai 15. Debrecen 17–34.

PÓCZOS RITA (2010), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. In: A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen.

RÁCZ ANITA (1997), Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról. In: *MNy.* 34: 125–46.

RÁCZ ANITA (2004a), Bihar vármegye etnikai viszonyai az ómagyar-kori helynevek tükrében. In: *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben* 2003. október 17–18. Szerk. FARKAS FERENC. Bp., 199–206.

RÁCZ ANITA (2004b), Népességtörténet és helynévkutatás (A régi Bihar vármegye etnikai viszonyaihoz). In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen 63–89.

RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen.

RÁCZ ANITA (2007), *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen.

RÁCZ ANITA (2011), *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debrecen.

RegArp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I–II/1. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Bp., 1923–1943. II/2–3. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN. Bp., 1961.

RESZEGI KATALIN (2007), A hegynevek és más helyfajták kapcsolata. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Bp. 37–43.

RESZEGI KATALIN (2008), *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem. In: http://mnytud.arts.unideb.hu/doktorik/reszegi_k_1633.pdf [utoljára megtekintve: 2011. 08. 22.]

RESZEGI KATALIN (2011), *Hegynevek a középkori Magyarországon.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debrecen.

REUTER CAMILLO (1982), Ug, Kékug és Kékesd. In: *MNy.* 78: 460–5.

RÉVAY VALÉRIA (2003), *XVII–XIX. századi levelek Északkelet-Magyarországról.* Szerk. RÉVAY VALÉRIA. Nyíregyháza.

RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Bp., 1993.

SEBESTYÉN ZSOLT (2002), *A Beregszászi járás 11 településének helynevei.* MND. 178. sz. Bp.

SEBESTYÉN ZSOLT (2003), *Tíz település helynevei a kárpátaljai Beregvidékről.* MND. 183. sz. Bp.

ŠMILAUER, VLADIMÍR (1970), *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik.* Praha.

Sz. = SZABÓ ISTVÁN (1937), *Ugocsa megye. Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből.* I/1. Bp.

SzamSz. = CSŰRY BÁLINT, *Szamosháti szótár.* A könyv az 1935-ben és 1936-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent I. és II. kötet összevont reprint kiadása. Második kiadás. Nap Kiadó Kft., 2004.

SZÉKELY GUSZTÁV (2009), Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében. In: *Acta Beregsasiensis.* VIII. évfolyam, 2. kötet Ungvár 73–90.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2007), A Kesztölcről Fehérvárra menő hadút. In: *NÉ.* 29: 23–47.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2008a), A Tihanyi alapítólevél *kangrez* szórványáról. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. A Magyar Névarchívum Kiadványai 13. Debrecen 29–52.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2008b), A *Tihanyi alapítólevél* latin szövege és helyneveinek lokalizálása. In: *Név és Valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 255–67.

Szirmay = SZIRMAY, ANTONIUS, *Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis.* Pestini. 1805.

SzSzBML. = *Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltárban (1300–1525).* A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár kiadványai II. közlemények 21. Szerk. ÉRSZEGI GÉZA. Nyíregyháza, 2000.

T25 = Mercator 1a; Duisburg. In: *Atlas Hungaricus 1528–1850.* (CD1/2) Bp., 1585.

T47 = *Туристичне Закарaття.* Ужгород, 2003.

T48 = *Magyarország — Budapest atlasz.* Készítette: ECKSCHMIDT KATA–FODOR ANDREA–KOVÁTS ZSOLT–SIMON ZSUZSA. DIMAP, Budapest, 2003.

TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–1976. IV. Mutató. Bp., 1984.

TÓTH VALÉRIA (1999), Helynevek a helynevekben. In: *MNyj*. 37: 435–443.

TÓTH VALÉRIA (2001a), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)* A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen.

TÓTH VALÉRIA (2001b), *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen.

TÓTH VALÉRIA (2003), A Zala vízgyűjtőjének régi folyóvíznevei. In: *NÉ.* 25: 89–94.

TÓTH VALÉRIA (2005), Változásmodellek a településnevek körében. In: *NÉ.* 27: 125–36.

TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen.

TÓTH VALÉRIA (2009), Adalékok a személynévi eredetű településneveink nyelvi kérdéséhez. In: *MNyj.* 47: 43–59.

UC. = *Urbáriumok és összeírások a magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones). Iratanyag 1527 és a 19. század közötti időszakban.* In: Arcanum Adatbázis Kft., CD–ROM, 2004. március

ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár*. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. I–. Bp., 1979–.

Vályi = VÁLYI ANDRÁS, *Magyarország leírása. I.* (1796), *II–III.* (1799). Buda. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. — családtörténet, heraldika, honismeret.* Arcanum Adatbázis.

VMFN. 4. = *Veszprém megye földrajzi nevei. IV. A Veszprémi járás.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA. MNyTK. 194. sz. Bp. 2000.

Z. = *A zichi és vásnokeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII.* Szerk. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHELY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL. Pest, majd Bp., 1871–1931.

ZÁNTHÓ EDINA (1998), Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából. In: *NÉ.* 20: 104–121.

Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár. I* (1387–1399), *II/1.* (1400–1406), *II/2.* (1407–1410). Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1951–1958.

БАЛАГУРІ Е. А.–БІДЗІЛЯ В. І.–ПЕНЯК С. І. (1978), *Давні металурги Українських Карпат.* Історико-краєзнавчі нариси. Видавництво Карпати, Ужгород.

БАЛАГУРІ Е. А.–ПЕНЯК С. І. (1976), *Закарпаття земля слов'янська. З історії слов'янських племен Закарпаття VI—XIII ст.* Нариси. Видавництво Карпати, Ужгород.

БІДЗІЛЯ В. І. (1971), *Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери.* Київ.

ВТС = *Великий тлумачний словник сучасної української мови Рекомендовано Міністерстом освіти і науки України.* Автор, керівник проекту та головний редактор: В. Т. БУСЕЛ. Київ. 2003.

ДТ = *Довідник телефонний.* Абонентів автоматичної телефонної мережі с Виноградівського району Закарпатської області. Відділ довідкової літератури редакції Всеукраїнської жіночої газета «Чарівниця» 1995.

Котигорошко В. Г. (2003), *Верхнє Потисся в контексті стародавньої історії Карпато – Дунайського ареалу. (Навчальний посібник)* Ужгород.

СТ = *Справочник телефонов АТС г. Виноградова и сел Виноградовского района.* Ужгород Закарпатский Облполиграфиздат, 1989.

Юрій Піпаш–Борис Галас (2005), *Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області.* Ужгород.

Melléklet

1. Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója

Doktori értekezésemben a történelmi Magyarország egyik legkisebb megyéjének, Ugocsa vármegyének az ó- és középmagyar kori helynévanyagát dolgoztam fel. A dolgozat alapját Ugocsa megye helynévanyaga képezi, amelyet történeti-etimológiai szótár formájában állítottam egybe, ez a készülőben lévő Ugocsa megyei helynévszótár részét képezi. A szótár jelenlegi adatállománya mintegy 5000 névcikk (utalócímszavakkal együtt), amely teljes egészében tartalmazza a megye névállományát az ómagyar kortól máig, jelen vizsgálatomban ennek ó- és középmagyar kori részével, közel kétezer adattal dolgoztam. Érdemes kiemelni a területnek a névtudományi kutatásokban való jelentős szerepét: Ugocsa a magyar nyelvterület peremén helyezkedik el, ebből adódik megőrző jellege; valamint az, hogy a területet kevésbé érintette a török hódoltság hatása; viszont a népi-nyelvi érintkezéseknek napjainkig is élénk színtere.

Kutatásom során két kutatási célt érvényesítettem. Elsőrendű szempontom az volt, hogy Ugocsa helyneveinek nyelvi arculata milyen etnikumok jelenlétét igazolja a területen, és azok időben hogyan jellemezhetők. Nagy figyelmet fordítottam arra, hogy a helynévanyag a szláv–magyar kontaktus gyökereit és a későbbi szimbiózist a megye egyes területein hogyan világítja meg. Emellett a területen kevésbé jelentős etnikumok, a német és román népcsoportok ügyét is megvizsgáltam. Fontosnak láttam azt is bemutatni, hogy a korábbi népesség- és településtörténeti eredményekhez képest a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálata milyen hozadékkal jár a terület népességi viszonyainak megismerésében. Az egyes népcsoportok megjelenésének kronológiai mutatóit a nyelvi rétegek objektumfajtái árnyaltabban világították meg. A második szempontom a vizsgálat során annak bemutatása volt, hogy a megye névkorpuszának kibontakozásában és fejlődésében milyen általános névrendszertani jellemzőket fedezhetünk fel. Felismerhetjük-e a létrejövő és folyamatosan formálódó névanyagban valamely markáns tendencia helynévfajta-specifikus jegyeit, ad-e lehetőséget a nagyméretű (név)anyag rendszerszemléletű feldolgozása eddigi ismereteink pontosításra, megerősíti-e az egyes tudományterületek — olykor ellentmondásoktól sem mentes — eredményeit? Munkám indokoltságát az a körülmény magyarázza, hogy a korábbi szakmunkák a terület névkincsét ugyan érintőlegesen hasznosították, de a teljesség igényével

összeállított modern adattár és arra épülő nyelvészeti-névtani elemzés a múlt század első fele óta nem készült Ugocsa megyére vonatkozóan.

Munkám első fejezetében Ugocsa vármegye létrejöttéről és természetföldrajzának honfoglalás körüli és az azt követő időszakban történő változásairól írok. A második fejezetben egységesítő és értékelő szándékkal számba veszem a megye múltjával kapcsolatosan a különböző tudományszakok eredményeit (történettudomány, régészet, nyelvészet), majd azokat helyenként kiegészítem a névrekonstrukció során nyert saját eredményeimmel. A fejezetet két részre tagoltam: először a honfoglalás előtti etnikai viszonyokat mutatom be, majd az ó- és középmagyar kori etnikai viszonyokat a társtudományok felhalmozott tapasztalatait is alapul véve. A következő két fejezet dolgozatom központi részét képezi. A harmadik fejezet tulajdonképpen az előző rész szerves folytatása, ugyanis az ó- és középmagyar kori ugocsai helynévrendszert nyelvi rétegek szerint elemzem, és a kutatás megbízhatóbb — etnikai és névrendszertani — eredményeinek az érdekében három nagy helynévfajtára osztottam az anyagot: folyóvíznevekre, településnevekre és a mikrotoponimákra. A névrétegek helynévfajtáinak analízisében a HOFFMANN-féle tipológia fogalmi keretét alkalmazom, így ennek fényében egységes rendszerben írom le a magyar és a jövevényneveket egyaránt. E módszertani elv alkalmazását azért látom indokoltnak, mert így a bemutatott helynévrétegek — több szempontú leírásukkal — jobban megragadhatóakká válnak, valamint a különböző névrétegek egymással való összevetésére is lehetőség nyílik. Például a megye víznévrendszerében ismeretes ómagyar kori *Beberke* (< szl. *bebrъ ~ bobrъ* ’hód’) és magyar *Hódos* (< m. *hód*) víznév is állatnévből képzéssel formálódott, azzal a fontos eltéréssel azonban, hogy az első névadási mozzanat alapján az első a szláv, a második a magyar névréteg részét képezi. Az utolsó fejezetben az itt elkülönített objektumfajtáknak a belső rendszerkapcsolatait tárom fel. A fejezet első részében a névrendszerek belső építkezésének tendenciájáról, a névbokrosodásról szólok, és a bokrosodással összefüggő módszertani elvről, a kikövetkeztetés eljárásáról; a másodikban az ómagyar kori névrendszertani összefüggéseket a bokrosodás egyik formájának megvilágításán keresztül mutatom be; majd a folyamat középmagyar kori jellemzőit ismertetem. A jelenségvizsgálatból látható, hogy a víznevek az alapnevek körében szinte az egész korszakban domináns csoportot képeznek, majd a középmagyar korban a mikrotoponimák alapnév meghatározó szerepével számolhatunk.

2. Az értekezés angol nyelvű összefoglalója

The Dissertation describes and analyses the corpus of the Old and Middle Hungarian settlement names of one of the smallest comitatuses of the historical Hungary, that of the Comitatus of Ugocsa. The Dissertation relies for data on the stock of settlement names of the Comitatus of Ugocsa, which toponyms are collected in the form of a historical-etymological dictionary to be included in the settlement name dictionary of the Comitatus of Ugocsa presently under construction. The current data contained in the dictionary is approximately 5,000 name entries (including reference entries) and the dictionary contains the entire stock of settlement names of the Comitatus ranging from the Old Hungarian period to the present day. The research presented in the Dissertation focuses exclusively on the Old and Middle Hungarian entries, which gives nearly 2,000 entries in total. The important role of the area under scrutiny with reference to onomastic research is likewise worthy of attention. The Comitatus of Ugocsa is situated on the edge of the Hungarian language area, which fact is responsible for the following features of the Comitatus: this area has a retentive (archaic) character; it was less severely impacted by the Turkish rule; however, it has been a spirited and lively scene of ethnic and linguistic contact and exchange up to the present days.

My research attains two research objectives. The principal objective was to examine which ethnicities were present in the Comitatus of Ugocsa on the basis of the characteristics of the Comitatus' settlement names, and to outline the temporal changes in these ethnicities. A focal point was to describe the ways the corpus of settlement names verifies the roots of the Slavic-Hungarian contact and the later symbiosis of the two peoples in the different areas of the Comitatus. Furthermore, the role of lesser important ethnicities of the area – i.e. the Germans and Romanians – is also analysed. It was also deemed important to show what additional results a linguistic and onomastic analysis can provide concerning the mapping of the ethnic composition of the area in contrast with earlier results of population and settlement historical research. The object types of the linguistic strata provide more specific information on the chronological data concerning the appearance of ethnic groups. The second objective of my research was to portray the general onomatosystematical characters of the evolution and development of the Comitatus' entire corpus of names. Are settlement name type specific features of any significant tendency recognisable in the evolving and constantly developing corpus? Can an onomatosystematical processing of a large corpus (of names) provide more precise information to add to the existing data? Does such a research verify the results of other fields of science, whose findings sometimes actually oppose each other? The above approach is underscored by the fact that even if the Comitatus' toponymicon has been partly identified by some studies, no exhaustive modern database has been compiled and no linguistic-onomastic analysis based on such a database has been performed with respect to the Comitatus of Ugocsa since the first half of the 20th century.

Chapter 1 of the Dissertation deals with the evolution of the Comitatus of Ugocsa, its physical geographical features at the time of the Hungarian Conquest and the changes following that period.

Chapter 2 reviews the findings of diverse fields of science (history, archaeology, linguistics) with a view to offering a unifying and summary-purpose description of the history of the Comitatus. These data are supplemented in some cases with the results of name reconstruction I have performed. Chapter 2 is divided into two main parts: first the ethnic composition of the pre-Conquest period is described to be followed by that of the Old and Middle Hungarian periods, partly based on the findings of the above social sciences. The following two chapters of the Dissertation qualify as focal points. Chapter 3 features a logical continuation of the previous chapter: the stock of settlement names of the Comitatus of Ugocsa in the Old and Middle Hungarian periods is analysed according to language strata and, with a view to providing more reliable findings, the corpus is divided into three main types of settlement names: names of stream waters, oikonyms and microtoponyms. For the analysis of the types of settlement names of the individual language strata, the conceptual framework provided by HOFFMANN's typology is used, which thus provides a unified framework for the description of both Hungarian and borrowed names. This methodological principle is justified by the fact that the strata of settlement names presented this way, including their multifocal description, seem to be more clearly visible, and the comparison of the diverse language strata is likewise conceivable. For instance, as a member of the system of hydronyms of the Comitatus, the hydronym of *Beberke* (< Slavic: *bebrъ* ~ *bobrъ* 'beaver') used in the Old Hungarian period and the Hungarian *Hódos* (< Hung.: *beaver*) have also been formed from animal names, with the important difference that, on the basis of the first instance of name giving, the first name mentioned above belongs to the Slavic, while the latter to the Hungarian stratum of names. The last chapter of the Dissertation reveals the system-level inner relations of the object types classified on the basis of the above description. The first part of the chapter discusses the tendencies of the inner structuring of name systems, name clustering, as well as the methodological principle concerning clustering and the methods of inferring such names, while the second part of the chapter introduces the interconnectedness of the Old Hungarian name system through exposing a certain type of clustering and deals with the characteristics of this process in the Middle Hungarian period. The analysis of the phenomenon reveals that hydronyms constitute a dominant group within basic names during almost the entire period, and this scenario is followed by microtoponyms gaining a decisive role with respect to basic names in the Middle Hungarian period.

3. Publikációs jegyzék

Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

Folyóiratcikk:

KOCÁN BÉLA: Aklihegy helynevei. In: *Névtani Értesítő* 26 (2004), 101–5.

KOCÁN BÉLA: Nevetlenfalu földrajzi nevei. In: *Acta Hungarica* 12. évfolyam, 2001. Ungvár, 2004, 32–6.

KOCÁN BÉLA: Akli helynevei. In: *Névtani Értesítő* 27 (2005), 188–91.

KOCÁN BÉLA: Ugocsa megye korai ómagyar kori szláv eredetű helynevei. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2. Debrecen, 2006: 107–28.

KOCÁN BÉLA: Ugocsa vármegye korai ómagyar kori településneveinek nyelvi rendszere. In: *Magyar Nyelvjárások* 44 (2006), 69–82.

KOCÁN BÉLA: A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3. Debrecen, 2008, 95–105.

KOCÁN BÉLA: A folyóvíznevek típusai és változásaik Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori névanyagában. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4. Debrecen, 2009, 115–30.

KOCÁN BÉLA: Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori településneveinek nyelvi rétegei. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 9. Debrecen, 2013, 19–29.

Konferenciacikk:

KOCÁN BÉLA: Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ (szerk.): *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Bp.: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2007, 97–112.

KOCÁN BÉLA: Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 182–9.

KOCÁN BÉLA: Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori folyóvízneveinek nyelvi rétegei. In: *Acta Hungarica* 18. évfolyam, 2007. A XV. Nemzetközi Tudományos Konferencia anyagai. Ungvár, 2008, 122–34.